This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

BUHR A
a39015 01816623 4b

B^ro EÖTVÖS JÓZSEF

A KARTHAUSI

RAJKOT CITY
LIBRARY

BÁRÓ

EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
HISTORY
LIBRARIES

BÁRÓ
EÖTVÖS JÓZSEF
ÖSSZES MUNKÁI

A KARTHAUSI

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

ÖSSZES MUNKÁI

I.

A KARTHAUSI

BUDAPEST MDCCCCI
III., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF

*

A KARTHAUSI

BUDAPEST MDCCCCI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

PH
3220
.A1
1901
V.1

AZ ÖSSZES JOGOK FENTARTÁSÁVAL

AZ EÖTVÖS-ALAP TULAJDONA

Révai és Salamon könyvnyomdája, Budapest, VIII., Üllői-út 18.

8 3 8291-230

ELŐSZÓ.

Báró Eötvös József munkáinak teljes gyüjteménye most jelenik meg először. Egyes munkái számos kiadást értek, összes műveinek teljes gyüjteménye is megindult, de abba maradt, s politikai iratai közül ott csak főműve jelent meg: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.* Ez az első kiadás, mely valóban összes műveit tartalmazza, röpiratait, eddig össze nem gyüjtött hirlapi czikkeit, folyóiratokban elszórt irodalmi és egyéb tanulmányait, leveleit, sőt néhány eddig kiadatlan, kéziratban hátrahagyott szépirodalmi munkáját is.

A gyüjtemény természet szerint Eötvösnek csak magyarul irott műveit foglalja magában, s elmarad három német nyelvű röpirata.*

Ezek főként Ausztria belügyeit tárgyalják, melyek azóta sokban változtak. Ausztriához való viszonyunk is szabályoztatott, s az ilynemü művek annál hamarabb, s annál többet vesztenek érdekükből, minél több valósul meg belőlük. Eszméik azért nem avultak el, s

* *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich* (Leipzig, 1850); *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs* (Leipzig, 1859) és *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands* (1860), mely utóbbi 1861-ben Toldy István fordításában magyarul is megjelent. A másik kettőnek nem találkozott fordítója.

bő tartalmi ismertetésöket ott találni *A nemzetiségi kérdés*-ről szóló tanulmány jegyzetében.

A kötetek sorrendjére nézve legjobbnak látszott az egyes művek keletkezésének időrendjét követni, némi szakcsoportositással párositva. Szépirodalmi művei állnak első helyen, ezek után következnek az irodalmi és a politikai tanulmányok, végül maradnak a *Gondolatok*, mintegy egész pályájának összefoglalása axiomákban, s az utolsó kötetben életrajza.

Minden mű az első kiadáshoz híven, az eredeti szöveg helyreállitásával jelenik meg, mely időfolytán, a számos kiadás közben, nagyon megromlott. Figyelembe kellett venni azonban az iró életében megjelent későbbi kiadások változásait, melyek tőle magától származnak. Ezen kívül csak a régi helyesirás változott, az akadémia szabályai szerint.

Az egyes művek végén pár sornyi jegyzet néhány történelmi, irodalomtörténeti és bibliographiai adatot nyujt az olvasó tájékozására. Különösen a politikai munkáknál van erre szükség, melyek megértését nagyban elősegíti keletkezésük történetének s az akkori viszonyoknak fölemlitése.

Igy indul meg Eötvös munkáinak e teljes kiadása, méltó emléke irói pályájának.

Hozzá méltó az más tekintetben még inkább. E kiadásnak az irodalmi mellett culturális és humanitárius érdeme van. Báró Eötvös Loránt atyja munkáinak tulajdonjogát az Országos Eötvös-alapnak adományozta, hogy kiadásuk jövedelme a Tanitók Házának fentartására fordittassék, melyben tanárok és tanitók szorgalmas fiai nyernek, Budapesten és Kolozsvárt, főiskolai tanulmányaik ideje alatt részben ingyenes ellátást. Igy Eötvös, mint életében, halála után is az irodalom utján az emberiség nagy érdekeit szolgálja,

s a magyar közoktatás első bajnoka, mint ősmondánk hőse, haló porából is visszajár lelkesítni és segítni a maga táborát.

Schiller mondja, hogy a ki saját korában a jobbaknak eleget tett, az élt minden kornak, s Eötvös hozzáfüzi, hogy a ki saját nemzete iránt híven teljesité kötelességét, az lerótta tartozását az egész emberiség irányában. Ez igazságoknak nincs jobb példája, mint ő, ki eszméivel immár a harmadik nemzedéket neveli és gyönyörködteti, s holta után is, mint életében, együtt buzgólkodik nemzetének s az emberiségnek összefonódó érdekeiért.

Könyvei ma is azok, a mik első megjelenésükkor voltak: nem csak irodalmi alkotások, hanem jó cselekedetek.

Budapest, 1901. augusztus 25.

Dr. Voinovich Géza.

BEVEZETÉS.

Egy októberi nap komor reggele borítá el ködös világát a Dauphiné felett, midőn én, eltérve az országútról, Vaureb helységéhez értem, s csak kalaúzt s öszvért bérelve magamnak, tovább menék a Grande Chartreuse felé.

A fákat az ősz nagyrészint már megfosztá lombuktól, a még rajtok maradt kevés levél, mintha szabadulását várná, sárgán vagy vörösen, s nehéz cseppekkel terhelve függe az ágakon; a füvet, mely között ösvényem kígyózott, hófehéren lepte el a dér, s a hegyekről jéghideg őszi szél lejte át a tájon, mintha a közelgő télre intené a völgy lakóit. Minden bús vala körülöttem, őszileg komor, s elhagyott. — Köpönyegembe burkolva haladék tovább, hol öszvéremen, hol a hideg miatt gyalog, s így értem az úgynevezett nagy puszta kapujához.

Most a fal megett, mely a bús vidéket a többi világtól elkülönözi, egy malom áll, mellette kis gazdaház s egyszerű kápolna, melyben az itt a monostor számára sáfárkodó karthausi miséjét mondja; egyébiránt minden elhagyott. A keskeny hegynyiláson zúgva rohan át a hegypatak, a bérczeket, a merre csak látni, fenyves erdő takarja komor zöldjével, s mihelyest a kapun

áthaladtunk, vadonban gondolhatnók magunkat, ha a kis kápolna harangcsengése a kalaúzt imádságra, s magunkat arra nem intene, hogy a kört elértük, melyben annyi szenvedő, ki nagy civilisatiónk közepett csak sebeket talált, menedéket keresett.

A helynek jó nevet választottak, csakugyan puszta az. E sötét fenyvesekben, melyek szakadatlan sorban feketéllnek a bérczek fölött, s e sziklákban, melyek majd nagyobb tömegekben nyúlnak ki a hegyoldalon, majd szétszórva fehérlenek az úton, miként azokat az utolsó zápor ott hagyá, véghetetlen elhagyottság képe emelkedik a vándor előtt; s kétszer puszta néktek, kik az élet családásait éldelve s elvesztve, itt kerestetek tanyát fájó szíveteknek, nem remélve mást, mint magányt s egy sírt. — Mennyit kelle szenvedni vagy reményleni annak, ki ily bús menedéket kerese ki először magának, hogy fájdalmai után megpihenjen, vagy önkínzással mennyországot érdemeljen magának; s menynyit azoknak, kik e küszöbön utána léptek át, de azon feltétellel, hogy soha a világba visszatérni nem fognak, soha oda, hol minden virágot egyenkint láttak lehullni, hol minden reményzöld előttük eltünt, míg az egész kör kopár téli köntöst ölte magára s számokra csak egy remény maradt, sötét s komoly, mint e fenyvesek zöldje, melyet a haladó év meg nem változtat, de öröklő, mint ez, — a hit. — Itt a fáradhatatlanúl leomló patak mellett talán nyugalmat kerestek ők, talán csak oly helyet, melyen az ár dörgése a kétségbeeső panaszt áthangozza szavával, s a sóhajtozó ágak elfelejtetik a kegyetlen világ gúnykaczaját, melylyel az egykor panaszukat fogadá. S vajon feltalálták-e hát a sír örömét, e nyugalmat, melyért mindent oda adtak, még éltök romjait is, melyért évekig sóhajtoztak, sírtak és imádkoztak magányukban? — Ki tudja? Még az sem biztos,

hogy nyugodni fog, ki minden behatástól megmenekedett; — tenger a szív, s ha megszünt a vész, mely árjait felveré, öndagályától emelkedik.

Ily gondolatokba merülve értem a monostorhoz, mely rendetlen nagyszerűségben emelkedék előttem, félig a köd rejtélyes fátyolával eltakarva. Kopogtam, a kapu megnyílt s rövid idő mulva a burgundi nagy vendégteremben járék fel s alá, hová a szent atya, némi kételkedés után, elvezete, mint olyant, ki magyar lévén, sem franczia, sem olasz nem valék, s német lenni nem akartam. Rövid idő mulva az atyák egyike jött hozzám, szelíd, halvány arczú férfi, ki a monostor megmutatására ajánlkozott; elsötétedett, mielőtt még annyi folyosókon s termeken végig meheténk, s jól megnézhetém mind azon pompát, melylyel a hiúság e nagy embersírt felékesíté. — A karthausi visszavezetve a terembe, elment; magam valék ismét. — A teremnek egy részét homály tölté el, míg másik oldalán a kandalló önté el fényét, majd nagyobb, majd kisebb körökre árasztva világát, miként a láng felcsapott vagy visszavonula, én a tűz közelében ülve, átengedém magam gondolataimnak. Ábrándaimból egy szolga ébreszte fel, ki gyertyákat hozva, két idegent vezete a közterembe. — Ők előttem érkeztek a monostorba, s most épen szent Bruno remeteházától tértek vissza, s kifáradva sétálásukban, mellém ültek a kandallóhoz. — Egyike mintegy ötven esztendős férfi lehetett, magas homlokát redők szánták át, s haja már őszülni kezde; de férfias erő s egészség mutatkozék arczvonásaiban, s izmos termete mintegy ellentmonda az ősz hajaknak. — A másik élete tavaszában álla még, de a szabályos halvány arczon több keserű tapasztalás nyomai látszottak, mint ősz társa nyugodt vonásain, s ki e két férfit egymás mellett megnézé, könnyen láthatá, hogy az elvénült itt nem az, kinek

haja őszülni kezd. Mint egy virág s tölgy, úgy álltak ők egymás mellett; amaz csak napokig élt, de fonynyadni kezd; ez századokat látott, de a nélkül, hogy ereje megcsökkent volna és zöld ágai elszáradnának. — A fiatalabb komor egykedvűséggel ült a kandalló előtt, elmerülve a lángok nézetében, míg az öregebb időről-időre gondteli tekintetet vete társára, mintha a halvány arcz mozdulataiban kémlelné a gondolatokat, melyek lelkén átvonulnak. — Végre az ifjú, mintegy erőt véve ábrándozásain, így szólt: — Én itt jól érzem magamat, barátom.

— Holnap itt maradhatunk — felele a másik, — s noha engedelem nélkül senkinek huszonnégy óránál tovább itt tartózkodni nem szabad, azt könnyen megnyerhetjük.

— Holnap, és holnapután, és örökre — viszonzá bús hangon az ifjú, az ablak felé fordúlva, mintha barátja tekintetét akarná kerülni, s sejdítené a nehéz könyet, mely szemében ragyoga, midőn így szólt:

— Örökre! nehéz, keserves szó ez, főképen korodban, hol az még egy egész életet jelent. — —

— Nem akartalak sérteni, — szóla meghatva az ifjú, s visszafordulva barátjához, megszorítá kezét; — s mégis, mért titkoljam, egy belső szükség az, mi engem ide von. — Ha szerencsénk elveszett, ha végre még minden vigasztalás reménye is eltünt, akkor az embernek csak nyugalom kell, s azon apathia, mely érzményeit elöli, de érzményeivel egyszersmind bánatát; csak semmisedésért sóhajt ilyenkor a szív, s ez az, mit itt találni reménylek.

Az ifjú felkelt, az ablakhoz támaszkodva néze ki a ködös sötétbe, míg társa bús tekintetet vetve utána, hallgatott. Végre felkelt ő is, s az ifjút követve, megszólítá. Ez szenvedélyesen felelt, s hosszú beszélgetés támadt közöttük,

melynek távolságom nem engedte érteni egyes szavait, de melynek szomorú értelmét arczaik komor kifejezéséből gyaníthatám. — Így múlt majdnem két óra, mely alatt én leveleket írék, de a nélkül, hogy figyelmemet a két fel- s alájáró beszélgetőtől elvonhattam volna, főkép, midőn a beszélgetésnek egyes töredékeit hallám. Végre az ifjú megállva, mintegy elragadva fájdalmától, így szólt: — Elhiszem, lehetnek, kik sorsukkal megelégszenek, habár kevés ilyet találtam is még; a gyermek, ki órákig kavicsokat szedett, ha süvege megtelt, s fáradtan leül, megelégedett szívvel olvassa kincseit; miért ne elégednék meg az ember is, ki életén át kapált, vagy számolt, vagy csizmát foldozott, vagy egy könyvet írt, ha öregségében megpihenve visszatekint múlt korára, s hiszi, hogy mert dolgozott s elfáradott, valamit tett is. Az emberek nagy részének élete élelemkeresésben foly el; danaidák hordaja a gyomor, melynek megtöltése szüntelen foglalatosságot ad, ki ezzel megelégszik, annak adjon az ég jó étvágyat, ő kenyere, vagy válogatott étkei fölött meg fog elégedni, s talán elhiszi, hogy életét nem veszté el, mert fizetést kapott fáradságáért, s hogy a szüntelen haladás és tökéletesülés törvényeinek eleget tett, mert évenkénti ötszázról épen annyi ezer francnyi jövedelemre emelkedett; kinek lelkét soha nem veré fel nyugalmából a nagy kérdés: miért élt? az talán megelégedhetik; és én irigyelhetem sorsát, de nem követhetem, épen oly kevéssé, mint a méhet szorgalmában nem, s nem a medvét téli álmában; — természetünk különböző. — Előttem csak egy világos, az, hogy ezen kívül más szerencse e földön nincs, s hogy ezt elérni nem fogom. — Nincs körülmény, melyben boldogok nem lehetnénk; de vannak emberek, kik egyben sem lehetnek boldogok, s ezeknek csak egy kötelességük marad: nem fáradni az elérhetetlen után,

azaz, kilépni a világból s magányosan hordani fájdalmukat. Ki az emberek körében megelégedést nem talál, boldogtalanná tesz mindenkit, kivel társaságba lép; az asszony, ki szeretve simul szívéhez, a gyermek, ki térdéhez ragaszkodik, a barát, ki jobbját szorítja, mind rossz kedvének áldozatjai. Megelégedéssel tartozunk azoknak, kik rajtunk szeretve függnek, s a ki ezt nem találja, az vonuljon magányba, s legalább azon nehéz szemrehányástól, hogy másokat boldogtalanokká tett, könnyítse lelkét! — Nem tavasz, nem a nap meleg sugarai, nem a langy nyári eső borítják lombbal a fa ágait, önbelsejében fekszik az erő, mely őt zöldelni készti, s nélküle a nap még inkább elszárítja galyait, az eső csak elrohasztja.

Az ifjú felkelt, s lángoló arczokkal az ablakhoz ment. Épen a horára harangoztak. — Hallod e hangokat? — szóla, társához fordulva. — A vihar megszünt, a fenyűk mozdulatlanúl állnak, s a völgyeket rég hallgatás tölti el, csak e szent hangok lejtenek végig a határon, mintha áldást mondanának a szunnyadó természet fölött, — a karthausi fölébred sötét nyugtalan álmaiból, kinéz ablakán, s meglátva a csillagos eget, buzgó üdvteli imádságot mond, s boldog, mert imádkozik. — Hosszú bánatteli éjszaka vala az én életem is, én is szörnyeket álmodék; most felszólalt a szózat, mely imádságra hí, imádkoznom kell. — Az üdvözítő keresztje elé borúlva fogok esdekelni egy vigasztalásért, s bőjtölni, s testemet sanyargatni, s szenvedni, mint ember még nem szenvedett, s ha végre egy reménysugár hatja át sötét lelkemet, ha ez elszáradt szemeket egy köny töltheti ismét, ha ajkaim az első imádságra nyílnak: boldog leszek, mint ti világtokban nem lehettek.

*

Nem írhatom le, mi mélyen hatott reám ez egész beszélgetés, melynek véletlen tanúja valék. Átutaztam egész Francziaországot, s nem felejthetém sehol a halvány arczú ifjút s bús szavait. — Párisban véletlenül utitársával találkozva, miután vele megösmerkedtem, sokszor tudakozódtam az ifjú hogylétéről, de kevés sikerrel. — A dolog annyira érdekelt, hogy később, miután Francziaországból elmenék, ismerősömmel, ki majdnem barátommá vált, levelezésbe léptem; így jövének hozzám ezen irományok, melyeket most a közönség elébe terjesztek. Az ifjú naplója s részint emlékkönyve ez, melyet a kolostorban írt, s halála után barátjának hagyott. Ki csak mulatságot keres, az tegye félre e lapokat, melyeknek rendetlensége művészi kívánatainak talán meg nem felel, egyhangu bánata talán csak unalmát gerjeszti. — De kit egy jó s nemesre teremtett lélek fájdalmai hidegen nem hagynak, kit egy szív titkos története inkább érdekel, mint regények ügyesen szőtt meséi, az olvassa végig e lapokat, s talán saját életében van egy időszak, melyre visszatekintve eszébe jut, hogy a bánat, melyről itt szó van, nem a költői képzeletnek műve csak.

ELSŐ RÉSZ

I.

Ma hagyott el atyám. — Megtudva levelemből határozatomat, azonnal eljött. Két napot itt a kolostorban töltött, szüntelen kérve, hogy menjek el vele. Végre itt hagyott. — Távozása mélyen hatott rám. — Nem, mintha szerettem volna őt; vannak időszakok, hol annyi idegen dolog tolong atya s fiú közé, hogy előbb távol állnak, végre elidegenednek egymástól, — időszakok, hol mindenik különös, a másiktól nem értett nyelven szól; mindenik különös, a másiktól utált reményeknek örül, mindenik erős hittel ragaszkodik különös meggyőződéséhez, mely az egyiknek mintegy vallásává lőn, míg a másik benne csak előítéleteket lát. — Ilyen időszak a miénk is; múlt s jövő, ez azon két különböző hit, melylyel két ivadék egymásnak általellenében áll, s csodálhatjuk-e, ha a mai Francziaországban oly kevés pontokban találkozik össze atya s gyermeke? Hisz régen közöttünk hullámzik a nagy forradalom Vörös-tengere, s tőlök, kik Egyiptom hústálainál maradtak, miként nem állnánk távol mi, kik bátran útnak indultunk s haladunk a nehéz vándorláson, melynek kezdete pusztaság vala, de melynek végéül egy szép, dicső hon igértetett. — Mégis mélyen hatott rám az elválás pillanatja, s mégis szorúlt a szív, midőn remegő kézszorí-

tását érezém, s a könyet látám, mely halvány arczain végig folyt. Oh mert érzém, hogy egy világtól veszek búcsút e pillanatban, s hogy e gyenge kézszorítás, s e köny az utolsó s egyetlen, mi annyi szerelemből, mely egykor körülfogott, számomra megmaradt. — Eltünt ez is ; ezentúl magányosan állok e világon.

Atyám, mint mondá, nem Párisba megy, hanem a Provenceba ; holnap ott lesz, hol én születtem s anyám sírja áll. — Oh ! ha anyám élne még, mi máskép volna minden ; ha annyi szomorú tapasztalások között azon egy boldogító állt volna mellettem, hogy egy szerelmet mégis birunk e földön, mely idővel el nem enyészik ; ha neki elmondhattam volna szenvedésimet, ha ő elbeszélte volna, miket szenvedett ő, s mennyire szüksége van reám, — nem jutok soha ennyire. — Mint a Korán szent mondásai, olyan a szerelem ; kőbe vágjad szavait vagy szelet papirra irjad, talizmánod lesz mindig, s áldást hoz rád : a ki szeret, nem lehet boldogtalan, nem lehet nemtelen érzésű soha, — s én nem rosszra születtem. — De ő meghalt, s mindennek vége vala.

Mikoron sírjába fekteték, soká álltam néma hantja felett ; tompa, szótalan fájdalmamba merülve álltam ott, míg nevelőm hazatérésre intett. A nap leszállt, nemsokára éj lesz, — így szóla hozzám ő, s habár gyermek valék, megértém bús értelmét szavainak, melyek szomorú jóslatként tölték el szívemet. Oh ! nagyon is jókor éj lett fölöttem.

Éj vagyon most is, — csak néha tör át a holdvilág a komor fátyolon, melylyel az ég elborúlt, míg a ragyogó csillagseregből csak itt-ott remeg át egy fénypont a nagy ködtengeren. — Sötét az éj, mint lelkem. De kevés óra, s a világosság visszajön, mind e fátyolok mögött majd a nap emelkedik, s mind e fellegek, melyek keletről most setéten tornyosulnak, ragyogva

fognak állani az ébredő nap biborában: világ lesz az égen s a föld fölött. S te bús lelkem, benned nem hajnalnék több új nap? s a dicső világosság, mely egykor fényével eltölte, örökre eltünt már? vagy nem volnál-e öröklő te is, mint a természet? Oh, ha az vagy, ha a vágyteli sejdítés, mely egykor eltölte, nem vala puszta álom, ha a ködfátyol fényedet csak eltakarta, s nem semmisítheté meg: oh, akkor ébredj napom, sugározzad át e lélek homályait, szakítsad ketté fátyolodat öröklő lényem, s haladj tovább pályádon, melyet a teremtő jelelt elődbe. — De öröklő vagy-e? Oh! a ki e kérdésre meg tudna felelni!

A horára harangoznak. — Imádkozni megyek.

II.

A délutáni isteni szolgálat elmult. — Este volt, s a hosszú góth folyosón, melyre szobám ajtaja nyílik, már csak kétes világ uralkodott. Az egyenként celláikba visszatérő atyák lépései mind inkább elhangoztak, köröm mindig hallgatóbb lőn; végre magam valék. — Szívemet kétségbeesés tölté. — Én nem tudok imádkozni! A templomban voltam, térden állva emelém szemeimet az oltárhoz; lángoló csókokkal borítám a hideg köveket; mintegy őrülten verém mellemet, — hasztalan, én nem tudok imádkozni. — S mégis szerencse imádkozhatni; helyzetemben az egyetlen szerencse, mert vígasztalás. Kik körülöttem térdeltek, imádkoztak valamennyien! Minden arcz lelkesedett ájtatosságában, minden szem reményteli tekintettel emelkedék az éghez, — csak én maradék vigasztalatlanúl. És mégis tán közöttük is vannak, kik annyit szenvedtek, mint én; lehetnek, kiknek szívét nehezebb vádak terhelik, mint az enyimet;

miért csak nékem nem juta vigasztalás? — Mit tettem én, hogy annyira elhagyál, Istenem? — Mert kételkedtem? De kerestem-e a kételyt? Nem imádtalak-e, mint gyermek, összekulcsolt kezekkel, mint más gyermekek? Nem telt-e lángoló vágygyal az ifjú lelke gondolatodnál? Nem fáradtam-e utánad? Nem küzdöttem-e kételyeimmel? Mért tagadtad meg csak tőlem a hit kegyelmét? — Minden embernek megadád fájdalmait, a gyermektől az aggig, a koldustól a királyig; nincs egy szem, mely nem ontotta volna egykor könyeit; de megadád vigasztalásukat is, a keresztet, mely sírukon áll, s mely elég egész életök fájdalmaira. — De mit tegyek én, ki hitemet elvesztém, ki bízni nem tudok semmiben, nem benned, nem az emberekben; ki éltemet adnám egy meggyőződésért, s az úgynevezett valóságok között nem találok egyet, melyben még nem kételkedtem volna. Mit tegyek én?

— Memento mori! így hangozék egyszerre mellettem egy szó a homályból: s mikor felijedve oda fordulok, az atyáknak egyike mene el nyugodt léptekkel mellettem cellája felé. — — Memento mori — — — sokszor gondolkoztam, miért választák köszöntésnek e szavakat a karthausiak? Csak most fogom fel a komoly mondás értelmét. — Nem azért mondják az atyák ezt egymásnak, hogy a vétektől visszatartsák lelköket, — nem, hogy az itélet szörnyeire emlékeztessék egymást; e szó vigasztalás, s nem egyéb. — Oh! miért nem szólítják meg egymást a világban így az emberek, hol annyiszor szükségünk volna e vigasztalásra. — Ha reményeid megcsaltak, ha ifjúságod barátjaiból végre nem maradt egyéb, mint sírok és szomorú tapasztalások; ha tudásvágyadban a tudományok örvényébe merülve, végre vizsgálatidat egy nagy kérdéssel végezted; ha — ha éltél, — mert ki számolhatná fel létünk keserveit, — akkor el ne feledd, óh szív, hogy

halandó vagy, s légy nyugodt. — Nézd a vándort, bármily fáradott ő, bár mennyi kő s tövis vérezte meg lábait, mihelyest a vendéglő fedele az estsugárban feléje int, ő nem panaszkodik többé, új erővel siet feléje és szíve emelkedik örömében, mihelyest csak messziről látja nyughelyét; nem e lakban élte ő első ábrándjait, nem ez a czél, mely után annyit fáradott, s jól tudja, hogy e ház küszöbén kedvesei őt fogadni nem fogják, mint egykor reménylé, ha visszatéréséről gondolkozott; — de a vándor örül mégis, mert hisz nyughely ez, s csak pihenni kiván a fáradott. — Más jövendőről ábrándoztál te is egykoron, árva szív; most éltednek egy czélja maradt: a vég; de pihenni fogsz, s mi kell néked más? Oh! hadd haljak meg Istenem! Lám, mikor a fa elszáradt, eltöri az első vihar, s a felleg eltünik, mihelyt utolsó cseppje a földre hullt, s a láng elhal, mihelyt nincs mit emésztenie, elszáradt az én erőm is, elhulltak könyeim, s nem maradt semmi, min e szív még felhevülhetne; mit tegyek e földön még? minek lebegjek körül én, hasztalan töredék, e lét nagy tengerén; hisz miattam nem fog őrizkedni senki veszélyeimtől, nem tudja senki, mily sziklákban akadtam meg. — Oh hadd haljak meg Istenem!

Mint gyermek s ifjú is halál után sóhajtoztam néha; szép boldog kor vala ez! Teli reményekkel, mint én valék akkor, mindenkitől szerettetve, szeretve mindent, egy szép, boldogító álomnak gondolva még ez életet, melynek mély értelmét egy más világon fogom átlátni; miként ne hittem volna mennyországot én, midőn határtalan boldogságot felfogni még képes valék. — Az ifjú nem fél a haláltól; miként a dús pazarolva elszórja kincseit, mert nem is képzelheti, hogy vagyontalan maradhatna, míg a koldus filléreivel gazdálkodik: így veti oda gazdag örömteli létét az ifjú, minden reménynek feláldozva életét, mert hogyne hinne öröklétet ő, ki eddig csak

tulajdoninak kifejlődését érezé? De ha egyes erőit lankadni, s végre elveszni érzé az ember; ha boldogító szerelme fájdalom közt meghalt; ha gyűlölése, mely egykor tettekre buzdítá, kihűlt, s reményei félelmeivel együtt eltűntek; ha a kebelben, hol egykor annyi szó zajgott, végre minden elhallgatott, s a csaták helyett, melyek azt egykor eltölték, csak egy mélyen sértett érzemény vég panasza szólal fel néha: oh! akkor elhiszi, hogy halhat, egészen meghalhat az ember. — Boldog, ki ilyenkor éldelni tud; ki legszebb reményeitől megfosztva, az életet megelégedetten elfogadja, s miután egy túl után fáradni megszünt, e nagy sárgömbön helyt talál kivánatainak. — Túrja fel hangyaként a földet s küzködjék egy darab kenyérért; vagy építse mélyen föld alatt aknáit, hogy egy darabka fényesebb érczet hozhasson fel magával; vagy hajókázzék tengerről-tengerre, egy új darab földet keresve, hol az emberi kínok s vétkek jelenetét újra megkezdhesse: — mindegy, — boldog mindenki, kinek czélja van s ereje elérésére, s a meggyőződés, hogy hasznost vagy nagyot tett, ha elérte; a gyermek büszke lehet kártyaháza fölött, s oly nagynak érezheti magát, ha előtte áll, mint Bramante érezte magát Péter templománál. — De én állatként nem tudok éldelni oly isteni remények után; nem akarok, nem tudok részt venni e fárasztó játékban, melyet életnek neveznek, e játékban, melynél annyian küzködnek, annyian sírnak, oly kevesen éldelnek, s melynél végre senki mást nem talál, mint időtöltést; nem akarok hatalmas lenni, érezve semmiségemet, nem szolga, meggyőződve zsarnokim gyengeségéről; eleget forgolódtam az álorczások között, s most, miután megismertem őket álszinök alatt, vagy legalább lárvásoknak láttam, szívem nyugalom után vágyódik. — Oh hallgass meg mindenható, s küldd el halálodat! Nem mennyeket, mint

egykoron, csak semmisedést kérek tőled; oh hallgass meg! bocsásd vissza szabadságukba az elemeket, melyekből állok; legyen por e test, mint egykor volt; teremts belőle hernyót, virágot, követ, a mit akarsz, csak embert ne többé, s megelégszem, csak érzményeimtől szabadits meg

De légy türedelmes szívem, — gondold, halandó vagy; s nem elég vigasztalás-e ez?

III.

Ma a szerzet generálisánál valék; a reggeli szolgálat után magához hivatott. Komoly, szigorú férfi, ki erényessége miatt nagy tiszteletben áll mind a szerzetesek között, mind az egész vidékben. Mint mondják, indulatától elragadva kegyetlenségeket követett el ifjú korában a nagy forradalom alatt, s miután Napoleont császárnak látta, mélyen megbánva tetteit, a kolostorba ment. — Most agg, de egyike azoknak, kiket az idő meghajtott, de meg nem törhetett; még ragyognak szemei a mély redőkkel átszántott homlok alatt is, a halvány agg arcz nem veszíté férfias komolyságát, s magas termete, bár föld felé hajolva, megtartá azon méltóságot, mely egykor tulajdona volt. — Rom ő, de mint egy diadalív romja, melynek minden év egyenkint leszedi ékességeit, de mely formáit nem veszíti, s melyen az utolsó napig meglátod, hogy dicsőségnek emeltetett.

— Leveleket kaptál öcsém, — szóla az agg, s két levelet ada kezembe, egyiket atyámtól, a másikat barátomtól. — Én is levelet kaptam atyádtól, — folytatá — atyád kéret, hogy haza térj. Menj!

Csodálkozva nézék rá. — Hát el akarsz űzni? — szólék végre. — Nyughelyül kerestem e falakat, miért küldesz el innen is?

— Elűzni ! ? nem, — szóla nyugodt hangon, — azt nem fogom. Az Úr háza nyitva áll mindenkinek, s nem rajtam, szolgáján áll, elűzni a szerencsétlent küszöbéről, hol nyughelyet keres ő, mint én egykoron : — csak inteni akartalak, — gondold meg, hogy az embernek minden pillanatban szükséges a szabadság arra, hogy boldog legyen,. s hogy ifjabb vagy, semhogy róla lemondhatnál ; gondold meg, hogy e pillanatot, melyben tenmagadat s egész jövendődet egy feltételnek alája vetve, szabad akaratodnak legnagyobb gyönyöreit éldeled, hosszú szolgaság évei fogják követni, melyekben akarnod tiltva lesz. — Gondold meg, hogy idők jöhetnek, melyekben elvénülve, ifjúságod fájdalmait érteni nem fogod, s talán elátkozod feltételedet, mely annyi kis örömektől foszta meg.

— Meggondoltam mind ezt.

— Büszke szót mondasz — felele az agg nyugodtan — csak korodban mondjuk ki ezt oly elhatározottan. — Meggondolhatod előre, miként fogod művelni földedet, s mint fogsz aratni vetésed után ; meggondolhatod, miként épited házadat, hogy az tartós legyen, s biztos védhelyet nyújtson agg napjaidra ; — de nem jövendődet. — Egy gondolat véletlen lelkedre esve, mint a mag, melyet az őszi szellő a földre hint — ettől függ jövendőd, s jaj néked, ha e gondolat, mely lelkedben nagygyá nőtt, mely egész léted fölött elborítá ágait, s mintegy életeddel összeforrt, körülményeiddel ellenkezésben áll s azokat nem változtathatod.

— Akkor hát áldjad végzetemet, — szólék, mélyen meghatva szavaitól — hogy egy világot elhagyhattam, mely lelkem alapgondolatjaival ellenkezésben állt ; — hogy egy világtól megmenekedhettem, mely szívem legszentebb érzelmeit bemocskolta gúnyával, míg enmagam elundorodtam végre bálványaim előtt.

— S azt gondolod, hogy kolostorban jobbá, boldogabbá válik az ember? — szóla az agg, bánatteli tekintetet vetve rám. — Oh ne hidd azt; sok bánat lakik e falak között, melyet ti nem sejditetek a külvilágban, s annyi fájó szívből, mely itt menedéket keresett, azokon kívül, melyek künn a temetőn pihennek, talán egynek sem gyógyultak meg sebjei. — Csak a boldog mondhat le a világról; csak az, kinek lelkét erős hit s nagy reménység tölti el, érezheti magát kolostorban boldognak. — Mint a nap, mindent eltöltve világával, mindenen áthatva meleg sugárival: ilyen az Isten nagy gondolata; ki azt a teremtésben keresi, mindenütt fel fogja találni, de jaj annak, ki egyenesen fordítja rá tekintetét; elvakított szemekkel sötétben áll. S nem e nagy gondolat-e mindene a szerzetesnek? s ha ezt is elveszíti, ha egy kétely — — — Mi egy kétely annak, ki a világban él? Övé a tavasz, s a virágzó természet, s száz öröm, s száz fájdalom; a karthausi csak kételyét bírja; ez világa, melyben él, melyért szenved, mely a valóság szörnyü köntösében elébe lépve, gyenge lelkét lesújtja. — Jól sejdíté ezt sz. Bruno, e szerzet alkotója, midőn az istentagadó szenvedéseiről szólva, így beszélteti őt poklában: »Óh, adjatok még új kínokat azokhoz, melyeket már szenvedek; bonczoltassatok fel az egész örökkévalóságon át millió új hóhérok által, csak Istenemtől ne foszszatok meg egészen, emésztő lángjaim rózsáknak fognak tetszeni, az ördögök dühössége nyájas öleléseknek, e börtönök jajkiáltásai bájoló zenéknek, e szörnyű lak gyönyörű palotának; — csak e borzasztó kíntól szabadulhassak, melyet most szenvedek; csak Istenemet találjam fel ismét.« — — Óh hidd el, laknak emberek e falak között, kik e kínokat szenvedék, s nincs a világban más, melyet ehhez hasonlíthatnál; mert találhatni vigasztalást a földön, hidd el, találhatni

a legnagyobb, legnehezebb keservek után is. Nézd csak e hegyet, valaha, úgy látszik, conus volt; most tökéletességére egy darab hibázik, s lenn a völgyben domb emelkedik, alig szembetünő különben, mint nagy sziklatöredékei által, melyek rajta szétszórva fekszenek. A hegytetőn most magas fenyűk állnak, s a völgydombon minden zöld s virágtakart. — Ki gondolná, hogy földomlás nyomdokait látja? Ki gondolná, hogy itt, hol most minden oly zölden áll, egykor a tetőn egy nagy földseb tátonga, lenn a völgyben pusztulás terült el? — S lám, mint ez, ilyen a világon minden, mit szépnek nevezesz, mi érzékidet gyönyörrel tölti, lelkedet csudálatra ragadja, — minden csak az idő által szebbített pusztulás helyén áll, az egész világ egy nagy dicső rom, melyet az idő elboríta színével, — s ilyen emberi életünk is, melynek örömei nem egyebek virágborítékoknál, melyekkel a kor szívünk egykor vérző sebeit eltakarta.

— S nem hiszesz — kérdezém az aggot — gyógyithatatlan keservekben is?

— Nem hiszek — felelé nyugodtan az agg; — minden fájdalom halandó, s ha vannak némelyek, melyek sokáig tartanak, ez csak azért van, mert azokat minmagunk ápoltuk, s még akkor is többnyire bánatunk szavai maradnak fenn, s nem kínos érzeményeink; miként sírköveken soká, miután az utolsó köny elszáradott, még ugyanazon szavakat olvashatni, noha régen hazugsággá változtatá az idő értelmüket.

— Igazad lehet — szólék az agghoz — az emberek többségére nézve igazad; de vannak emberek, kiket önszerencsétlenségökre más anyagból teremtett Isten.

— S te egyike vagy ezeknek, nemde? — szóla az agg szomorúan mosolyogva; — ki ne gondolta volna ezt egyszer életében, kinek nem voltak pótolhatatlan vesz-

teségei, s örök szerelme? — De élj koromig, s akkor mondd meg, mi maradt mind ebből? — Egy bús emlékezet, mely lelkedben véletlenül felmerül, s ajkaidat keserü mosolygásra vonítja, talán az sem; mint a játékos, ki az éjszakát a zöld asztalnál tölté, úgy állsz te, mint agg, az élet asztalánál; szerencsés valál s szerencsétlen, százszor nyertél s százszor vesztettél; de mennyiszer s mily kártyákon, ki tudná azt? elég — játszottál, s most hihetőkép ágyadba mégy pihenni. — Hidd el, nincs emlék e földön, melynek idővel nem vesztenéd el épen legkeserübb részét.

— Ha ez így van, — szólék ismét — mért ne maradnék a kolostorban, hogy elfelejtve a multat, legalább új fájdalmaktól őrizhessem szívemet?

— Mert a kolostorban nem oly könnyen felejtünk, — szóla az agg sóhajtva. — S most menj szobádba öcsém, olvasd leveleidet, s gondold meg jól magadat. Egy próba-évet töltesz e falak között; ha ez eltelt, kérdezni foglak ismét, s ha akaratod nem változott, üdvöz leendesz körünkben. — — Czellámba menék.

IV.

Hát nem felejtettél még el jó Vilmosom, s utánam küldéd kedves soraidat e magányba, hogy vigasztaljanak; vedd köszönetemet hívségedért, de ne hidd, hogy most is meggyógyíthatsz.

Mikor most öt esztendeje betegen feküdtem, s te ragadtál vissza a halál küszöbéről, akkor lelki s testiképp ifjú valék. — Most lelkem elvénült. Míg te csendes szorgalommal betegeid körül fáradtál, addig én Párisban éltem; csodálatos város ez, melyben a nép

ötven esztendő alatt egy ezredet él, s melyben az ifjú napok alatt évek tapasztalásait szerzi. Én agg vagyok, s a mindenható szeretet sem gyógyíthatja meg többé betegségemet.

Életem történeteit kivánod tudni? — Leírom számodra; nem, mintha szavaid szerint reményleném, hogy fájdalmam enyhülni fog, ha férfiasan elébe állok; nem, mintha gondolnám, hogy helyzetem kevésbbé reménytelennek fog látszani, ha viszonyait átgondolom; nem ezért! csak azt akarom mutatni, hogy szeretlek, semmi mást. — Miután korunkban annyi kitünőebbeknek tartott személyiségek jegyezték fel legkisebb emlékeiket, — érdekes lehet, legalább néked, azon milliók egyikének emlékeit olvasni, kik a nagy változásokban csak szenvedőleg vettek részt, s kikre e század, mint egy anyagra, hatott. E lapokban a század egy ifjának emlékeit olvasod — a legszomorúbb történetet, mert minden, mit e lapokban olvasni fogsz, való, s mert vigasztalásodúl mindig azt mondhatod magadnak, hogy barátod egy cseppel sem volt boldogtalanabb, mint ezerek, kik vele együtt éltek.

Mosolygani látlak, mint mindig, valahányszor korunk kivételi helyzetéről szóltam, s te elbeszélted, miként boldogtalanok voltatok ti is, s előttetek apáitok s előttük mások, mióta a világ áll. Hidd el, így szóltál több ízben, az ember mindig boldogság után fáradott; sok jót s hasznost talált e küzdésben, de mint az alchimista, soha sem azt, mit keresett. — Mindazoknak, kik éltek, a szerencse mindig csak remény vala, vagy emlékezet, s minden nemzet paradicsomot vagy Hesperiát bir multjában, s egy mennyországot vagy elyseumot a jövőben, de egyik sem érte el; — s igazad lehet. Már mint gyermek, midőn dajkám még óriásokról mesélt s törpékről, vagy a nagy mágnes-szigetről,

mindig tudtam, hogy csak mesét mondott, valahányszor e szavakkal végzé: — s azután boldogok lettek. — De van korunknak egy baja, melyet előbbi századok, ily kiterjedésben legalább, nem ismertek, s ez azon kétkedés, mely most éltünk minden viszonyain elterűl, lealázva mindent, mi emelt, eltagadva, mi boldogító, elvéve, mi nélkül nem élhetünk. — Mint egy Tantalus áll az emberi-nem a múlt között, mely az enyhet igérő vizként elfoly, mihelyt hozzá lehajol, s meríteni akar, s a jövő között, mely gyümölcsdús ágait elvonja, mihelyt utánok nyúl; sorsa, enyhet látni mindenfelől, s érzeni, hogy elátkozott, mert vágya elérhetetlen. — Egy elomlott világ romjai fölött állunk-e már, melynek szétdőlt építményei között nem marad hátra nemünknek egyéb, mint kétségbeesés és halál? vagy egy chaosban, mely mint az, miből Isten földünket alkotá, egy új paradicsom magvait hordja magában? éj lett-e már körülöttünk, vagy egy új nap első sugára az, mi úgy elvakít, ki tudja? Boldogtalanok vagyunk, — s nem minnen magunkban az ok.

Oh nem mi, nem én vagyok oka bánatomnak. Te, ki ösmersz, mert szerettél, mondd magad, nem valék-e reményteli egykor, nem lángolt-e e szív mindenért, mit nemesnek éreze, nem hevült-e képzetem minden fenséges gondolatnál? S ha most lemondva állok itt, s önösen, s kétségbeesve, én vagyok-e oka, ki mindenre elszántan léptem fel az élet pályáján, s kört kértem magamnak, s nem találtam; kinek keble, miután első hajtásait elrontva látta, oly dúsan sarjazott új reményeiben s megfosztva ismét kivirított, s ismét, míg a vészvert végre elpusztúlt, mint a rét, melynek termőföldjét a nyári vésztől kiontott hegyfolyam eltakarta szikláival. — Oh én küzködtem a szerencséért, kétségbe-

esve víttam végzésemmel, mint a szenvedelmes játékos, ki előbb egész vagyonát vesztette el s koldulva jár körül; s ha egy fillért kapott, ismét oda megy, hol mindenét elveszté, s ismét oda veti birtokát: úgy víttam meg én kétségbeesett állhatatossággal végzetemmel; s ha végre mindenem elveszett, elébb az ifjú kebel gazdag reménykincsei, később a kis életörömök is, melyek között vigasztalást kerestem: én vagyok-e oka, vagy nem inkább a játék maga, melyben nem nyerhettünk?

De hagyjuk ezt: ha majdan történetemet ismered, tenmagad fogod látni, hogy ott, hová vissza hívsz, helyet nem találok. — Elég hajótörést szenvedett e kebel, s ha szétrontva békepartot keresett magának, hidd el, csak azért tevé, mert a nagy tenger vészeinek ellentállani nem képes többé. — Fáradt valék, s pihenni jöttem e falak árnyéka alá, mint a munkás, kit a dél heve ellankaszt, a fa alatt nyugszik, — míg az álom szemeit be nem hunyja. Engedjetek pihenni.

V.

Mintegy félórányira Avignontól nyugat felé áll egy ház; ha Nîmesről jösz, s a Garda halmain lenézesz a Rhône felé, jobbodra fejérlik a folyó túloldalán, s ha végig nézesz a nagy téren, melylyé a folyó innenső részén halmos vidék ott lapályosúl, lehetetlen, hogy szemedbe nem ötlenék, annyira fejérré festette azt mostani gazdája, annyira különcz formában épültek falai. Ha közelebb jösz ez építményhez, még különösebbnek látszik külseje; bármily tudós légy, nem fogod meghatározhatni korát. — Falaiban itt-ott egy római fel-

írásra találsz, melyet egyik birtokosa, kőre lévén szüksége, a gardai aquaeductusból, vagy a nîmesi omladékokból hozott magának; itt-ott egy mór arabeskre, mely talán Arlesban készült, míg a nagy góth kapu fölött egy hatalmas négyszegű tábla Richelieu korára emlékeztet. Az ablakok egy része góth, másika négyszegű, sor nélkül vágattak a falba, miként a ház egyik vagy másik gazdájának épen világra vala szüksége. — Századok építettek e házon, s kövén századok rontását látod; a külfalon a rést, melyet a ligue emberei vertek tekéikkel; benn az udvarban a tört czímereket, melyeken a 89-ki forradalom alatt üzte a pór boszúját, — míg a rendes kifejérlés s a dús olajfaültetések köröskörűl a jelen birtokos rendességét s vagyonosságát hirdetik. — De bármi különösnek látszassék e ház, csak urához hasonló. — Az emberi-nem egyik legzajosabb korában élve, magán hordja ő is mindazon változások nyomait, melyeken átment. Első ifjúsága emlékeiből a családi büszkeséget, melyben neveltetett, s mely, mint a góth ékességek a ház vakolása alatt, magaviseletében, elvei s erőlködése ellenére itt-ott mindég kilátszik, — a revolutióból a szilárd tetterőt s vallástalanságot, a császársági hírvágyat, restauratió kicsiségeit; egy hosszú kornak műve ő is, ő is már rég nem az, mi egykor vala, hanem az, minek a változó szükség alkotá.

E ház az, melyben születtem, e férfi — atyám. — Most szomorú e ház tekintete; habár még tisztának s lakhatónak látszik, mégis a kert útjain itt-ott a felnőtt fű, vagy egy darabka leomlott vakolás világosan mutatják, hogy szebb napjai elmúltak, s ha gazdáját látod, a mint esténként magánosan jár a felnőtt fasoron végig, melyet egykor maga ültetett, s míg fejér fürtjeiben a langy esti szellő játszadozik, oly komolyan

bámul maga elébe, mintha nem érzené a meleg nyári érintést; vagy ha a magas góth teremben ül asztalánál, s előtte száz nyitott, s félig kivágott könyv s újság, melyeket egymásután felvesz s olvas és félrevet, — átlátod, hogy a gazda szebb napjai is rég elmúltak, s hogy ő s a lak omladozni fognak. — Mert az, ki egykor nemtője vala e háznak, s a férfinak angyala, elment, s mióta ő távozott, nincs, ki a falak kis repedéseit kiigazíttatná, s a ki elsimítaná a férfi redőit, ha homloka gondtól vonúl össze; mi csoda, ha tágul a repedés és mélyebbre nyomúl a redő.

Menj a Rhône partjaihoz, s ha négy fát látsz, s alattok egy fejér követ, állj meg, s tudd meg, hogy egy családi boldogság sírkövénél állsz, mert alatta nyugszik anyám.

Vannak asszonyok, kiknek látásán a szív önkénytelen megnyílik, kiknek körében boldognak érzed magadat s jobbnak és nemesebbnek; asszonyok, kiket mintegy vigasztalásnak teremte Isten e világ bajai közé, mintegy áldást, hogy boldogítsanak. Oh! vannak ily asszonyok; ha a házba lépsz, s mindünnen öröm s megelégedés mosolyg elédbe, s minden gyarapúl s virágozik: az ő művét látod; a lélek ő, mely mindent áthat, s mindennek éltet ád. — Az élet legnehezebb viszonyait együtt hordva férjével, ő nem vet meg semmit, még a legkisebb házi gondot sem, mint gondoskodására érdemetlent; nincs semmi oly nagy, mitől visszaijedne, semmi oly csekély, mit elúnna, mert mindennek egy nagy czélja a szeretet; — mintha holdnak alkotta volna a teremtő a komoly férfi mellé, hogy vonzalmát követve, csak körülötte mozogjon, s ha rejtve is, míg egén nap sugárzik, — feltűnjék, mihelyt éj lett fölötte, s világára szüksége vagyon. — Egy ily asszony volt anyám.

Mit mondjak azon évekről, melyeket ez angyal körében tölték, mint simogatta szőke hajamat, mint mondott esténként hosszú szép meséket, mint törölte le könyeimet lágy kezével, ha sírtam, s miként mondjam el mindazon kis gondokat, melyekkel oly nagyon boldoggá tett, s mindazon nagy feláldozást, melylyel a legkisebb bajoktól megőrze; ha ily anyád volt, jól tudod mindezt; ha nem volt, nem értheted boldogságomat.

Így lettem nyolcz esztendős, ekkor halt meg anyám. — Utolsó estve még magához hítt, sokáig néze rám, végre szemei könyekbe lábadtak, nehezen emelkedve párnáján, melléhez szorított, s megáldva, mondta, menjek el; a falutemplomban épen a kis haranggal harangoztak, s mikor a folyosóra értem, a plebános jött előmbe, de én nyugodtan feküdtem le, s aludtam, nem értve, mit jelent mind ez. — Másnap reggel bementem szobájába és kiterítve találtam. — Mondták, hogy meghalt s hogy imádkozzam; de én nem hittem nékik, hanem ágyához mentem, s megszólítám. — Nem felelt. — Arcza szelíd volt, mint mindig, csak halványabb; de a zárt szemek nem nyíltak fel, mint máskor, ha ágyához jöttem. — Megcsókoltam kezeit, s hidegek voltak, mint a kereszt, melyet tarta; szívére borúltam, de az nem dobogott. — Mit jelent ez? — kérdezém magamban s elbámúlva álltam ott, míg a cselédek fenszóval zokogtak körülöttem. — Menjen el, — szóla végre egy agg szolga, ki még mint gyermeket ismeré anyámat; — menjen el, ő meghalt. — Ne hígye János — szólék szorúlt szívvel, csak alszik, fel fog ébredni mindjárt, mihelyt tudja, hogy itt vagyok. — S ismét megszólítám és ismét mellére borúltam, s hideg kezét csókoltam, — s ismét — s ismét — de hasztalan. Magamon kívül valék, könyeim záporként hulltak. — Mit jelent ez? — kiálték

kétségbeesve. — Ő meghalt, kedves kis úrfi, szóla az agg szolga; látja, egészen kihűlt már, szíve nem dobog. Oh ő meghalt, felelék szakadó szívvel, ő nem ismer, nem szeret többé! Mint egy fátyol terüle el érzékeimen a fájdalom, s magamon kívül az agg karjai közé estem.

Mikoron harmadnap eltemették, s hosszú kéréseim után még egyszer láttam őt koporsójában, nyugodtabb valék. Azt mondták mind, hogy mennyekben van, s meg valék győződve, hogy én is meg fogok halni. De mikor beszegezték s kivitték házunkból, s lassú léptekkel mindig tovább s tovább a Rhône partjáig, s midőn leeresztették sírjába, s rá annyi hideg, nehéz földet, — oh akkor újra kitört bánatom, s mintegy ellenségesnek látszott mind e nép, mely anyámtól megfoszt s őt eltemeti. Mikor hazajöttem, kétségbeesve térdelék a keresztfa elébe anyám szobájában, hol imádkozni tanított, kérve Istent, hagyjon engem is meghalni.

Napok múltak s hetek, s hónapok, s vigasztalatlan valék; minden, a mit láttam, a miről szóltam, csak anyámra intett; rá a ház, melyben minden üresnek látszott halála óta, rá a domb a Rhône partjain és a hallgatás, ha este hazatértem, s nem volt a ki mesélne, — rá a harang, ha megkondult, rá minden. — E föld legboldogtalanabb emberének gondolám magamat.

Egy különös eset ada gondolataimnak más irányt, s így vigasztalást. — Egy este épen anyám sírjától tértem vissza, midőn közel kapunkhoz egy kis koldusfiút vevék észre. — Megszólított, s minthogy nékem nem vala semmim, s nevelőm fukar, tovább menénk; a fiú esdekelve követett s úgy kért s rimánkodott, hogy végre, bátortalanságomon győzve, megszólítám s majdnem kényszerítém nevelőmet, adna neki alamizsnát. — Ő fel sem véve kérésemet, tovább ment. — Oh anyám, anyám! — zokoga a fiú. Szemeim könyekbe lábadtak,

midőn kérdezém, az ő anyja is meghalt-e? Oh nem, felele a gyermek, — harmad napja éhezik. — Eliszonyodtam, s midőn elválva perelő nevelőmtől, a halvány asszonyt láttam, s midőn őt házunkhoz híva, a szegény elgyengült nő alig követhetett, akkor érzé szívem először, hogy vannak a halálnál nagyobb bajok a világon, s hogy elhunyt kedvesért sírni fájdalom; de hogy boldog az, kinek, ha kedvesére gondol, nincs más oka könyezni.

VI.

Jaj annak, ki abban bízik, hogy felejtetni nem fog! Ha bizodalmát nemzetben helyezé, melynek életét áldozta, vagy egyesben, kit szeretett: mindegy, ő csalódni fog; — nem sokáig emlékezik az ember. Írják márványra nevét, vagy ültessenek virágokat sírjára emlékül: évek lemossák nevét a kőről is, s jövő tavaszkor az ápolatlan virágokból nem marad talán egy is nyughelye fölött. A sírdomb idővel lesülyed, a sírbolt bételik, s hosszabb vagy rövidebb felejtés: ez sorsa mindenikünknek. — Mikor a nap a hegyek mögött leáldozik s az egész láthatáron fényözön ömlik el, hogy szemeid annyi fényt alig bírhatnak el: ki hinné akkor, hogy egy óra múlva az elment napnak az egen, mely annyira eltelt sugárival, midőn távozott, nem marad csak legkisebb nyoma is; ki hinné, ha a tenger zúgva kél a szélvész csapásai alatt, hogy ennyire megindúlva végre mégis lecsillapúl, s hogy mind e magas hullámokból végre nem marad egyéb, mint egy-egy kis hab, mely időről-időre a parthoz símulva széttöredik; — s ki hinné, hogy azon férfi, kinek új sírja fölött

bokros bajaink közt ritkán emlékezünk, mi nagyok sokszor már a gyermek fájdalmai. Kiragadva házi köréből, hol boldog vala, s egy nevelő-intézet szívtelen rendességéhez szorítva, ő is egy egész vesztett boldogságot sirat, érzi ő is a szolgaság s elnyomatás minden kínjait, ha zsarnok nevelője rajta az erősebbnek korlátlan hatalmával uralkodik, s az elhagyottságot, melyben őt szülei hagyák, s mindent, mit mi férfiak érzünk, s mi, mint az elvetett mag, sokáig rejtve csirázik és nő lelkében, míg végre kihajt s megadja termését. — S ha néha férfiakat látsz, — s mai időben sokat találhatsz — kik körülfogva örömöktől, miután majdnem valósulva látják azt, mit boldogabb időkben csak reménylettek, mindemellett örülni nem tudnak, — légy bizonyos, hogy e bánat, mely lelköket fátyolként elborítja, még gyermeknapjaikban szövődött, s habár az ok rég megszünt, vagy most gyermekségnek látszanék, olyanná nőtt, mit ez élet minden örömeivel szétszakítni nem képes.

Az épen legbúsítóbb része végzetünknek, hogy éltünk azon szakaszában, mely egész jövendőnkre kihat, majdnem közönségesen a véletlennek, vagy mi még rosszabb, érzéketlen behatásoknak engedtetünk által, s hogy, mielőtt magunkat valamire elhatározhatnók, egész jövőnk nevelésünk által többnyire már elhatároztatott. — Mert ne bizzék senki a gyermek könnyelműségében, s hogy, mert felejteni tud, fájdalmai s örömei nyom nélkül menendnek át lelkén. Habár Lethe választja is el a férfit élete első korától, s ha az egyes emlék idővel eltűnik, s az egyes érzemény elveszti édes- vagy keserűségét: ő maga nem változott, s csak az lép ki a túlparton, ki az innensőn beszállt, arany, ha salakját, salak, ha aranyát vevé el nevelése. — Nem csak Newton lehullott almája az, mi e földön nagy következéseket

szült; lehetnek kisebb okok épen oly nagy következmények kútfejei, s vannak emberek, kiket egy szó, melylyel szüléjök vagy nevelőjök gyermek-érzeményöket egykor sérté, embergyűlölőkké tőn. — S mégis mi könnyelműséget tapasztalunk a nevelés körül, főkép, ha a gyermek szerencsétlenségére azon irigylettek egyike, kikre úgynevezett szép jövendő vár. Ez élet legszebb viszonya, az, mely anya s gyermek között létez, néki ismeretlen. Idegen dajka emlőin nevelve, idegen ajkakról lesve első szavait, idegen karoktól vezetve, míg járni kezd, egy cselédszoba az, hol érzékeit fejledezni érzi. S mikor a gyermek nagyobbra nő, dadogása beszéddé válik, s a szív érezve hivattatását, szeretni akar, s szeretni kezd: az, kihez első indulatában ragaszkodik, nem anyja; ő távol van, tánczol, s csodáltatik; — a szegény gyermek a cselédkörből szemel ki egyet magának, kit legszeretőbbnek gondol, s ehhez ragaszkodik. — Oh nézd csak, mint öleli kisded karjaival, mint mosolyg, ha közelg kedveltje, mint örül, ha csak lépteit hallja, mintha anyjának hinné szegény, ki még nem tudja, hogy ezt csak hónapszámra fogadták szülői, hogy gyermeköket szeresse. — Néha fényesebb termekbe vezetik őt, a társaság számos, a délután hosszú s mulatság kell. A szoba teli idegenekkel, csak a pamlapon ül egy szép asszony, ki néha napjában hozzá jő, s kiről annyit s annyiszor azt mondták mind, hogy anyja, míg végre nagy nehezen megtanulta, hogy az, s hogy hozzá nem szabad nyulnia, mert mikor minap szíve örömében meg akarta ölelni, visszataszította, nehogy szépen göndörített fürtjeit elrontsa. S mikor belépett, kérdi egyike a társaságnak: hol van anyád? s ő a szép asszonyra mutat, s félve a még idegenebbektől, vagy látva a csemegét, mely messzünnen int, oda fut, s ott marad, míg az egész társaság az anyai szeretetnek

örül, s a nemes házi úr egy nagyot ásít, s a gyermeket az asszony helybenhagyásával, ki lármás kérdéseit már is megunta, szobájába visszaküldi, hol ismét felejtve a látottakat, játéknak indulhat, ha csak szerencsétlenségére nem mutatta valami által, hogy ápolóját anyjánál jobban szereti, s a nagy dáma, kinek szeretetből nincs egyebe, mint a féltékenység, ez egy barátnéját, — mert hisz az alávaló egészen magához édesgeti a gyermeket, — csúfosan el nem kergeti, először éreztetve a tapasztalatlan szívvel azon fájdalmat, melyet ily elválás okoz.

És ez a gyermek élete első éveiben, e mulatság s tánczmesterből összeszőtt lét, melyből midőn kilép, talán három nyelvet fog érteni, csak a szív nyelvét nem, s talán mesterileg köszönteni, s tánczolni tudni, csak nem hív ragaszkodással valakit megölelni, mert mindenét kifejté első nevelése, kopáran csak a szív maradt. — S így adatik által hetedik vagy nyolczadik esztendejében nevelőjének, vagy épen azon intézetek egyikébe, hol az egyenlő nevelés többnyire egyenlő neveletlenséget fejt ki, s néha egyes jól kifejlett individualitások mellett, — kikre a felvett rendszer épen alkalmatos vala — számtalan olyant, kik ahhoz, minek neveltettek, nem érezve hivattatást, s hivattatásukra nem kapván nevelést, — már minekelőtte az életbe lépnek, elvesztették útjokat.

S miből áll végre ezen nevelés? — természetesen csak a jót értem, nem is említve azon számtalan esetet, hol az nem más, mint a hiúságtól a legnagyobb vétkekig minden rossznak kifejtése, mi csak természetünkben szunnyadott, — mi más az, mint fáradságos tanulása annak, mit később nagyrészint felejtünk, vagy mi legalább nem boldogít. Mester mestert követ, tudomány tudományt, pihenés nélkül mindig tovább, ez a rendszer; a rhetorika után poesis, poesis után philosophia s

ismét a természet nagy köre, s erre minden, mit az emberek tettek, a régiek s újabb koruak; utána a nagy természetjog, s végre ellenmondásként hazánké, s tudja Isten, mi még; fáradhatatlanúl izzad utánunk a jó nevelő sereg, agarakként kergetve végig, nem engedve egy nyugpontot, mig az idő eltelt s a vadászatnak vége lévén, a kergetett megpihen, többnyire a mezőn kívül, s vissza nem tekintve többé a tudományra, melyet jókor megutáltattak vele, néha léptenkint visszafordúlva, s szánva a virágokat, melyeket ő épen talált volna, de melyeket űzői már legázoltak.

S így lép ki neveléséből az ifjú, teli ösméretekkel, de szomorúan, jól tudva még talán a napot is, melyen Brutus hazáját megszabadította, s Leonidás a Thermopiláknál Hellasért elvérezett, de nem sejdítve, hogy van egy hely a világon, melyért ő is ezt tehetné; művelt ifjú, de elaggott érzeményekkel. — Nevelése elvégződött: húsz esztendős, s nincs szíve. — Hogy is lehetne másképp? Elküldve atyai házától, vagy annak egyik távolabb szobájába zárva idegen nevelőjével, ki őt könyveivel minden életörömtől elsánczolá; miként ébredne a szív, míg csak az ész művelődik, s minden egyéb, még a szülékkel való társalkodás is, elszóródásként csak ritkán engedtetik; elég jó még, ha a lélek — melyben, hogy az ifjút tanulásra serkentse, jókor ébresztetett a nagyravágyás, a nélkül, hogy meggondoltatnék, mily rokon az az irigységhez — e nemtelen szenvedély hatása alatt el nem aljasodott. S mind ezt, hogy azon szerencsétlen tudáshoz jussunk, melyet később annyiszor átkozunk és melyért kiűzve gyermekédenünkből, mint emberelődink a tudás fájáért a paradicsomból, elvesztjük azt, mi által boldogokká válhattunk volna: az érzeményt.

S mit a társaság felsőbb rendeinél gondatlanság tesz,

azt, habár csekélyebb mértékben, teszi másoknál a szükség, s azon napról-napra mélyebben leható elhidegülés és érzéketlenség, mely már az emberi nem minden osztályait áthatva, egy nagy átokként terül el civilisatiónk fölött, ezerte nagyobb, mint áldásai. — A szeretet hatalmas eleme nevelésünkből eltünt s vele a gyermek boldogsága, s gyermek-örömeivel azon vidám optimismus, melyre neveltetnünk kell, s mely nélkül az élet csak fájdalmakat nyújt.

De ha valaha gyermek elhagyottnak érzé magát, s boldogtalannak elhagyottságában, én valék az. — Komolyabb kedélyü már természetem által, s emberkerülő, mert magányosan neveltettem, elszigetelve álltam itt is társaimtól, ritkán osztozva játékaikban, soha örömükben; eleinte, mert még a fájdalom, mely anyám halála óta szivemben élt, meg nem szünheték, — később, mert ábrándozásokhoz szokva, boldogabbnak érzém magamat képzelet-szülte világomban, mint a zajos körben, hol különcz modorom az egész tömeg gúnypontjának jelöle ki.

Oh! és voltak boldog pillanatjai is e napoknak. Ha az iskola megszünt, s míg társaim a kertbe mentek, magam maradhaték szobámban, s ablakomra könyökölve lenézheték a völgybe s a folyóra, mely ölében kigyózik, s a város barna házaira, melyek a hegyoldalon lépcsőként emelkednek, — mi bájló álmak vonulának át lelkemen, mi elégedettnek érzém magamat e pillanatokban; míg végre az alkony fénye a hegyeken elhalványult, s szent Miklós templomáról az estharang imádságra inte. — Akkor letérdeltem nyitott ablakomnál a csillagos ég előtt, s ha szemeim néha könyekkel teltek el, nem fájdalom facsarta e cseppeket, — hisz akkor még a tapasztalás nem állt gúnyolva álmaim mellett, s kétely nem támada reményeimmel, mint most: akkor e lélek

még hinni tudott, s ki ne lenne boldog, ha felnézve mennyeket lát.

Természetemnek egyik fő tulajdona a vallásosság: gyermekségem első éveitől, hol még anyám karjai között rebegém az első Miatyánk imát, mostanig, hol kétségbeesve térdelek a feszület előtt, hinni mindig fő szüksége vala lelkemnek, mely ki nem elégítve, kínná vált, de soha meg nem szünhetett, s a kételkedés fájdalmait egykedvűséggel enyhíteni nem engedé; gondolhatod, mennyire hatott helyzetem e természetes irány kifejtésére.

A klastromi csend, a rendes imádság, a szent képek a folyosókon, s az ének, mely a templomból felhangzott szobámig, mintegy bájkört vonának körülöttem, melyben képzetem mindinkább honosodott, szívem mindinkább megelégedett s boldognak érzé magát, melyben egy új életet éltem, előbb nem sejdített vágyakkal s gyönyörökkel. — Van valami nagyszerű az egyház rendtartásaiban, mi a szívhez szól, s talán épen az által boldogító, mert hitünknek inkább képeket, mint magyarázatot nyújt.

Ki nem emlékezik vissza gyermek korában, vagy életének egyes pillanatjaiban, — hol egy nagy öröm vagy fájdalom lelkét hideg egykedvűségéből felveré, — azon hatásra, melyet az isteni szolgálat lelkére tett? — Kinek szívét nem szállná meg néha ájtatosság, midőn a sötét egyházba lépett? Kinek lelkében nem támadna egy titkos vágy, s ha térdre borulva az oltár előtt, szorult szívvel elmondá ismét gyermekimádságait, s ha a szent ének mint egy nagy áldás hangzék vissza a magas boltról: ki nem érezé vigasztaltnak, sőt boldognak magát?

Ezek valának örömeim, melyekben vesztett szerencsém után vigasztalást találék, s néha boldogságot; s noha épen ez ábrándozó vallásosság egyik fő oka mos-

tani szenvedéseimnek, emlékök még most is gyönyörrel tölti lelkemet.

De a szívnek is vannak jogai, s ki egyszer szerettetett, mint én, az szeretni kénytelen, mert miként a fa, ha földjéből kiásod, másban is csak ugyanazon virágokat s gyümölcsöket termi: úgy a szív, bár hányszor veszti birtokát, nem változik szenvedései által. — Így ragaszkodtam én érzetem egész hevével egy ifjuhoz, kit a collégiumban találtam s kivel mint avignonival már gyermekemlékeim, de mindenek fölött természetünk azon komoly oldala fűzött egybe, mely mindkettőnket társainktól elkülönöze. — Komolyak valánk mindketten, s szerencsétleneknek érezők magunkat: ez vala egyetlen rokonsága lelkünknek, de elég arra, hogy közöttünk azon szenvedélyes barátságok egyike támadjon, minők csak tapasztalatlan gyermekek között lehetségesek. — Armand — ez az ifjú neve — nem álmodozó vala, mint én, őt nem egy szebb mult emléke búsítá el, mint engem, ifjú lelkét való keservek dúlták fel, s komor tapasztalások, melyek élte fáját tövénél megszegék. A város egyik leggazdagabb bankárának fia, az élet minden kényelmeiben felnevelve, számtalan barátot s hódolót látva egykor atyja körűl, tizenkét esztendős vala, midőn atyja egyszerre megbukott. — Az élet kényelmei eltüntek, a kis lak, hová szép házukból költöztek, üresen maradt reggeltől napestig, a barátok idegenekké váltak, a szerencséten család elhagyottá. — S ő látta ezt mind, s érezte, s hallotta atyja ajkáról a kétségbeejtő oktatást, melyet emberismeretnek nevezünk; s hallotta az átkot, melyet a szerencsétlen férfi mint egyetlen vigasztalást hoza magával, ha körűljárva egykori barátinál, estve visszatért, s fáradtan a koldulástól, s törött szívvel ágyára veté magát, míg egy éjjel a háznépet nagy durranás ébreszté fel, s a szerencsét-

len iróasztalánál vérben találtatott. Armand mint elhagyott árva állt a világban, míg a kormány, melynek atyja boldogabb napokban kölcsön által nagy szolgálatot tőn, őt sok könyörgés után e klastromba adá nevelésre. — Ő szerencsétlennek érzé magát, s nem ok nélkül, mert ha keserves csalódni a férfinak is, s ha kínos, visszatekintve pusztaságot látni hátunk mögött: menynyivel keservesebb ez a gyermeknek, ki belépve az életbe, csak kételkedést visz magával remények helyett, s lételünk szebb örömeiről lemond, még minekelőtt küzködött. — De épen ez a szerencsétlenség, ezen elhagyottság vala az, mi őt szívemnek még kedvesebbé tette. — Nem boldogíthattam-e őt, nem lehettem-e mindene én, ki néki önmagamat áldoztam volna fel? Ifjú szívem oly büszke vala szeretetében. S mit kelle a világ nékünk, minek az emberek, kiket megvetni kezdék; a szív mindenhatónak érzi magát, ha szeret, s én szerettem őt; — nem azon hideg, meggondolt érzeménynyel, melyet később barátságnak nevezünk, s melyet néha csak szokás, vagy nehéz pillanatokban becsületérzés tart fenn, melynek rokon érzemények s próbatételek és czélok kellenek; — én szerettem őt ok nélkül, de lángolón, szívem egész ifjú erejében, mikép csak gyermekkorunkban szerethetünk, hol egész érzményünk, melylyel egykor a hazát, a világot, s kedvesét öleli a férfi, egy lényben pontosúl, s megelégedettnek érzi magát.

Álom vala ez is, melyből bús tapasztalások végre felébresztének, de mely éltem sötét fátyolán még most is átragyog.

De Armand háttérbe szorítá anyám emlékét szívemben. Talán büntetésül adatott, hogy általa szenvedjek?

VII.

Mintegy hat esztendőt töltöttem itt; ez idő alatt atyám két-három ízben meglátogatott, valahányszor írtam, mi név-, születés- s újesztendő napján rendesen megtörtént, egy pár sorban felelt, s új szorgalomra intett; egyébiránt el valék hagyatva. Egy szép estve épen Armanddal a kertben sétáltam, s mert egy pár nap múlva el kelle mennie, mély fájdalommal elválásunkról beszélgettünk, midőn az öreg János előmbe lép, s még mielőtt egészen ráismernék, könytelt szemekkel melléhez szorítva, tudtomra adja, hogy értem jött. — Még két napig maradtam, hogy Armanddal együtt mehessek, s elhagytam a collégiumot.

Nem tudom, mi különös érzemény tölti a szívet, valahányszor búcsúznunk kell; ha a hely, melytől megválunk, nem gerjeszt is boldog emlékeket lelkünkben, sőt ha csak fájdalmat találtunk körében, keblünk mégis szorúl s majdnem oly nehéz síroktól megválnunk, mint kedveseinktől; balgatag szív, mely mindig ragaszkodik, csak hogy, ha végre el kell szakadnia, annyival mélyebb sebet érezzen. — De ha nehezen esett is az elválás, s midőn őszhajú priorunk végáldását mondta rám, s társaim végköszöntésüket kiálták utánunk, szemeim könyekkel teltek: alig értünk a városon ki, honnan visszafordúlva elhagyott lakhelyünket nem láthatók, boldognak érzém magamat: s hogy is ne? Mily fájdalmat nem felejtene az, ki magát szabadnak érzi, s én annak gondolám magamat. A nyílt vidék hullámzó vetéseivel körülöttem, előttem a messze elnyúló út, hol majd egy vándor, majd egy utazó kocsi vonó magára figyelmemet, itt-ott egy sötét erdő, s meszszünen a hegyláncz, mely láthatáromat beszegé; előttem egy új világ, egy bájló, virító világ, melyben a nagy bérczektől a

legkisebb növényig minden, a mit láték, szívemet gyönyörrel tölté; melyben a messze áthangzó harangszó s az emelkedő pacsirta éneke mindannyi víg köszöntésnek tetszék szívemnek. — S ennyi öröm között senki, a ki mondaná, hogy sebesebben menjek, vagy lassabban, jobbra vagy balra; senki, a ki örömöm kicsapongásait kémlelné, feljegyezné, s intésivel rontaná; szabad, mint csak gyermek érezheti magát, ki szigorú nevelőjétől megszabadúlva, vígan lép ki első tömlöczéből, nem gyanítva még, hogy az élet, melybe lép, csak egy más nagyobb fogház, melynek rendszere elkülönzés és munka, mint milyeket Amerikában építenek. Oh bájló csalódás, melylyel a világba lépünk! mi dicsően áll a föld a nap első sugáriban, mi könnyen oszolnak a ködök, melyek tereit itt-ott elborítják, s mily könnyű az út, mely előttünk terjed, s melynek átfutására még annyi erő, annyi kedv forr keblünkben. S hogy mindennek ily hamar kell múlnia. Oh ha a gyermek sejdítené, mi vár reá? ha tudná, mennyit szenvedhetni e rövid életben, mily magányosan állhatunk ennyi ember közt, mi reménytelenül e szép világban! ha csak gyaníthatná mind azon szenvedéseket, melyeket el nem kerülhet, a nagyokat, melyek lelkét lesújtják, s azon kis bajokat, melyeknek még könyeket sem adott a végzet vigasztalásul; hogy barátjai, kiket híveknek gondolt, el fogják hagyni, s hogy lángoló szerelmével nem fog nyerhetni mást, mint egy tapasztalást, érdemeivel ellenségeket, míg végre fényes reményei, melyek a világot járják körül, egy kis gödörben pontosúlnak, csalatva még ott is, ha emlékezetet várt. Oh hála néked Istenem, hogy a jövőt előttünk eltakartad.

Atyám engedelméből nem utazánk egyenesen hozzá, hanem kis napi-járásokban Bernbe, innen a fenséges Oberlandba, Lausanneba, a lemani tón végig Genfbe és

Chamounyba. Mi boldog valék — te, ki e vidékeket ismered, képzelheted; szép annak a föld, ki benne csak színét látja, s nem azon kis lényeket, kik rajta küzködnek, gyűlölnek, szenvednek, s kiket, ha később, mint a tisztának vélt cseppben mikroskopium által az infusoriumsereget, megláttunk, elundorodunk. Agg Jánosom, ki szíve örömében alig érzé a gyaloglás fáradságait, s az egész úton nem láta mást, mint engem, s hogy anyámhoz hasonlítok, velem örült; csak Armand nem változott, szomorú vala, mint mindig, sőt mennyivel inkább közeledtünk hazánkhoz, annyival komolyabb. Meglehet, hogy a franczia határ gyermekségének bús emlékeit ébreszté szívében, vagy hogy talán érzé, menynyire idegenné válhatik a föld, melyben születtünk, ha nem vár senki reánk határai közt. Igy értünk Chamounyba.

Van egy hely a Montblanc hegyláncában, melyet kertnek neveznek, — egy kis zöld mező ez, jegesektől körűlfogva, melyet sok utas, habár az út fáradságos, s maga a látmány inkább különös, mint szép, meglátogat. Ide mentünk mi is, nem lévén semmi inkább gyermekképzetemhez szóló, mint e kis zöld oasis e nagy jégpusztaság között. Kipihenve egy szikladarabon s beásva palaczkunkat neveinkkel, visszamenet már ismét a jégtengerhez közelítettünk, midőn a Montblanc csúcsán elébb mint egy füstoszlop, később mindig sötétebben nagy felleg vonula fel, vészszel fenyegetve, mely, még minekelőtte a jeges közepéhez érheténk, egész erejével kitört. Fenséges vala a látmány, de borzasztó. Körülöttünk a nagy fellegár, itt-ott egyes villámtól kettészakítva, szétfoszolva, gombolyogva s darabokra szaggatva a nagy szélvész csapásitól, alattunk sötétkéken a jeges, míg a zápor zúgva mosá hullámzó jegét, a szél ordítva futá át a völgyet, s a mennydörgés száz bércz-

től s sziklától visszalöketve, felhangozék hatalmas szavával. — Szívem szorúlt s mégis emelkedett, felmagasztalva valék, s elborzadtam; így sieténk tovább vezetőnk után, majd hosszú jégtáblákon végig, majd a nagy hasadékokon jégről-jégre szökdelve, míg egyszerre, midőn egy szélesebben átugrom, lábam elcsúszik, hanyatlani kezdek, sötétkéken tátong a mélység alattam, botom ketté törik, és — — Armand megragadva kétségbeesés adta erővel magához húz s megölelve fenntart. — Mentve valék. — Vezetőnk halványan álla mellettünk, agg Jánosom térdre borulva imádkozott. — Én hallgatva álltam közöttük, magamon kívül valék, mintegy álomból ébredve nézék le a mély hasadékba, mely előttem tátongott, s szívem elborzadott a halál sötét gondolatánál. — De mikor körültekintve barátomat láttam mellettem, lángoló arczain az első örömsugárt, szemében a nem szokott cseppet, s mikor érzém a kezet, mely most remegve pihent az enyimben: akkor boldogság tölte el, akkor érzém, hogy élek, s általa élek, kit e földön leginkább szeretek, s karjai közé borúlva, záporként omoltak ki örömkönyeim. — Ezt el nem felejtem, — zokogék s érzém, hogy e szó eskü vala. — A vész az alatt elvonúlt, ragyogva futá át egy napsugár a tájt, s a fehér Montblanc kilépe ködfátyolából, mintha ősz fejével megáldaná ifjú szövetségünket. Oh ez szép pillanat vala!

Egy pillanat, s utána e hosszú bajteli élet, s utána ennyi szenvedés, ennyi véghetetlen kín, egy mustármag öröm, s utána e szörnyű növény. — Oh átkozott pillanat, melynek ily hosszú büntetése! — S miért örültem hát én? — mert mentve valék? megmentve az életre! Nem fekszik-e keserű gúny e szavakban; hogy egy percznyi szenvedés helyett évekig tűrjek, egy halál helyett ezeret szenvedjek; feltartva, mint az állat,

melynek a tudós felbontva mellét, kegyetlenül feltartá életét, hogy a halálos szúrást elkerülve, tovább lássa dobogni a remegő szívet, hogy kegyetlen örömére továbbra halaszsza a végpillanatot, melyben martalékja szenvedései megszünnek; és én köszöntem ezt! — Oh nevethetnék, — nevethetnék még e szörnyű kínok közt is, ha visszagondolok, mint féltem a haláltól. S mi a halál? — a gyermek, ki álmodá, hogy magasról lezuhan, már érezte kínjait; a fáradt munkás, ki délkor egy fa alatt elaludt, már ismeri semmisedését: s mi remegünk, s tűrünk mindig. Oh gyávaság!

VIII.

Kevés napok múlva atyámnál valék. Szívesen fogadott, habár a komoly szabályosság, melyből ő soha ki nem lépett, nékem, ki csak szenvedelmeket ismerék, hidegnek látszott is. De miután kevés napok múlva Avignonból visszatérve tudtomra adá, hogy Armand nálunk marad, s hogy vélem menend a toulousi egyetembe, s miután János megsúgá, hogy háladatosságból a praefectura által magát barátom gyámnokává kineveztetvén, egész neveléséről s jövendőjéről gondoskodni fog: akkor felejtve vala minden, s csak öröm s szenvedelmes köszönet tölté szívemet atyám iránt.

Egy vala, mi e tiszta eget elborítá s lelkemet néha mély gondokkal tölté; azon vallástalanság vala ez, mely, fájdalom, majdnem egész Franciaországban közönségessé vált, de melyet én atyám házánál először láttam. — Jezsuitáknál nevelve, ifjú szívem egész hevével ragadta meg azon hitet, melyben évekig boldogságomat találtam, s nem lehete nem csodálkoznom azon hideg

közönbösségen, melyet most magam körül láték. — Vasárnap jött és senki templomba nem ment; a nép processiót járt, mi nyugodtan nézénk ki ablakainkon; az egyház bőjtöt rendelt s mi húst evénk; én enni nem akartam, s atyámat a bőjtre figyelmessé tettem; ő mosolygott. Mit jelent ez? gondolám magamban, atyám mosolyg! S lelkemben az első kétely támada, gyengén s küzködve még erősebb hitemmel, de mégis szüntelen visszatérve, s mindig új erővel. Talán a bőjt nem fő dolog? így töprenkedém magamban; de hát mi volna az, ha az egyház egy parancsolatját meg szabad szegnünk? S gondoltam mindig többet s mélyebben, de a nélkül, hogy lelkemnek nyugtot találhatnék, vagy visszavarázsolhatnám azon örömöket, melyeket hitemben egykor találtam; s ha a templomban valék, vagy szobámban Mária-képem előtt térdeltem, mindig újra feltámada a kérdés lelkemben: vajon miért mosolygott atyám? vagy talán nevetséges volna mindez, a mit teszek? Elijedtem vétkes gondolatom előtt, s újra elmondám imádságimat; de hasztalan, elveszték varázserejöket.

Szerencsétlennek kezdém érezni magamat; szívem egy új, előbb nem ismert bánat súlyát hordá s fájt annyival inkább, mert épen vigasztalásait veszté; de én hallgaték, nem merve senkivel közleni a gyötrelmet, melyet oly vétkesnek gondolék, s mely, habár kínza, nem vala egészen gyönyörtelen, mint minden ily vizsgálódás nem az, hol az ember lerontva boldogságát, az első pillanatokban csak önerejét érzi. — Még minekelőtte atyám házát elhagyám, kételkedő valék.

S nem szörnyű-e meggondolni, hány ember lett azzá ily módon, mint én? Kételkedővé, azaz szerencsétlenné, mert lángoló hitével csak hideg, megvető mosolygás fogadá őt a világon; nem szörnyű-e, főkép ha körül-

tekintve látjuk, hogy nem egyes szerencsétlen kivételek sorsa ez, hanem közbaja századunknak, melyet csak kevés boldogabb vagy erősebb kerülhet el. — Megkereszteltetünk szokásból, mint keresztyének neveltetünk, mert már a felvett rendszer úgy hozza magával; s miután évekig hittünk, s évekig boldogak valánk hitünkben: belépünk az életbe, — s csak vallástalanság áll körülöttünk; hitünkről szólunk, s mindenki vállat vonít; az egyház parancsiról — s mindenki szánja gyengeségünket; mert gyakorlati egy század ez, melyben élünk, melynek jelszava: számolj s dolgozzál; a kor vallása haszon, s ha vannak martyrjai századunknak, csak pénzvágy az, mi őket szenvedni s lemondani tanítja. — S vajon ily körülmények közt az egyes megtarthatja-e hitét? állítsd őt magát hitével ezer üldöző közé, s ő küzködni fog, s halni meggyőződése mellett; de ha nincs, ki ellentmondana, ha mindenünnen csak szánakozás vagy megvetés lép elébe, ha mindenki tűri az ábrándozót, de mint egy ártatlan bolondot felelet nélkül hagyja: fog-e hinni így is? az egyes talán, a többség bizonyára nem; mert, miként az életben kiki csak a közfolyamatú pénznemeket gyűjti, úgy a gondolatok világában is csak közbecsű fogalmakat, s kevés van, ki ellentállana, ha ellenállásáért még nem is csodáltatik.

Szerencsétlenségemre nem valék ezeknek egyike, s miután egyetemi éveim eltöltek, s miután olvastam s tanultam, s erősen ragaszkodva hitemhez, mintegy kétségbeesve víttam mindig nagyobb kételyeim ellen: a kételkedő tagadóvá lett, az egykor boldog gyermek örömtelen ifjúvá, s így jövék vissza atyám házához.

IX.

Tizenkilencz esztendős valék, mikor az egyetemet elhagyám s az atyai házhoz visszatértem; nem oly boldog, mint mikor gyermek-játékaim között szaladgáltam termeiben, mert belvilágom, melyet egykor szerelem és vallásosságból alkota lelkem, eltűnt; de boldog ismét, mint minden ifjú, ki pályája kezdetén állva, erejét győzhetetlennek érzi, s a díjt, melyért küzködni akar, nagyobbnak, mint melyet életünkben találhatunk. — Ki nem képzele dicső jövőt magának ilyenkor? ki nem érze egy Caesart vagy Mirabeaut lelkében e napokban, hol nagyszerű önösségünkben elfelejtjük, hogy van minmagunkon kívül más is e világon, ki az emberi nemnek feláldozhatja életét, s hol még semmi sem látszik lehetetlennek, kivévén, mi legvalószínűbb, hogy közönséges emberekké válandunk. — Oh mi szomorú később visszatekintenünk! Nem, mert minden év meghozá bús tapasztalásait: hanem visszatekinteni minmagunkra, s látni, mi kevés maradt az ifjúból a férfiban; látni, mennyi remény, mennyi magas érzemény fekszik temetve a szívben; ki tehetné ezt csak huszonnégy esztendős korában is a nélkül, hogy melle egy sóhajtól ne emelkednék és koldusnak ne érzené magát.

Én gazdag valék tanulótársaim közt, egyike az elsőknek, atyám által mintegy biztosítva, hogy érdemeim homályban nem maradhatnak. Nagy költő az ifjú kor, s nem kell csak annyi sem, hogy szép jövendőt alkosson magának képzetében, s nem kelle atyám biztatása, ki — az élet azon korához érve, melyben mindenki, kevés hátralevő napjaiban önösségének már elég helyet nem találva, szívesen helyezi reményeit gyermekében, — nem szűne meg fényes terveket alkotni, s hiúságomat

ébresztgetni. — Nagy úr léssz, — így szóla ő, ha néha magunk valánk; — a Bourbon-ház nem felejtheti érdemeimet, s benned fogja megjutalmazni. — Nagy ember leszek, így álmodoztam én, ki csak magamnak akartam köszönni jövendőmet, s megelégedtünk mindketten: ő, mert arczomat lángolni látván, azt képzelé, hogy Lajos keresztje után dobog szívem, én, mert hízelgő szavaiban érdemeim elismerését láttam, s mintegy biztosítását nagy reményeimnek.

Armand — ki iránt érzeményem nem változott, s ki oly híven látszék ragaszkodni hozzám, hogy barátságunk társaink közt szinte közmondássá vált, — velem jött most is; talán egyetlen fájdalmam az vala, hogy nem osztozék örömömben. — Ő búsabb vala még, mint ennekelőtte; mennyivel többet szóltam reményeimről, annyival komolyabb redőkbe vonúlt homloka; s én, ki nagy nemeslelkűségemben meg nem foghatám, miként nem örülhetünk barátunk örömeinek még inkább, mint ha mi bírnók, — mert nem én valék e helyzetben s boldog nem tudja, hogy irígyek lehetünk, ha nincsenek reményeink, — bámultam kedélyét, s a menynyire lehete, mulatságok által igyekeztem elűzni bánatát. — Vadásztunk, sétáltunk, naponkint Avignonba menénk, néha tovább, s így múlt majdnem egy hónap. — Avignonban egy néném lakott, dús, mint atyám mondá, s azért olyan, kit tisztelni kell; ehhez menék majdnem naponkint; Armand közönségesen nem jött velem, s ha végre az öreg számtalan kérdéseitől s intéseitől szabadulhaték, mindig a nagy templom vala találkozóhelyünk. Egyszer néném nem vala otthon, s időnek előtte érve a templomba, soká járék fel s alá a nagy góth épületben; majd a sírkövek felirásait olvasgatva, majd a szent képeket nézve egyenkint. Az est közelgett, a templom keleti része homályosodni kezde, míg

a nyugot felé nyíló ablakok az alkony végsugáriban égtek. Mély csend uralkodék körülöttem, s lelkem ábrándokba merült. Én ismerém e templomot, sokszor hozott ide anyám, s még jól tudtam a helyet, hol akkor térdelni s imádkozni szoktam; — akkor menynyit érezék e falak közt, — mennyi értelem élt e kőszobrokon — s most! — Álmaimból könnyű léptek ébresztének fel, s visszafordulva egy asszonyt láték, ki a templom egyik mellékkápolnájában eltűnt. Mit akarhat ez itt, gondolám magamban, ilyenkor s ily magányosan, s egész kíváncsiságom felébredett; már követni akartam, midőn a templom másik ajtaján egy magas fiatal ember lépe be, ki körűljárva a templomban, végre ugyanazon kápolnában eltűnt. Szerelmesek, gondolám, mi közöm hozzá, s már menni akartam, de nem tudom, mi titkos vágy tarta vissza, hogy nem meheték. Végre oszloptól oszlophoz haladva, mintha a templomot nézném, oly helyre jutottam, honnét a kápolnába láthaték. Egymás mellett álltak, az asszony lehajtá fejét, a férfi szenvedélylyel látszék beszélni, néha egyszerre elhallgatott, hihetőleg feleletet várva, mert az asszony ilyenkor tagadólag rázta fejét, mire ő mindig nagyobb szenvedélylyel tovább szólt — végre a férfi elment; a nő egy pár lépésre követé, csendesen visszatartva őt karjánál s kezét nyújtva, mire ő haragosan visszataszítá kezét s elsietett. — Az asszony egy ideig utána nézett, végre eltakarva arczát kezeivel, az oltár elébe térdelt; — sírt. — Valami oly regényes vala ez egész történetben, mi egész szívemet elfogá, s még mozdulatlanúl állék oszlopom mellett, a kápolnára függesztve tekintetemet, mikor Armand a templomba belépe. Útközben épen a látottakat beszélém Armandnak, midőn a postaház előtt elmenve, egy fiatal embert látánk a kapun bemenni. — Fogadni mernék, hogy ő — szólék

barátomhoz, s kevés perczekkel azután a párisi mail zörge végig az utczákon. Mégis szeretném tudni e történetet, szólék ismét. — Hadd el, felele Armand rosszkedvüen; — az egész bizonyára nem oly érdekes, mint gondolnád; férfi, ki asszonyt csal, s ez közönséges dolog; vagy talán asszony, ki férfit csal, s ez még közönségesebb; egyike azon szenvedéseknek, melyeken valamennyien átmegyünk, mint gyermekbetegségeinken, de a nélkül, hogy veszedelmesek lennének, vagy egyszernél többször bántanának; — ne félj, kerül még rád is a sor, s akkor megtudod e szerelmesek titkát is; suttogva azt fogod mondani kedvesednek, mit ezen úri ember mondott templomi szépednek; azt fogod tőle hallani, mit ő hallott, boldog lenni és boldogtalan, mint ő; hisz évezredek óta ugyanazon kivánságokat ismétlik millió ajkak, s millió szívek ugyanazon kínokat szenvedik, ugyanazon örömökben boldogok; mióta a világ áll, nemünknek nem volt egy józan órája.

De míg ő így szólt, szokott keserűségével gúnyolva az embereket, addig új meg új történeteket szövék képzetemben, s nem vala nyugtom, míg ismét másnap reggel Avignonba nem meheték, hol az egésznek nyomára reméltem akadhatni.

X.

Midőn másnap nénémhez menék, az egész házat megváltozva találtam; a füves udvaron egy utazókocsi állt, az első talán, mióta a házi asszony 1800-ban az emigratióból visszatért; a pitvar teli rakva málhákkal s bőröndökkel; az előszobában idegen cselédek jártak, egy szóval: minden vendégre mutatott. — S nem

képzelheted meglepetésemet, midőn néném közteremébe belépve, agg barátné helyett, milyet a jövevényben vártam, egy deli nő tekinte rám, s néném jókedvűen kezemnél fogva engem, mint egyik rokonát mutata be a szép asszonynak.

Megkiméllek leírásától, mert tudom, hogy szavakkal csak Isten teremthet, s nem akarok költők módja szerint rózsát, eget, éjt, s más ily szépségeket összekeverni, mi legfeljebb oly fogalmat adhatna a leírott tárgyról, mint a festő palette-je a dicső műről, mely az ott felrakott színekből alakult. Ő szép volt, mint asszonyt nem láték elébb, s ha első látására meglepettem, mert némi hasonlatosságot találék azon asszonynyal, kit a templomban láttam: mikor kezét nyujtva mint rokonának, azt ajkaimhoz szorítám, szívemben egy érzemény ébredett, melyet eddig nem ismerék, s mely a templomi regényes találkozást hamar elfeledteté. — Néném nem győzé eleget kérdezni férjéről, ki csak egy hónap előtt halt meg, s arról, hogy' jött? meddig marad? mit viselnek leginkább Párisban oly korú asszonyok, mint ő? hogy' néz ki a király? s tudja az ég, mit nem, hogy szegény rokonom alig győze felelni, én hallgatni. Végre az öreg magunkra hagyott. — Mennyit nem akarék beszélni elébb Juliával, mily szép phrasisokat fontam képzetemben, csak várva a pillanatot, melyben magam leszek, hogy minden tökélyeimet kimutassam, — s most a néne elment s én hallgaték. A vér szívemhez tolult, arczaim égtek, szinte imádkoztam egy gondolatért, s nem juta eszembe semmi. — Ki nem volt ily helyzetekben ifjú korában? hol még beszélgetni nem tudunk, mert mindig akarunk valamit mondani. A perczek, melyeket így hallgatva tölték, éveknek látszottak, de Julia végre megkönyörült rajtam s megszólíta s minden helyén volt. — A kő,

melyet valaki megindíta a tetőn, nem futhata sebesebben lefelé, mint én beszédemmel a tárgyakon. Julia oly figyelmesen hallgatott, oly kérdezőleg felelt, oly szépen mosolygott, hogy hamar elfelejttette velem, mi rövid ideje ismerem, s örömömben mindent kifecsegék, mi csak lelkemet tölté, multat s jövőt, reményt s bánatot. Tizenkilencz esztendős korunkban úgy is csak azért vannak titkaink, hogy mennyivel többekre bízhassuk; s mikor néném visszatért, kiket mint idegeneket hagyott el, szinte barátokká váltak, — sőt én szerelmessé.

Nem tudom, voltál-e valaha szerelmes; mert sokan vannak, kik ez érzeményt soha sem ösmerék, miként sok fa nem hajt virágot és sok ember nem érzi a költészet szépségét; de ha voltál, emlékezzél vissza az időre, hol komoly arczod még érzeményeid lángjaiban égett, hol egy tekintet több vala az egész világnál, egy kézszorítás több az egész emberi nem dicséreténél; hol minden szó egy örömvilágot alkota benned, s mintegy meghalva a földnek, mennyországot éltél szerelmedben; s ha az emlékezet egy könyet csal szemedbe, s mintegy honvágy tölti szívedet e boldog idők után, akkor megértettél. Én őt szerettem, lángolón, véghetlenül az első pillanattól; mert csak így szerethetni. Kinek napok kellenek s hetek és évek, míg tökélyt tökély után kiösmert, s az egészet fölszámolva, végre meggondolva kimondja, hogy szeret; — az boldog férjjé válhat, de nem szeretett soha. Csak kinek lelkét mintegy őrültség ragadá meg, ki egyszerre boldognak érzé magát, vagy elkárhozottnak, mintha éltét átok vagy áldás hatotta volna át egyszerre; ki nem keresett tökélyt, nem ismer hibákat, nem tud, nem akar semmit, hanem csak érez, s egyszerre veti oda mindenét ez egy érzeménynek, s nem remél semmit, s nem fél semmitől: az szeret, mint én szeretek, — az hozhat itéletet tetteimről.

Armand hidegebb lelkű vala, s mikor visszatérve Avignonból, szívemet kiöntém előtte, s az először szerető sokbeszédüségével mondám el egész boldogságomat, s hogy Julia mindenem, s hogy nélküle nem élhetek, s mit szerető ily alkalomkor, főkép ha fölötte csillagos ég boltozik, mondhat: ő mosolygva hallgatá szívömledezésimet.

— Nemde mondtam — így szóla nevetve, — hogy rád is fog még kerülni a sor, s mi hamar bételjesedett; minden embernek megadta őrültségét a végzet, csak félek, néked nem juta elég belőle, hogy vele soká beérhessed, s nincs fájdalmasabb semmi e világon, mint kijózanodni. — Most öröknek gondolod szerelmedet, de hidd el, álmak nem tartanak soká, s főképen ez nem, melynek szétoszlatására sokszor nem kell erősebb érintés, mint egy csók. Szegény szerelmesek; a mechanikus, ki magát mobile perpetuum feltalálójának képzeli, nem büszkébb, mint ők, ha öröklő szerelmökről szólnak; de még hangzik a magyarázat, s már is megállt a műszer, s már is elszégyenülve összerakják szegény holmijokat, boldogok, ha még privilégiumot nem kértek nagy találmányukra, azaz: nem házasodtak meg, s nem kényszerítik magokat örök tettetésre.

Nem fáj semmi úgy, mint hallani, a mit később magunk tapasztalunk, s kértem Armandot, hogy hagyjon fel gúnyolásával; úgy sem szerettél soha, — szólék sóhajtva. — Csalatkozol, — felele ő, — én szerettem, habár nem szóltam is, mert lelkem nem szívesen tárja ki kincseit; én szerettem lángolón, igazán, mint te, s megszűntem szeretni, mint te fogsz. Én egyszer szerettem életemben, te, kinek természete lángolóbb, hihetőkép többször fogsz szeretni, — de azért szerelmem mégis csak egy pillanat vala, mint a tiéd leend, mert az aloe, mely egy században egyszer virágozik, s a rózsa, mely minden

hónapban uj bimbókat hajt, egyformán csak napokig tartják meg virágukat.

—S ha szerettél — szólék — miért titkoltad barátodtól?

— Mert ismerem az embereket — felele keserűen — és sejdítém, a mi most megtörtént, s mert büszke vagyok, s nem akarnék szánatni, még általad sem. — Ő elhallgatott.

— S miért hagyattál el? — kérdezém szinte ijedten.

— Hihetőkép, mert egy más érdemesebb, azaz nagyobb nevű vagy vagyonú foglalá el helyemet; hisz a szerelem vak, s nem csodálhatni, ha egy szép név hallásán, vagy egy kis arany érintésén megindúl. Jó éjtszakát; álmodjál kedvesedről, s ha tán ő is a szép lovakról álmodik, melyekkel veled Párisban kocsikázni fog, s inasaidról, s házadról, akkor holnap viszonozni fogja szerelmedet.

Nem írhatom le, mi kellemetlen hatást tettek e szavak rám; de mikor ismét magam valék s felnéztem a csillagos égre, mely sötétkéken boltosult fölöttem, Julia képe támada fel lelkemben, s hallgatott minden emlék, mely nem felőle szólt.

XI.

Nem akarlak untatni boldogságom leírásával. Mint a tiszta nyári ég, melynek kék boltozatján semmi kitünőt nem találsz, mert a napsugárok mindent egyenlő világossággal töltenek; mint a tér, melynek egyenlőségén tekinteted elfárad, mert minden talpalatnyi föld megtermi virágát s zöldjét: ilyen vala életem szerelmem első napjaiban, egy véghetetlen boldogság.

S hogy is lehete máskép. Ha van boldogság a világon, ha van valami, miért élnünk érdemes, bizonyára

első szerelmünk az; e képzelet több gyönyört nyujt, mint éltünk minden valósága. S miként ne lettem volna boldog én, ki előtt mind ez öröm oly egyszerre, oly váratlanúl nyilt meg. — Soha ember több szerencsét nem éldelt, mint én e napokban.

Armanddal ritkábban találkoztam, s bár tagadtam enmagam előtt, érezém, hogy tőle távoztam. A szívben több érzemény férhet meg, de csak egy szenvedély, s nálam elébb a barátság is az vala. Most lelkemben csak egy gondolat élt, szívemben egy érzemény lángolt, s az Julia vala. — S mi kelle egyéb? Miben a szív egészen él, az világunkká válik, s legyen haza vagy asszony, boldogíthat, mihelyest eléggé szeretjük, hogy érette magunkról megfelejtkezzünk.

Néném, mint gondolhatod, pártolá szenvedélyemet: ő jó vala, s nyájas már természetétől, s az élet azon korában, melyhez ért, minden asszony jóakarón néz azon érzeményre, mely által egykor boldog volt, és szívesen hallgatja a szerelmesek titkaiban múlt élete történetét. Szegény jó asszony! mennyiszer nem keresett dolgot magának, hogy magunkra hagyhasson, miként nem örült, ha halkan belépve, nem vevők észre jöttét; mennyi reményeket nem gerjeszte szívemben biztató szavaival, valahányszor Juliáról szólt, majd egy véletlen mondását beszélve, majd, hogy elpirult, midőn rólam szó vala, s tudja az ég, mi más kicsiségeket, melyekben szívem akkor mennyországot talált. Mintegy felmagasztalva vala ő is szerelmem által, éltének ismét czélja volt s szinte megifjodott.

XII.

Egyik kedvelt sétálásunk Vaucluse vala. A nyájas vidék, hol a csörgedező patak s minden falevél, melyet a szellő ingadoztat, a nagy költő szerelmét s dalait hozza vissza emlékezetünknek, épen helyzetemhez illett. Itt, hol Julia mellett mindent érzék, miről a költő énekelt, s halhatatlan dalait kedvesem előtt felolvasva, csak saját érzéseimet mondám el, véghetlenül boldognak érzém magamat. — Tisztán s nyugodtan, mint századok előtt, áll a vízmeder magas kőfalai között, melyek meredeken emelkednek körülötte, mintha védenék a helyet, hol egykor egy költő álmodozott. Mindenünnen csak sziklákat lát a szem, hátul félkerék fallá egyesülve, a meder két oldalán meredek halmokká hajolva, csak a víztükör fölött zöldel egy fügefa, mintegy képe azon egy reménynek, mely Petrarka lelkében élt s nem hoza gyümölcsöt, mint nem e fa árnyékos helyén, s mégis szép vala, mint zöld ágai e kőpusztaságban. Elől vízesésekben zúg le a patak, s fenn a bérczen Laura vára áll. S itt ült a dalnok, a víz medre mellett, talán ugyanazon kövön, hol mi ültünk, s lenéze a habokra, melyekben az ég tükrözik, s hallá a patak zúgását, de lelkében csak egy gondolat élt — Laura. Most hallgat ő, a szív elhamvadott, s vele fájdalom-kereste borostyánja; Laura vára omladékokban áll, s minden, a mit a költő szenvedett, egy agg regévé vált; de a gondolat él, él e tájban, melyet képeinek használt, él minden fában, minden kőben.

Mégis különös a költő végzete: jövő századokra hagyhatja bánatát, ha már emlékköve is porrá lett, ezer szemekből könyeket facsarhat, s nem teremthet egy boldog perczet magának. Vagy boldog volt-e ez, ki egy-

kor e helyeket sóhajtásival tölté? ő, kinek lelkében kettős szerelem lángolt, s kinek sorsa vala, csak kínokat találni mindkettőben, hazáját szétdúlva, Laurától elválasztva örökre esküje által. Vagy boldog valál-e te, lángoló Tasso, csak végső órádban is boldog? mikor annyi szenvedés után végre Onufrio klastromában megpihenve, mint a haldokló gladiator, üldözőid zajgó tapsát hallád magad körűl végső pillanatidban. Azt beszélik, mosolyogtál s lelkesült arczidon az első örömsugár lángola; de vajon nem elkeseredésből mosolyogtál-e? s ez öröm nem tölté-e el inkább azért szívedet, mert végadományukat veszed az emberektől, mint mert épen babérod vala? S boldog voltál-e te Rousseau, te Byron, vagy ti századok az ezernyi milliók közűl, mióta a föld áll, kik egész korotok fájdalmait hordtátok kebletekben, s tán egy örömet sem vígasztalásúl. Gyémántok az emberszén között, kiket csak azért teremtett az ég, hogy hideg fényben ragyogjatok, míg boldogabb társaitok melegítő lángok között elenyésztek. — A nép csodál s irígyli sorsotokat, mert lelketek gazdagabb, s magas homlokotokat babér köríti; oh de nem gondolja meg senki azt, hogy az élet mezeje, melyen mások számára annyit arattatok, nektek tarlón állt, s hogy a zöld babér ág, melyet homlokotokon viseltek, csak az életfa véghajtása vala.

Vaucluseben valánk egy szép júliusi estve is; a nap rég lealkonyodott, mikor hazamenésre gondolánk, s a Petrarka és Laura czímű fogadóhoz indultunk, hol kocsink várt. Különös jelenet lepe meg itt. — A közönségesen oly nyugodt ház most tömve vala vendégekkel, a konyha tűzhelyén egy vastag paraszt ember ült két gyertya között, mintegy csodának kitéve, míg háta mögött egy fakanócz veté néha elhaló lángjait, s még nagyobb világosság végett elől a piros szolgáló tartá

oda füstölgő mécsét. A körűlvilágított főszemély némi nehézséggel, de fenszóval olvasott valamit, miben formájából s a tartalomból hamar a *Moniteur*-re ismerék: míg a körülte álló s tolongó sokaság majd figyelmes hallgatással, majd hangos tapssal s éljenkiáltásokkal követé szavait. — A gazda s neje egymásután hozta a borral tölt palaczkokat, s kinn az ajtó mellett egy kis savoyárd rikácsoló hangon ajánlgata háromszínű cocárdákat. A júliusi forradalom híre érkezett épen ide is, s a mit látánk, a nagy párisi tett liliputi utánzása vala, mely az nap talán egész Francziaországban megtörtént. Julia megijedt, s a mint lehete, sietve hajtatánk el e hazafiúi társaságból, honnan még egy hangos »Vesszenek az aristokraták!« — szálla kocsink s bérruhás cselédjeink után.

A ki soha kedvesét nem látta félelemben, az nem tudja, mi a boldogság; az csodálhatja, miért nem érezhettem én e pillanatban, hol hazám megfordult, egyebet szerelmemnél. S mégis úgy vala; kocsink mellett kisebb vagy nagyobb csapatokban ment a nép Avignon felé, majd: Éljen a király-t, majd: Éljen a szabadság-ot kiáltozva; de én alig hallám e hangokat, melyeknek hallásán csak egy pár hónap előtt is szívem feldobogott volna örömében; csak a remegő kéz szorítását érzém, csak az elfojtott hangot hallám, melylyel Julia hozzám simulva nevemet mondá. — A szerető tulajdon világában él, s elszigetelve minden egyébtől boldog lehet, míg hona felbomlik, mert egy kézszorítást érez; s boldogtalan, míg nemzete győz, mert egy tekintet földre sujtá.

Mielőtt Avignonba értünk, leszálltunk, nehogy aristokratikus külsőnk kedvetlenségekbe keverjen, s karöltve gyalog mennénk be a városba. Így érénk minden bántás, habár Julia részéről nem félelem nélkül néném

házához, hol a kapunál egy öreg cseléd várt, ki azt, míg mi szegény nénémhez sieténk, vigyázva bezárta.

Ki a jelenetet, melynek most tanúja levék, nem látta, alig képzelheti azt. — Az egész háznép az ebédlő-teremben vala összegyűlve, néném utazó ruhában az aggszerű kandalló kőoszlopára támaszkodva, mellette őszhajú lelki atyja, kinek halavány arczain ma mindent inkább lehete olvasni, mint vigasztalást; e két főszemély körűl néhány agg házibarát, kivel a félelem társaságot kerestete, vagy ki személyét s drágaságait, melyeket magával hozott, e köztisztelt asszonynál biztosabbnak gondolá; a szobában ide s tova járó és suttogó cselédek, félig berakott málhák, s mind e fölött a koppantani felejtett gyertyák világa, valami oly meglepő egészet képezének, melyet le nem irhatok. — Mikor beléptünk, örömkiáltással futa a jó öreg asszony Julia elébe, s melléhez szoritva sírt, maga sem tudva talán, öröm facsarta-e ki könyeit, mert vesztettnek gondolt kedvesét meglátá, vagy fájdalom, mert ily pillanatban kelle őt meglátnia. — Az egész társaság engem ostromolt kérdésekkel, s mikor mindent elbeszéltem, viszont oly szörnyeket beszélt mindegyike, annyi iszonyatosságokat, melyeknek tanúja volt, hogy szinte elborzadtam.

Az utczáról muzsika hallatszék, s egy ideig csend lőn; mindenki egész figyelemmel hallgatta a még csak egyes szétszakasztott hangokban közelgő zenét. — Oh Istenem, — jajdula fel végre az abbé, kétségbeeséssel összetéve kezeit — kinn a Marseillaiset éneklik, veszve vagyunk; az átkozott republicánusok közelgenek, ők szegény rendünkön fognak boszút állani Brune haláláért, s mit tehetünk mi róla? 1815-ben oly ájtatos vala a nép, ki tarthatta volna vissza szent haragjában. — A zene közelgett, termünkben halálos csend lőn, csak

néha egy imádságtöredék hallatszék az abbé ajkairól, míg az utczáról a büszke 89-ki dal harsoga fel hozzánk; a muzsikakar s a nép durva, de hatalmas szava egy mennydörgéssé egyesült. Néném imádkozott, Julia halványan, kőszoborként álla mellettem s hallgatott, míg a szörnyű dal vészként átvonúlva házunk mellett, egy mellék-utczában elhalt. — Bocsásd meg vétkeinket — sóhajtá a fehér hajú komornok; — épen olyan volt ez, mint 1792-ben, mikor a boldogult marquis — Hadd el! — szakítá félbe néném, alig titkolva megindulását — ő királyáért halt s a jó ügyért; ki tudja, mi sors vár reánk? — Julia a szoba falain jártatta szemeit, hol családi képeink függtek; hozzá lépék, hogy bátorítsam, de ő elvadult tekintetet vetve rám, s a képekre mutatva, kiálta fel: itt három ember képe függ, ki a vérpadon végzé életét; s görcsösen szorítva kezemet, lerogyott. Szobájába vivők, s még alig hagytuk ott komornájával, midőn a piaczon új lárma támadott: «Éljen a király! le a republikánusokkal!» harsoga mindenfelől, s abbénk, s az egész társaság, mint Mózes kigyóvá vált botja, egyszerre felugrott, s egymást megölelve s tapsolva szökdele körül a teremben. — Most hős vala mindenik, mindenik megveté a gyáva pórt, mindenki kész volt meghalni királyáért, maga a gazdasszony diadalmasan suhogtata egy napernyőt, melyet épen a málhába kelle raknia, esküdve, hogy mind fel kell akasztani a lázadókat, — míg egy új ellenkező kiáltás az egész örömnek s bátorságnak véget vetett. — Most, hogy Julia s néném, kit tisztelék, a szobát elhagyták, s hideg vizsgáló szemekkel tekinthetém az egészet, alig tartóztathattam magamat a nevetéstől, oly annyira carricaturává változtatta a félelem az egész társaságot, s épen azon gondolkozám, mily nevetséges lehet az ember élte legnagyobb pillanataiban, midőn egy új s az előbbieket

meghaladó lárma egész figyelmemet magára vonta; most kétféle kiáltások hallattak egyszerre; egyfelül »Éljen a király!« — hangozék, míg a másik oldalról a Marseillaise s »Eljenek a párisiak« — harsoga; a kiáltások mindig dühösebben ismételve, borzasztó lármává vegyültek, melyben semmit érteni nem lehete. — Itt csata lesz, szóla az abbé. Csak ne lőnének, — sóhajta egy sovány báró, kiben emigratiói félelme ébredett fel ismét, s ki talán ismét burnótboltjába kivánkozott vissza, melyben külföldön élelmét kereste. — Én, kiben a zajra egész ifjúi kiváncsiságom feltámadott, kalapomat vévén, kimenék, nem kevés bajjal rábirva az egyik inast, hogy a kaput felnyissa.

Az utcza tömve volt; a városi pór, s a közel falukból bejött népség, itt-ott egy polgár tisztességes öltözetben, vagy egynéhány katona vad rendetlenségben tolongtak mindenfelűl, majd szitkok közt egymással szembe szállva, majd egy pap, vagy császári veterán körűl, ki rongyos egyenruháját újra felölté, s véletlenűl vezérré lett, csoportozva. Mindenünnen vad rendetlenség, fenyegetődzés, s emelt botok, dorongok, fejér s háromszínű cocárdák, s lobogók, s mind e fölött a szurok-fáklyák ingadozó világa, s a sötét ég, mely mint bús jóslat függe az egész fölött. Az egész valami oly rendkívüli vala, mi egész képzeletemet magával ragadta, valósulva mutatván, a miről én, mint minden ifjú franczia, éltemben annyit ábrándoztam, — egy forradalmat.

A mint látszék, a royalista-párt itt erősebb vala. Avignon természete szerint katholikus s monarchikus város. — A nép soha sem felejti virágzása korát, s habár szolgaság volna is, mi által kitünő volt, visszakivánja a zsarnokot, ki nevét dicsőité; mert minden önösségek között mégis a hiúság a legerősebb, s a nemzeti dicsőség oly valami, mi a legutolsó hiúságának is

legalább némi táplálékot nyújt; s így emlékezik az avignoni pápájára, kinek palotája városának fő ékessége maiglan is, hol falai, bármennyire megfertőztetve belőlről, még magasan állnak a többi házak fölött, nagy emlékeket gerjesztve lakóiban. — Ezért gyűlöli az avignoni a revolutiót, s mindent, mi azt követé s mi által mindinkább tűnni látta azon fényt, melyet egykor legalább emlékei adtak városának. — Pillanatról-pillanatra nőttek a fejér cocárdás csoportok, mindig hangosabban s fenyítőbben harsoga az: »Éljen a király!« végig a városon, míg az ellenpárt sorai közül eltűntek azon jó kedvű polgárarczok, melyek egy óra előtt, hol még minden biztosnak látszott, oly büszke nyugalommal jártak körül az utczákon, s most hihetőkép szobájokban mindenre elkészülve nagy fejér cocárdát varrtak magoknak. Különös neme az embereknek, kikből a franczia többség áll, s kik épen azért vittek véghez oly nagy dolgokat, mert magok minden kormánynak ellentmondás nélkül engednek; kik miatt azért történt annyi forradalom, mert forradalomtól való félelmök mindent elfogad, mit az épen győző párt határozott.

Minden arra mutatott, hogy az összeütközés kikerülhetlen, s akár a dühös pórarczokat nézém, kik fejér lobogójuk körül emelték dorongjaikat, akár a kisebb bátor csoportot ellenében, mely annyi lelkesüléssel énekelé apái harczdalát, melyet ők győzve elfelejtének, csak vérengzőnek gondolhatám azt; midőn a város másik oldalán egyszerre új lárma támadott, s megelőzve s követve a zajgó néptömegtől, — egy marseillei csapat jöve a piaczra, mely az ottani municipalitástól küldve, épen jókor ért városunkba, hogy minden royalista visszahatást meggátoljon. — A royalista sokaság morogva szétoszlott fegyveres ellenei előtt s ezek víg ölelések és kézszorítások közt éltették álmodott respublicájokat.

Én mint nyugodt néző állék ott, körülményeim s leginkább szerelmem tettlegi részt venni nem hagyának; s mégis, nem mondhatom, mennyire hatott az egész jelenet rám. Gondolataimból, melyek, megvallom, nem Francziaország mai állapotját varázsolák elémbe, nevem ébreszte fel, s midőn visszafordulok, Armand állott előttem, ki szenvedélylyel melléhez szorított. — Alig ismerék rá, a puska kezében, arczain a nem szokott öröm, mely azt szinte megváltoztatta, mintegy új emberré tevék őt.

— Az vagyok — szóla lelkesülve, midőn ezen észrevételemet jókedvűen közlém vele, — új ember, vagy inkább ember egészen, szabad, mint te, s boldog. Most nincs semmi közöttünk többé, mi elválaszthatna, ma éjtszakától hasonlód vagyok, s csak most igazán barátod.

— És előbb nem lettél volna az?

— Oh! hidd el, szerettelek — felele ő meghatva — inkább, mint valaha embert szerettem, a mennyire koldus gazdagot, a pórfiú a grófot csak szeretheti, de nem kellett-e megtisztelve érzenem magamat barátságod által, nem leereszkedésnek nézni érzeményedet, nem félni, hogy a lelkes ifjúság évei után a barátból jóakaró váland, iskolapajtásomból nagy úr, ki a szegény írnokot egyik homályos bureauban kegyesen pártolni fogja vagy felejteni; — mert habár az, ki magasabban áll, elfelejti pillanatokra állását, az, kit alatta helyezett a sors, nem fogja felejteni; imádhatja a magasabbat, félhet tőle, vagy gyűlölheti, — de szeretet csak hasonlók közt létezhet, ott, hol minden adományt elfogadhatunk, a nélkül, hogy a gondolat sértené érzeményeinket, hogy nem fogjuk viszonozhatni.

Nem vala e földön semmi, miről oly bizonyos lettem volna, mint Armand barátságáról, s gondolhatod, mi

szomorúan érzém meglepetve magamat, midőn ennyi regényes álom után oly hidegen lépe a való előmbe. Szívemet fájdalom tölté, mert érzém, hogy éltemnek egyik legszebb csalódása eltünt, s gyanítám, hogy az visszatérni nem fog. Armand nem sejdíté bús gondolatimat, ő boldog vala e pillanatban, s nem képzelheté, miként nem volna más is az e nagy napon. — Jer velem — szóla kezemnél fogva, miután egy ideig a vegyelék csoportok között körüljártunk, — menjünk ki a mezőre s nézzük a felkelő napot, mely már szürkülni kezd, s halljuk messziről ez örömzajt, hol a rekedt hangok a nagy népszózatban eltünnek, s e nevetséges carricaturák egy nagy egészszé egyesülve, néppé válnak. Csak távolról nagy az ember, csak ha egyedisége a tömegben eltünik.

Kimenénk; az ég tiszta vala, sötétkék boltozatján egyenként tünni kezdének a csillagok, míg a hajnalé, mintha muló fényüket mind magába egyesítené, mindig szebb, mindig ragyogóbb sugárokban tündöklék; keletről már gyengén pirulni kezde a láthatár, s a téren hűs fuvalom lejte át. Egy ideig a táj félhomályba borítva, ismert formáiban inkább sejdítve, mint látva álla előttünk, később a közelgő nap a homályt fokonként szétoszlatá s miután az egész vidék dús olajberkeivel s csinos házaival lassanként kifejlett ködéből, első sugárit veté a város falára s a viruló vidéken végig.

Hallgatva álltunk egymás mellett, nézve a lassanként kifejlő tájképet, melyet a világosság mintegy újra teremte előnkbe.

— Mi szép e korány — szólék végre meghatva, mint mindig, valahányszor a természet nyugodalmas csodáit láthatom.

— Szép, valóban szép — szóla lelkesülve Armand —

egy nemzet reggele derült fel ránk; s hallod a zajt, mely a városból tompán hozzánk száll? Ez a Memnon oszlopa, mely felszólalva köszönti a nap első sugarait. Az ég áldjon meg barátom, én megyek Párisba, hol új élet kezdődik, s ezentúl csak az nem haladhat, ki gyenge vagy bátortalan. Dicsőnek látandsz, vagy soha; — s megszorítva kezemet, elment. — Sokáig néztem utána, míg alakja a fák között eltünt, és sóhajtva visszamenék Avignonba.

Oh! szép vala e reggel, dicső mint az, mely most elönti első sugárait e kopár hegyek fölött, s kis ablakomon át czellámba, habár nem egy nemzet koránya vala is, mint szegény barátom álmodá. Az embernek nincs koránya e földön; ha nehéz álmaiból néha felszökik, sötét véghetetlen éj terül el körülötte, s ha lepihen ismét, új álmakat alszik, de nem szebbeket azért. — Sorsunk reményleni e földön s csalódni, s szenvedni, ha csalódtunk; ez végzete mindennek, mi e földön él; az egyesé, mint nemzeteké; egy szép álom, s egy hosszú tapasztalás, hogy álma nem jelente semmit. Az egyes a világ történeteiben olvashatja jövendőjét, hogy nem fog elérni semmit, mi után küzködött; s ki nemzetének remél szebb jövőt, emlékezzék ifjú reményeire, s tanuljon lemondani. — Csak a természet szépsége változhatatlan; csak a föld borítja új zölddel évenként sírjait; csak a nap nem veszti fényét annyi kínok fölött, nagyszerű nyugalommal haladva véghetlen útján, míg a parányi ember-faj küzködik, gyűlöl és sírjába száll, hogy a földet, melyen élvezni nem tudott, testével termékenyítse. S mi küzködünk, s mi halhatatlanságról álmodozunk e sírvilágon, melynek pora egykor élt, s gondolkozott, mint mi, hol minden hely talán nagy tettek tanúja vala, s mindenik csak semmisedésre int. O vanitas vanitatum! — —

De ezen föld, mely lábai alatt szüntelen virágozik, s az ég, melynek napja vég nélkül ragyog· útjai fölött, nem adatott-e talán vigasztalásúl a szegény embernek? amaz, hogy benne pihenjen, — ez, hogy egy reménysugárt öntsön el életére; s e vágy, mely lelkünket e földön túlemeli, s oly kínosan érezteti bilincseinket, nem volna-e jele, hogy hivatásunk magasabb? A madár is nyugtalanúl repked kaliczkájában, ő is nyög kínjai közt, ha erős rostélyai küzködő testét megvérezék; de ha végre ajtaja megnyílik, mint emelkedik akkor az ég felé, mint énekli akkor legszebb dalát szabadsága első pillanataiban: e szívben is van valami, mi emelkedni tudna. — Vannak pillanatok, hol ismét reménylek. Itt a nagyszerű hegyek között, hová a világ bús zaja nem hat, hol új bánat nem érheti szívemet, s szerelem s gyűlölés reményeimmel eltüntek, lelkem is lassanként feltalálta nyugalmát. — S hát az ég képe, mely egykor benne tükrözött, nem tölthetné el azt ismét? hisz a nagy tengeren is, ha hullámai elsimulnak, újra ragyognak a csillagok.

XIII.

Kevés napok mulva a béke helyre állt; néném kirakta bútorait, s házában ismét a régi rendesség uralkodott, a városban mindenki visszatért előbbi foglalatosságaihoz, s egy hónap után alig marada más e nagy forradalomból, mint egy új király, s egy már unalmassá vált beszélgetés tárgya. — Nem hiányoztak természetesen házi barátaink között olyanok, kik naponkint új Vendéeről peroráltak, s mint minden megvert párt, nem lévén mit beszélniök a multról, jósolással vigasztalták magokat; egyébiránt a legnagyobb nyuga-

lomban élt mindenki, mint annakelőtte, s én boldogan, mint kinek szerelme napról-napra nőtt, s ki majdnem egész éltemet kedvesem körében tölthetém.

XIV.

Egy szép augusztusi nap estején láttam őt utolszor Avignonban; mintha tegnap lett volna, oly tisztán emlékezem vissza e napra. A társaság jókor eloszlott, s magunk valánk. Lelkes arczát kezére támasztva ült Julia az ablaknál, én mellette, elmerülve nézetébe. A nap lealkonyodott, az átelleni házak födelei fölött az est bibora lángolt, s az utczán langy esti szellő lejte át, alig eléggé erős Juliám fürtjeit ingatni, s mégis enyhítően hűs a forró nap után, mintha az éj egy vigasztaló szót suttogna a fáradt földnek. — Szombat vala, s a város lakói nagy részint a falakon kívül sétáltak, míg az ünnepélyesen csendes utczákon csak egyes munkások léptei, kik elkésve műhelyeikben, most sietének mulató társaik után, verék fel néha a hallgatást, s a toronyról az estharang, mely mint egy nagy áldás lejte el a város és a táj fölött. — Egyike vala azon óráknak, melyekben a hallgató természet elénkbe lép, s a szív mintegy kérdésnek véve nagy hallgatását, elmondja, a mit szenvedett, a mit remélt, s a mit elveszített, s melyekben minden érzemény végre egy rejtélyes könyben egyesül, melyről alig mondhatnók: boldog, vagy kínos meghatás facsarta-e szemeinkből.

Én Juliát rég szerettem; szerettem, mint csak akkor szerethetünk, mikor még jóslatnak nézi boldog álmait a szív, s hisz az embereknek, mert nem ismeri önmagát s hogy magában mily gyáva természetünk. — Holnap Párisba kelle indulnia, s magunk valánk. Gondol-

hatod állapotomat. — Beszélgettünk, de ne kérdezd miről; mit tudom én; ki úgy érez, mint én érezék akkor, legfeljebb azért szól, hogy ne hallgasson, de szerelemről bizonyosan nem, mert érezi, hogy a természet, midőn a legfenségesebb érzeményektől a szavakat megtagadta, egyszersmind pótlékúl azt adá nékik, hogy minden szóban, bármily conventionális értelemben használják is azt mások, magát egészen kifejezhesse, s rokonkeblüektől egészen megértethessék. — Beszélj az időről kedveseddel, ha szeretsz, vagy tánczról, vagy akármiről, mindegy; beszédünk olyan, mint a harangszó, melyben mindenik azt hallja, mi épen akkor lelkét eltölti, s melynél míg az egyik mély keservben könyezik, mert tudja, hogy megholt kedvesét kisérik e hangok a temetőbe: a másik gondolva, hogy delet harangoznak, nyugodalmasan igazítja óráját: szeretők közt közönyös szó nincsen, s nem lehete köztem s Julia közt olyan, mely szívemet mélyében meg nem rázta, mely új szenvedelmeket nem ébresztett volna. — Szeret-e ő? — azt nem tudám; voltak órák, hol erősen hittem, napok, hol kételkedtem, de nem volt egy pillanat, hol nem érezém, hogy én csak benne s általa élhetek, s hogy a bizonytalanság kínzóbb a halálnál. — Tudnom kell, — gondolám magamban, s legyen bár halál következése kérdésemnek, megkérdezem. S megkérdezém, s nem felelt, de rám függeszté sötét szemeit, s én úgy hivém, hogy nem kelle felelni e tekintet után. Oly ifjú valék, oly tapasztalatlan s Julia sötét szeme annyi részvéttel függött rajtam, hogy egy perczig sem kétkedtem boldogságomon.

Mint a vak, kinek most rántá le szemhályogát orvosa, s ki az első sugárt látva, egyszerre érzi fényének hatalmát s eljajdúl örömében: úgy valék én, lesujtva boldogságom érzetében. — Szívem sietve dobogott, mintha

egészen le akarna futni ez egy boldog pillanatban, keblem feszült, ajkaim szónak nyilva remegtek, magamon kívül valék; egy chaosa minden boldogságnak, melyet ember valaha érezett. — Mosolygva néze rám a szép nő, mintha örülne boldogságomnak, s nevemen szólítva jobbját nyújtá. Ajkaimhoz szorítám a remegő kezet és elborítám csókjaimmal. — — Éltem legboldogabb pillanata vala ez.

Szükségem vala magányra, s elmenék. — Végig sietve a hallgató utczákon, menék ki a kapu elé, hullámzó szívem a szabad után vágyódék, viruló térek kellének neki, s csillagok, s a határtalan éj, s egy egész világ, hogy helyet találjon örömében. — S futottam czél nélkül mindig tovább, mint kit nyugodni nem hagynak gondolatjai, míg végre egy távolról áthangzó éji zene ébreszte fel álmaimból. Akaratlanúl majdnem megkerültem volt a várost, s egy gazdag kereskedő villája előtt állék. Csak a felső emeletben világított még egy ablak, a többi sötéten állt lombos fák között, melyek alatt a rejtett kar hangozék, míg hátulról a város fala látszott, mint egy sötét szalag, s messzebbről a pápavár, melynek ódonszerű fedele egy nagy ernyőként feketéle a csillagos égen. — Láttál-e már csillagos eget oly pillanatban, midőn magadat boldognak érzéd? Oh ha nem láttál, nem tudod, mi szép e föld, s mi boldogok lehetünk tekéjén. Ha a kaszált rétekről ezer fonnyadó virág végillatja nem lenge körül; ha nem hallád messzünnen a folyó nyugodt csörgedezését, s fölötted az ágak között a madarakat, mikor ébredve fölreppennek s új ágakon halkan felszólalnak, mintha nappali dalukat kezdenék, s ismét elhallgatnak; — s nem láttad a remegő csillagokat magad fölött, s a fejér tejutat, mely könnyű fellegként nyúlik el az égen, habár milliónyi napokból alkotta is Isten, s akkor, midőn

mind ezt hallád, látád s érzéd, nem valál boldog szerelmed által: nem érthetsz; csak a boldog érezheti a természet egész szépségét. S mi, ha még ilyen pillanatokban az éj homályaiból édes hangok szállnak füledhez, ha a dal egy láthatatlan folyóként lejt át felgerjedett lelkeden, s érzeményidet elragadja árjában; ha az ének ösmert hangjaival egyszerre múlt örömidet varázsolja elődbe, s kebledben minden, mit az emlék csak boldogítót adhat, s az érzékek édeset, egy sóhajtásba vegyül; gondold magadnak mind ezt egyesítve, s képzeld, mi boldog valék.

Már rég elhallgatott a zene, a hangászok elszéledtek, s ez egy ablak is elsötétedett, mikor haza felé indultam. Már szürkülni kezde, s a nagy templomban a lélekharang zokoga. Ki gondolta volna akkor, hogy az boldog, kiért harangoznak, s nem én?!

XV.

Párisba kelle mennem. — Kocsim felrakva állt a kapu alatt, midőn Avignonból visszatéve, hol búcsúzni voltam, atyám szobájába léptem. Már estve vala, a szobában csak a kandalló tüze árasztá el lobogó világát. — Atyám a lángok nézésében elmerülve ült karszékén. Melléje ültem, kezét nyújtá, s ismét hallgatánk. — Végre mintegy felébredve gondolataiból, így szólt:

— Holnap Párisba mégy fiam; örömök fognak csábítva környékezni, asszonyok, játék, száz meg ezer veszély, a mint mondják, de én ezektől nem féltelek; ösmerem természetedet, s a század szellemét, mely komolyabbá vált; te örömök által sülyedni nem fogsz. Tanácsom csak egy: ne hígy senkinek, mert önös e század, mely-

ben élsz, s Páris még meghaladta századát. — Emberek fognak jönni hozzád a barátság álorczája alatt segélyedet keresni, egész társaságokat fogsz találni, melyek mintegy segédeszközökké ajánlkozva terveidnek, bizodalmadért fáradoznak: ne hígy senkinek fiam; csak eszköznek, nem czélnak keres mindenki, bármily nagyok volnának is érdemeid. — Főképen ne hígy azon színlelt lelkesedésnek, melylyel bizonyos politikus elvek csábítják az ifjút; mert minden népmozgalomnál mindenkinek megvan különös önössége, mi az egésznek czéljaként hirdettetik; csak ürügy az s jaj annak, ki ez által megcsalatja magát.

Óvjad magadat minden politikus lelkesedéstől; nincs alkotmány, mely nem épülne alacsony talpköveken, s mely szenvedélyes ragaszkodásodat érdemlené. Minden kormányban jut hely az erénynek, mindenikben befészkelheti magát a gonoszság, mert ennek, mint minden alapítmányinknak, határa természetünk, mely sem a jóban, sem a gonoszban tökéletességet nem enged. — Nincs politikus rendszer, mely az emberi nemnek annyira szükséges, hogy érte vért ontani érdemes volna, miként alig van egy, mely mindig alkalmatlan volna; minden a pillanattól függ, s habár a férfi alig értheti első ifjúsága tetteit, s a nemzet alig azt, mit eldődei cselekedtek: minden idő magával hozza azt, mi legalkalmatosabb, s csak ki idejét érti, az hatalmas. — Mert ne gondold hiúságodban, hogy az embereknek te adhatsz irányt; gondolatid vagy magok is a korszellemnek szüleményei, vagy ha nem azok, bolondnak fogsz tartatni, ha kimondod; de ne gondold azt sem, hogy nem kormányozhatod; mert bár ellenállhatatlan a megindult tömeg, ha egyenesen ellene törsz, gyenge s engedő, mihelyest csak útjából téríted el, s futásának egyébiránt szabad utat engedsz.

Jaj annak, ki don Quixotei vitézséggel az örökké forgó szélmalom-népnek ellentáll; de jaj annak is, ki hozzá ragaszkodva, minden fordulatát követni akarja; mindkettő széttörik; a józan használja az erőt, mely e mozgalom alatt kifejlik, s önmagának őröl.

Vannak emberek, kik mindig a multról álmodoznak, s mások, kik csak a jövőben élnek; te ne kövesd példájokat, s főkép ne kövesd elveidben a szigorú logikát; mert a pillanat mindig vegyülete a múlt- s jövőnek, s mióta a világ áll, következetlenségekkel kormányoztatik; sőt épen inconsequentiák által állnak fel alkotmányaink, a monarchia szabadsági elemei által, a szabadság, mert nevében szigorúan kormányoznak.

Ne csodálj semmit; nincs fa oly magas, mely egykor mag nem lett volna, s nem inkább a földnek, melybe véletlenül esett, mint magának köszönné nagyságát; senkit meg ne vess, mert a csiga, mely a tenger fenekén leül, egy világrész talpköve lehet, s nem tudhatod előre, mennyire nő az, mi kezdetén oly csekélynek látszott. — Józan ember soha az első három napban forradalmat el nem fogad; az első három hónap után ellene nem áll; egy szóval, légy nyugodt, vigyázó s önös, mihelyest több emberről van szó, mint legfeljebb háromról; néptömegek nem hálaadók.

Szomorúnak látszhatik e tanácsom, főképen ifjúnak, kinek közönségesen még nem tetszik semmi, mi nem lehetetlen; de ha egy pár évet éltél, át fogod látni, hogy való. — Ifjú valék mint te, s lángolóbb, mert századunk gazdagabb vala reményeiben, s a mult negyven év történeteit még lehetetleneknek gondolta volna mindenki, lehetetleneknek fönségök s alávalóságuk, változásaik s mégis változhatatlan nyomorúságuk miatt. Mikor Desmoulins az asztalra szállva, kalapjára tűzte zöld levelét, én is egy egész világot teli reményekkel

hordtam kalapomon e zöld levélben, én is egy szebb jövőről álmadoztam, szabadságról s emberszeretetről, míg a terrorismus futni kényszerített. — S miután a directorátus alatt minden ok nélkül üldözött visszatért, velök jöttem én is, s láttam Bonapartét a consult, s láttam Napoleont, s utána a Bourbonokat, s ismét őt, mint egy elvonult vész utolsó villámát váratlanúl még egyszer átrohanva a láthatáron, s ismét a Bourbonokat, s most júliusi napjainkat s Fülöp Lajost; mind ez volt, s mind ez elmult, s mi maradt? emléke, s talán itt-ott egy kevés jó, mit minden forradalom, mint a Nil árjai iszapjokat, maga után hágy; de vajon ki az, ki e negyven évben ne csalódott volna? s ki az, ki a negyven jövőben nem csalódnék, vagy ezek után, vagy míg emberek élnek? Még egyszer mondom, ne higyj senkinek, s tudd meg, mennyivel többet raksz magad után azon pompás zérusokból, melyeket a világ csodál, mint: haza, emberiség, szeretet, annyival többet érsz; ha magadat utánok teszed, örökké egyenlőn kevés leszesz!

XVI.

Éjfél elmult, mikor Avignont elhagyám. Az ég félig borúlt vala, csak néha lépe ki a fogyó hold fellegei közül, csak itt-ott ragyogának át egyes csillagok szürke fátyolán, pillanatnyi fényt vetve a tájra. A város hallgatott. — A fal körül itt-ott még égtek a lámpák, lobogó világot vetve az ódonszerű tornyokra s a magas fákra, melyek környezik, míg minden egyéb, hova világuk nem hatott, csak mint egy setétebb vonal vála el a szürke égtől. — Az egész vidék kétes világban álla, mintha azon tájaknak, hol éltem, csak tünő emléke

emelkednék lelkem előtt. — A mit a gyermek bámult, hova a fiú visszavágyott, hol az ifjú legszebb napjait élte, az e város körében álla mind; s midőn sebesen elhaladva a falak mellett, végre utolsó szegletök eltünt szemeim elől, s lelkemben mintegy véletlenül az a gondolat támadt, hogy vele minden eltünt talán, mi ez életben boldogító volt, — sírni kezdék.

Nincsenek kisértetek, így szól e század Macchiavelje. Oh vannak, fájdalom, vannak kisértetek! Szívünk mélyébe temetve sok emlék fekszik, s ha magunk vagyunk s körülöttünk csend, s keblünkben sötét éjszaka, ekkor elhagyják mély sírjokat, s a multról beszélnek egy bús regét, míg a szív elborzad elhagyatottságában. Oh vannak kisértetek! s ki azon boldog vagy boldogtalan, ki előtt fel nem támadnának néha? Ki nem látta ábrándjai közt a helyet, hol egykor jó és boldogabb vala, s mely most egy nagy szemrehányásként emelkedik előtte, hol minden emlék váddá vált; ki előtt nem tünék fel az arcz, mely egykor boldogságot mosolyga életébe; ki nem érezé a rég legyőzött fájdalmat, ha mint a haldokló oroszlán még egyszer megragadja ellenét, hogy magát keblébe marva végerejével, csak vele haljon meg? Oh én érezém e kínokat; szivemen bár mennyi vész dúla át, lelkemet bár mennyi fájdalom zavará fel: nincs emlékeim között egy, mely elveszett, s szívem nehezen talált nyugalma fölött fenn nem úsznék, mint a hajótöredék, melyet minden dagály a parthoz visszahoz.

Mint a gazda szétdőlt háza romjai között, úgy andalg képzetem a múltban. Itt még egy szög maradt a félig ledőlt faldarabban, melyen egykor egyik kedvesének képe függött; ott a szegletből roskadva feketéllik a kandalló, melynél ennyi boldog estét töltött; a földön szemei egyes széttört bútortöredékekbe akadnak, melyek, a

gazdanő büszkeségei egykor, most feldúlva hevernek a pitvaron, mintha lépteit gátolva, rontott szerencséjére akarnák inteni a körüljárót: míg a kedvelt hárs ágai feketén nyúlnak be az üvegtelen ablakon, szárazon most, mióta a ház lángjai éltető nedvöket felemészték, de mégis híven állva a fal mellett, hova az ős a fát egykor ülteté. — Mennyi rom! Oh! s ha mult életemre visszanézek: mennyi szerelem egykor, mennyi hit, mily barátság, mennyi remények; s most: — mennyi rom. Oh! ha ki a gazdának azt mondta volna, hogy a házat, melyben annyi örömöt élt, annyit remélt, így fogja látni! S ki nékem mondta volna, hogy napok jöhetnek oly üresek, mint én éveket éltem!

MÁSODIK RÉSZ.

XVII.

Mikor harmadnap reggel kocsimban felébredék, Páris emelkedett előttem! — Ne várd, hogy az érzeményeket leírjam, melyek lelkemet ekkor eltölték. Vannak az életben pillanatok, melyekből csak egy emlék marad lelkünkben: az, hogy boldogok valánk, s ez azoknak volt egyike. Még távol valék; egy nagy ködfelleg, mely az őszileg elvirult téren elterült, s fölötte tornyok s kupolák a nap első sugáraiban ragyogva, ez vala minden, mit e pillanatban láték; de képzetem már kiegészíté a képet. Már előttem állt az agg Notredame, a Pantheon s az invalidok háza; a míg kocsim sebesen haladva a városhoz közelgett, s az iszonyú tömegből az egyes forma inkább kifejlődék, lelkem ezer álmok emlékében merengett. — Oh mert ki nem álmodott Párisról gyermekkorában! ki előtt nem emelkedett egy nap reményként e város, mely mint a szív, népének egész életét zárja magába, s melyhez minden csepp vér egész erővel tolúl, mintha dobogni akarna körében? Kinek lelkét nem tölti vágy, ha csodáiról hall, s nagy tetteiről, vagy bájló romlottságáról! Páris nemcsak főváros, Páris Franczia-ország, s a kivánat, mely e hon polgárát oda hija, erős, mint a honvágy.

Mit is találhatna az ifjú képzete kivánatost a tartományi életben? Házi boldogságot, de ez korlátlan lelkének bájakat nem nyújt; az ifjú át nem tudja látni,

hogy e földön csak keveseknek élhetünk, csak kevesekkel örülhetünk, mértékkel élvezhetünk undorodás nélkül. Sok fáradozás után középszerű vagyont gyűjteni, mely egy családnak mérsékelt kényelmeket szerezhet; ősz fejjel egy kis város mairejének választatni, s becsültetni egy pár ezer által, ez nem oly czél, melyet magunknak húsz esztendős korunkban kitűznénk. Az ifjúnak több kell, házi kör helyett nemzet, egy város közbecsülésének helyébe dicsőség, s dús vagyon, mely korlátlan kivánatainak elég legyen s nagy örömek; egy szóval Páris, mert csak itt remélheti mindezt. Mint egy nagy aranyakna áll e város képzete előtt, merészen merül sötét kőfalai közé, s ha majd utczáról utczára dolgozott s fáradott évekig, végre, így gondolja, kiér nehéz terhével, s élvezni kezd. — Vagy ha lelke nagyszerűbb vágyaktól hevül, ott állnak a magas Pantheon, a diadalívek s emlékoszlopok, és szíve elragadva érzi, hogy emberek valának, kiket dicsőítenek, s hogy keblét is az lelkesíti, mi őket nagyokká tevé. Vagy ha szomjú érzékinek örömök kellenek, Párisba jött, s mi után egykor vágyódott, mit ifjú képzete lázadva sejdített, az körülötte áll. Páris egy világ, teli dicsőséggel, kincsekkel, örömmel; egy kaleidoskop, mely a nap minden fordulatával új szépségekben ragyog; s ki nem vágyódnék utána? ki sejdítené, hogy ez aranyaknában minden nehezék aranyért görbedni fog, míg salakjával felhozá; hogy melle feszülni fog iparkodásában, minekelőtte még e magas épitményekre feljuthatott; hogy a véteknek nincs édene a világon, s hogy végre egyike lehet azoknak is, kik még álszerencséjöket sem találták fel e falak között. Páris egy nagy remény mindenkinek, mikor utczáiba belép; utóbb mindenkinek egy nagy csalódás, mely ha eltünt, az életet pusztán hagyá, épen mert felette sokat igért. — A reményekben nincsen visszalépés; mihelyest

nagy czélod feltünt képzeted előtt, mihelyest reményeid a mindennapiság szük körén egyszer túlemelkedtek, sorsod el van határozva; el kell érni magas czélodat, vagy nyomorúan elveszned. Oh mennyien vesztek el itt e falak között, mennyi reménysajka, melyet e hely ellentállhatlanúl magához vont, törődött szét ez épült kősziklán; hány ifjú reményteli lény veszté jövőjét e zajgó embercsoport között? Ki a szív mélyébe tudna nézni, eliszonyodnék az emberromok fölött, melyek e város ékes falai alatt rejtőznek.

Nézd csak az ifjút, midőn először körükbe lép, szíve teli szerelemmel, lelke egy erős hit által felmagasztalva, feje fényes álmakkal dús; így áll elődbe, mint a tükör, melynek síkján csak a nap ragyogó világa fénylik, mint a hab, melynek tisztaságát vész fel nem zavarta még, mint a virág, mely felnyitva kelyhét, szépségének egy levelét sem veszté; s nézd őt később, lelkének tükörén száz vad kép vegyül, a tiszta habot a nagy folyó felvevé s eltölti mocskával, a virág egy nap hevében virágzék el, s a mi gyümölcsöt termett, azt már éretlenül benn emészti a romlottság s elégedetlenség férge. Egy évet töltött e városban s elvénült, annyit tapasztalt. — S mit tegyen most, az ősi házhoz térjen-e vissza, hogy átlépve küszöbén érezze, mennyit vesztett mióta távol járt? hogy ősz atyját irígyelje családásaiért, s körültekintve rokonai körében, kik őt talán még szeretik, érezze, hogy csak ő nem tud többé szeretni. Idegen lett önházában, mit keresne ott. — S mit keressen Párisban? az álom eltünt, mely e helyet egykor kedvessé tevé, a báj eloszlott, s előtte a meztelen valóság áll, melytől elundorodik. Éldelj! így kiált a világ; oh de az örömleány ajkai hasztalan mosolygnak elébe, ő gyanítja a szomorú titkot, melyet érzékei lázában egykor felejtett; látja az inséget czifra köntös alatt,

tudja, hányszor könyeztek a szemek, melyek most álszerelmet sugárzanak, mily halavány vala ez arcz, míg végre az éhség mosolygani tanítá: s szíve elborzad, hogy egykor örülhetett ennyi keservek fölött, hogy nem undorodott örömpoharától, melybe annyi könyeket sajtola a sors. Talán egykor szabadságról álmodozott, de ez volt a hely, hol annyian estek áldozatául, s látta a rongyos chiffoniert a fényes utczákon körüljárva, s látta az éhséget dús boltok előtt, s a népet megvetve azoktól, kiket felemelt, a jogzsarnokság helyett a pénz kegyetlen hatalmát, egy szóval a nagy csalódást, mely egy nép reményét elvevé, mint a magáét, s helyébe nem hagyott mást, mint vágyakat s hasztalan áldozatainak emlékét. A szív lemonda legszebb álmáról. — Talán hír után fáradott egykor, talán azon hevült képzete, hogy majd egyike lehet azoknak, kik nemzetükkel egész világra terjeszthetik ki hatalmukat, vagy kik a gondolat országában századoknak új irányt, szenvedő kortársaiknak új vigasztalásokat adhatnak; iszonyú csalódás ez is. Ő itt vala, s látta a hon hatalmasait, s ismeri a dalnokot, kinek nevénél egykor szíve feldobogott, beszélgetett a bölcscsel, kit csodált: s elszomorodott parányiságukon.

Menj Père Lachaise temetőjébe; menj fel a sírkövek közé, hol Foy s Molièreünk nyugszanak, s több nemes szív hamvad, mint Pantheonunkban, s mikor a halomra felértél, nézz túl a zöld cyprusokon a városra, hol semmit zöldelni nem látsz; e nagy enyészet s rothadás helyéről nézz Párisra; s ha majd a messze elnyúló ház-sivatagot látod, s fölötte a magas tornyokat, melyek százados emlékeket hordanak homlokukon, s messzünnen a nagy császár oszlopát, a Pantheont s a diadalíveket, s ha majd honszerető szíved emelkedni kezd ennyi dicsőség fölött: akkor emlékezzél meg, hogy egy nagy

rothadás helye az is, s hogy e dicső kőhalom alatt egy nemzet enyészik, egy nemzet, melynek reményeit hiúság rontá el; s ha netalán szemeid könyekbe lábbadnának, menj egyik kedvesed sírjához, s örülj, hogy meghalt s nem látta korunkat.

Oh ki mondta volna akkor, midőn dobogó szívvel e várost először meglátám, hogy az egykor ily alakban állhat előttem!

Ilyen az élet! mi különböző attól, mit ifjúságunkban felőle álmodunk! Hány felleg, mely rózsafényben lengé körül korányunkat, oszla el nyom nélkül egünkön, hány sugározott egykor a nap első fényében, oly szépen, hogy szemünk alig birhatá el ragyogását, mely most vészt hoz ránk, s egész éltünknek már kalászoló vetését elveri?!

XVIII.

Te ma születésed napját ünnepled. Míg én magányomban e sorokat irom, vendéges termed megtelt barátaiddal; fogadd hát tőlem is e szerény köszöntést; s ha kandallódnál egy helyet látsz, mely üresen áll — de ki tudja, nem foglalta-e el már azt is valaki — emlékezzél arra, ki távol tőled, de nem kevésbbé őszintén, kiván áldást reád.

Szép szokás az az emberek között, hogy néha az éven át legalább szóval szerencsét kivánnak egymásnak. Mint középkorban az egyház bizonyos napokat rendelt, hol istenbéke uralkodjék a földön: úgy rendeltek apáink bizonyos napokat a szívnek is, hol a hosszas gyűlölésben kifáradva, legalább nyájas baráti beszédeken örülhessen, s ha már szeretetet találnia nem lehete, legalább bájló csalódását lássa maga körül. Bal

gatagságnak nevezik sokan e szokást; de ha két bányász találkozik, nem kiván-e szerencsét egymásnak, s nem kiáltanak-e egy köszöntést egymásnak a hajók, ha messze tengeren összejönnek: s miért nem tennénk így mi is? Nem vagyunk-e bányászok mi is, kik ez élet sötét aknáiban aranyat keresve, barna kőben dolgozunk; nem vagyunk-e hajósok, kik körülhányatva az élet habjain, száz veszély között végre csak egy szerencsét találhatunk — nyugalmat a nagy kikötőben? Legyen áldva, ki e szokást behozá az emberek között.

De ne gondold azért, hogy még visszatérek közéjök; mióta tőlök megváltam, az élet világosabban áll előttem, s látom, hogy boldog is lehettem volna talán körében, s tudom, mi által lehetek azzá: de a szív elveszté erejét, s én érzem, hogy egy világot könnyebben építhetünk fel romjaiból, mint a hitet, ha egyszer szívünkben elveszett. Nyugodtabb vagyok — boldog nem leszek többé. — A hajó, melyet a vész szirtre vetett, fenn úszhatik még egy ideig a lecsillapult tengeren, de ne gondold azért, hogy tovább folytathassa útját; árbocza eltört, vitorlái szétszakadtak, s míg körülötte a vízróna nyugodtan terjed el, ő helyreállíthatlan sebében mélyebbre sülyed; ha az elszáradt fát zölden foná is körül a babér, virulást hazudva ágain, életereje mégis elfogyott s ő nem fog virúlni; a leesett lidércz éghet még a földön is, de nem emelkedik többé: s így e szív. Én többet veszték, mint hogy visszanyeréséért csak iparkodnom is lehetne.

XIX.

Boldognál, kire nagy öröm vár, türelmetlenebb ember nincs a világon. Mihelyest reményei bizonyosságokká váltak, mihelyest közte s az öröm között csak az idő fekszik, mint egy térség, mely a vándort czéljától távol tartja még, de azt akadály nélkül láttatja, az öröm helyébe, melyet a remény máskor nyújt, a türelmetlenség kínjai lépnek. — Szomorú ironiája végzetünknek, hogy épen azon kevés óráknak hosszasága ellen panaszkodunk, melyekben boldogok lehetnénk; épen azon évek elfolyásáért sóhajtozunk, melyekben ifjú szívünk még örömöket éldelhet! Később az ember reményeivel elveszti nyugtalanságát; körülötte halmozott akadályok szemét a távolságban tévelyegni nem engedik, szívét magas vágyai megszüntek bántani. Jól tudja, hogy boldog többé nem lehet s örülni kezd; örülni minden akadályon, melyet legyőzött, minden egyes virágnak, melyet útja körül talált, minden nyugpontnak, melyen megpihenhetett. Ismered a regét a sybillinus könyvekről: midőn a jósnő kilencz könyvét hozá a királynak, ő sokallva az árt, nem vevé meg; s miután a sybill hármat elégetve, ismét visszatért s ugyanazon árt kivánta, a király már habozni kezde; de midőn végre a sybill a három végsőért az egész árt kéré még egyszer, akkor a király megvevé a könyveket s különös papokat rendelt őrzésökre. Ilyen az élet; mi, mint egész, becstelennek látszott, azért később többnyire, hacsak egy része marad meg, minden árt megadnánk.

De hagyjuk ezt, s térjünk vissza magamhoz, ki e reflexió világos példája valék. Boldogabb ember nem vala Párisban, mint én, kire, midőn bejövék, e falak között kedvese várt; s mégis nem volt elégedetlenebb,

sőt boldogtalanabb talán senki, mint én e pillanatokban. — Míg kocsim a hosszú utczákon végig ment, míg a vendéglőben szoba nyittatott, málháim kirakattak, míg csak öltözködni kezdhettem, egy öröklétnek kínjait tűrém. S mennyi akadály az öltözködés alatt, hol inasom minden ruhadarabot a málhában felejtett, s nagy nehezen tudá feltalálni a felbomlott rend után, s míly hosszú várakozás, míg végre cabriolet kerítttetett. Azon korban, hol a szív még örülni tud, minden örömet Tantalus kínjaival kell megfizetnünk, s ilyeneket tűrtem én. — Végre cabrioletbe ültem, kocsisom, kinek Juliám lakásának utczáját s számát pirúlva mondám, mintha tudnia kellene, miért megyek, sebesen hajtott a Faubourg felé, s én szabadon merülheték bájló álmaimba. Oh, álmodhatnám bár csak egyszer még ily nyájasan, támadna bár, ha csak egyszer is, lelkemben azon boldogító csalódás, melylyel akkor Páris utczáin áthajtatéK, hogy nem messze tőlem egy szív vár reám, mely sebesebben fog dobogni ha belépek, ajkak, melyek örömkiáltással fogják kimondani nevemet, karok, melyek felém nyiladoznak. Oh, bízhatnám bár csak egyszer azon szép napokhoz, hol a szív szerelmében egy pontot találá a világon kívül, s rajta, mint Archimedes, egy világot építhete magának, e porgömbtől különállót: mi boldog volnék én! Hasztalan! a lombtalan fák az újuló tavaszszal új zöldet fognak ölteni magokra, a lealkonyodott nap holnap új sugárokat fog ölteni, a földdarab, melyet a tenger vészei e világ egyik partjáról szakítottak, felmerül ismét a másikon: a szív örökre veszti el kincseit. Bármint sírsz, bármennyit imádkozol, az idő folyama kedveseidet, kiket egykor elmeríte, csak halva veti fel ismét. Tanulj feledni, vagy lemondani s tűrni; a reménynek vége van, mióta e világot ismered.

Engedelmet barátom, hogy érdekes történetek helyett, minőket éltem rajzában talán vártál, ily kicsiségekkel untatlak. Az élet legnagyobb pillanatai nem a külvilágtól függnek, e világ csak festéktáblája lételünknek, melyen a lélek színeket talál, de csak hogy önmaga teremtse képét; a szív külön történetét éli, s egy bús gondolat, egy nyájas álom, több lehet egész életünkre nézve e világ legnagyobb eseményeinél. S így érdekes nekem e pillanat. A szívnek ünnepek kellenek, hol érzeményeinek egész pompáját kitárhassa. Legyen viszonlátás vagy félelem, vagy kiállott veszélyek után öröm, mindegy; a szívnek remegni, dobogni kell, hogy éljen; nyugalma halál. — Ki nem emlékezik szerelme első napjaira, hol ez egyszínű élet oly történetelleninek látszék, hol szerelme mint egy örömsugár hatá át életét, s ott, hol előbb minden üresnek látszott, egyszerre milliónyi boldogság-atomok mozgának lelke előtt!

Meg akartam lepni Juliámat, s a mellékháznál hagyva kocsimat azon meghagyással, hogy egy pár óra után ott legyen, gyalog menék a kapuhoz. Remegő szívvel tudakoztam a portástól lakását. — — Ő nem vala otthon. — Képzelheted, mi szomorúan valék meglepetve, főkép ha meggondolod, hogy az élet azon korában álltam, melyben mindent könnyebben vesztünk, mint egy regényes jelenet alkalmát. Ilyen az élet; kit a sors nagy csapásaitól megkimél, azt kis bajokkal zaklatja, melyek szívét, — habár rövidre is — épen annyi keservvel töltik, mint amazok; s ha a legboldogabb ember történeteit ismernők, közönségesen nem találnánk mást egy mozaiknál, melynek sima képpé egyesült egésze egyes szegletes üvegdarabokból áll, mik egyenkint mind sértők, vagy legalább érdektelenek.

Nem találva kocsimat előbbi helyén, szomorúan ballagék tovább, czél nélkül az utczalabyrintba merülve,

hol, mióta Juliámat nem találtam, nem tudtam mit keresni. — Lelkem bús vala. — Mióta szerettem, szívem most először érzé magát csalatva reményeiben, s mint egy komor sejtelem tölte el, hogy ez nem utószor leend. — Gyermek vagy — így szólék magamban — tudta-e Juliád, hogy jösz? nem mehetett templomba vagy egyik barátnéjához? s mit árt végre, hogy egy pár órával később látom? Oh de ő nem sejté jöttömet, gondolám, s a sors nem akarja, hogy boldog legyek. A szív tele van előitéletekkel, ha szeret, s fáj, ha csak álmaiban csalódott is. S ki nem tudja, mi kínos először csalatni. Játékos az ember, kit csalfa sorsa előbb nyerni hagy s mikor végre szerencséje változik, s koczkái először fordulnak ellene, mikor először gyanítja, hogy veszteni is lehet: akkor néha egész jövendőjét látja egyszerre maga előtt s elborzad.

Gondolataimba merülve menék tovább, s elhagyva a Faubourgot, s áthaladva az úgynevezett Quartier latinon, mindig keskenyebb utczák között, végre a város azon részébe juték, hol népességének legszegényebb része lakik, s a néző sár s mocsok között elfelejti, hogy a világ legdivatosabb, legörömtelibb városában jár. — Páris nem hasonló más városokhoz. Mintha csodálatosan több, egymástól távol fekvő kisebb város egyesült volna, mely még össze nem olvadott: úgy állnak egyes részei egymás mellett örök idegenségben, mindenik külön szokásaival s nézeteivel; egy ház-chaos, ha magasról egészére lenézesz; egy világ töredékei, ha népességének különvált elemeit nézed. A Faubourg hallgató palotáitól, hol a nagy czímerek arra intenek, hogy az agg nemességnek szép napjai megszűntek, menj a Chausée d'Antin lármás utczáiba, hol fényes boltok, divatos hintók, s az ékesen öltözött sokaság, mely körültolong, lármásan eszedbe hozza, hogy e század hatalmasai közt

állsz, kiknek más czímerök nincs, mint melyet 100.000 luisdorra nyomtak, kiknek nevét csak a bourse nagy könyvében olvashatod, kiknek történetét csak számokkal irhatná az utókor, de kik, habár emlékkincscsel nem birnak, mint azok a túlparton, egy szép múlt helyett az egész jelent magukévá tevék; s innen térj el a St. Denis utczába, menj a Faubourg St. Antoineba, vagy a Pantheon város-részébe, tekintsd a sötét házakat, hol a divat nyomai eltűntek, hallgasd a munkazajt körülötted, nézd a rongyos koldust, az izmos munkás sereget, mely tarka vegyületben körültolong, s ki a büszke marquis vagy még büszkébb inasa megvető képét láttad elébb, később az örömember megelégedett mosolygását, s a banquier lelketlen arczát, s most inséget s százados gyűlölésben atyától gyermekre elvadult képvonásokat: mondd, ugyanazon városban gondolhatnád-e magadat? — Páris egy világ, melyben a koldustól a milliomosig mindenki külön reményeit s csalódásait találja, melyben mindenki előtt más látkör nyílik, a mint a társas élet alantabb vagy magasabb fokán áll; melyben minden gondolatnak bizonyítványát s ellenmondását találhatod, mintha a végzet azért egyesítette volna az emberi lét minden különbözőségeit ez egy helyen, hogy egyszerre láthassuk, mily egyenlően nyomorult mindenik.

Egy keskeny utczába jöttem végre, s magas barna házak s dísztelen boltok között haladva, az utczában csak néhány gyalogost láték, s előttem egy ház mellett magányos bérkocsit. Fáradt valék s nem tudva utamat, megszólítám a kocsist, de ő fel vala fogadva, s már tovább akarék utasításai szerint menni, midőn a házkapun egy férfi s egy asszony lépnek ki karöltve. — Juliám volt s a férfi, kit egy pár hónap előtt az avignoni nagy templomban láttam. — Elbámultam. — Ők sietve a

kocsiba léptek s az elhajtott. Juliám vala! de ő, s itt, bérkocsiban s egy idegen férfival? De nem láttam-e őt s a férfit már az avignoni templomban? s nem ismertem-e meg Juliámat, — bár fátyol alatt? — Megsemmisítve valék. — Tudnom kell, így gondolék magamban, s berohanék a házba. — Kérdezém a házmesternét; a szegény asszony csak azt mondhatá, hogy egy úr a szobát kibérelte, s hogy nem tudja nevét. — Tudnom kell, ismétlém, s futottam mint egy elátkozott, utczáról utczára, mindig inkább eltévedve, mindig inkább kétségbeesve, míg végre bérkocsit találék. Juliám házához hajtattam, nem tudva, mit akarok, de mintegy ellenállhatatlanul oda vonva.

— Hol van a grófné? — kérdezém szenvedélylyel a portást, ki minden hidegséggel, melylyel ily ember oly jövevényhez viseltethetik, kit ócska bérkocsiból lát kilépni sáros csizmákkal, azt felelé, hogy még nem jött haza, midőn a kapun egy szép hintó gördüle be, s belőle Juliám szálla ki, más öltözetben, mint előbb látám. Elbámulva álltam ott. — Ő észre sem vevé jelenlétemet, felsietett a lépcsőkön. Magamon kívül valék, sírhattam volna örömömben, mellem feszült a boldogság terhe alatt. Mint hullám, mely sötéten emelkedett, míg végre csillogó cseppekben törődött szét, úgy változtak vészhányt szívemben a gondolatok. Lábaihoz akarék borulni, engedelmet kérni szentségtörő gondolatomért.

Ábrándjaimból a portás ébreszte fel, ki durva hangon így szólíta: — A grófné ma reggel nem fogad el senkit, jöjjön ön holnap. — Én fel fogok menni, — szólék haragosan. — A portás egy megvető tekintetet vete rám. Éltemet adtam volna, ha őt e pillanatban láthatnám; de sáros valék, s szomorúan oda adva kártyámat, melyre lakásomat irtam, elmenék. Boldog kor, hol a szív még vétkesnek tartja magát, ha azt, mit később

tapasztalt, csak gondolni merte; hol szerelmének asszonya még ragyogva áll képzete előtt; hol nem tudja, hogy asszonyok nyájasan tudnak mosolygani, s meleg szavakkal szólni, s remegve kezet szorítani, s csalni mind e mellett. — Az ind mythus szerint minden halandó szemei előtt függ Maja fellege, a csalódás fátyola, mely a dolgokat való szinökben látni nem engedi. Jaj annak, kinek szemei elől a felleg szétoszlott, előtte minden nyiltan áll, ő a jelent látja, s jövőjét; s oh, szomorú egy látmány e világ.

XX.

Alig valék lakásomon, mikor Juliától levélkét vevék; nyájas szemrehányásokat tett, hogy idegen módjára kártyát adtam, s kért, mind maga, mind atyja nevében, jöjjek ebédre. Az első sorok valának, melyeket Juliámtól kaptam. Vannak bizonyos vonások, — így gondolkozának az emberek, mikor még babonában hittek — melyeknek bájos ereje csodákat művel; melyekre, ha előttünk feltűnnek, a föld rengeni kezd, az ég ködbe borúl, az ember imádkozik; én érzém e bájerőt: alattam is rengett a föld, köd borúla az én szemeim előtt is, én is elragadva érzém magamat. Mert oh, ő szeret, így gondolám magamban, tudja hogy itt vagyok, s szíve vágyódik utánam; ő szeret! Nem mondta-e azt lángoló tekintete nekem, s a remegő kézszorítás, s a titkolt köny, midőn elváltunk, s most e sorok. — Véghetetlenül boldog valék. — Ily kevés kell boldogságunkra, mikor még hiszünk; a szív ekkor még reményeinek bizonyítványát találja mindenben.

Pontban ötkor a hôtelben valék. A teremben még

nem vala senki. Mint a provincia embere, nem tudtam, hogy a nagy világban még a meghivási óra sem igaz; s az első, mit e házba lépve érzék, azon elszégyenülés vala, melyet az, ki a divat törvényeit megszegi, inkább érez, mintha Isten s a természet törvényei ellen vétkezett volna. — Emberek a nagy világban órákhoz hasonlók, melyeknek mindegyike előbb vagy később jár, s csak az, ki a pillanat napjához tudá irányozni magát, tesz jól. Jaj annak, ki a közönséges órához szabva tetteit, első lép be valamely terembe; a jól nevelt ember tudja, hogy azon társaságban, hol senki sem dolgozik, mindenkinek kötelessége legalább úgy tettetni magát, mintha nem volna ideje; tudja, hogy azon körben, mely a századról megfelejtkezett, el kell feledni az órát is. Kétszer jaj annak, ki ha nem a kiválasztottak egyike, a nemes társaságot váratta; tudnia kellene, hogy az úgynevezett nagyvilág, mint e közönséges Isten alkotta világunk, csak kevesek örömére teremtetett, s hogy neki a közembernek kitűnni nem szabad; eléggé boldog, ha csak tűretik, s tovább szabad tengődnie. Nevetségessé tette magát s elitéltetett. Csodálkozol! te nem éltél e körben, s nem tudod, mi könnyű bennök nevetségessé válnod; egy szép tett, melyet elkövetve megbotlottál; egy szó nemes felgerjedésben kimondva, de hibásan; maga szerény hallgatásod örökre tréfa tárgyává tehetnek. Körülötted száz ember forog, kinek más tulajdona nincs, mint hibáid, s ki önösségből keresi gyengeségeidet. A társaság egy nagy vígjáték, a szinészek külön életet élnek, s színpadukon gúnyolják s nevetik azt, ki talán közülük a legjobbik szerepet játszsza; ti a karzaton ültök s az egészen mosolyogtok.

A terem, melyben a házi úrra várva, fel s alá járék, egyike vala azon keveseknek, melyek Párisban forra-

dalom előtti formájokat megtarták. A rococo, melyet az új franczia aristocratia divatba hozott, hogy lakásaiban, mint mindenben, elődeit utánozza, itt a házzal együtt készült. A sötétveres kárpitok, a fejér aranyozott keretben lévő fametszések a falakon, a köpczös angyalok a kandallónál, a festett allegória a mennyezeten, egyszóval minden úgy álla, mint három ivadék előtt felállíttatott; korunkból csak X. Károly képe találá helyet e múlt századi pompa közt; búemlék ez is, ez is egy halott a halottak közt. — E teremben az idő nem változtatott semmit, csak hogy mindent fénytelenebb, sötétebb alakban állíta elénkbe. Egy lap vala ez a történetek könyvéből, melyet az olvasó tovább fordítani nem akart, de mely végre elkopott; egyike azon helyeknek, hol a múlt század szelleme csak azért lép elénkbe, hogy halálára emlékeztessen! S mégis az, ki e teremben lakott, hány csalódást találá elavult butora közt! Nem gondolá-e ősi karszékben, körülfogva rokonérzésű barátitól, hogy még minden visszajöhet, s hogy végtekintete a társaságot úgy fogja látni, mint gyermekkorában megszokta? — Minden ember önköre szerint itéli a világot, s mert benne csak rokonérzetűeket tűr, olyannak látja közönségesen, mint kivánja, s ha a legtúlságosabb véleményűt kérdezed is, keveset találsz, ki többségről nem álmodoznék, főkép, ha emlékei mellette szólnak. Ezért ragaszkodik minden legyőzött párt annyira legkisebb emlékihez, ezért akarja feltartani legalább a formát, miután lényege elveszett, mint a régi egyiptomiak, kik halottaik testét bebalzsamozták, mert azt hivék, hogy egykor a lélek visszajő, s egykori lakát fel fogja keresni. Hasztalan csalódás! a levágott fa nem fog kihajtani többé, de a mag, mely lehullt, midőn földre terittetett, egykor felnő, s ugyanazon gyümölcsöket hordja. Ez lehet vigasztalása minden legyőzött pártnak. Az

emberi-nem sorsa nem leend boldogabb soha, s a jövő ivadék tűrni fogja azt, mi ellen az ősök küzködtek; míg végre ismét harczra kél s ismét győz, hogy ismét szenvedjen; ez végzetünk. — Végre mégis mindenkinek megmarad reménye, s habár az emberi-nem nagyrészint csak olyanokból áll, kik vagy előre vagy hátra akarnának menni, s habár minden eszmének vannak jósai, kik előre láták, s Don Quixotejai, kik mellette küzködnek, ha már rég elavult: a világ fennáll, s a politikus fogalmak végre csak azt tevék boldogtalanná, ki úgy is boldog nem lehetett. — Ilyes gondolatoka merülve járék fel s alá.

Végre az ajtó megnyilt s Juliám s atyja lépének a terembe. — Az öreg nyájasan fogadott, Julia elfogultan, de mint látszék, örömmel. A marquis egészen az vala, minek atyám leirásából ismerém, s a nélkül is, csak a házba lépve s egyszer körültekintve gyanithatám: franczia nagy úr a mult századból. — Ki nem ismeri e typust? Részint régi öltözetekben, mindig régi előitéletekkel tért vissza e csoport Francziaországba, mindenről megemlékezve, csak arról nem, mit önszemeivel látott; s igy állt elkülönözve nemzetétől, egy dicső század-negyed által, mint idegen ősi földjén. Francziaország megváltozott, a nemesi várak omladékokban álltak, a nemzet uj neveket tanult tisztelni, s a fejlődő ivadék jól tudá, hogy dicsőség fosztá meg atyáitól. Az emigratió csak a helyeket s folyókat látá, melyek régi helyökön maradtak, s otthonosan érezve magát, ujra kezdé régi életét. — Nyájasan, oly szép móddal, hogy szivességet nem gerjeszthete nyájasságuk, leereszkedve olyannyira, hogy senki hozzájok, a nélkül, hogy magát sértve érezné, nem közelíthetett: igy lépének fel ez urak aranynyal hímezett köntöseikben ott, hol a nép babért volt szokva látni; büszkén hangoz-

tatva régi neveiket, hol egy idő óta nyert csaták neveit viselék a nagyok, s így vesztek el még egyszer, de a nélkül, hogy változnának.

Az ebédnél vendégek valának, ebéd után látogatók, s így Juliával alig szólhattam. Társaságokban esze csak annak van, ki nem gondolkozik, s beszél, mielőtt tudná, mit; s mert még ehhez szokva nem valék és soha e művészetben, melynél, mint aranymosásnál, homok s víz közt iparkodik az ember, míg végre a haszontalanságok között egy darabka aranyra akad, nagy mesterré nem váltam, hallgaték. — Csak egy ötlött szemembe. Míg a társaság a teremben politikai tárgyakról vitatkozva mulatott, a komornok Juliának levelet hozott. Én nem vevék részt a beszélgetésben, s szemeimmel Juliát követém, ki egy mellékasztalnál levelét feltöré. Elhalványult, keze reszketett, végre erőt véve önmagán, kezei között összegyűré a papirt, s a kandallóba veté. Az egész társaságból kívülem senki sem vevé észre mindezt; de ha valaki rám figyelt volna, nem lehete észre nem vennie fölgerjedtségemet. Végre a látogatók elmentek, a marquis egyik barátjához, hol játszani szokott, s magunk valánk.

Julia a kandallónál ült, mély gondolatokba merülve nézett a lángok közé, melyek arczait fénybe boríták, mintha lobogó világukkal el akarnák takarni felgerjedését; én elmerülve nézetében ültem mellette, az imádott vonásokon kémlelve érzeményeit, boldog mint a gyermek, ki a tiszta folyóba nézve, bár mit látott fenekén, örül, hogy oly mélyen lenézhetett. Végre megszólítám: — Julia, ön ma szomorú.

Rám nézett s mosolyra kényszeríté ajkait. — Ki mondta azt önnek? — szóla, — én szomorú nem vagyok; nem látta, mi víg valék ebéd alatt; mennyit tréfáltam s nevettem, s miért szomorkodnám?

— Ebéd alatt, meglehet, — felelék — de mióta a levélkét vette. — Elpirult.

— Kedves Juliám — szólék tovább elfogult szívvel — közölje velem bánatát.

— Bánatomat? gyermekség! asszonyi szeszély, — szóla erőltetett könnyelműséggel, — semmi más. Ne gondolja, hogy egy asszony arczáról szívét itélheti; a tengeren kiki láthatja a dúló vészt, a férfi arczain nagy szenvedélyeit; a kis vizmedernek egy kavics, mely belé esett, s a fergeteg, egyformán ingatják felszínét, s így a mi arczainkról nem mondhatja senki, nagy vagy kis bánat nyomta-e rá bélyegét. Nekünk kis kört engedett a természet.

— Oh Juliám, ne titkolja előttem, — szólék meghatva — szívét nagy teher nyomja.

— Ám legyen — szóla remegő hangon ő — ha nagy szerencsétlenség érte volna e szívet, egyike azoknak, melyeket nem felejtünk, melyek keserű cseppként esve éltünk kelyhébe, elkeserítik az egészet: nem fogom-e hordhatni önerőmmel? — Önök férfiak a teremtés urai, önöké a világ s minden, mi rajta él s tenyészik; önök csodáltak lehetnek vagy önösek, egy nemzetért élhetnek vagy önmagoknak, mint szívök kívánja; önöké a gyönyör, hatalom s dicsőség; az asszonynak csak egy birtoka vagyon, a fájdalom, de ez az övé s ezt nem osztja senkivel.

— S a barátnak nem volna joga bizodalomra? — szólék fájdalmasan, — ő nem mondhatná: e fájdalomnak, mely gyenge szívedet lenyomja, részét add nekem; fellegeidnek felét hadd átszállni egemre, hogy fölötted világosabb legyen; engedd át fél terhedet, mert szeretlek, s a teher, melyet kedveseink vállairól a mieinkre veszünk, kincscsé válik, s én megérdemlem e kincset, mert szeretlek. Nem mondhatná-e ezt az, ki egész éle-

tét egy asszonynak szentelé? s az asszony büszkeségében megtagadhatná kérését? jól tudva, hogy e föld minden keservei nem érnek fel egy könnyel, kedves szemektől sírva, melynek nem tudjuk okát.

Mélyen meghatva néze rám. — Ön jó ember, — szóla végre; — adja az ég, hogy szive soha ne változzék, s egyike legyen azon keveseknek, kik, mint a rózsa, bár soktól megfosztva az idő által, végső levelökben is megtartják szinöket s illatukat; de ne gondolja, hogy vigasztalásai bánatomat enyhíthetik. Asszony szenvedései nem olyanok, melyeket vigasztalhatni: szíve lágyabb, mint hogy józan okoskodások benne visszhangot találhatnának; s ha bár milliónyi csillagokat mutatnak egén, ő tudja, hogy napja leáldozott, s a fénypontok között csak éjéről emlékezik, mely körülötte sötétlik.

— Oh Julia! — szólék elragadva érzelmemtől, — ön szenved!

— Én? — szóla ő, mintegy föleszmélve ábrándjaiból, s bánva a mondottakat, — ki szólt rólam, s honnan gyanítja, hogy szenvedek?

— S a levél, —. szólék remegve, mert érezém szerénytelenségemet.

Julia elhalványult. — Igaz, a levél, — szóla elfojtott hangon, kétségbeesett tekintetet vetve az ég felé, — a szerencsétlen levél. Kötelességemre int; e sorok, — folytatá remegő hangon, — egy személyt illetnek, ki szívemnek kedvesebb mint enmagam, kinek biztosságáról gondoskodnom kell. Megengedi, hogy egy pár sort irjak, mindjárt itt leszek.

Kiment s magam maradtam a teremben. Minden hallgatott, csak az égő kanócz pattogása, s néha az utczáról egy kocsi magános zörgése szakítá félbe a csendet; kezemre támasztva fejemet, ültem ott, a nagy hamuhalomra nézve, mely fölött csak egy darab fa

veté még néha kékes lángját. — Julia boldogtalan, — boldogtalan másért, kit önmagánál, kit talán az egész világnál inkább szeret, s kit én nem ismerek, így gondolék magamban; ő szeret s nem engem; szívemet a féltékenység kínjai tölték el. — Ekkor lépett be Julia. — Mellém állt a kandallóhoz; ránéztem, arczai halványak valának, keze, melyben egy levelet tartott, remegett. — Julia! — szólék eliszonyodva a nyugodt kétségbeesés kifejezésétől, melylyel előttem állt, — mi történt?

— Mindennek vége van, — felelé fájdalomelfojtott hangon; — megírtam a levelet, el akarám küldeni, de láttam, hogy balgatagság vala tervem; mielőtt e titkot e szolgalelkek egyikére bízom, mielőtt magam adok fegyvert az árulóknak, történjék mit a sors rendelt, én kész vagyok.

— S e levéltől függ sorsa? — szólék remegve.

— Nem az enyim, — viszonzá Julia nyugodtan, — de egy személyé, mely szívemnek kedvesebb mint enmagam; ha e sorok barátném kezébe jönnek még ma, talán még minden rendbe jöhet.

— Barátnéja kezébe? — szólék elragadva örömemtől.

— Barátném, Valmont marquise kezébe.

— Barátnéja kezébe, kit inkább szeret önmagánál nemde, — szólék magamon kívül, — nemes lélek, ki így tud szeretni. S én itt vagyok, s ön kétségbeesik, vagy talán nem érdemleném bizodalmát?

— Ön, — rebegé Julia, s arczai még inkább elhalványultak, — ön? soha.

— Miért nem én? — szólék végre; — oly alávaló, oly megvetésre méltó volnék, hogy még e sorokat sem akarná rám bízni?

— Soha, — szóla halkan Julia, — csak önre nem.

— Julia! — szólék kétségbeesve, — én szeretlek; mondhatatlanúl, miként a szív csak egyszer szerethet.

Léted véghetlen üdvöt árasztott el lelkem fölött, s habár mindig hallgattál, s habár szenvedélyemet talán nem viszonoztad: én boldog valék, mert láttalak, mert hallottam szavadat, mert érzettem közellétedet, mert léteztél!

Meghatva néze rám, s remegve nyujtá kezét, midőn így szólt: — S tudja-e ön, mi a szerelem? Lemondani mindenről, min egykor függött, kiszakítani szívéből mindent, mi azt egykor eltölté, még emlékeit is; búcsút venni az élet örömeitől, elhagyni pályáját, melyen egy dicső czél után haladhatna, oda vetni nevet, szívet, a dicsőséget, az egész világot egy asszonyért; s miután végre jövendőjét egy pillanatért, a világot egy szívért, hitének minden szent igéit egy halk igenért oda adá, látni, hogy csalódott. — Ez a szerelem. Oh, ne szeressen engem, nem érdemlem.

— S tudod-e te, mi a szerelem? — szólék elragadva. — Lemondani mindenről, kiszakítni szivedből emlékeidet, odavetni szívet, dicsőséget, a világot egy asszonyért. Egy asszonyért minden reményidet, s érzeni, hogy az asszony igaz. Érzeni e világ közepett, hol mindenki szenved, hogy boldog vagy; ismerni a csalfa emberek között egy szívet, mely hív fog maradni; tudni egy nyugpontot, melyen fáradva megpihenhetsz, ajkakat, melyek érted imádkoznak, szemeket, melyek csak néked nyílnak, egy lényt, melynek Istene vagy, mert boldogítád; egy világot, elkülönözve attól, melyben mások élnek, világot, melyben más életet élsz, más örömöket éldelsz, más reményekben gyönyörködöl, s melyet karjaiddal átkulcsolhatsz, mert kedvesedben áll előtted: ez a szerelem! Ez az, mit általad érzek, mitől az ég meg nem foszthat minden hatalmával. S most tudod, miként boldogítál; add nekem a levelet.

— S tudja-e ön, mit kiván? — szóla Julia halkan. — E levél áthághatatlan gát lehet köztem s ön között.

Elrémültem. Ő egy pillanatig hallgatott, utóbb pirulva halkan folytatá: — Ha atyám valaha megtudná, hogy ön vivé e sorokat barátnémhoz, kit ő gyűlöl!

— Atyja? — szólék elragadva — hiszi-e, hogy magamról gondolkozom? Szeressen s boldog vagyok.

— Gusztáv! — szóla elragadva, s én őt karjaim közé szorítva, érzém könyeinek záporát, mely arczaimon lefolyt, s a remegő kebel zokogását szívemen, és sírtam kínos örömömben.

Midőn elváltunk, Julia ismét nyugodtnak látszott; én gyönyörrészegen rohanék a marquisehoz.

XXI.

Éjfél rég elmúlt, mikor a marquisetől, kiben szép s elmés nőt találtam, lakásomba térék; hajnallott, mikor álomba szenderedém, s dél volt, mikor nyugtalan álmaimból felébredtem. — A Tuilleriákba menék. Azon időben, melyről szólok, a júliusi forradalom emléke még elevenen állt azon kevesek előtt is, kik később hasznait élvezve, történetét elfelejték; s a nép, mint régi királyai alatt szokva volt, szabadon jára királyi kertében, hol most, 1836-ban csak a jól ruházott talál helyet, nehogy a szegény földmívelő, ki blousejában jő, a divatszerű sétálóknak botránkozásúl szolgáljon, vagy a rongyos koldusgyermek, ki talán e fák árnyéka alatt játszani akarna, az úrfi-angyaloknak elrontsa mulatságát. — Mind e nagyszerű haladás, mely által a júliusi dynastia a jogszerű családot el akarná felejtetni, s mely ellen nem volna kifogásom, ha érte egy pár ezer franczia nem vesztette volna életét, s egy agg király nem halt volna meg számkivetésben, akkor még nem léteztek, s

mikor a kertbe lépék, körülöttem vegyült csoportokban járt körül a sokaság, egy nagy folyam, melyben a csillogó és sötét habok vegyülve haladnak. — Reám e kert mindig különös hatást tőn; a palota s a forradalom piacza a legnagyobb emberi fény s a legszörnyebb inség helyszínei közé szorítva áll itt, mintegy arra alkotva, hogy a fasorokon végig menő mérni tanulja a távolságot, mely boldogságát vesztétől elválasztja, s lássa, mi csekély az. Ki mehet végig e helyen a nélkül, hogy eszébe jutna, mennyi eltűnt álom fölött veték fái árnyékukat; ki tekinthet körül a nélkül, hogy keblét egy sóhajtás ne emelné, midőn e palota épen álló falai között a romokra emlékezik, melyekben egy fél század óta annyi fényes szerencse tűnt el. Minden változott, csak e fák nőttek azóta: mintha a természet zöld diadalzászlóját lobogtatná minden uj tavaszszal, s inteni akarná az embereket, hogy ennyi csalódások között csak benne bízhatnak, hogy csak ő ad árnyékot mindig s mindenkinek.

Fél óráig jártam így, midőn egyszerre Armand álla előttem. Örömrészegen szorítám karjaim közé. — Nincs semmi kellemetlenebb ily pillanatokban a sokaságnál; közönyösen halad el mellettünk, s a szív mégis szorongatva érzi magát jelenléte által. Kimenénk a kertből az elisei mezők felé, hallgatva, mint nagy örömök után szoktunk; az emberek, mint a visszhang, annyival szótalanabbak, mennyivel közelebb állnak egymáshoz. Armand szomorú vala, képét egy örömsugár futá át, midőn meglátott, de csak hogy inkább kitűnjék fájdalma a rövid öröm után, mikép téli napokon messzebbre látjuk a pusztulást, mikor egy derült pillanat vonul át egünkön. — Mi bánt barátom? — kérdém végre; — szomorúbbnak találálak, mint mikor elváltunk.

Megszorítá kezemet. — Oh, mikor elváltunk — szóla

egy sóhajjal — boldog valék. Akkor reméltem, most látok. Reméltem egy világot, hol más nemes-levélre nem leend szükségem, mint melyet Isten lelkembe írt; hol én, a koldus, nemesen érezhetek; hol magamat feláldozhatom, s gúnymosoly nem fogad, ha nemzetem elébe lépve, lelkesen elmondom: érted fogok élni, hazám! Reméltem egy világot, teli erénynyel s megelégedés-szülte örömmel; az embereknek, magamnak egy világot teli tettel s dicsőséggel: mert hisz a régiek megkoszorúzták az állatot, mielőtt feláldozák, és én miért nem vártam volna koszorút, mikor áldozatra készen álltam. S láttam e nagy színházat, melyben egy fenséges jelenet után a szomorújáték tovább foly; melyben az uj szinészek nem éreznek többet az előbbieknél, s taps vagy díj után fáradva, régi fortélyaikkal gyakorolják nagy mesterségöket, a csalást; melyben a nézőknek egy része ásítozik, másika érzéketlen, vagy páholyában más dolgokkal mulat, s melyben azon kevés, ki a darabot érti, sír. Láttam Párist, a helyet, mely a távolból oly ragyogónak látszék, mintha nap emelkednék a föld közepett, s mely most mocsárként áll körülöttem. Láttam az embereket, e szorongatott sokaságot, mely között senki sem állhat a nélkül, hogy társát ne nyomná. Reméltem egy dicső jövőt, s láttam a múltat, mely múlni nem akar, e százados szégyenbélyeget, melyet a történetek arczainkra nyomtak, s melyet milliónyi köny s annyi nemzet vére le nem moshatnak; álmodoztam mint Isten képmása, s felébredék mint proletárius.

Mélyen hatottak rám Armand szavai. Szerettem őt, s arczain oly keserű fájdalom vala kimondva, melyet vigasztalni nem remélheték, mert gyűlöléssé vált. — Barátom! — szólék végre, — mi máskép reméltelek látni! Midőn Avignon falai előtt végszer szorítád jobbomat, s én

reményeidet hallám: akkor boldognak gondoltalak. Mint ha hajó hosszú útra indulva, kieresztett vitorlákkal hagyja el kikötőjét, az, kinek rajta egy barátja távozik, szívét szorúlni érzi, midőn a végköszöntéseket hallja, s mégis örűl, hogy ily jó szellő jutott a kedves utazónak: így néztem én utánad, midőn a fasoron végig menve, elhagyál; és most széttörve, s remény nélkül látlak ismét? Egy pár hónap, s remény nélkül! Oh de ne gondold, hogy azért minden elveszett. — Kínos lehet csalódni az emberekben, s miután évekig reménylettünk, végre lemondani arról, mit szükségesnek gondoltunk, s azért biztosnak tartánk; de e seb meggyógyul végre, s csak azon forradásoknak egyikét hagyja, melyeket mindenki, ki emberismerethez jutott, szívén hord; csak ha kedveseinkben csalódtunk, akkor keserghetünk méltán; csak ők találnak mindig mérges nyilakkal, s ettől legalább az ég megőrzé szívedet.

— S tudod-e, mi az: egy eszmét vesztenünk? — szóla szomorúan Armand, — egy gondolatot, melynek sugáriban szívünk nagyra nőtt, mely létünknek világot adott, melylyel életünket töltöttük el, s mely, miután valósítása után küzködtünk, miután már közelnek véltük, egyszerre eltünik, mint felleg a tenger fölött, melyet a hajós partnak vélt, míg villámiból észrevevé, hogy sötét tömege csak vesztére gyűlt láthatárán. Oh te ezt nem tudod, te gróf vagy, gazdag! Mi egy eszme neked? Kinek az élet annyit adott, annak álmakra szüksége nincsen, s ha volna, a szerencse kényelmes pamlagán önörömeiről álmodozhatik, vigalmak között elfeledheti, mennyit szenvednek mások; vagy megelégedve sorsával, szükségesnek gondolhatja a fájdalmakat, melyek nem őt gyötrik. De én a nép fia vagyok, nekem más birtokom nincs, mint e világ; nem vagyok egyike azon boldogoknak, kik önösek lehetnek, mert sorsuk a kö-

zönségétől különvált. Egy levél vagyok a nagy emberi nem fájáról, egy cseppje a véghetlen tengernek, egy homokszem a nagy pusztában; s mikor a fát ledőlve látom, a dagadó hullámokat rónára simulva, az emelkedő homokfelleget földre sülyedve, ne keseregjek?

— S valóban eléggé szerencsétlen volnál azt hinni, hogy boldogságod némely politikus álmodozásaid létesülésétől függ? Barátom! hagyj fel ábrándjaiddal; ha létesülnének is, elvesztik szépségöket; a bájló egész helyett, melyet képzelmeidben látál, a valóság csak azon nyomorult részleteket állítandja elődbe, melyek a legszebb korban, mint a legszebb vidékben, mindig találtatnak; s azon egy kínos érzemény töltendi lelkedet, mennyire csalódhatunk e földön csak az által is, ha reményeink teljesülnek. Ne kösd össze ifjú létedet az emberi nem sorsával, mely miként eddig szomorú vala, úgy, korunkban legalább, ezentúl is az marad. — Tégy mint én, válaszsz egy lényt magadnak s öleld egész szeretetteddel, fond ez egy körül minden reményágaidat, vedd vezércsillagodnak nehéz utadon, vedd világodnak, melyben élned kell, s boldog léssz, mint én. Oh míg a szerelmet nem ismered, míg szíved egy képpel csordultig el nem telt úgy, hogy benne más már helyet nem talál, míg egy arcz a világot nem felejteti veled, egy mosolygás keservidet, egy köny azt, hogy más boldogságot találhatnál: addig ne átkozd emberi létedet, mert nem tudod, mennyi boldogságot találhatsz benne.

— Te megelégszel, — szóla keserűen Armand — jól teszed; körülépítve szerencseváraiddal, mit bánod te, ha körükön túl minden pusztán áll; míg hajód a kikötőben nyájas haboktól ringattatik, mi közöd a vészhez, mely künn dúl s ezer sajkát széttör. Te boldog vagy s szerethetsz. De tudod-e, mi a szerelem nekünk, kiknek

a szerencse mostohább mértékkel mért? Képzelheted-e a fájdalmakat, ha végre fáradtan hosszu küzdésed után, levert reményeiddel, vérző kebellel, egy lényre akadtál, ki lelkedet megérté; ha vigasztalva érzéd magadat általa, s boldognak, mert látod, hogy még boldogíthatsz; ha egy pillanatig megpihenve szívén, örömekről kezdél álmodozni ismét, mint a beteg, ha egy pillanatra elszunnyadott, s egyszerre a szükség lép elédbe, s füledbe kiáltja: miből fogtok élni? Még remélsz talán; mióta szeretsz, lelkedben új erőt érzesz, és, hisz írva van: az Úr eltartja az ég madarait, s felruházza a liliomot, — miért kétkednél te? De ha végre körüljártad a várost, s nem hoztál estve magaddal semmit; ha házról házra koldultál munkáért, s nem találkozott, ki elfogadna; ha kész volnál szívedből pénzt verni; ha éltedből egy évet adnál egy rossz darab kenyérért, s nincs semmid, mit kedvesednek adhatnál: mit tészsz akkor? Ő nem panaszkodik, nem tesz szemrehányásokat; de nézd elhalaványult arczait, nézd a fájdalom bélyegét imádott vonásain s ne átkozd el életedet, ne káromkodjál végzeted ellen, ha végre gyermekedet hozza elédbe, mikor a kisded feléd nyújtja gyenge kezeit, s szíved, melyet természete késztet, örömtelien dobog fel, egyszerre eszedbe jut, hogy nincs miből tartanod! — A szegénynek a szerelem csak kínokat hoz; mint amaz utas, ki a pusztában eltévedve, s alig birva szomját, egyszerre egy zsák aranyat talált víz helyett: ilyen a szerelem neki; a világ legnagyobb kincse máshol, de a puszta szomjúzó vándorának csak egy nehéz teherrel több, s csak a sors keserü gúnyjának látszik, mely kincseket ad, midőn vesztét elhatározá. Mint a vak, kinek szemhályogát most vevé le orvosa, s kit egyszerre napsugár ért, ilyen ő boldogsága érzetében; fájdalmasan látja ragyogását egy perczig, de csak hogy

ismét elvakuljon; a sugár, mely a látóknak derült világot áraszta a táj fölött, neki villám vala, mely végreményeit lesujtá. Szokni kell a szívnek a gyönyörhöz is! s ki szerencsét nem ismer, annak az ég ne adjon boldogságot, ne adjon szerelmet, szíve nem birná el. Oh! ti gazdagok! mert boldogoknak nem akarlak nevezni, mivel végzetetek a helyett, mi boldogítna, csak azt adá, mit mások irígylenek, — ti nem sejdítitek, mennyit szenvedhetni e világon. Ha leereszkedve kényelmes pamlagaitokra, a munkás sorsát irígylitek, ki fáradtan egy fa alatt alszik, nem háborítva nyugtalan álmaitoktól, mintha Isten vigasztalásúl naponkint halálára intené; ha étvágyért sóhajtoztok lakomáitok között, örömért ünnepélyes vigalmaitok közepett, s megúnva a márványcsarnokot, szalma-fedélről, megúnva a hízelgést, egy szívről álmodoztok, mely a tiéteket megértse: ekkor nem sejdítitek, mi nagy kínokat tűrhetni az élet legszűkebb körében is; mennyivel kínosabb annak sorsa, ki vágyait, nem, mint ti, e föld körén elérhetleneknek, de éldelve s megvetve látja ezerektől, míg neki csak a kivánat jutott, s azon bizonyosság, hogy vágyai általa eléretni nem fognak. — S ha végre lelkében az ambitió nagy átka támadott fel, ha itt e diadalív alatt, hol annyi proletárius név áll, e város körében, hol minden utczakő egy dicső tett emléke, nem tudná, nem akarná átlátni, hogy a nép, mely győzött, győzedelmes gladiátorként ismét börtönébe záratik; hogy a diadalíven nincs hely új nevekre, s korunk, a legnagyobb század utódja, csak arra derült fel, hogy a nagy emlékekről letörölje az írást, nem hogy újat írjon reájok; ha a szegény mind ezt nem akarná átlátni, ha cselekedni akarna, mint ősei cselekedtek, egy nemzetért élni, mint ők, s e földön, hol boldog nem lehet, legalább egy nagy sírt

hagyni maga után: s végre át kell látnia, hogy a világért semmit sem tehet ő, ki bemenetelt koldulva állong kapuinál, hogy végzete földön csúszni s tapostatni, s ha végre mint repkény egy más erősebbre felfonhatná magát, ismeretlenül eltünni ágai közt az erősebbnek, bár ő vete árnyékot helyette; ha vérével áztatná a földet, csakhogy nyomát hagyhassa tekéjén: s végre látja, hogy hasztalan fáradott, mert az emberi nem nem szívesen tanul új neveket; s míg azt, ki a társaság magasabb fokán állva csak hozzá leereszkedik, már repülni látja, s tapsolva éljent kiált, az ezer emelkedőkről megfeledkezik; ha átlátja, hogy a dicsőségre szükség jó ruhában, egy kis aranyhímzéssel, halni a hazáért, ha rongyokba temetve felejtetni nem akarunk; ha mindünnen elébe hangzik: jaj neked szegény! e föld, mely kenyeret nem ada, neked hírt adni nem fog: oh akkor marad-e még a szerencsétlennek reménye e világon?

Boldogabb valék, mint hogy a hírvágyat érthetném; keveset szeretve, nem kivánva viszontszeretetnél egyebet, mint a rózsa, mely virágait kihajtva, alacsony helyzetében inkább egy hideg érintéstől, mint az ég villámitól retteg, a világ nagy mozgalmai engem közönyösen hagyának; s habár csodáltam azokat, kik boldogságukat nemzetök javáért feláldozák; ha gyermekkoromban néha Gracchusokról álmodoztam is: most, miután Juliámat ismerém, a világ dicsősége nem ére fel kedvesemnek egy tekintetével. S nem mondhatom, mi fájdalmasan hatottak rám Armand szavai, melyekből először gyanítám egész szerencsétlenségét; mert látám, mennyi önösség vala lelkesedésében, s jól tudtam, hogy míg az, ki csak eszméknek él, soha egészen boldogtalan nem lehet, mert a síron túl is maradnak reményei: az önös mindig s egészen azzá válik, mihelyt szemé-

lyes reményeit eltünni látja. — Szegény barátom, — szólék végre, — mint szánom sorsodat.

— Oh szánj! — szóla elragadva Armand; — bár mi különböző lételt szabott ránk végzetünk, mindenik tűrhető; s a vakond önásott sírjában, s a sas fenséges magányában boldogok lehetnek: amaz nem látta a napot, ez nem vágyódik nyugalom után; elátkozott csak az, kinek végzete vágyakat teremte lelkébe, s hozzá tehetlenséget, s ez az én sorsom. Szánj meg, de ne vigasztalj; vannak fájdalmak, melyeket vigasztalni nem lehet, s ez azoknak egyike.

Érzém szavainak valóságát, s nem bántám meg vigasztalásaimmal. Sokáig menénk hallgatva egymás mellett, végre beszélgetni kezdénk ismét, ő szomorú tapasztalásairól, melyeket Párisban tett, én szerelmemről, s így értünk vissza a Tuilleriák kertjébe.

XXII.

Mintegy két óra lehetett, s mit Páris divatszerűt ismer, vegyült csoportokban sétála a hosszú fasorok alatt; egy párszor fel s alájáránk, egyszerre Julia s Valmontné álltak előttem. Armand szabadulni akart, de oly közel valánk, s én örülve az alkalomnak, oly hamar mutatám be a marquisenak, hogy többé nem távozhatott, s kényteleníttetve, az asszonyokkal s velem körül sétált. Mikor elváltunk, a marquise mindkettőnket estvére magához hítt, s Armand, mint látszék, derültebb vala. — Valmontné szép volt, s nincs semmi vigasztalóbb asszonyi nyájasságnál, mely, míg valónak hisszük, a szívet, s ha egyszer fortélynak ismerjük, hiúságunkat kecsegteti, s minden ifjú szívében reményeket

gerjeszt. Mikor haza tértünk, Armand ugyan ismét elszomorodék, sőt mondá, hogy a marquisehoz nem menend, honnan szegénység s szokásai őt eltiltják, de miután kérém s figyelmeztettem, hogy e teremben épen a jelen mozgalom fő embereivel ismerkedhetik meg, s czéljához juthat, elhatározá magát, s nem remény nélkül. Oh, szegény emberek! kik, míg a szív dobog, reményleni meg nem szűntök! mint a vándor, ki előtt éji utján egy lidércz tűnik fel, mint a szomjazó, kinek ajkait egy pár szem eső enyhíti, így adatnak nektek reményeitek; a vándor lepihenne, a szomjazó szívébe mártaná tőrét, mint ti fájdalmaitok között, de végig kell tűrni kínotokat. Szegény emberek! kik az élet labyrintjában zöldelő ágak között haladtok vesztetek-nek elébe; kik szivetekben hordva már a nehéz sebet, mint a madár, melyet nyíl ért, viruló tájakat láttok még magatok körül, s nem gyanítjátok, hogy ibolyái között reátok halál vár; kiknek vészeiben minden hullám, mely temetni fog, még egy-két fényes tajtékcseppet csillogtat hegyén. Miért ennyi csalódás, minek ily szép álmak oly szörnyű ébredés előtt? Miért e megrögzött szív, mely miután tapasztalta, mi hamar vesztheti el egész birtokát, még tovább remél? A kínpadon szenvedőnek enyhitalt nyújt hóhérja, hogy érzékenységét ne veszítse el, az embernek a sors reményeket ad, hogy tűrni tanuljon. Szükség, hogy e világon, melynek valója kín, legalább álmaink szépek legyenek, — ki élne a nélkül.

XXIII.

Marquise Valmont terme egyike vala azoknak, hol a két nagy párisi társaság találkozik. Születése által a Faubourg fő személyeivel rokon s férje által, ki, mint sokan, a forradalom következtében nyeré czímét, az új nemesség társaságába vonva, mint egy központ álla ő a két különvált felekezet között, hol az néha találkozik, csak hogy ismét nagyobb gyűlölséggel váljon el. A ki soha nagy világban nem élt, s e társaság úgy nevezett vigalmaiban nem részesült, s valamely terembe lépve, a ragyogó gyertyákat látja s alattok a mosolygó asszonyokat, a fontos arczokkal csevegő férfiakat, s a nyájas házi asszonyt gőzölgő thea-katlana mellett: az nem gyaníthatja soha, mennyi gyűlölés, mennyi irígység, sokszor mi mély fájdalmak rejlenek e derült felszín alatt. A teremben, mint a világban, az első érzemény, melylyel fellépünk, örömteli; s néha sok idő kell, míg e bájló csalódás eltünik, s az ember átlátja, hogy e társaság is, mint más társaságok, csak olyanokból áll, kiket hiúság vagy szükségeik összetartanak, de a nélkül, hogy összeforrasztanának; míg átlátja, hogy mind e lények, kik oly közel állnak egymáshoz, az ég csillagaihoz hasonlók, melyek látszólag egymás mellett ragyogva, milliónyi mérföldekre forognak; míg végre átlátja, hogy az egész társaság, mely oly barátilag símul hozzája, mihelyt nehéz napjai jövendenek, ellene leend, a tengerhez hasonlón, mely a hajót, miután ringatva körűl hordá, — mihelyt zátonyra jutott, hullámival széttöri. Én ifjú valék, most először Párisban, s kiben nem volna annyi hiúság, hogy magát jól nem érzené azon társaságban, hol jól fogadtatik? Nincs biztosabb út az optimismushoz, mint látni, hogy tisztel-

tetünk; mindenki annyival tökéletesebbnek tartja a világot, mennyivel tökéletesebbnek tartatik önmaga általa.

Épen a marquiseval szóltam, midőn az ajtók megnyílván, egy férfi lépett be, kinek látására egész jó kedvem eltünt. Úgy rémlett, mintha az volna, kit az avignoni templomban, s pár nappal ezelőtt Juliával karöltve láttam. — Ki vala ez? — kérdezém, amennyire lehete egykedvűen, de érezve, hogy hangom remeg.

— S ön még nem ismeri, — szóla ő mosolyogva, — Dufey urat, a nap hősét, ki a júliusi napokban keresztet nyert, könyveket ír s tudja Isten mennyi tulajdonságban bővelkedik? Ilyen a dicsőség! — folytatá tréfás pathosszal, — mi párisiak angyalnak vagy ördögnek hirdetünk valakit, s a jámbor vidék nem ismeri.

— Megvallom, — szólék elkedvetlenedve a dicséret által, — nem ismerem e hirességet, s most sem igen láthatom által okát, ha a mondottaknál többet nem tett.

— Lássa ön, — viszonzá jókedvüen a marquise, — mi párisiak különvált életet élünk; mint a méhkas a világban, ilyen társaságunk; a föld virágaiból élünk mi is, de lakásunk egy különálló egész a föld közepett, a mi kívüle történik, minket elzárt körünkben csak távolabbról érdekel; ki az egészben nagy, termeinkben meg nem férne; külön királynénk van s ezt imádjuk, s lássa ön, Dufey egyike azon imádottaknak. A világ csak a maitre de requétet ismeri benne, s legfelebb azt, ki atyja által még a politikus világban előmehet; nálunk szerencséje kész, s kevés férfi lesz e teremben, ki nem irígylené sorsát, s kevés asszony, ki hódolásai által kecsegtetve nem érzené magát. — De engedelmet, barátját fogom neki bemutatni; Párisban nincs hasznosabb ismeretség, mint az övé, s jót állok, hogy barátjának előmeneteléről senki jobban gondoskodni nem fog, mint Dufey.

Mihelyt Valmontné magamra hagyott, egész figyelmemet Dufeyre fordítám. Ő szép vala, szép századunk értelme szerint, mely mint mindenik, külön ideált alkota magának. A görög derült szabályosság, a római szilárd akarat s erő nem illenek e századhoz többé. Korunk a szenvedelem bélyegét keresi az arczokon; szépséget, de szétrontva bánat által; erőt, de megtörve a sors nehéz csapásaitól; nyugalmat, de milyen az éjé, teli sötétséggel; egy szóval — mert csak az szép minden kornak, miben gondolatja képesül — a fájdalmat. Az arcz, mely mást mutat, nem tetszhetik a kornak, mely csak ezt értheti. A ki Dufeyt látá, akaratlanúl hozzá vonzódva érzé magát, s habár szívemet féltékenység tölté, s csaknem gyűlölés, nem nézheték ez ifjúra a nélkül, hogy akaratlanúl be ne vallanám felsőbbségét. Vannak arczok, melyeken az élet érthetőbb vonásokkal írja történetét. Ily arcz vala az övé; s ki komor nyugalmát látta, s közötte néha a hideg mosolygást, mely, mint tengeren a kisded hab, egy nagy vésznek töredéke, játszott ajkai körül, annak szíve titkos vonzalmat érze iránta. Sokáig szememmel tartám mozdulatait; de minden vigyázatom mellett sem lehete észre vennem semmiből Juliával való viszonyát, s ha néha Juliámra nézék, s őt két lépésnyire Dufeytől oly mosolygón látám, ha vele szólék s ő elméskedett, nem tudám elhitetni magammal, hogy azon férfit s azon asszonyt látom magam előtt, kiket az avignoni templomban sírva, s egy elhagyatott utczában karöltve láték. Az asszonyi szív nem oly tudomány, melyet huszonkét esztendős korunkban megtanulhatnánk, s ifjú korunkban, minden hirdetett pessimismusunk mellett sincs senki, ki ez életkomédia számtalan csalásait ismerné, mielőtt maga nem állt a scena háta megett, s önmaga nem játszott.

Julia atyja rosszkedvűen beszélgete néhány öreg úrral egy szegletben, s ki feszes tartását látá, s a megvető, néha szánakozó tekintetet, melylyel az egyes belépőket követé, észreveheté a nagy urat, ki magát elemén kívül érezi. Vannak emberek Francziaországban, kiken nagyobb megbántás nem történhetik, mint ha más emberekkel egy teremben találkoznak, s mint Isten nagy világán a ragyogó nap alatt, úgy kis világuk gyertyafényében magok mellett lényeket látnak, melyeket hasonlóknak ismerni nem akarnak, s szolgáknak tartaniok nem szabad. Mennyivel szabadabbak politikus intézeteink, mennyivel többet mesélnek törvényeink az egyenlőségről: annyival messzebbre terjed az elválás, annyival elkülönzöttebben áll a néptől azon társaság, melyet egy félszázad ellenének kijegyzett. Ivadékok küzködtek s győztek ellene, a világ szine megváltozott, s a franczia aristokratia, mely ellen nem állott, mely elszegényedett, vérpadra vonszoltatott, számkivetve született, — fennáll. Csodálatos látmány, ha nem tudnók, hogy az emberi nem történeteiben sokat, mit az idő halálra szánt, gyűlölés tart fenn; hogy, mit a nép büszkesége levert, az egyesek hiúsága néha feltámasztja.

Az öreg szembetünő hidegséggel viszonzá Dufey köszöntését, s rövid idővel azután leányával, ki még hamarjában megsúgá, hogy jöjjek utánok, elment.

XXIV.

Félórával később Julia termében valánk; az öreg rosszkedvűen járt fel s alá egy ideig. — Látott-e már valaha ily társaságot? — szóla végre egy karszékbe vetve magát; — minden, mit Páris nemesedett pórból bír, együtt vala; ha családomhoz nem tartoznék a házi asszony,

jó ízüen nevethetnék rajta, de így — Valmontnéhoz nem mégy többé Julia, érted? Vér vér marad, s magadnál elfogadhatod — noha már azért is megszólnak — de hozzá menni nem fogsz.

— A mint atyám parancsolja — szóla Julia szelíd hangon; — de

— De, de — szakasztá félbe indulatosan az öreg — csak bátran tárd ki szép mondásidat; öcsém úgy is később-előbb megtudja gondolkodásmódodat, mely a forradalomhoz inkább illenék, mint nevedhez.

— Csak azt véltem — szóla lesütve szemeit Julia, — hogy a világ még inkább meg fog szólani, ha nem megyünk cousinemhez.

— A világ! — szóla keserüen nevetve atyja — s mily világ? talán néhány éhes zsurnaliszta, vagy fukar bankár? Ha ez világod, ám iparkodjál dicsérete után, végy férjül egy gazdag zsidófiút, vagy egyiket azon új marquis-k közül, kiket nemes szerepet adó komédiásoknak tartanál, ha a parasztot nem vennéd észre minden mozdulatban; én nem bánom. Az én világom csak hasonlóim körében áll, s azok velem egy véleményüek.

— A mint atyám gondolja, — mondá szeliden Julia — tudja, hogy ily dolgokban nincs akaratom.

— Elég szégyen, hogy nincs, — szóla közbe az öreg haraggal, — hogy te, ki e hon legtisztább véréből származál, ha nemzetséged díszéről van szó, akarni nem tudsz; sőt talán bánkódva válsz meg egy társaságtól, mely minden közeledésével mocskot hoz reánk.

— Mocskot! — szóla felindulva Julia, s arczain pirosság futa át; — ezt barátném nem érdemli, — folytatá nyugodtabb hangon, — Valmontné által szenny nem jött nevünkre.

— Gondolod? — szóla keserüen az öreg; — s nem tudod, hogy Valmont, a nemes, a méltóságos Valmont

marquis kereskedő volt, vagy inas, vagy tudja az ég, mi más neme a pórnak, s hogy te, vagy gyermekeid e kereskedő, e pór gyermekeit rokonaidnak fogjátok nevezni, hogy házadnál fogod látni, s lakodalmaikra meghivatni; hogy én, ha meghalok, nagy büszkén három hónappal tovább fogok gyászoltatni általok, csak hogy a város megtudja, hogy rokonuk vagyok; s tudod-e, hogy e név, melyet viselsz, s mely Valmontné által a pórral rokonosodott, egykor tiszta volt; hogy e vér, mely szivedben dobog, vérpadon folyt ugyan, de soha nemtelen erekben eddig nem? S azt mered mondani, hogy Valmontné által szégyen nem jött reánk? Valóban szánlak.

— Valmont becsületes ember volt, — szóla látszólag felgerjedve Julia, — és

— Valmont becsületes ember volt! — szakasztá félbe gúnyolva az öreg; — kár, hogy nem hall senki, a polgárkirály bizonyára megjutalmazná e nemes érzeményeket, s ki tudja, nem ajándékozna-e neked is egy boltot, melyben a júliusi kereszttel árulhatnád holmidat, mint már kettőt jutalmaza meg, kiket e dicső napokban egy kevés pálinka vagy öt franc hősökké változtatott. De ha Valmont becsületes ember volt, emlékezzél meg, hogy vele rokonságod még több becsületes személylyel szaporodott, hogy bizonyára oly atyafit is találsz, ki hajadat göndörítheti, s ruhát varrhat, sőt talán, ha valahová mégy, mint omnibus-vezető pártfogolhat; s örülj, ha tudsz, látogasd meg e becsületes embereket, menj velök sétálni, nevezd cousineidnek, hisz becsületes emberek ők is, s tán ép annyi érdemekre tettek szert, mint Valmont maga, csakhogy nagyobb tiszteletre méltók, mert nem jutalmaztattak. Nemde maga a gondolat elpirított, s ha Valmontnénak adom tanácsomat, megbántva érzendi magát s miért?

— Hát nem a szabadság századában élünk, nem hirdették-e egyenlőnek az embereket, s a nemességet balgatagságnak, mely e korhoz többé nem illik? vagy csak annyira terjed a logika, mennyire bizonyos uraknak saját érdeke kívánja, s kik magok fölött tűrni nem akarnak semmit, feljogosítva gondolják magokat, mindent, mi alattok áll, pórnak nézni, mintha a legfenségesebb s legalávalóbb között törpe személyök elég távolságot képezne? Nevetség! mit e hon fenségest birt, letiportatott; az Úr templomai vérrel fertőztettek, a trón vérpaddá vált; a bajnokok ivadéka hóhér kezével végeztetett ki, s miért? hogy egy pár bankár nemességre emeltessék, s a szeplőtlen zászló helyébe a törvényesség rongyaiból, a terrorismus vérfoltjaiból s álmodott egetek kékéből egy háromszínű lobogó foltoztassék össze; s én ne vessem meg őket? s én ne nézzek büszkén őseimre? kik a népet talán elnyomták, de legalább nem csalták soha, kik rossz elvekért küzködtek, de legalább nem hazudtak szépeket önhasznukra; kik megvetve néztek alattvalóikra, de tisztelettel a királyhoz; kik csak e haza sötét századaiban ragyogtak, de legalább nem kölcsönözték sugárikat, mint e nap csillagai, kik holdvilágként, mihelyt napjok, a nép, lenyugodott, feltüntek, s felejteni akarnák, hogy csak tőle vevék világukat. Mutass egy helyet Franciaországban, hol az egyenlőség álma létesült; mutass egy gazdagot, ki a szegény előtt büszkén nem emelné fejét s karöltve akarna végig menni az utczákon embertársával, ha ruhája rongyos; mutasd fenséges theoriádnak csak egy helyen praxisát, s bámulva a kort, le fogok talán mondani czímeimről: mindaddig megengedi a világ, ha nemességemről megemlékezem, míg ők pénzökről; ha magamat magasabbnak tartom azoknál, kik alantabb születtek, s az egyenlőségnek önmagok mondanak ellent,

s ha nem megyek társaságukba, hol komornyikomnak unokája játszsza a főszerepet.

— Komornyikának unokája? — kérdezém bámulva.

— Atyám komornyikjának unokája, — felelt szárazon az öreg. — Talán észrevett ön egy magas fiatal embert, fekete haj- s szakállal; az asszonyok Adonisnak hirdetik, a férfiak lángésznek, mert arczait a feslett élet elhalványítá, s mielőtt a júliusi napok a czímeket eltünteték, az ajtót nyitó komornyik egy hangos gróf Dufeyt kiálta be, ha a szobába lépett. E gróf komornyikomnak unokája.

— S hogy' történt ez? — kérdezém tovább, mindinkább növekedő érdekkel.

— Mint minden Francziaországban, — szóla rosszkedvűen az öreg, — a forradalom által. Ki e hazában a nemzet s egyesek félszázadnyi történeteiben valószinűséget keres, az a valót hazugságnak fogja tartani. Mikor a természet mélyében megrázkodik, mikor tetők leroskadnak, s helyökbe újak támadnak, mi csoda, ha a mélyen feküdt kődarab csúcsra emeltetik, s a fergetegtől felkapott mag, mely a völgyben érett meg, a tetőn hajtja gyökerét; így történt sokkal Francziaországban. Mikor a forradalom kitört, Dufey öreg atyja komornyik vala házunkban, de revolutionárius gondolkozásmódja miatt, mindjárt a Bastille ostroma után, elküldetett. — A terrorismus alatt atyám s én számüzettünk, s egy ideig száz veszély között lappangva, már alig vala remény megmenekülésünkre, midőn egy nap Dufey, ki addig a vér embereivel megbarátkozott, hozzánk jött, s megszökésünkre úti levelet s minden szükséges segédeket igért. Atyám, noha nem bízva benne, de mert más reményünk nem maradt, s lakásunk úgy is tudva vala előtte, ajánlatát elfogadá, s részint, hogy ily embertől ingyen szolgálatot ne fogadjon el, részint, mert pénzünket

nem vihettük magunkkal a nélkül, hogy gyanússá ne lennénk, 100.000 francot ada Dufeynek által, azon feltétellel, hogy e pénzt, ha egykor visszatérünk, kezünkhöz adván, addig maga hasznára kezelje. — Elmenénk, s évekig nem hallánk semmit Dufeyről, kivévén egyszer, hogy magasabb hivatalba lépett, s jószágainkat nevetségesen olcsó áron megvevé. Mikor Napoleon császárrá lett, s Francziaország belső gyuladásából, vért vesztve, kigyógyult, az öreg Dufey tudtunkra adá, hogy neveink a proscriptió-listáról letöröltettek, s hogy bátran visszatérhetünk. — Az igaz ügy diadalához akkor nem vala remény, s Párisba jövénk. Az öreg Dufey, ki az alatt pénzünkből meggazdagodott, örömkönyekkel fogadá atyámat, s tudtára adva, hogy az általadott pénzt ősi birtokunk megvásárlására használta, jószágainkat visszaadá. — Az öreg Dufey hű ember volt, s habár hűségeért azon nagy nyereséggel, melyet pénzünk kezelése által szerzett, dúsan meg vala jutalmazva, nem mondhatja senki, hogy el nem ösmertük érdemeit. Atyám azalatt meghalt, s kevés hónappal később Dufey is, de Caesar atyja között s köztem nem szünt meg azon barátság, melylyel őt s atyját házunkban, hol közszolga volt, mindig elfogadók. Végre a hatalmas császár porba dőlt, s vele délibábként támadott hatalmasai, s a gróffá lett Dufey barát s befolyás nélkül álla a világon, egy meggazdagodott pór és nem egyéb. De a törvényességgel visszalépék én is természetes helyzetembe, s ha valaha háladatossággal tartozám atyjának, ő maga mondhatja, nem fizettem-e vissza adósságomat. Nevén vérfoltok függtek, ő maga egyike vala azoknak, kik végsőleg legállhatatosabban álltak törvényes királyunknak ellent; egyike azoknak, kik, midőn a forradalom zászlója még egyszer felemeltetett a nagy vezér által, legelőbb csatlakoztak a veszendő ügyhöz.

De mikorra a béke visszajött, én annyit fáradék, oly tartalék nélkül használám egész befolyásomat, hogy Dufey régi hivatalába visszahelyeztetett, s mert ügyessége őt kitünteté, fokonkint még magasabbra emelkedett. S mit mond ön ahhoz, hogy az, ki nekem s a kormánynak ennyivel tartozott, egy pár év óta az ellenzékhez csatlakozott, s végre, míg fia a júliusi napokban jóltevői ellen küzködött, királyának megfosztását aláirá; mit mond ahhoz, hogy egyike vala e bitor hatalom első szolgáinak, s most is egyik azok közűl, kik minden jogot legmerészebben tapodnak lábaikkal.

Julia mély gondolatokba merülve néze a kandalló elhaló lángjaira; én hallgaték, részint, mert nem épen annyi háladatlanságot láték a Dufeyek tettében, részint, s talán inkább, mert le nem győzhetém féltékenységemet, s azt, kit talán okom vala gyűlölni, védeni nem akartam. Ez egyik bélyege századunknak: ha vannak emberek, kik nem hazudnak, nincs talán az úgynevezett művelt világban egy, ki előitéletei, vagy körének szelleme ellen az igazságot kimondaná, ha érdek vagy hiúsága nem buzdítják. Hazugságra s szinlelésre nevelve, gyáva tettetés közt folynak el napjaink, míg végre érezve, hogy azoktól, kik iránt soha igazak nem valánk, igazságot nem érdemlünk, a csaló kételkedni kezd, s épen, mert talán senkit magától elidegeníteni nem akart, elhagyatva áll. Ne csodálkozzék senki, ha e században, hol anyagi kényelmeink annyira növekedtek, mégis oly kevés megelégedett embert találni; a hit eltünt az emberek között, s nélküle nincs élet. Ne higyj az embereknek, így szóla atyám, mikor őt elhagyám. Ifjú szívem akkor még ellentmonda a bús oktatásnak, de önkeblembe tekinték, s látám, hogy igazat szólt; mert nem valék-e hazug én is, nem neveztem-e én is százat barátomnak, ki iránt szívem semmit sem éreze; nem tanultam-e én is hajlongni

azok előtt, kiket megveték, kezet szorítani azokkal, kiket nem szerettem, s mit várhaték a társaságtól, melynek udvariassága hazugságokból áll? A műveltség az érzemény szavait s jeleit oly annyira magáéva tevé, hogy a való érzeménynek hallgatásnál egyéb nem marad; s ki ne kételkednék a való aranyon is, miután annyi hamis pénz forog az emberek között; s ki ne vonulna inkább vissza azon társaságtól, melyben szívének táplálékot nem talál? De nem állhatunk magányosan e földön; miként az ember legnagyobb gyönyörei épen szükségeiből fejlődnek ki, melyek embertársai szeretetéhez folyamodni, s ez érzemény áldásait élvezni tanítják: úgy válik a magányosnál kínná a gyönyör is, mert vele csak inkább érezteti elhagyottságát. Az ember, hajdani daliaként, erős pánczéllal s pajzszsal védheti magát elleneinek csapásai ellen, de el nem birhatja sokáig biztosságának nehéz terhét, s ha önjét várként hideg falakkal körülfogá, csakhamar rabnak érzi magát, midőn látja, hogy a fal, mely őt elleneitől mentve tartja, egyszersmind az, mely az egész világból kizárja.

Az öreg gróf, kinek hosszú hallgatásunk látszólag kellemetlen vala, végre hozzám fordulva, így szólt: — Ön hallgat? talán jónak tartja Dufey tettét? Természetes! iránt szigorú a világ, a mi hibáink észrevétetnek, a pór tehet, a mit akar. — Mert csak mi irigyeltethetünk, — feleltem végre beszédre kényszerítve; — a szegény iránt adományaiban igazságtalan a világ, iránt itéletében, s úgy tartom, nem rajtunk a sor panaszkodni. — Nem akarok önnel vitatkozni, szóla rossz kedvvel az öreg; minden kornak megvannak előítéletei, melyeket ellentmondhatlan igazságoknak tart s hirdet, s ki századunkban a születés különbségeit védné, a természetjog sértőjének tartatnék, mint egykor az, ki egyenlőségről álmodott volna. De óvja magát a pórtól, s ha érte valamit tesz, legyen bizo-

nyos előre, hogy háladatosságot találni nem fog, s végre száz veszteség s szenvedések után még azzal sem vigasztalhatja magát, hogy valakinek használt; e földet megváltoztatni nem fogja senki, s habár száz s ezer új elv s rendszer tűnik fel láthatárunkon, az emberi szív, mint a fa, száz tavasz sugárai alatt ugyanazon növényeket fogja teremni.

Éjfél elmúlt, s én látva az öreg úr rossz kedvét, elmenék. Lelkem teli vala bizonytalansággal; mit Dufey egykori viszonyairól Julia családjához hallék, mindinkább nevelé aggodalmimat, s midőn ismét Julia nyilt arcza támada fel képzetemben, s nyájas tekintete s meleg kézszorításai, valószinűségeim lehetetlenségeknek látszának, minden kétely véteknek, mely által Julia szeretetére érdemetlenné tevém magamat. Most, hol annyit tapasztaltam, hol az életfolyamnak fenekére nézve, csillogó felszíne alatt csak sarat találtam, szinte nevethetnék bizonytalanságomon; de az ifjú máskép számol: vannak dolgok, melyeket lehetetleneknek gondol, s bármi erős bizonyságok emelkedjenek mellette, ő behunyja szemeit s hisz, mert hinni akar, mert hinnie kell. Mint rossz hírekre lassanként szoktatjuk az embereket, hogy a lélek egyszerre le ne sülyedjen nehéz terhe alatt: így bánik velünk a végzet, lassanként tanít emberismeretre, hogy birni tanuljuk a szörnyű tudományt; elébb egy ember csal, s a seb, bármily nehéz, kigyógyul, s szívedet megkeményíté héjagával; később többeken tanulsz kételkedni, kedvencz eszméid egyenkint eltűnnek előtted, s elbirod, mert már kevésbbé bíztál; utóbb barátid elhagynak, s csak végre látod, hogy kedvesed is csalfa volt és senkiben sem bízhatol e világon. Szörnyű tapasztalás! de az idő, mely annyi kincseket elrabolt, magadba vonulni tanított, s ha végre elhagyatva állsz, eltűröd, mert már önössé váltál. Nekem még hosszú iskolán kelle átmennem, mielőtt ennyire jutottam.

XXV.

Haza térve, Armandot találtam szobámban; egész létében a legnagyobb változás látszott, lángoló arczokkal jöve előmbe, s szokatlan melegséggel rázá kezemet. Annyira elszoktam volt ily vígan látni őt, hogy el nem titkolhatám csodálkozásomat. — Nemde, — szóla mosolyogva, — mióta nem láttuk egymást, nagyon megváltoztam; lám mennyit tehet egy kis remény. Szerencsétlennek gondolál már természetemnél fogva és sokszor mondád, hogy oly környülállást nem is képzelhetsz, melyben én megelégedném; im, sötét jövőmön egy reménysugár tör át, s én boldognak érzem magamat. Oh hidd el, minden szív megnyilik az örömnek, s ha annyi embert találsz, kiknél ez érzemény oly ritkán, vagy soha fel nem szólal, légy meggyőződve, csak a sugár hiányzik e Memnon-oszlopának.

— De mi boldogított ennyire? — kérdezém csodálkozva.

— Mi boldogított? Kérdezd a szerencsést, miért örül? beszéltesd el magadnak gyönyöreit, s ha tenkivánatiddal véletlenül össze nem találkozik, mosolyogni fogsz. Egy darab száraz kenyér, melyet a koldusasszony gyermekével megoszt, egész mennyországot zárhat magába; minden dolognak érdeke csak helyzetünktől függ, mely képzetünket meghatározza s a szerencse végre nem más, mint az, mit annak gondolunk. Ha valakinek örömét érteni akarod, ne nézd soha a jelent; nézd a vigadó múltját, s át fogod látni, hogy minden csak a múlt s jelen közötti különbségtől függ, s maga a köny, mely a fájdalom-szorongatott szívnek enyhet ád, nagyobb kincs lehet India minden gyöngyeinél.

— Hát szeretsz, — szólék, meggyőződve, hogy ily örömet csak szerelem nyujthat.

— Én? — viszonzá Armand keserű mosolylyal, mely arczainak vidámságát ismét eltünteté. — A szerelem mennyország, melyből csak egyszer sülyedhet le az ember, s melyre a lesülyedett, mint Lucifer az egekre, egy szörnyű átkot mond el kínjai között; azonfelül, — folytatá gúnyoló hangon — a szerelem oly élvezet, melynek megszerzésére mai időben több érték kell, mint mivel én birok, s melyet ily szegény proletáriusnak már azért sem kellene elfogadni, mert annak, ki a sorstól csak csapásokat várhat, két hátat, s annak kire éhség vár, két gyomrot keresni esztelenség. Az én boldogságom szegény emberek módjára nem más, mint egy kis remény, hihetőkép csaló, mint a mi reményeink lenni szoktak, de boldogító mégis, mert az egyetlen, s mert érzem, hogy az utolsó.

— S mi más remény lehetne, mely boldogít, mint az, hogy szerettetünk? — szólék sóhajtva, mert Julia képe álla előttem.

— Az, hogy szeretetet érdemeltünk, — szóla lelkesülve Armand, — nem egy asszonytól, kinek szeretete érzékinknek éldeletet s lelkünknek örömet igér; nem egy családtól, mely nyájas körével meghálálja fáradozásinkat; hanem hogy szeretetet érdemeltünk attól, kitől viszontszeretetet nem várhatunk, kinek ölelései öldöklőbbek csapásainál, kinek babérja töviskoszorú, hogy szeretetet érdemeltünk a néptől, ez szebb a szerelem szelid örömeinél.

— Hála az égnek, — szólék, — hogy ily lelkesedve látlak; a boldogságnak egy módja, bízni az életben, mely kereskedőként hitelre adja holmiját, s veszi áldozatinkat, s melytől másként nem várhatunk semmit. De mi gerjeszte egyszerre ennyi reményeket szívedben?

— Ki ne nevess barátom! — szóla Armand, — mind e reményt, mind ez új terveket egy igéret gerjeszti bennem. Nemde csodálatos, hogy én, ki annyit csalódtam, ismét

bízom emberigéretekben; de ki tehet róla? A szívnek szüksége van egy reményre legalább; a nép megcsalt várakozásimban, s a sülyedő szív a gyenge ághoz ragaszkodik, hogy el ne merüljön. Talán Dufey is megcsalja várakozásaimat, mint annyian; de végre legalább reméltem egy pár napig, s e föld oly szegény örömökben, hogy balgatagság volna elűzni szép álmainkat, ha előre tudnók is, hogy teljesülni nem fognak.

— Dufeytől várod szerencsédet? — kérdezém elijedve a gondolattól, hogy ő, ki talán kedvesemtől foszta meg, most barátom szívét fogja osztani velem; s midőn Armand hosszasan elmondá Dufey hatalmát s igéreteit, midőn egyenkint kezdé magasztalni tulajdonait, s hogy tőle, ki a nép embere, önmaga is bátrabban remélhet hűséget, mint másoktól, szívemet különös fájdalom s gyűlölség tölté el, melyet le nem győzheték. — Ne bizd magadat Dufeyre, — szólék végre, — ő meg fog csalni.

— S miért ne ő rá? — kérdezé Armand, — rá, ki az idegent, a szegényt oly barátilag fogadá, ki tőlem semmit sem várhat, s mellékczélra igéreténél nem gondolhatott; megvallom, nem látom által tanácsod okát.

Elmondám neki gyanúimat, találkozásomat az avignoni templomban s itt Párisban; elmondám, mi boldog volnék Julia szerelme által, ha Dufey képe nem állna közöttünk, s hogy őt gyűlölöm, s hogy meg vagyok győződve, miképen átkomnak teremté a végzet őt, ki barátomtól meg fog fosztani, miként már kedvesemtől megfoszta, ki által barátom s kedvesem egykor szerencsétlenek leendnek. Armand hallgatott, kezeit egymásba fonva álla előttem, s arczán le nem irható fájdalom tükrödzött.

— Miről gondolkozol? — szólék végre, mélyen meghatva látásán, s már sajnálva vigyázatlan beszédeimet, melyekkel talán végreményét rontám el.

— Arról gondolkozom — szóla komoran — hogy el kell válnunk.

— Elválnunk? — szólék elijedve, — hogy mondhatod ezt? S elfelejtéd a multat, hogy neked köszönöm éltemet, s hogy kebleden kívül más hely nincs, hol megpihenhetnék? oh szíved nem hallá e szót, melyet ajkaid mondtak; mi el nem válhatunk.

— El kell válnunk — szóla komolyan Armand, — érdekeink különbözők, s kiket jövőjök szétvezet, azokat a múlt, bár mi szép legyen, össze nem tarthatja. Mikor még gyermekek valánk, sokszor sejdítém, hogy egykor e barátság meg fog szakadni, s lám igazam volt. Te, kit a végzet élvezni teremtett, s én, kinek jövője oly komor vala, hogy maradhatnánk együtt? s ha gyermekségünk kiegyenlíté is a távolságot, s te a sasfi, s én a föld állata együtt járhatánk gyengeségünkben, én érzém, hogy egykor szárnyaid meg fognak nőni, s hogy nem foglak követhetni röptedben. Akkor nem hivél jóslataimnak, a gróffi nem gyaníthatá, mire az élet a pórfiút régen megtanítá; de a jóslat igaz vala, s teljesedni fog.

— Nem értelek.

— Örülj, hogy nem értesz, — szóla szomorúan Armand; — örülj, hogy a sors még oly keveset érezteté veled erős kezét, hogy intéseit észre nem tudod venni; de én bús tapasztalások tanítványa vagyok, s mint az, kinek szeme a homályt megszokta, messzebb látok a jövő térein, s előre kijelölhetem az akadályokat, melyeken barátságunk szét fog oszlani. Tekints szívedbe, barátom! a fájdalmat, melyet érzesz, örömöm gerjeszté; már most is, hol az élet küszöbén állunk, az, kitől én szerencsémet várom, ellened; minden, mit ő barátod javára tenni fog, lelkednek kín; barátodnak legbúsabb csalódása, mely őt végreményeitől megfosztaná, benned, bármiként küz-

ködjél érzeményeid ellen, titkos megelégedést fogna gerjeszteni, s im e pillanat képe egész jövőnknek. Bármi erős legyen a szív, a körülmények hatalmának nem állhat ellent, s kiknek az életben egy közreményök nincs, melyben összetalálkoznának, azok hasztalan ragaszkodnak egymáshoz. Mit használ, hogy szíveink egykor közel álltak; mit használ, hogy gyermek-álmainkban örök hűséget esküvénk: nekünk a végzet, már mikor születtünk, külön utakat jelölt ki, s el kell válnunk, mint a folyóknak, melyeknek forrásaik egymás mellett csörgedeztek, s melyek mégis, minél tovább folynak, annál távolabb esnek egymástól.

— Oh barátom! — szólék, elragadva fájdalmaimtól, — hogy' beszélhetsz így; hogy hasonlíthatod szíveinket a hideg ingatag folyóhoz, melynek első habjait egy kődarab eltérítheti útjából, melynek feneke érzéketlen kő, sima felszine tükör, mely választás nélkül vet vissza minden képet; nem vagyunk-e mi szabad emberek, nem teremtett-e az ég egymásnak támaszúl s öröműl, s mit tehetnek körülményeink, ha szíveink közelebb állnak, mint e világ hideg behatásai?

— Hidd el, barátom, — szóla Armand mosolyogva, — az ég nem sokat gondol emberi bajainkkal s a ki barátot kiván, ha fel nem keresi, bizonyára nem fog olyanra akadni, kit az ég egyenesen számára teremtett volna. Gondolj csak vissza a múltra, s mondd, legszebb érzeményeid miként támadtak? nem egy véletlen eset, vagy néha az unalom volt-e kútfeje legboldogítóbb viszonyaidnak? s ha egykor, talán ebéd alatt, más helyre ülsz, vagy midőn égjelölte barátoddal összejösz, más tárgyról szólsz, nem maradtatok volna-e örökre távol egymástól? Sziveitek egybe hangzanak; de hány szív dobog egyhangban? s mit ér, ha nem a te hangkarodban zengene; mit ér, hogy a pórfiú veled egyetérez, ha ruhája rongyos; hogy

a polgárleány szívedet jobban megértené, ha táncmestertől nem tanulá nyájasságait? Ti távol fogtok örökre állni, bármi hasonlóknak alkotott a természet; távol, azaz: idegenen; mert a szív, mint a repkény, a legközelebbhez ölelkezik, s ha boldognak érzi magát helyzetében, bizonyára nem azért, mert egy bizonyos neki teremtett lényt, hanem mert valamit ölelhete körül, s így természetének megfelelt. De mit helyzet s körülmények kötöttek, azt szét is téphetik; mint a jegesen évről évre új hasadékok támadnak, s a szikladarabok, melyek egykor egymás mellett feküdtek, évek után távol állnak: így az emberek az életben. A föld meg nem rendült, s az életben nem történt semmi olyan, mire csak emlékeznél; ma és holnap között soha nem vala különbség: s im a sziklák s emberek mégis elváltak a lassú haladásban; mert bármi hatalmasan küzködjék is hiúságunk a való ellen, mi szabadok nem vagyunk még érzeményeinkben sem; s habár a végzet reánk, mint őrültekre, lánczok helyett a szokás és társaság kényingét adá, hogy a csörgés fel ne ébreszsze dühünket, tagjaink lekötve így is; hasztalan ellentállnunk. — Hasztalan barátom, hű ragaszkodásod; hasztalan a szent akarat, melylyel barátomnak esküvél; az élet fel fog ébreszteni téged is ifjú álmaidból, s bár mint mondj is ellent, te is önös leendesz, mint mások.

Soha szó fájdalmasabban nem rezgé át lelkemet, mint e jóslata Armandnak; nem mert sértve érezém magamat, de mert egy belső szó mondá, hogy való. — Hallgaték, szemeimet könyek tölték. — Armand szomorúan tekinte rám, meghatva vala ő is, s hangja remegett, midőn kezemet szorítva így szólt:

— Ne neheztelj, barátom, s habár szívednek fáj, mit nyiltszivűségemben mondék, gondold, hogy e meggyőződés egyike azoknak, melyeken át kell mennünk. Mint

kit egy napsugár álmából ébreszt, könyezve nyitja szemeit a nem szokott világosságnak: így jut könyezve önmagának s az embereknek ismeretéhez az ember; de egykor oda kell jutnia; s jobb, ha akkor ébresztetik, mikor még a föld korányi világában ezer más élvezetet nyújt álmai helyett, mint tikkasztó délkor, hol nem marad hátra más, mint árnyékot keresnie. — Csalódások nem tarthatnak örökké, s habár az, melyben ifjú korunkban csaknem mindenikünk élt, hogy mást magunknál inkább szeretünk, a legszebb, meg kell szünni ennek is. Önös az ember természeténél fogva, ősi tulajdona ez, melyből kivetkőznie nem lehet, s melyből hibái s erényei egyformán fejlődnek. Ifjú korunkban, hol még inkább becsüljük magunkat, hogysem egész létünket oly csekély tárgynak, mint saját érdekünk, feláldoznók, hazánknak, a művészetnek, vagy kedvesünknek élünk de vajon nem keressük-e ezekben is csak önmegelégedésünket? s ha később iparkodásaink czélja változik, nem változnak-e inkább örömeink tárgyai, mint azon benszületett kivánat, mely az öröm felkeresésére ösztönöze? S a férfi, ki eléggé szerencsétlen, hogy szívét hírvágy többé nem dobogtatja, ki ezer tapasztalások után végre átlátá, hogy embertársait nem boldogíthatja, s ki, miután hajójából szélvész közt kincseit a tengerbe vetve csak önélteért küzködik a habokkal, vajon miben különbözik az ifjútól? egy kikötőhöz iparkodnak, csakhogy az egyik boldogtalanabb, s inkább érdemli szánakozásunkat!

— S nem kereshetem-e én a te boldogságodban önösségem kielégítését? — szólék közbe; — s miután ifjú koromban hírvágyamat elölé nevelésem, s miután nagy czélt nem tűzék ki magamnak, mely után fáradva boldog lehetnék; miután talán családi boldogság nem vár reám: nem lehetsz-e te világom, családom, mindenem? te az egyetlen kincs, melyet az élet vészei közt hajóm-

ból nem vetek ki, melyet magammal hordok kikötőmig?

— Oh miért kelle annyit tapasztalnom! — szólt Armand szomorúan; — miért nem vagyunk gyermekek ismét, hogy karjaid közé borúlva kisirhatnám az örömet, melyet nyájas szavaid bennem gerjesztének. De az egyenlőség kora megszünt; te gróffá, én koldussá lettem, s habár szívünk széttörik bánatában, el kell válnunk. Téged örömök várnak, engem talán új csalódások; de bármi távol álljunk is egymástól, egy összetartja szíveinket: az, hogy egyikünk sem gondolhat legboldogabb napjaira a nélkül, hogy barátja eszébe jutna; emlékeinkben barátok vagyunk örökre.

— Emlékeinkben, s az életben! — szólék elragadva érzelmeimtől. — Oh miért tagadod, minek küzdesz érzeményeid ellen? E köny, mely szemedben ragyog, többet mond okoskodásaidnál; a csillagokra nézz, s fényök változik; a virágok hervadnak, s kihajtanak ismét; a tenger dagadva s apadva új határokat keres magának; a hová csak nézesz, minden változik, s az állandóság képét hasztalan keresed a világon: de borúlj szívemre, érezd dobogását, s itt fel fogod találni. Történjék bármi, változzék a világ, mi barátok maradunk örökre!

— Örökre, — ismétlé Armand, s arczain fájdalmas mosolygás lejte át, midőn szenvedelmesen keblemhez szorítám. — —

Künn szélvész dúl, a hó sziszegve csapdossa ablakomat, s a temetőn fejér kisértetekként emelkednek hófuvatok szemeim előtt; minden komor s elhagyott messze körülöttem, mintha nyögve halálával küzködnék a természet. Mi más, mikor a vész viruló tavaszi mezőkön dúlong át; a fákról virágeső hull, milliónyi virág ingatja szép fejét, s a téren illatfergeteg repül végig, míg a tölgyes zúgva mozgatja ágait, mintha

küzdésre híná ki a felbőszült elemeket. Oh mik a te vészeid, ifjú! ki még egy nagy virágteli világot bírsz, s kit, ha szenvedései elvonultak, legfelebb egy könyint múlt fájdalmaira; mik a férfi szenvedéseihez képest, ki virágot nem veszthet vészek által, s utánok mégis csak hideg örömtelen nyugalmat talál.

XXVI.

Kértél, hogy egész életemet irjam le, mert reménylél, hogy fájdalmam enyhülni fog, ha okairól emlékezem; csalatkozál barátom. Én többé nem követhetem tanácsodat. Elég, hogy a szív elvérezék kínjai között, minek tapintgassam mély sebét, minek verjem fel érzéketlenségéből, gyógyulni úgy sem fog. Kinek fájdalmai a külvilágtól jönnek, azt az idő vigasztalja; mennyivel távolabbra jő szenvedéseitől, annyival kisebbeknek látszanak, míg végre szemei elől eltüntek; s kinek akkor eszébe nem jut, hogy miként mögötte csak szenvedések állanak, úgy azok állnak talán előtte is, az megnyugodhatik, sőt talán örülhet emlékeinek, mert azt hiszi, hogy a rá mért terhet már elviselte. Mint a gyermek, ki, mihelyt tőle játékait elvevéd, pillanatnyi sirás után másokhoz nyúl, s végre mindentől megfosztva a föld porában leli játszószerét: ilyen az ember. Míg a szív magában hordja az öröm csiráját, addig hasztalan múlnak évei, azt hasztalan vigasztalod új adományokkal. Mit ér, ha vaknak új képeket állítsz szemei elé, s mit a szívbetegnek, ha új éldeletet adsz: a baj magában fekszik, s azt nem gyógyíthatod. Ne gondold, hogy az idő gyógyereje ellentállhatlan; csak elmúlt fájdalmaidat felejteti, de nem szoktathat azokhoz, melyek

még szívedet töltik; miként a tenger habjai a sziklát, mely csak mellettök áll, sokáig mosva, végre ledöntik, míg az, mely mélyében fekszik, szigetté nő: úgy tesz az idő fájdalmainkkal, a külsőket lerontja, de azok, melyeket kebleinkben hordunk, növekednek azalatt.

Az embernek jövője a múltban fekszik egészen, s miként, ha zord napok vetéseidnek csiráit elronták, hasztalan árasztja el felettök meleg sugárait a nap, úgy az életben a férfiúság derült napjai nem virágoztathatják a csemetét, mely csírájában elromlott. Oh míg felejteni nem taníthatsz, hasztalan szólsz új reményekről.

Csalódás! így szólsz te, csalódások csalódása; az emberi szív oly gyenge, hogy még fájdalmait sem tudja megtartani. Kérdezd a tapasztalást, s vajon láttál-e egy embert, ki végre nem vigasztalódott volna? vajon láttál-e egy nemzetet, mely síremlékeket nem emelne halottainak, mintegy vallomásként, hogy kőre kell bíznunk a hálát s keservet, mert minden, mit csak emberek hordanak keblökben, eltűnik? A meggyőződés, hogy örökre boldogtalanok vagyunk, betegség s nem egyéb; romlott máj, vagy lép talán, melyből ha kiüdülsz, a sötétnek látszott föld egyszerre rózsaszínekben áll előtted. — De vajon hát e gondolat vigasztaljon-e? ha keserveimnek okát pathologiáddal megmagyaráztad, s végre átlátom, hogy a lélek szenvedéseit testem okozá; hogy egy meghűtés az, miért e föld oly virágtalannak látszik; hogy egy latnyi velővel több vagy kevesebb, hogy egy nyomás, melyet dajkám véletlenül fejemen tett, egy esés, mely gyermekkoromban agyamat megrázá, más színekben mutatná a világot, — mit bánom én? nekem ez élet mégis csak az, minek látszik, annyival elbúsítóbb, ha átlátom, mi kevés kelle szerencsém elrontására. Mit is bánja a kis féreg, hogy az, mi árnyékot vet rá, s előtte a nap meleg sugárait eltakarja, egy fűszál

csak; mit bánja a moly, hogy egy kis gyertya lángjában enyészett: a fűszál, a gyertya nekik annyi, mint nekünk bércz, szikla s villámok, s rossz vigasztalás, ha a gazdát, kinek házát lángok emészték fel, arra inted, mi csekély szikra kelle egész vagyonának elrontására, vagy miként lehetett elkerülnie romlását; ő koldus, bármiként vált is azzá. Vigasztalása: felejteni, s megvetni az örömöket, melyektől végzete őt megfosztá; megvetni e világot, melynek pusztáján a leggyengébb szellő hátrahagyott nyomának eltörlésére elég vala, melyben fárasztó napja, minél tovább tart, annál nagyobbra növeszti árnyékait; megvetni az életet, melyben erényeiért a közönség, hibáiért önérzete bünteté; melyben a szív Tantalusnál nagyobb kínokat tűre, mert vize el nem folyt, de nem enyhíté szomját; gyümölcsei el nem vonultak előtte, de keserüek valának; s melyben végre átlátá, hogy reménylenie sem szabad a nélkül, hogy később ne lakolna érte; vigasztalása: megvetni az embereket, e szerencsétlen elátkozott fajt, mely türni gyenge, ellentállni gyáva, csak gyülölni tudja elnyomóit s példájokat követni; vigasztalása: megvetni mindent, mint én, s magányba vonulva, mint a haldokló római, palástjába takarni arczát, hogy a világ ne lássa vég fájdalmas vonaglásait; hogy annyi alávalóság tekintete el ne keserítse elálló szíve végérzeményeit; magányba vonulni, s mint éltünk hosszú tapasztalásainak végeredményét széttépett kebellel elmondani a szentírással: elátkozott, ki emberekben bízik!

Ha szívednek remények kellenek, keress egy virágot magadnak, ásd körül földjét, ápold, öntözd, őrizd meg a fergeteg ellen, s a virág háladatos leend: ágain bimbók fognak fejledezni, s ha reményeidet ezekbe helyezéd, csalva nem leendesz, minden bimbó végre megnyilik, s minden kehelyből köszönet fog illatozni elődbe. Ha részvétet

keressz, s néha egy baráti tekintet, vagy egy szív kell szívednek, mely csak érted dobog, — végy kutyát magadhoz, a kutya hív leend; asztalodról néha egy falatot vetél neki, néha térdeden pihentetéd fejét s megsímogatád, s lám a kutya elfelejti, mennyiszer koplaltatád, mennyiszer űzéd el kegyetlenül, midőn nyájasan hozzád közelgetett, mennyiszer veréd ki szobádból, csak csekély jótéteményidről emlékezik: s ha mindenkitől elhagyatva látandod magadat, s szíved nehéz keservei között vigasztalást már nem is keres a világon: hív követőd hozzád fog simulni, s addig járni körülötted, s fejével addig taszigálni kezeden, míg végre egy tekintetre méltatod; s ha becsületes szemébe nézve szomorúságából látod, hogy bánatodat megérté, talán egy nem várt köny fogja tölteni szemedet, midőn eszedbe jut: Isten vajon nem azért teremté-e a kutyát, hogy az ember szerencsétlenségében egészen elhagyatva ne álljon a világon, s hogy annak sírja fölött is, ki örökséget nem hagy, legyen egy lény, mely utána eped. Ha nyom nélkül eltűnni nem akarsz, s lelkednek jól esik, hogy emléket hagysz magad után, vágd egy fa héjába nevedet, s fádon a betük évről évre nőni fognak, míg végre, midőn nem leszesz és senki az emberek között rólad már nem emlékezik, elvesztve formájokat, nagy eltörülhetlen sebként fognak állni, meddig a fa áll; — csak emberektől ne remélj semmit, csak bennök ne bízzál, csak tőlök ne várj emléket; a legjobbik is csak hozzád hasonló, s te önös vagy.

Vannak igazságok, melyeknek szivünk ellentmond, s ilyen az önismeret. Mint e föld lakói évezredekig állónak képzelék tekéjöket, s a föld forgása által okozott jeleneteket a napnak tulajdoníták: így hiszi állhatatosnak szívét az ember is, s ha változásokat lát, mindennek inkább tulajdonítja, mint magának. Ámde, habár későn, végre eljő szivének Galileije, s elmondja nyugodtan a bús

valóságot, s így szól: ha fényes napjaidat éj váltja fel, s kebledben annyi a sötét, mint a világosság, csak annak tulajdonítsd, hogy szíved önmaga körűl forog szűntelen, ember, te önös vagy. El tőlem rágalmazó! így kiált fel szívünk. Nem hivém-e állandónak e keblet, mióta élek; nem mutatkozott-e nemesnek e szív, mióta dobogni kezde s ennyi áldozat, s minden, mit kedveseim iránt érezek, önösség volna-e ez is? Hasztalan küzködés! a valót eltagadnunk lehet, de legyőznünk nem; s mint Galilei börtönében, úgy lelkünkben egy szó mindig felszólal mellette. Te, ki oly állandóan ragaszkodál az erény parancsaihoz, ki a jó ösvényein járva, csak hazádnak s embertársaidnak éltél, vajon voltál-e már szerencsétlen? Éheztél-e, midőn a koldusnak egy darab kenyeret adál? előre tudtad-e, midőn hazádnak áldozád fel tenmagadat, hogy az utókor tettedért magasztalni nem fog? az, mit másokért tevél, volt-e ten-károdra? Oh, ha nem, köszönd végzetednek erényedet, s meg ne vess senkit, ki nálad boldogtalanabb, de nem gonoszabb, s ki helyzetedben, mint te, az erény ösvényein járna, mint te, szeretne s áldozna, mert önössége csodáltatni akarna, mint a tiéd, s mert az anyagi kivánatok kielégítése után nemesebb éldeletek kellenek a színek. Szomorú megvallanunk, de igaz: az erény sokszor nem más, mint szerencsés véletlen.

Ismerd tenmagadat, így szóla a bölcs. Jaj annak, ki tanácsát követi; kínos egy tudomány az emberismeret, de ha benne annyira haladtunk is, hogy az egészet megvetni kezdők, egy vigasztalásunk hátra van: az, hogy enmagunk jobbak vagyunk. Az ember láthatja az alávalóságot, melylyel a sokaság minden uj jövevényre, ki közötte feltűnik, elébb követ emel, s ha látja, hogy nálánál erősebb, tiszteletnek magyarázza lehajlását; az ember gyűlölve, sőt megvetve láthatja

az erényt, lesújtva a sors nehéz csapásai alatt, mint a magas tölgyet ledönti a villám, míg az alávaló fű, mely körülötte hajlong, a meleg nyári esőben virúl s tenyészik; az ember hosszú tapasztalások után meggyőződhetik, hogy miként minden ember-osztályzatok ugyanazon szemrehányásokat teszik egymásnak, s miként a nemtelen gőggel vádolja a nemest, ki rá lenéz, s ez gőggel a nemtelent, ki helyzetével meg nem elégszik; miként a szegény szívtelennek nevezi a dúst, ki éldelve elfelejti, mennyien szenvednek, s ez szívtelennek a szegényt, ki jótéteményeiért háladatlan: úgy hibáik is egyenlők; s hogy az emberek között, tömegben véve, nincs is más különbség, mint hogy egynek több mentő okai vannak, mint a másiknak; az ember láthatja s tapasztalhatja mindezt, s míg magát a közönségnél jobbnak véli, boldog lehet. Mint az, ki magas bérczen áll, így érez ő; a mit maga körül lát, az emberi lak s kis mezeje parányinak s alávalónak látszik; de ő maga fentebb áll, s bármennyi szép csalódástól fosztja meg nagyobb látköre, fenségének érzete elég vigasztalás mindenért. De ha végre képzelt magas állásunkról lelépünk, ha erényünk önösségünkkel egyszer ellenkezésbe jött s legyőzetett, s keblünkbe tekintve látjuk, hogy nem egyéb, mint tükrözete annak, mit másokon megveténk; ha észreveszszük, hogy a szív, mely egykor oly hangosan ajánlkozott minden átdozatra, mint a visszhang, annyival hallgatóbb lőn, mennyivel közelebb ére hozzá; ha magunkat ismerjük, akkor fájdalmunk orvosolhatatlan; akkor, ha végre látjuk, mi keveset bízhatunk önmagunkban, mondjuk elkeseredett szívvel: elátkozott, ki emberben bízik!

Minden ember egyenlően önös, s ha nem volna a hit, mely a földi javakról lemondónak nagyobb javakat igér, s ha nem volna hiúságunk, ez őrültsége az ember-

nek, melyet végzete okosságának ellenőrül adott, talán rég szétoszlott volna a társaság. — — — De kinek hite nincs, ki szenvedések közt lelkének azon részét, mely egykor reményleni tudott, elvesztve, a véghetlen égben mást nem talál egy nagy pusztánál, melynek ürességén csillagok ragyognak s fellegek szállongnak, de emberi szavunk visszhangot nem talál; ki az embereket inkább ismeri, mint hogy tőlök tiszteltetni vagy magasztaltatni szerencsének tartaná; kinek képzelete fel nem hevűl, ha arra gondol, hogy századok vagy évezredek után, gyermekektől csodáltatni, hiú iróktól magasztaltatni s pártoktól példának használtatni fog, nem azért, a mit tett, hanem azért, mit róla tart a jövő kor, hová a jelen az érdemet, melyet jutalmazni nem akar, utasítja, s mely, ha szabadságról szól, a Gracchusokat, kik a népért véreztek, elfelejti, s csak Brutusról, a római patriciátus képviselőjéről szól; a jövő kor, mely a jelennél csak azért szebb, mert alávalóságát nem ismerjük, s melynek gyermekei, mint mi a hajdankorra, tán bámulva néznek majd vissza ránk, e herosokra, kiket én megvetek; — az, kit hit jó tettekre nem buzdít, hírvágy áldozatokra nem lelkesít, hiúság jóra nem csal, s ki élvezve annyira elfáradott, hogy végre önösségének sem talál többé tárgyakat: mi marad annak hátra a világon? — — A sír, e sötét bölcsője boldogságunknak, hol a szív megpihen fárasztó útja után, hol remény fel nem veri csendünket, emlékezet el nem keseríti álmainkat: a sír! s ha más számodra nincs a világon, ha körültekintve más reményed nem marad annál, hogy szenvedéseid egyszer megszünendenek, miért kétkedel?

Körültekintek. Az égen vad vegyűletben repülnek szétszaggatott fellegek, a téli vihar a bérczek havában dúl, mintha a földről le akarná rántani sírtakaróját, hogy meztelen testén irtózva lássuk a rothadást, s a

nagy fenyvesek feljajdulnak csapásai alatt. Szobámban néma minden, a kandalló lángjai elapadtak, s csak itt-ott kóborol egy egyes szikra a hamuhalmokon, melyek meleget nem árasztanak többé. S künn e bérczek s erdők mögött áll egy világ, télileg hallgató s elfagyott, melynek csillogó felszíne alatt ezer tavasz rothadása fekszik, mint itt, s melynek egyetlen szava a viharban megrázott tömegek jajkiáltása; s benn a kandalló előtt ül egy ember, ki keblében rég elfogyni érezé a lángokat, kinek hamuvá égett érzelmein legfelebb azért tűnik fel itt-ott egy egyes szikra, hogy elpusztulásra intsen, nem hogy új meleget áraszszon el; — s ha az ember, ki a kandalló előtt ül, nem tűrheti többé kínjait; ha a külvilágra s önkeblébe tekintve érzi, hogy itt, mint ott, csak szenvedés vár reá, hogy sehol nyughelyet találnia nem lehet; a világban, mert az emberek, a magányban, mert önérzelmei nem engedik pihenni, vajon vétkezik-e, ha köréből elkivánkozik, ha kinyitva ablakát, s temetőt látva szemei előtt, mint én, s érezve, hogy azok, kik itt fekszenek, édesen pihennek, végre egy nagy ellentállhatlan kivánatot érez szivében s így szól: Nagy ismeretlen hatalom, mely engem e földre tevél vétkem nélkül, mely e kebelre bánatot s keserveket halmozál, s vigasztalásait elvevéd, mely e szívet a világ iszapjában el hagyád merülni, míg végre vétkezni s önmagát megvetni tanulá, szolgád széttöri lánczait. Halmozd fel fellegbástyáidat egeden, s rettentsd, ki dörgéseidtől fél, áraszd el kínjaidat e föld fölött, hogy a messze pusztulás bizonyságot tegyen hatalmadról; vagy nézz le áldva szegény földünkre, áraszd el pazarolva adományaidat az emberek között, teremts virágokat minden ágon, hadd napodat melegebb sugárokban ragyogni, legyenek csillagaid fényesebbek, eged kékebb; míg végre maga a madársereg uj szebb dalt

kezd a megújult világban, mit bánom én, e szív többet vesztett, mint hogy igéretedtől valamit reménylenie lehetne. Én szabad vagyok.

Miért szorúlsz, te szív, e gondolatnál? kezem, miért remegtél, midőn tőrömhöz nyultál? hát annyi szenvedés még nem felejteté dajkám meséit, oly világosnak látszik-e még a föld, hogy a sír elejétől félnék? oly boldogitó vala-e az éberség, hogy az álmot önként elűzzem magamtól? Balgatagság! s miért hát e kétkedés, miért forgatom bizonytalan ujjaim között tőrömet, e biztos kulcsot, mely ha egy uj jobb lét kapuit nem zárja is fel előttem, legalább elzárja örökre azon helyet, melyen szenvedék; vagy a pillanatnyi szenvedéstől félek-e, mely szétszaggatott inaimat még egyszer átrezgi, midőn e vasat keblembe döföm; de a gályarab fél-e a kalapácsütésektől, melyekkel bilincsei lábáról leveretnek? s van-e szenvedés, ha tudjuk, hogy általa szabadok leszünk?

S mégis van e kebelben valami, mi halni nem akar, egy titkos erő, vagy gyengeség, mely az élethez ragaszkodik, s miután a szív édes kötelékei szétszakadtak, ott marad, mint nehéz láncz.

Ha egy családapa hűnek gondolt neje karjai között, körülfogva gyermekektől, kikért élnie gyönyör s kötelesség, nehezen válik meg a világtól; ha utolsó szülöttje mosolygó ajkait látva, egy pillanatig elfelejti, mi örömtelen, nejének fájdalmainál, mi érzéketlen a világ, ám legyen; ha az, kinek egy barátja maradt, nehéz évek után egyenlően hív, ragaszkodó, midőn tőle végbúcsút véve kezét szorítja, keblében csak fájdalmat érez, csak arra gondol, hogy őt a halál e hív kéz szorításától megfosztja, s nem, mennyi nyomasztó gondjától fog szabadulni általa: nem csodálkozom; ha valaki nagy terveket alkotott, s az életet félti, melyet hazájának, vagy a tudományoknak, vagy egy gyermekség óta lelkében hordott

mű kivitelének akara szentelni: értem azt is; kinek egy kutyája van a világon, ki érte epedni fog; kinek csak egy virága maradt, melyet nyílva szeretne látni: az ragaszkodjék az élethez, remegjen, imádkozzék, jól teszi. De én? mit birok én a világon? atyát, ki szeretni megszűnt, mióta tőlem többé semmit nem remél; társaságot, melyhez csak kínos emlékek kötnek; úgynevezett barátokat, kik e szívet s kiket e szív soha sem ismert; hazát, melyet nem szerethetek, s bár merre forduljak, sem egy eszmét, sem egy lényt, melyért lelkem még felhevülne. Muljék el tizennégy nap halálom után, s atyám nyugodtan jár ismét fel s alá könyvtárában, a beszédek, melyeket öngyilkom talán okozott, elunattak; te orvosi naplódban sóhajtva feljegyezted tapasztalásaid között, hogy lelki betegségek is vannak olyanok, melyeket az ember el nem bir; tizennégy nap, s mindennek vége van, s nyugalmam nem bánt többé senkit, nem facsar egy könyet; miért tűrök hát még?

Jaj az öngyilkosnak! így szól a világ; emléke elátkozott az emberek között, sírja fölött nem könyezik senki, s az anya egy ájtatos fohászszal mondja ki nevét, hogy fiai ne legyenek, mint ő. S miért hát ennyi irtózat e tettért, miért e közkárhoztatás a szerencsétlen fölött, ki magának nyugalmat szerzett, de a nélkül, hogy egy embernek jogait sértené? Ki veszi rossz néven az állatnak, ha terhe alatt lesülyedve, a rárakott podgyászt nem vivé addig, meddig keményszívű ura akará; ki átkozza a koldust, hogy éhen halt; ki a sebész kése alatt vérező beteget, hogy fájdalmát el nem bírhatá? A szívnek is megvagyon mérlege, s ha nagyobb fájdalomterhet raksz rá, nem természetes-e, hogy ellensúlyát vesztve, a földtől fölemeltetik? a szív is éhezik s az nem veszhetne el éhsége által? a léleknek is megvannak fájdalmai, s azok nem enyhülhetnének soha? s miért

nem? Mert egy előitélet áll előttem? mert az emberek Isten parancsának hirdetve öngyávaságuk parancsait, az öngyilkost pokollal fenyegetik; s én hallgassak erre? s én hígyek beszédeiknek, ha rólad, mindenható, ki engem e földre teremtél, azt mondják, azt merik mondani, hogy kínaimon gyönyörködöl, s örökre büntetni fogsz, mert fájdalmaimat nem tűrhetém tovább. Oh az istentelenek! ha nem örömnek teremtetted világodat, vajon keserű gúnynyal ily szépnek alkottad volna-e, vajon ily bájló csodákkal környékezted volna hajnalodat, ha azt akarnád, hogy csak kínokra ébreszsze teremtményeidet? Oh nem! a fájdalmak, melyeket szenvedünk, minmagunkban fekszenek, azokban, kik most mint álszónokid lépnek elémbe. Évezredekig dolgozott e nem, hogy felépítve társaságát, kínzó eszközöket gyártson önmagának; évezredekig fáradt milliónyi elme, hogy e szép világodnak bús értelmet találjon, hogy kínzóvá tudja tenni a szerelmet, melyet boldogságunkra teremtél, csalóvá a barátságot, önszívünket gyűlölővé; évezredekig iparkodott büszkeségében, hogy e bájló természeted közepett, hol minden hinni kényszerít, kételkedni tanítson; s most, midőn annyi fájdalmakat teremte szép világodra, hogy e szív nem tűrheti többé; most, midőn lelkem lerázva porát, hozzád emelkedik, rémképet fest elémbe, hogy tovább hordjam lánczaimat. Oh én nem ellened panaszkodom; e kör, melyből elkivánkozom, nem a te világod; ezt ők teremték, kik parancsaidat mindig megveték, kik embereidet gyötrik, virágaid fölött csatatereket keresnek; s te elátkoznád szolgádat, mert az alávalók között tovább haladni nem akart, s fájdalom-terhelt szívvel hozzád tére meg, kitől egyedül vára enyhet; — oh ha csakugyan szenvedni küldél e földre, nézd terhemet, melylyel elődbe jövök, s mondd, nem eleget hoztam-e rövid utamról?

De ha Istenedben bízol — szól ismét a világ — miért nem várod a pillanatot, hol magához hív? hogyan mersz lepihenni, minekelőtte napod leáldozott s napszámodat bevégezted? Ím Isten nem vevé el a keserű kelyhet önfia elől, s te el mered azt taszítani ajkaidtól? — De hát azok, kiket az utókor csodál, s kiket ti emberek például állíttok gyermekeitek elébe, mit tettek ők? Regulus, ki halni ment, hogy szavát meg ne szegje; Sokrates, ki inkább kiivá a méreg poharát, mint hogy az igazságot eltagadja; annyian, kik egy képzetért, egy előítéletért haltak; hőseitek s martirjaitok várták-e e pillanatot, vagy vétkesek-e, mert belső szózatjokat követve, e test bilincseit idő előtt elveték magoktól? S én vétkezném, mert e belső szózatot meghallgatom, mert szívem intéseit követem; mert teszem, mit tennem kell; mert te teremtéd lelkembe gondolatát? Oh nem, te jó s kegyes vagy, s mikor e szívet alkotád, s annyi keserveket halmozál rá, jól tudtad, hogy tovább elbirni nem fogom.

El valék határozva.

Egyszerre ajtómon át ének hangozék be szobámba. A szerzetesek éji ájtatosságukra gyűltek össze, s a De profundis nyugodt, fájdalomteli hangjai tölték el a hallgató kolostort. Soha ez ének szívemre nem hatott így. Kezemben tartottam tőrömet, szívemhez irányozám, de határozatom ingadozni kezdett, szívemben anyám képe támada fel: ő, kinek sírjánál e hangokat először hallám; eszembe jutott szerelme, szent türedelmessége, melylyel annyi szenvedéseket elbírt; eszembe jutott imája, melyre tanított, s az áldás, melyet haldokló ajkai fölöttem elmondtak, fölöttem, az öngyilkos fölött — és borzadni kezdék önmagamtól.

A mélységből kiáltok hozzád Uram! — így hangozék a dal — Uram, hallgasd meg szavamat.

Hallgasd meg Istenem e szenvedő szív kínos sóhajtásait; nézz le kegyesen szolgádra, ki hozzád emelve kezét, könyezve mutatja bilincseit s felsóhajt: vedd el uram, én nem birom többé.

Ha csak vétkeimre nézesz, — hangozék tovább — Uram, Uram! ki áll meg előtted? De nálad kegyesség van.

Oh légy irgalmas irántam is, Istenem! Csak szenvedéseimet nézd, s légy irgalmas irántam; mert nálad kegyesség van, s midőn e szívet ily gyengének teremtéd, nem akartad, hogy ennyit szenvedjen. Kit egykor szerettem, azt a szív lángolón gyűlölni tanulta, mint csak az gyűlölhet, kinek szíve szerelemben nőtt oly nagygyá, — nem vala-e ez elég! Ki egykor barátom vala, azt tőrömül rendeléd, hogy keblemben hordva évekig, fényes vasában, mint tükörben, önképemet látva, végre általa kapjam halálos sebemet. Nem vala-e elég ez? S e szív önmaga, a sziv, mely egykor oly tiszta lángokban ragyogott, melyben szent parancsaid hangoztak, e szív maga nem tartá meg igéretét: mit kívánsz még tőlem Istenem!

Lelkem remélt az Úrban, hangozék az ének, virradattól estig remélt Izráel az Úrban.

Oh én reméltem, éltem korányától alkonyáig, reméltem benned Istenem! de erőm elfogyott. Oh légy irgalmas irántam! Lám mikoron Loth neje visszanézett, s az égő városokat látá, te oszloppá változtatád, mert hisz kegyes vagy Uram s nem akartad, hogy ki ily szörnyeket látott, még tovább éljen! s lám én is visszanézek, s mögöttem is pusztulás terjed, én is szétrontva látom mindenemet. Oh Istenem, Istenem! hogy menjek én tovább?

Földre borultam fájdalmamban, s imádkozám a halálért, mint soha ember életért nem könyörgött; szívem feszült vágyában, mintha szét akarna repedni.

Ő maga meg fogja menteni Izráelt! hangozék a dal végszavaiban, s anyám képe áldva emelkedett lelkem előtt.

Te magad meg fogod menteni e szívet bánatától, rebegék végerővel; oh Istenem, vedd el előlem a keserű poharat.

Másnap magamon kívül találtak szobámban.

XXVII.

Két hete, hogy e naplót betegségem miatt nem folytatám; oly közel az öngyilkossághoz még nem álltam soha, mint mikor utolsó lapjait írám. Elragadva gondolatim fergetege által, elfelejtve jelent s jövőt, mintegy elszédült állék ott, ki borzad a mélységtől, mely előtte tátong, és mégis ellentállhatatlan erővel lehúzva, érzi vesztét, s még sem emelheti szemeit a borzasztó látmánytól fel az éghez, melynek tiszta kékén szegény feje visszanyerhetné nyugalmát, veszendő, ha egy hív kéz nem tartja vissza a már sűlyedőt. Oh vannak őrző angyalok; anyám sokszor beszéle felőlök, s én újra hiszem most, mióta az ő áldott emléke kétségbeeséstől őrze meg. Az épen legszebb tulajdona szeretetünknek, hogy boldogító ereje a síron túl hat; s miként a fa alatt, mely virúlt s gyümölcsözött, miután kivágatott is, egy új csemetének magva maradt: úgy a szívben, mely a szeretet árnyékában fejlődött, kedvesének veszte után is marad valami, mi újra kivirít, s azt pusztán nem hagyja. Minden eltűnik e világon; a hullám, mely vesztével fenyegeti a szegény hajóst, s a nyájas fuvalom, mely part felé lengeti sajkáját, egyformán felejtve tűnnek el: csak a szerelem nyoma nem veszhet el; s

miként, míg a lenyugodott nap végsugáraiban pirúl a láthatáron, a föld, habár fény nélkül, még el nem sötétedik: úgy létünk nem homályosúl el egészen, míg egy kedves lénynek emléke deríti látkörünket, s ha nem tudjuk is, merre visz az út, melyen haladunk, legalább arra emlékeztet, honnan indultunk ki, s nem engedi, hogy egészen eltévedjünk.

Most ragyogva áll a nap bérczeink fölött, a fenyvesek zúgása megszűnt a viharral, s a vidék egy téli nap hideg pompájában terül el ablakom előtt; így nyugszik szívem nehéz viharai után, kihűlve és sok téli nap hideg terhe alatt eltemetett virágozással, de mégis édesdeden. Légy áldva sorsom ezért is, s te anyámnak szent szelleme, ki mentőként közelgél gyermekedhez legnehezebb pillanataiban, lebegd körűl szent emlékeiddel mindig, hogy a szív, mely remélni megszűnt, a múltban találja vigasztalását. S mint egykor boldogabb napokban te ringatád álmába gyermekedet: úgy képed álljon előtte, midőn majd szemeit hosszú végpihenésre zárja be. Mert ha csakugyan van álom az élet után, szép leend az, ha te valál véggondolatja az elszunnyadónak.

XXVIII.

Nem születtem történetírónak, legalább nem önéletem leírására. Legyen, hogy emlékeim még újabbak, semhogy rólok részrehajlatlanúl írhatnék; legyen, hogy miután, mint a tükörüveg, úgy az ember is csak akkor reflectálhat tisztán, ha semmi sugár többé rajta át nem hat, és hogy e szív még ifjabb, mint hogy erre alkalmatos volna: elég az, én érzem, tudom ezt, s csak mert kivántad, s mert feltevém magamban, folytatom

elbeszélésemet, bármi nehezen essék. Az emberi élet tenger, melyben az, ki egy útat folytat, talán végre partot talál, de az, ki irányát változtatja, a véghetlen rónán mindig eltéved; ezentúl állhatatos leszek, s a mennyire lehet, többé félbe nem szakasztom elbeszélésemet. Ha néha a beszélő sóhajtozva megáll, ha néha könyei váltják fel történetét: gondold, az utas is akkor érzi leginkább fáradságát, mikor leült pihenni, s hogy a szívnek, mint a földnek, mélyébe nem vájhatunk a nélkül, hogy forrásra akadnánk; s szánd meg barátodat.

Vannak, kik azt hiszik, hogy szeretők vagy barátok között nincs édesebb, mint rövid viszálkodások után a megbékülés. Csalatkoznak. Mint nyári vészek után, bármi rövidek legyenek s bármi tisztán ragyogjon a nap, ha elvonultak, a levegő mindig kihűl: úgy mindig hidegség marad vissza viszálkodásainkból, s ha nem is más, legalább az, ki magát hibásnak érzi, el nem szokta felejteni a pillanat keserűségét. Hasztalan tagadja szívünk, hasztalan ragaszkodunk lelkünk minden erejével barátunkhoz ismét, inkább iparkodunk felejteni, mint hogy valóban felejthetnénk, s barátságunk, megszakadva egyenlő folyásában, olyan mint a patak, mely, ha a zuhanáson átment, sima tükörré egyesül ismét, de nem választhatja ki iszapját, melyet estében fölvett.

Igy vala Armand s közöttem; kezet szorítánk egymással, örültünk, ha összetalálkoztunk, szóval látszólag még talán inkább barátok valánk, mint elébb, mert mindenikünk érezé, hogy a másiknak elégtétellel tartozik; de mit használt? a régi egyetértés mégis megszakadt, s viszonyunk csak egy új bizonyítvány vala arra, hogy jó czéllal talán épen annyiszor hazudunk s tettetjük magunkat, mint rossz szándékból. Egyébiránt Armand jelleme úgy megváltozott, ő oly egészen más lett, mint

a kit egykor barátomnak választék, hogy viszonyunk semmi esetre sem lehetett tartós.

Lakást véve magamnak, hosszú kérés után végre egy szoba elfogadására birám őt, s így alkalmam vala naponkint észrevenni a változásokat, melyeken át ez egykor oly tiszta lélek mindig mélyebb- s mélyebbre szállt. Oh Armand, az az Armand, kit én szerettem, kinek lelke, lemondva önös éldeletekről, az emberi nemért lángola; ki mint a fa, melynek tövére mennykő csapott le, mely virulás helyett lángokkal borítja ágait, szomorúan, de ragyogva emelkedék képzetem előtt; ő, ki büszkébb vala, mint hogy hiú lehetne, s kiben bíztam, mint sziklában, mely annyival erősebb támaszt ad, mennyivel keményebbnek látszik: mi máskép álla most előttem! Az ifjú erő megtörve, a szent gyűlölség nyomorúlt irígységgé, a nagy törekvés önös iparkodássá alázva; s mind ez kevés hónapok alatt, mindez azon egy szomorú tapasztalás által: hogy a nép nem az, minek gondolá. Oh, nem hiszi senki, mennyire sülyedhetünk, ha egyetlen reményünk megcsalt!

A marquise s Dufey által az akkor igen fényes chaussé d'Antin társaságába bevezetve, Armand napjai szűntelen szórakozások közt folytak. — Meg kell ismerkednem, szóla sokszor hozzám, ha fáradtan egy vagy más szalonból haza tért; meg kell ismerkednem, bármily kellemetlen legyen is ez életmód, mert csak így remélhetek befolyást; a nép által nem lehet a porból fölemelkednem, pártfogókat kell hát keresnem, s ha érdemek által nem lehet, hibákat színlelnem, hogy hatáskört nyerjek; de hatáskört kell nyernem, nem élhetek nélküle. S nap folyt nap után, s hét hétre, s élte mindig elszóródottabb, szíve mindig búsabb lőn.

Voltak pillanatok, hol egész valójában egy le nem írható bánat mutatkozék; hallgatva ült ilyenkor

mellettem, mély gondolatokban bámúlva ki ablakomon, s ha megszólítám, reám nézett; néha egy nehéz cseppet láték remegni sötét szemében. Bár titkolá érzetét, s felébresztve ábrándjaiból, tegnapi mulatságairól kezde beszélni, a víg szavak nem rejtheték el a mély meghatást, mely hangját remegteté, s ha néha társasági köre nevetségeiről szólva ajkain mosolygás lejte át, maga e mosoly meghazudtolá az örömöt, melyet színlele; s mint a kőszobor mindikább elhalaványúl, ha rajta napsugár borúl el: így ő is szomorúbbnak látszék ilyenkor.

— Te nem vagy megelégedve, — szólék egyszer, nem nézhetve többé néma szomorúságát, s nem tűrhetve ez állhatatos hallgatást, melylyel érzetét előttem, leghívebb barátja előtt, titkolni igyekezék.

— Megelégedve? — szóla bús tekintetet vetve reám, — s ki az, ki sorsával megelégednék? A megelégedés egyike azon szavaknak, melyek gyermekek s hígvelejűek számára állnak szókönyveinkben, s melyek haszontalanokká válnak, mihelyt az életben egy keveset körültekinténk. Gyermekálom a boldogság, s ha eltünt, e földön nincs semmi, mi ezt elfelejtetné, vagy éltünknek annyi éldeletet nyújtana, hogy visszatekintve reményeinkre, megelégedhetnénk; szerencsés az, kinek természete keservek elhordására erősebb keblet ada, s én talán ezek közé tartozom.

— Szomorú egy nézet ez, — szólék meghatva szavai által, — elég göröngyösek s nehezek az élet útjai, miként fogsz haladhatni, ha még e meggyőződés nehéz terhét is szíveden hordod?

— Miként fogok haladni? — szakaszta félbe bús mosolylyal, — mint te barátom, mint százan s ezeren, mint mindazok, kiknek szívük más örömökért dobogott, mint miket e földön föltalálhatni. Vagy te boldog vagy-e hát?

te, ki egész boldogságodat egy lénybe helyhezéd; kinek megelégedésére több nem kell, mint hogy egy szív legyen igaz; vajon nem látod, vagy nem félsz-e magadat csalatva látni ebben is? s a többiek, kik más nagyobb célokat kerestek éltök pályadíjául, nem csalódtak-e ők is, s nem áll-e minden élet végén, a sír mellett, azon meggyőződés, hogy boldogok nem valánk? — Végre egy vigasztalása még marad a szerencsétlennek mindig, azon meggyőződés, hogy nemének közös sorsát hordozza.

— S nem volna semmi más, mi szívedet bántaná? — szólék. — Oh ne tagadd, ismerlek gyermekséged óta, s többször kesergve, mint vígan; de jelen bánatod nem az, mely lelkedet akkor elnyomá, s melyet most is színlelni akarnál előttem. Téged egy nagy, új gond súlya nyom, s miért rejtegeted előttem? szíveink oly távol állanának-e már egymástól, hogy nem lehetne osztozkodniok érzeményeikben?

Meghatva néze rám, s kezemet szorítva, hallgatott egy ideig. — Hagyjuk ezt barátom, — szóla végre, — ismerem nemes lelkedet, szeretlek mint mindig; de vannak fájdalmak s gondok, melyeket épen barátjaink előtt nem lehet kitárnunk, s engedd meg, ha hallgatok.

Mit előbb csak gyaníték, most szavaiból világos lőn, hogy szivét uj gond terheli, s képzelheted, miként kérém, hogy közölje velem bánatát. Azon korban valék, hol a szív még semmit inkább nem kiván, mint alkalmat, hogy áldozhasson; s hol érezve, hogy mindent tenni kész, mindenhatónak hiszi magát. Armand meghatottnak látszék, de hallgatott. — Hasztalan, barátom, — szóla remegő hangon, — szereteted örömkönyeket facsarhat szemeimből, de azon bánatot, mely e szívet tölti, nem orvosolhatja. Nem az élet nagy bajai, nem azon tőrszúrások, melyekre a szív egy órában elvérezik, nyomják le legmélyebbre lelkünket; nem az fáj leg-

inkább, ha földi útunk végre annyi sírokon vezet át, hogy alig haladhatunk. Nagy fájdalmaknak könyeket adott a végzet, s erőt ellentállásra, vagy gyengeséget, hogy mikor kínunk nagyobbra nőtt, mint tűrhetnők, megszakadjon a szív. Oh de azon kis bajoknak, azon számtalan tűszúrásoknak, melyekkel a társaság lelkünket bántja, azon kis veszteségeknek, melyeknek még emléke sem marad, s melyek által éltünk örömeit garasonkint vesztjük el, a nélkül, hogy csak valaki által szánatnánk, ezeknek nincs, a ki ellentállna, s bármi szilárd lelket ada az ég, bármi keménynek aczélozá a sors szíveinket, e szakadatlanúl hulló vízcseppek a követ, melyről a golyó visszapattanna, kivájják elvégre.

— S nem emlékezel-e gyermekkorunkra? — szólék kezét fogva kezembe — hol oly kis gond nem vala, melyet nem közlénk egymással, s melyre vigasztalást nem találtunk volna barátságunkban; hol éltünk közös birtoka vala szíveinknek, melynek bajait együtt hordók, s hol még keserveink is édes emlékeket hagyának magok után, mert a barátra intének, kiben vigasztalást találtunk.

— Oh miért emlékeztetsz erre! — szóla fájdalmasan Armand. — Hozz fel mindent, mi e szívet keservvel töltheti, halmozz szemrehányásokra szemrehányásokat, csak ily emlékeket ne ébreszsz fel lelkemben; szívem nem bírja el szépségüket. Oh boldog kor, hol még barátot találunk, mert mi is még barátok lehetünk; hol a szív, az élet tengerén még fennúszva, mindenhez ragaszkodik, hogy fenn maradhasson; hol egész valónk még könyekből áll s mégis, mint a korány-fellegek, napsugárokkal van eltelve; hol szívünk még ép, mint azt Isten alkotá, s hol, mint a művész kezéből jött óránál első napokban, felhúzás- s igazításra még szükség nincsen, hogy jól mutasson. Oh bájló kor! ki hozhat vissza csak egy napot is boldog éveidből? Idővel

a szív legbüszkébb álmai talán megvalósulnak, csak az, hogy egykor ily bájlón álmodhatánk, csak az, hogy a szív, mely, miután vele annyi tárgyat megragadtunk, üresen áll, egykor oly kevéssel eltelve boldog lehetett, ez tetszik álomnak, hihetetlen álomnak. Oh ne szólj akkori keserveinkről. Mik egy gyermek keservei? Könyei, mint a harmat a még nyíltalan bimbókon, peregnek el szívén, s ha azt a föld felé hajolva látjuk, teljessége, nem keservei nyomák le. Mik valának keserveim, mikor még veled oszthatám terhemet, s megértve általad mindig, hív kebleden kisírhatám keservemet s vigasztalást találtam?

— S miért ne oszthadnád meg keservedet most velem? — szólék szomorúan.

— Most, — szóla keserűen mosolygva, — most az idők változtak; akkor gyermekek valánk, magánosan állva mindketten, egy nevelő-intézet szigorú rendszabályai alatt egyenlőn hordva egyenlő lánczainkat; elnyomatva ugyanazoktól, gyűlölve ugyanazokat, kis körünknek határai között egyenlők valánk. Ha kertünkben egy virág nyiladozott, s te elhivál s megmutatád, én veled örülheték: a virág oly kevéssé vala a tiéd, mint az enyém; ha szívemet nevelőinknek érdemetlen megbántásai keservvel tölték, megmondhatám, mert hisz téged is ért már ily bánat, s jól tudtam, hogy egy pár nap, s talán egy pár óra múlva viszont én lehetek vigasztalóddá. De most, barátom, a gyermekek felnőttek, az egyenlőség álma eltünt, s ha közleném is keserveimet, te nem érthetnél többé. Vagy mit mondanál, ha kérdésedre az felelném, hogy e szívnek az fáj, hogy szegény vagyok, hogy ruhám ócska, hogy gyalog vagyok kénytelen járni, s hogy minden lépésnél valamely kocsi mocskot fecscsent ruhámra; fáj, hogy nevem ismeretlen, míg a tietek büszke czímmel hangozik fülembe;

fáj, hogy utolsó vagyok köztetek, s hogy hazudnom kell, s színlelnem, mert ha valaki helyzetemet sejdítené, e fényes termekben nem volna egy, ki meg nem vetne. Mit mondanál, ha azt felelném, hogy szívem az irígység kínjait tűri? Megvetnél, s legfeljebb azt mondanád, hogy a vagyon nem boldogít. Elhiszem, e földön boldogságot nem találni. Nap a boldogság, mely örök távolban ragyog fölöttünk, s mi e földet világgal tölti, s melegével kevés virágait kifejti, csak a remény, e messze fény áldott sugárzata. De ha a sas nem emelkedhetik is a naphoz, csodálatos-e, ha a féreg, mely földön csúszik, irígykedve néz fel az ég szárnyasához, ha ez csak azért volna is, mert amaz a földet maga alatt láthatja s félnie nem kell, hogy lábbal fog tapodtatni; s csodálatos-e, ha a szegény irígykedve néz fel hozzátok, kik, habár nem boldogok, nálánál mégis annyival magasabban álltok? De nem szép-e a világ, s nem nyújt-e néha éldeletet élete a szegénynek is: így szóltok ti, ha sardanapali ünnepeitek után néha a természethez, mint egy új mulatóhoz, fordultok, s a zöld vetéseken gyönyörrel végig tekintve elfelejtitek, mennyi köny s nehéz izzadás közt nőttek fel a kalászok. A hernyó megfelel hideg okoskodástoknak: mikor a mező legédesebben illatozik körülötte, s e föld legbájlóbb, befonja magát, s szorgalmasan szövi sírját önmaga; mint lepke akar feltámadni egykor, mit gondol e föld bájaival ő, ki benne csak csúszhatik? S ha tűrni nem akarom, minek maga a hernyó ellentáll; ha lazzaroniként nem tudok örülni a napnak, mely fényes sugárival csak nyomorúságomat tünteti elémbe; ha a hold, mely egy nagy tallérként ragyog egünkön, mintha a jó Isten a szegény embereknek nehéz napi fáradságokért általa bérét fizetné, e lelket nyugalomba nem szenderíti; ha élni akarok én is, ha érzékeim éldeletet, erőm

hatalmat kiván, vajon neked, a gazdagnak, ki e kínokat nem érezéd s nem érezheted, rokonérzet fogja-e tölteni kebledet? vagy ha úgy volna is, hihetem-e, hogy vigasztalni fogsz? Oh ne hidd, a szegénynek nincs vigasztalása e földön; kínjai nem oly költőiek, hogy velük jól nevelt embereknek sokáig foglalatoskodni lehetne: a rossz szagú mocskos rongyok undorodást gerjesztenek bennetek, s elfordulva vetitek oda alamizsnátokat, hogy a halvány arczok szemrehányásként ne álljanak köztetek s az öröm között. De vannak a szegénységnek oly fájdalmai, melyeket pénzetek nem orvosolhat, vannak köztetek s az éhenhaló között fokok, melyeken állni talán épen oly kínos, mint éhezni, s melyeknek sebei inkább fájnak, mert eltakarva a vérző helyet, hallgatni kell.

— Hála az égnek! — szólék közbe, — ha szivedet más nem terheli, ezen könnyen segítünk; ismered helyzetemet.

— És,— szakaszta félbe keserűen Armand, — koldulhatok, nemde; te nyitva tartod erszényedet, s én veszek szükségem szerint, s minden jól van. — De hát azt gondolod, hogy én azt tehetem? gondolod, hogy ha tenném, s te, mint hiszem, nemeslelkűen el is felejtenéd jó tettedet, szivemben nem fájna szüntelen azon gyalázó érzemény, hogy koldus vagyok, alávaló szolga, ki gyalázatából él, s kinek más erénye többé nem lehet, mint azon hűség, melylyel kutyaként jótevőjéhez ragaszkodik? Nem, — szóla rövid hallgatás után, — ne gondolj így felőlem; barátságod többet ér, mint hogy a jogot, melyet szivedhez formálhatok, pénzen eladnám; s ha talán jobb napok jövendenek, s a czélt, melyért küzködöm, elérem, legfőbb öröme e szívnek az leend, hogy mindenét magának köszönheti. — Felkelt, kezemet szorítá, s elment.

Ez egész beszélgetést azért írám le, mert általa

Armand jellemét, s vele azoknak, mik később történtek, okait könnyebben értheted. Egy szomorú kép ez századunk mindennapi történeteiből, de mennyivel közönségesebb, annyival szükségesb, hogy egészen ismertessék; hogy látva a tiszta kútfőt, melyből a folyam eredett, s miként s mennyit kelle sülyednie, csak hogy haladhasson, ne egészen neki, hanem inkább szerencsétlen helyzetének tulajdonítsd későbbi elmocskulását.

Az emberek szerencsétlensége nem annyira a világban s körülményeikben fekszik, mint inkább azon természeti ösztönben, mely szerint mindenki, megvetve önkörét, azon túl kivánkozik, s mintegy önmagát itéli tantalusi kínra. Nincs kör, melyben lelkünk legszebb tulajdonainak foglalatosságot nem találnánk, s a legfőbb erények, melyeket a história dicsőít, egy házi kör boldogítására használtathatnak; ki ezt tisztán átlátja s teszi, az boldog lehet. A szerencsétlenség nem más, mint azon különbség, mely kivánataink és a való között van, s ha korunkban több szerencsétlen embert látunk, mint talán valaha, mióta a világ áll, oka bizonyára leginkább az, mert ezen különbség soha nagyobb nem volt, mint épen most. A középkor szigorú rendszabályival szűkebb kört szabott az egyes reményeinek; a szolga tudá, hogy személye urának lekötött, s hogy élete a falu tornya látkörében folyand el; a polgár józanon nem vágyódhaték a jólét egy bizonyos fokán vagy egy városi méltóságon túl; s ha valakit magas remények nyugodni nem hagyának, e szerencsétlen elégedetlenség legfeljebb csak a nemeseket, s így azon kis osztályt éré, mely az egész fölött állva, korlátlan szabadságában mindent remélhetett, s a középkori nyugvó emberiségnek mintegy élesztőül szolgált. De mi másképp állnak a dolgok most, főkép itt Francziaországban! Minden franczia szabad és egyenlő, így szól a törvény; s ki

akarná hinni, főkép ifjú korában, hogy ez, minek kivívásaért majdnem félszázadig vérezett nemzete, puszta szónál nem egyéb? ki akarna korlátokat szabni kívánatainak s reményeinek, melyeket a törvény nem szabott elébe? Az ifjú franczia telve magas vágyakkal lép az életbe, s mint Napoleon alatt a közkatona tarisznyájában vélé hordani parancsnok-pálczáját: így ő iskolakönyvei között már ministeri tárczájáról álmodik. De mi ennek következése? Mihelyt az életbe lép, hidegen áll elébe a valóság, nem haladhat egy lépést a nélkül, hogy reményei kisebb- s kisebbre ne sorvadnának, mig végre, mint a bérczek, melyektől távozunk, eltünnek, s az élet véghetlen rónává simul. Az ember nem teremthet Istenként; nála, ha kimondá is teremtő szavát, csak lassanként áll össze új világa, s mi, kik félszázad előtt már világosságot hirdeténk, félhomályban járunk még most is; s habár oszlani kezd a középkori chaos, messze vagyunk azon rendtől, melyen virulás terülhetne el. Mi csoda hát, ha ifjaink meg nem elégszenek, ha fényes álmakban nevelve, a valót eltűrni nem tudják, s küzködve sorsukkal, s eltévedve útjaikról, végre elkeseredésökben minden jó- és nemesről lemondanak, mert az egyet, mit legjobb- s legnemesebbnek tartanak, el nem érheték; mi csoda, ha azok, kik születésük óta szabadságról álmodoztak, s a nagy forradalom emlékeivel táplálák lelköket, végre az emberiségtől csalattatva, önfelemelkedésökről kezdenek álmodozni. A szabadság s uralkodás eszméi közel állnak egymáshoz, s ha majdnem minden forradalom romjain zsarnokot látunk emelkedni, oka az: hogy miután a nép izgalmaiban elfáradott, mindig maradnak egyesek, kik vágyaikat megtarták. Uralkodás nem egyéb, mint a szabadságnak azon legnagyobb foka, melyen nem csak önerőnkkel élhetünk, hanem másokét is magunkévá

tehetjük, s Caesarhoz nem áll közelebb senki, mint Brutus, ki őt legyilkolá.

De ha korunk az által, hogy kivánatokat gerjeszt, melyeket ki nem elégíthet, számtalant tett szerencsétlenné; s ha az által, hogy a remények országában a lehetőségek körét annyira kiterjeszti, nagy fájdalmakat okoza: ennél az egészre nézve még károsabb az, hogy lemondva vallásáról, a lehetőségek sorát az erkölcsi világban épen úgy kiterjeszté, s kiknek nagy vágyakat ada, azokat minden féktől felszabadítá, melyet erkölcsiség s nemesebb elvek rájok vethetnének. Minden tettnek mérlege a siker; korunk mindent csodál, mi nagyszerű; a tízszer hitszegő herczeg előtt hódolva meghajtja magát, a vér embereit dicséri, a nagy imperatort egekig magasztalja, mintha az, ha valaki nagy emléket hagyott maga után, nem lehetne gyalázat épen úgy, mint dicsőség; miként némely ázsiai népnél minden átmenő egy követ vet a hitszegő sírjára, hogy szégyenoszlopa évről évre nagyobb legyen. Oly korban, hol mindent reményleni s reményeink elnyerésére mindent tenni szabad, nagy erény kell arra, hogy erős szenvedélyű emberek el ne romoljanak. S most, ha Armand tetteit élete történetével összehasonlítom, bár senki nálánál inkább nem sérté szívemet, nincs senki, kinek nálánál inkább megbocsájtok.

XXIX.

Oh első szerelmem emlékei! hova tüntetek el? Mint kinek lelkén egy hosszú álom vonula át, felébredve érzi, hogy szíve örömben dobogott, s látja párnáján könyeinek nedves nyomát, de elő nem idézheti az

egyes képeket, melyek örülni s kesergni készték: így érzem én, hogy boldog valék s kesereg tem, de miként s mi által, ki számolhatná fel azt? Mikor a nap egünkön áll, világosság tölti el láthatárunkat, a virágtelt mező ragyogó színekben terül előttünk, a lomb között csillogó sugárok reszketnek, s a merre szemünk néz, csak virágzást lát maga körül; vagy ha a vándort néha homályos erdőn vezetik is át útjai, s ha látja, hogy e ragyogónak látszó világon mégis minden fának, sőt minden illatozó virágnak megvagyon árnyéka; ha látja, hogy a legkisebb felleg, mely egén átvonúl, homályos nyomot hagy a mezőn: maga e homály csak inkább feltünteti az egésznek szépségét, s csak mintegy azért látszik adatva, hogy szemei a fénytől, feje a forrón lesütő napsugároktól megpihenhessenek. Ş ilyen az ifjú élete, szép s boldogító, hol a szerelem látkörét napként áthatá, s szép s boldogító ismét, hol sötét árnyékokat vetett útjaira; de ki írhatná le egyes szépségeit? ragyogott az s eltünt; s ha később sötét egünkön azon táj, hol lealkonyodott, világosabbnak látszik, s ha mindenfelől cseppek állnak a mezőn: szívünk érzi, hogy nem egészen álmodánk, s hogy az, mi egykor lelkünket mint egy nagy áldás tölté el, egészen még sem tünhetett el az idő rontó bofolyása alatt; miként a templomban, miután az isteniszolgálat elhallgatott, a tömjénfüst áldásként soká fenlebeg boltjai alatt.

Nem foglak untatni szerelmem egyes kis történeteinek leírásával. Bármi szép legyen a rózsa, széttépett egyes leveleiből nem sejdítheti senki szépségét; s ha az egyes levél sem veszté el egészen illatát, csak az örülhet neki, ki a virágot ismerve e gyenge illat által szebb napokra emlékeztetik. Neked elég legyen mondanom, hogy Juliát napról napra inkább szerettem. Mióta a marquisehoz este nem menénk, s Dufeyt csak

ritkán, s soha Juliámmal együtt nem látám, kételyeim mindinkább eltüntek. Szenvedélyesebben szerettem, hogysem elhihettem volna, miként ez érzeményt ily ügyesen titkolni lehessen; s midőn többször Dufeyre hozván a beszédet, Juliát nyugodt egykedvűségben látám, midőn sem dicsérete, sem az ócsárlások, melyekkel néha atyja felőle szólt, arczait lángokba nem boríták: meg valék győződve, hogy csalatkoztam, s mindig bájlóbb reményeknek engedém át lelkemet.

A Faubourgban, a júliusi forradalom után, minden társas örömök megszüntek, s az egyes családok, mintha királyuk iránt, kinek vesztét leginkább ők okozták, legalább keseregve akarnák leróni tartozásukat, kizárólag házi körükre szorítkoztak. Igy én is boldog nyugalomban élvezhetém szerelmem csalódásait, annyival boldogabb, mert köröm mind azt összefogá, mit szereték. Egy idő óta tudniillik Armand is e körhöz tartozott. Julia atyja, emlékeit írván, s e munkához segédet keresvén, ajánlatomra titoknokának fogadá, s így barátomat is, habár nem fényes, legalább oly helyzetben láthatám, melyben pénzbeli szükségektől menten, s naponkint egy pár órán kívül függetlenül, nyugodtan várhatá Dufey fényes igéreteinek teljesülését. — Nem képzelheted, mi boldog valék.

Nincs ember a világon, ki a nyugodt családélet gyönyöreit jobban tudná élvezni, mint én. Talán, mert gyermekségemben anyám nyájas befolyása szívemet jókor előkészité ez élvezethez; talán, mert nyolczadik évemtől az atyai háztól távol, ez örömöket alig, vagy legfelebb pillanatokra ízlelhetém csak; elég az, hogy legforróbb óhajtásom mindig egy nyugodt házi kör vala, s hogy visszaemlékezve a múltra, szebb emléket nem találok azon napoknál, melyeket a zajos Páris közepett Julia s atyja nyugodt körében tölték.

A reggeleket közönségesen könyveim közt, vagy a Louvre galléríájában töltém; az öreg Armanddal dolgozott; Julia Valmontnénál vagy más barátnéjánál mulatott, hova őt követnem megengedve csak ritkán vala. De mihelyt este lett, s az első lámpák meggyújtattak, az ódonszerű terembe sieték, s nem örülhet gyermek karácson estéjén inkább a gyertyáknak, melyek ajándékait körülragyogják, mint én a kivilágított ablakoknak, valahányszor kocsim a házhoz közelíte. Ott ültünk boldog nyugalomban a tág kandalló körül, s míg kün a nagy Páris zajgott, míg az öröm vagy kenyér után fáradó sokaság küzködött, míg messzünnen áthangzó dobhangok néha új forradalommal fenyegeték a palotát: itt egy boldog család pihene házi tüzénél, s mint télben annyival édesbnek tetszik meleg tűzhelyünk, mennyivel vadabb viharok ingatják ablakainkat; mint pusztának közepette zöldebbnek látszik az oasis a homok után: úgy e kör e zajgó város közepett csak melegebbnek, bájlóbbnak látszék szíveinknek is. Néha, ha egy vagy más régi ismerőse látogatá meg az öreg házi urat, s a múlt jobb időiről szóltak egymással, a nép háládatlanságáról, s miként tünik nap nap után, a nélkül, hogy a fejér lobogó fenn lebegne Notredame tornyain, homloka komoly redőkbe vonúlt, s Armand, ki a hosszú reménylésben fáradni kezde, néha keserű panaszokra fakadott; de körünk behatásai erősebbek, mint a világé, s ki házánál boldog, azt országos gondjai sokára el nem szomoríthatják; így öregünk ismét jókedvű lőn, s Armand maga is; csak Juliám egy szavára vala szükség, s minden kebel reménytelien emelkedék. — Te boldog vagy — szóla ilyenkor Armand hozzám — kit nagyravágyás kis körű szerencséjéből ki nem ragad, ki csak mint ember akar élni az emberek között, s szabad lehet, mert parancsolni nem akar: az

már magában szerencsés, ha angyala nem volna is mint neked, ki e földet jelenlétével paradicsommá varázsolja; de boldog leszek végre én is, ha nem is annyira mint te, legalább módom szerint. Hajlongani kell az ívnek, hogy erőt nyerjen, s így kell hajlongnom nekem is: de mennyivel nehezebben hajlik, annyival erősebben sújt egykor; s e remény feltartja lelkemet. Hazámnak, az emberiségnek áldozni napjaimat, ez vala gyermekkoromnak legszebb reménye, s ez egyetlen reményem most, miután a többiek mind eltüntek. Születésem e reményt megtagadta; a kor, melyben élek, nemzetem romlottsága, szegénységem, szóval minden ellentáll vágyaimnak; meg kell hát küzdeni sorsommal, repkényként a földön csúszni, míg egy magasabb tövet átfogva felfonhatom ágaimat; de egykor felérek, s ne félj, ha majd a tetőn látsz, mint a vándor, ki meredek bérczre menve, a hágás közt ruháját bemocskolá, fenn kitisztítom magamat. — — —

Igy múlt el a tél.

XXX.

Nem ismerek szomorúbb látmányt, mint tavaszkor egy várost. Ha künn a mezőt zölddel takarták az első meleg napok, a fák újra kihajtanak, s minden berekből örömteli madárének zeng az utas körül, a város lakóját csak a sár, mely az utczákat tölti, inti arra, hogy a fagy felengedett. Az örömzaj, mely a téli napokat felvidítá, mind inkább elhallgat, s míg a természet ünnepi köntösét ölti magára, a házsorok között mintha tömlöczben érzenék magokat, szomorubban járnak körül az emberek. — S ki nem érzené így magát? A tiszta ég, mely a tetők fölött látszik; itt-ott egy magányos fa,

vagy séta-kert, mely zöldelve áll a kőhalmok között, maga a fű, mely az elhagyottabb utczák kövezetje között kinő, mintha a természet újra meg akarna küzdeni az emberekkel, s visszakivánná elrabolt birtokát, vágygyal tölti el a szívet; s mintha a rabnak rostélyán repkény fonná fel magát, mind e természeti szépség a szívet csak arra bírja, hogy inkább elkivánkozzék. — Hová? ki a mezőre, hol minden zölden áll, s a fák szebben virágoznak, s a szív szabadabban emelkedik. Boldog, ki, ha e kivánat teljesednék, még feltalálhatná remélt örömeit.

Nem messze Páristól, a Seine partjain, Julia atyjának birtoka vala; s noha jószágai között egyike a legkisebbeknek, mégis közel fekvése Párishoz, talán még inkább némely családi emlékek, s főkép e helyen töltött ifjúsága azt oly kedvessé tevék az öregnek, hogy nyarait mindig itt tölté. Ide menénk most is, mihelyt az első kellemesebb tavaszi napok eljöttek. S valóban, ki csak egyszer ott volt, s e nyájas vidéket tavaszi köntösében látá, az meg fogja érteni az öreg gróf előszeretetét, ha nem tudja is, hogy tölgyesében IV. Henrik egy szarvast lőtt, s hogy XIV. Lajos kétszer ebédelt a kastély nagy termében, mely nevezetességek iránt a házi úr úgyis sokáig tudatlanságban hagyni nem fogja, mint egyáltalában semmiről sem, mi családi emlékeihez tartozik, s nevének régiségét s egykori fényét bizonyítja. Századunkban ez nevetséges, sőt néha alig érthető, miként találkozhatnak emberek, kik, miután oly nagy dolgokat történni láttak, még időt találnak e középkori kicsiségek fölkeresésére, s kedvet őseik hőstetteiről szólni, hol az utczán alig találnak embert, kinek az austerliczi, vagy jenai, vagy más óriási csatában ne lettek volna atyjafiai; de ki tehet róla: könnyebb egész osztályokat megsemmisíteni, mint előitéleteiket; s ez egynek leg-

alább mentségül szolgálhata az, hogy erényeket is alkota, s ha mást nem, legalább a legnemesebb érzelmeknek neveit hagyá korunknak; ha nem is élő példákat, legalább az erények traditióját, utánzásra. Az öreg gróf valóságos személyesítése vala nemének: büszke, de jóakaró, kevély mindazok iránt, kik magokat hasonlóinak hiheték, de leereszkedő s nyájas mindenkor, hol felsőbbsége kétségbe nem jöhetett; hajlékony, sőt ingadozó mindenben, mi szabadságától függött; tántoríthatlan osztálya előitéleteiben, melyeket egyszer hitként elfogada; szóval oly ember, ki vagyonát kész volna feláldozni más javáért, de ki nem akarna leköteleztettje lenni senkinek; oly ember, ki kertészeivel órákig enyelge, s a legutolsó koldussal szóba áll, de nem akar összejönni a gazdag új nemessel; olyan, ki minden ember kedveért százszor fogja változtatni tervét naponkint, hogy valakinek örömet csinálhasson, de készebb feláldozni gyermekét, barátját, sőt önmagát, mint valami olyant tenni, mi által czímerére mocsok jöhetne. A gróf egyik végmaradványa vala azon franczia nemességnek, mely, ha vesztét romlottsága által megérdemelte, bizonyára leginkább jó tulajdonaival sietteté azt; s midőn a néphez leereszkedett, midőn a legnemesb elveket hirdeté önmaga, elkészíté azon nagy katastrophát, melyben vesznie kelle.

Senkinek sem szükségesebb a következetesség, mint annak, ki zsarnoki hatalmat űz; mihelyt egyszer elfelejti, hogy annak, ki uralkodik, éldelni nem lehet; mihelyt egyszer szívére hallgat, s csak mások javára akarja használni hatalmát; mihelyt egyszer a lánczok közé, melyekkel népét leköté, a háladatosságot is fölvevé: ereje megszünt. A láncz épen ez utolsó szemnél fog megszakadni, s ő akkor veszti hatalmát, mikor talán először vala érdemes viselésére. Hogy a franczia nemesség

nem tanult, s nem felejtett semmit hosszú számkivetése alatt s visszatérve honába, e még ingadozó földön új várakat képzelt építhetni magának; hogy még át nem látá, miként vészek közt a gyengének egyetlen ereje a hajlékonyság, valamint a meredtség még az erősnek is fő gyengesége: szomorú bizonyosan, de nem csodálatos. A história mindennek jó lehet, de bizonyára példának nem; nem követi senki tanácsait. Ha körülépítve reményei bástyáitól, nyugodtan megpihen a győző fél nehéz csatái után; ha a nemes visszatérve ősi lakába, mint Julia atyja, elfelejti, hogy falai csak kiigazíttattak, s még az új vakolás alatt hordják régi bomlásuknak nyomait; ha elfelejti, hogy bérruhás inasa egyike azon népnek, mely őt elűzé birtokából; s hogy a templomharang, mely most misére hí, egykor ismét félre fog veretni: ki vehetné rossz néven neki. A csalódás szebb, mint hogy ellenállni akarna, s ha már Damokles kardja lebeg feje fölött, talán jobb, ha részegen ül vendégségénél, legalább nem sejdíti veszedelmét; talán jobb, ha minden kellemetlen emléknek nyomát szorgalmasan eltörölve, s tapasztalásairól megfeledkezve, álmait iparkodik teljesíteni, bármi rövid időre legyen is. Ezt tevé Julia atyja birtokában.

A forradalom alatt e lakház is szenvedett, mint akkor minden, mi a gyűlölt feudalismusra inte, s főkép Párishoz közel vala; szerencséjére később a municipalitás benne vévén lakását, egyik részét s a harangtornyot majdnem épségében tartotta meg. Mihelyt a gróf számkivetéséből visszatért, lakának teljes helyreállítása vala egyik kedvencz foglalatossága életének; s miután majdnem húsz esztendeig fáradott, s költséget nem kímélve, néha egy darab kőért, vagy bútorért, mely háza egészéhez illett, hosszú utakat tőn: a ház mint egész álla ismét régi helyén, s ódonszerű kinézéséből senki nem

gyaníthatá, hogy kijobbításra valaha szüksége lehete. S mint külseje, olyan vala belseje is; a magas sötét szobák, a nagy úri terem roppant kandallójával s tölgy padozatával, a falakon körüskörűl szarvasbogak, középett IV. Henrik képe fölött azon híres huszonnégybogasé, melyet a király maga lőtt, s melyet a gróf atyja a forradalom alatt elásott, nehogy szentségtörő kezekbe kerüljön, szóval minden a' középkor színét viselé. A gróf szobáinak falain hosszú sorban sötét családképek függtek, vasban öltözött lovagok, egy közöttök a connetable pálczájával, utána bírák s kanczellárok fekete köntösökben aranylánczokkal, itt-ott egy egyházi méltóságot viselt nagy úr; s közöttök elhalványult arczokkal a család ősasszonyai, majd szinetlen virágot tartva kezökben, majd pásztor-ruhában, elhalt mosolygással bárányt czirógatva, s mind oly régiek, hogy már maga a vászon enyészni kezde a festék alatt. Ki veheté rossz néven a grófnak, ha itt aristokrata maradt, s kinézve erkélyén, mely századok óta meg nem mozdíttatott, mert ő a ház régi részét választá lakásúl, s látva a zöld pázsitot a ház előtt, nem messze tőle a tisztán haladó Seine tükörét, melyen ősei egykor vámot szedtek, s a folyó túlsó oldalán rétek s szántóföldek között a falut, őse által épített templomával, s a tölgyet a ház mellett, melyet a monda szerint egyik előde fia születésének emlékeül ültete egy félezred előtt, s mely most már az erkélyig terjeszté ágait, s őseit mindig s mindenfelől: — ha néha elfelejté, hogy koruk megszűnt, s magát ismét hatalmas bárónak érezé, mint ők.

Julia s én nagyrészint a szabadban töltők napjainkat. A tavasz épen legszebb fokára ért, a mezőt ezer virág hímezé színeivel, a gyümölcsfák fejéren, mintegy hóval elborítva álltak, sőt magok a tölgyek, mint egy erős kebel fájdalmait, magokon hordva elszáradott leveleiket

az egész télen át, végre zöldelni kezdének. Mindünnen virágok, a kis bogár s méh dongásától a pacsirta elragadó énekéig mindünnen örömzaj, mindenfelől egy nagy illatár, s tiszta ég és csillogó habok. Oh e föld is szép első ébredése napjaiban, ha mint a gyermek fejlődő erejében még multat nem ismer s annyi bimbók között nem mutat egy virágot, mely már elfonnyadott. S mi boldog valék én e napokban! Kételyeim eltűntek. Dufeyt hetekig nem láttam, s itt csak ha Valmontné jöve néha ki látogatásra, volt szó felőle. Julia oly nyájas vala hozzám, oly elzavarodott, valahányszor szerelmemről szólék; miért ne gondoltam volna szeretve magamat? Nem kell csak annyi valószínűség sem a szívnek, hogy azt, mit lételére szükségesnek vél, remélhesse; a szív csodákat hisz, ha vágyainak teljesülése másként lehetetlennek látszik.

Volt egy hely a Seine partjain, melyet Julia különösen kedvelt. Egy nagy szikladarab vala ez, tudja az ég hány ezred előtti földfelforduláskor e nyájas vidékre vetve, mely előtt a vadászok Julia kedveért mohülést csináltak. A folyó, mely itt sokkal keskenyebb, mint Párisnál, dombok között folytatva tekervényes útját, egészen elkerítve látszik a szemnek, úgy, hogy hozzá véve csendes folyását, tónak hihetnéd, míg zöld koszorúként sűrű erdőség keríti a vízmedert, s az ágak lenyúlva tiszta tükörére, valahányszor gyenge fuvalom ingatja lombjaikat, habokat sepernek nyugodt felszinén. Különös nyugalom tölti el e tájt, s habár sok vidéket ismerek, melyen több szépség van, nem láttam soha olyant, melyben édesebben ábrándozhatnánk. Itt tölték órákat Juliámmal. Ne gondold, hogy szerelemről szóltunk; minek is? nem áll-e itt előttünk egy nagy véghetlen szerelem képe, a folyó, nyugodt keblébe egészen felvéve az ég képét, tisztán s ragyogó kéken, ha fenn derű vala;

elborulva, ha fenn fellegek vonultak át; reszkető fényben kettőzve minden csillagot, hogy egy darab égnek hinnéd, annyira elveszté önszínét, oly hamar simítá el egyes habjait, melyeket netalán egy beléesett kő vagy az esti szellő támaszta; mintha csak azért volna teremtve, hogy egét tükrözze, s nem volna szabad megindulnia önérzetében; s nem virul-e egy bájló tan a szerelemről minden ágon? azon szerelemről, mely e világot meleg sugárival áthatja, s mint a nap a fának lombot, úgy a szívnek reményeket ad, hogy szerencse közt tágult kebellel, kik egykor távol álltak, mint tavaszkor az ágak lombjaikkal, találkozzanak boldogságukban; s nem zengett-e szerelemről minden madár a sűrűből; s nem dobogott-e szerelemtől szívem? Ha néha ott ülénk, s az esti szellő fejér virágokat hinte a folyóra, tudám, hogy közel hozzánk egy virágozó fa áll, s ha Juliát mosolygani látám, s pirulni, s néha a természet szépségeitől meghatva, vagy egy titkos érzeménytől felgerjesztve, kezeinek gyöngéd szorítását érzém, ne hihettem volna, hogy boldogságom közel áll?

Estve, ha a nap végsugarai reszkettek a lomb között s hazafelé indulánk, útunk egy dombon vezete át, mely az egész táj fölött uralkodva a legbájlóbb kilátást nyujtá; itt megálltunk. A tájt piros sugárokkal borítá a nyugvó nap, nyájasan visszatekintve, mint egy anya, ki gyermekeitől búcsúzva vissza-vissza néz, s megválni nem tud, s ha végre távozott, áldását hagyja maga után. S most lement, s nyugat felől felgyúlt az est hajnala, mint egy elmúlt boldog pillanat emléke, ha a fénypont, melynek ragyogását szemünk alig tűrheté, lement, de egész színpompája megmaradt, gyengébb, de szelídebb s messzebbre terjedő fényt áraszta láthatárunkon. Oh ki írhatná le ezt; körösköről az elhaló sugárokat, melyek az eget eltöltik, s minden

fellegtől visszavetve, mintegy a világosság visszhangjaivá lesznek előttünk, mely minden akadályon újra felgyúl, minden fellegtetőről ragyogva visszapattan, míg a messze légben pirosan elhal; s a fényvonalakat, melyek az esti pirt áthatják, s e lassú halaványulást s eltűnést, a világosság fokonkinti mulását, ez elhalás életét, e mozdulatlan változást, a szindagálynak lassú apadását. Oh ki ezt leírhatná, vagy ki, mint akkor én, kedvese meghatott arczain láthatná e fenséges pillanat tükrözetét, s lábaihoz borúlhatna mint én, midőn elragadva érzetemtől egyszer így szólék: oh miért nem halhatok most elárasztva fölötted lelkemnek egész világát, miért nem temethetem magamat kebledbe, mint e nap, mely a hegyek mögé száll, hogy belőlem nem maradna más, mint egy világos emlékezet lelked tiszta egén felvonva, egy köny szemedben, mint harmat a nap után. Érzém remegni kezét, s midőn feltekinték, egy köny ragyoga szemében. Oh ki gondolta volna akkor, hogy nem öröm, hanem szánakozás könyje vala ez?

XXXI.

Így múlt el majdnem egy hónap boldog nyugalomban. Valmontnén kívül házunkhoz idegen nem jött, ő is ritkán s kevés órára; így csak Armand s Julia által — ki barátnéi meglátogatására hetenkint egy párszor a városba ment — valánk összekötve a világgal. Én magam rendesen otthon maradtam. Nincs ember, ki helyhez úgy tudna ragaszkodni, mint én; e sötét szoba kopár falaival, melyben most egy pár hónap óta tartózkodom, egész valómnak már oly szükségessé vált, hogy tőle fájdalom nélkül többé meg sem is válhatnék;

s így vala mindig. Engem szűk köröknek alkotott a természet, s miként szívemben mindig csak egy érzemény férhete meg, s eltelve ez egytől, nem is érthetém, miként lehetne még ezen kívül más valamit szeretni: úgy gondolataim is csak szűk határt fogának körül, s ha egyes tárgyakhoz szokva gondolatimat velök összeszövém, minden változás kellemetlenül hatott lelkemre. Ha egy pásztori kunyhóban születtem volna, nem látva mást a világból, mint keskeny völgyemet, az időnek nem ismerve más mérlegét, mint hogy az árnyék a fát körüljárja, nem tapasztalva más történetet életemben, mint hogy az első viola kihajtott, vagy az első hó a tetőket elborítá: boldog leheték; nekem egy kilátás elég lett volna egész életemre. S boldog leheték egy gyár falai között is, örülve ügyességemnek, melylyel munkámat folytatom, örülve az estharangnak, mely nyugalomra int, s garasonkint gyűjtögetett kis kincsemnek; legfelebb ha egy szegfűszál kelle még ablakomra, hogy látva virágait, s a fokonkinti fejlődést, mely által a bimbó kitolúl, nő, duzzad, virít s elvirúl, az emberi élet képét lássam, melyben az öröm, mint a virág, kifejlődött s ismét eltűnt, a nélkül, hogy észrevehetnénk pillanatnyi változásait: én ez egy virágszálon csodáltam volna az egész természetet. Nincs kör a világon oly csekély, oly szerény, melyben boldog nem leheték, csak szűk határok kellének nekem, hogy lelkem eltölthesse egészen, s ne tévelyeghessen útjában. Ha visszatekintek múlt életemre s látom, mi erősen ragaszkodott szívem minden érzeményhez, ha meggondolom, mennyi kelle, míg hitem eltűnhetett, s mennyi tapasztalásnak ellenére tartám meg gyermeki bizodalmamat; ha keblembe tekintek, s látom a változást, melyet kolostori életem benne már is tett; ha érzem a nyugalmat, mely belsőmet oly csodálatosan eltölti, s melynek terem-

tésére csak egy pár hónap kelle: napról napra inkább meggyőződöm, hogy inkább szerencsére teremtve, csak azért nem lettem azzá, mert végzetem által nagyon is tág körbe helyheztettem. Vannak gyenge természetek, kiknek, mint a lábtöröttnek, kötésekre van szükségök, hogy megállhassanak, s én ezek közé tartozom.

Falusi magányomban boldogabb valék, mint hogy szórakozást kerestem volna. Nyugalmunkból egy szomorú történet veré fel körünket. Épen kedvelt helyünkről jövénk vissza, Armand az nap velünk vala, s oly levertnek látszék, hogy őt vigasztalva, az órát, melyben közönségesen haza térni szoktunk, elmulasztottuk. Majdnem félesztendő múlt, mióta Dufeyvel megismerkedett, s igéreteknél nem nyerhete egyebet. Türelemre intők, s ő türelmes volt; hét hét után, hónap hónap után múlt, s ő nem szólt; de most bizodalma elveszett, s vele a végremény, mely őt az élethez köté. Vagy egy nagy úr titoknoka maradjon-e egész életén át, függve minden rossz kedvtől, mely urának kedélyét felzavarja? vagy szolga legyen-e, miután szabadságról álmodozott, csak azért folytatva napjait, hogy mit mint ifjú leginkább megvetett, azt mint férfi tapasztalja? — Inkább ezerszer meghalni, mint tovább élni így, — szóla többször, s alig lehete vigasztalnunk fájdalmát. Julia egyébiránt annyit beszélt Valmontné igéreteiről, s én, ki az alatt Dufeyvel megismerkedtem, s általa Armand jövője iránt becsületszavával valék biztosítva, oly erősen mondám ki meggyőződésemet, hogy végre nyugodtabb lőn, s velünk házunk felé jött, szokása ellen az éjet falun töltendő.

A nap rendkívül forró vala; az ég mindinkább fellegekbe borúlt, s mikor a halomtetőre érénk, honnan a ház először meglátszik, már távol dörgés, s egyes esőszemek jelenték, hogy a vész közelg. A házban rend-

kívüli mozgalom látszék, az ide s tova futó világok, melyek majd egy, majd más ablakon csillámlottak át s ismét eltüntek, az udvaron több lámpa vad rendetlenségben szaladozva egymás között; minden valami rendkívüli történetre mutatott. — Itt valami történt, — szóla remegő hangon Julia, s valamennyien, kiket már maga e nagyszerű, de komoly természeti jelenet szomorúabb gondolatokra készített elő, hallgatva kettőztetők lépteinket. Van valami a természet nagyszerű csodáiban, mi szívünk fölött nagyobb befolyást gyakorol, mint büszke philosophiánk meg akarná vallani; s bármily merész vagy hitetlen légyen, nincs ember a világon, kinek keble fel nem indulna, midőn egén a mennydörgés szava felhangzik, s a föld a vész-rázott erdő sóhajtásaival eltelt; légyen, hogy csak öngyengeségét érzi e nagy s kormányozatlan erő ellenében; légyen, hogy egy magasabb lény szavát hallja e hangokban, s nem tűrhetve önparányiságának érzetét, azt hiszi, hogy a nagy természet egét fellegekbe borítja, mert ő szenvedett vagy veszélyekkel fenyíttetik: mindegy; legyen Isten vagy a vak sors, mi előtt hódolunk, szívünk egészen nyugodt ily pillanatokban nem maradhat soha.

A vész az alatt kitört, villám villámot, csapás csapást ére, a zápor zúgva hullt. Mikor a párisi úthoz érénk, melyen át kelle mennünk, hintó szágulda el mellettünk. Ez a mi kocsink volt, szóla Julia, Istenem mi történt? s ismét tovább menénk, inkább futva mint járva patakká vált utunkon, s így értünk a házhoz.

A pitvaron az öreg kertész jöve elénkbe, egy agg szolga, ki még a zendülés előtti időkből maradt a háznál. — Mi történt itt? — szóla Julia sápadt arczokkal. — A gróf beteg, — felele az öreg elfojtott hangon; de — tevé hozzá, látva Julia megindulását — nem lesz semmi baja; oh édes jó grófné, ne ijedjen meg, csak kis vál-

tozása van, nem lesz semmi baja; s a jó öregnek egy nagy köny perge le arczain. Julia atyjához repült, a szoba sötét vala, csak egy lámpa álla az asztalon s az is körülkerítve világernyőkkel. A gróf ágyán feküdt, arczain halotti sápadtság, behunyt szemekkel nyugodva, úgy hogy alig lehete észrevenni, hogy lélekzik. Az ágy mellett a falusi plébános imádkozott, a beteg fejénél komornyikja állt, kendővel törölgetve urának homlokáról az izzadságot. Mikor beléptünk, a plébános Juliának elébe ment és suttogva mondá, hogy még él. — Az Isten jó, — folytatá nyugodt hangon, — talán még megtartja; imádkozzunk érette. — S az ősz férfi letérdelt Julia mellé, s ismét hallgatás lőn a szobában, csak néha az ima mormogása, vagy az elvonuló vész távolabb dörgéseitől félbeszakasztva.

Nem írhatom le, miként hatott az egész jelenet reám. Mikor a házat pár óra előtt elhagyám, az öreg még egészséges vala, jó kedvűen, mint itt falun közönségesen lenni szokott, járt körül velünk a kertben, s mutatva a változásokat, melyeket már tett, s melyeket tenni készűl, oly biztosan szólt a jövőről, mintha még félszázadra számolna: s most —. Ablaka mellett állt egy rózsa, melyet épen e napokban kapott Párisból, mint egy egészen új nemet, mely csak most hozatott be Angliából. Ágai már teli voltak bimbókkal, bimbóinak egyike ma reggel már fakadni kezde, s az öreg örvendve várá az estét, hogy megláthassa nyilt virágát; s lám, még ez sem, ez egy kis remény sem teljesedett. Most a virág teli kehelylyel állt az ablak mellett, de ő nem láthatá többé. — S ilyen az ember élete. A nap, mely bérczek fölött emelkedik, talán nem fogja átfutni pályáját; a harmat, mely a mezőkön áll, még fel nem szikkadott: s ő nem lesz többé. S mi mégis a távolba helyezzük reményeinket; s mi mégis nagy kört kere-

sünk e parányi élet czéljául, s bizonytalanok, vajon marad-e csak egy napunk, melyben éldelhetünk, napról-napra feláldozzuk jelen örömeinket, egy távol bizonytalan jövő reményeinek. Oh balgatagság! s ha e jövő eljő, ha a régen várt napok, melyeknek annyit áldozánk, végre feljönnek: vajon édesebben fogunk-e éldelhetni később mint most? vajon a szív, melynek szerelmét elnyomtuk, melegebben fog-e érzeni akkor, ha majd szabadságot engedünk neki? munkafáradt testünk élénkebb érzékekkel fog-e bírni, lelkünk magasabb gondolatokkal, mint most, hol emelkedését visszatartva, minden erőt talán csak arra használánk, hogy később függetlenséget szerezzünk? S vajon e rövid függetlenség maga vissza fogja-e pótolhatni azon hosszú éveket, melyek alatt érte szolgáltunk? Oh balgatagság! hányadik játszó nyerte vissza csak tételét is? s nem vala-e jobb egészen elmaradni a játéktól, s éldelni azt, mit birt, mint hosszú fáradás után csak azon örülni, hogy idejénél többet nem vesztett? — Ily gondolatokba merülve álltam az ablaknál, majd kinézve a sötét égre, hol a fellegek oszlani kezdének, s míg a láthatár fölött még villámok hasogaták a szétfoszló fekete tömegeket, már egyes csillagok tüntek fel; majd a beteg ágyára, hol Julia állt, fájdalma egész szépségében, angyalként őrizve a haldokló végpillanatait. S nem angyal-e ő, gondolám magamban, angyal, kinek boldogságát elvevé az ég, de kinek könyeket adott helyébe, hogy az emberek között járva, rokonnak érezhesse magát velök, s jobban vigasztalhassa fájdalmaikat.

Éjfél elmúlt, mikor az orvos Párisból megérkezett. Jobban találá, noha még a legnagyobb veszedelemben; a szélütés, a mint látszék, nem vala halálos, de új rohamtól kelle tartani. Az orvos aludni ment, a komornyikot és plébánost Julia maga küldé el, s magunk

maradtunk a szobában. Hallgatva ülénk az ágynál egymás ellenében, s csak az óra peregzegése szakasztá félbe a csendet.

Végre a beteg felnyitá szemeit, bámulva tekinte maga körül, mintha egy nehéz álomból ébredve, még fel nem találhatná magát. Julia felébe hajolva kérdezé: mit parancsol.

— Semmit, kedves leányom, — szóla az agg gyenge hangon, — de szép tőled, hogy nálam maradtál; legalább láthatlak, s ez jól esik. — S az aggnak arczain egy gyenge mosolygás lejte át, midőn leányát látá, s érzé a csókot, mely kezét fölmelegíté. — Hogy érzi magát, kedves atyám, —kérdezé Julia ismét. — Igaz, mikor láttalak, szinte elfelejtém, hogy beteg vagyok, — viszonzá az agg nyugtalanúl, — pedig ki tudja, talán kevés pillanataim maradnak, s még sokat kell beszélnünk egymással. Julia vigasztalást akara rebegni, s helyette zokogni kezde. — Ne sírj, kedves leányom, — szóla az öreg ismét, — habár magamon kívül látszottam, hallottam mindent, mit az orvos beszélt s nem ijedtem meg; én nem félek a haláltól, csak te légy boldog s megelégszem. — Felőlem kérdezősködött. — Jó, hogy itt vagy, — szóla, midőn észrevett; — épen küldeni akartam érted, hozzád is van egy kérésem, te nem fogod megtagadni. — A beszéd látszólag nehezen esvén neki, kértük, hogy ne szóljon holnapig, előre megigérve minden kivánatának teljesítését.

— Holnap! — szóla az agg szomorúan mosolyogva, — ki mondhatja nekem, hogy holnap még élni fogok; hogy e szemeket, ha még egyszer álomra behunyom, még felnyithatom-e? Nem kedveseim, mindjárt kell szólnom, s ha megigéritek kérésem teljesítését, nyugodtabb leszek. — Egy pillanatig hallgatott, mi az ágy mellé térdelénk, hogy jobban hallhassuk elgyengülő szavát; végre így szólt. — Végivadéka vagyok családomnak,

czímerem velem sírba száll ; nevem, mely egy ezredig fénylett, elhangzik ; ám legyen. Évekig imádkoztam Istenhez fiú-gyermekért : nem hallgatá meg imámat, s én nem panaszkodom. De hogy téged adott gyermekül, kedves Juliám, hogy téged állíta haldokló ágyam mellé, hogy nehéz fejem kezed között pihenve, még e földön mennyei nyugalmat érezhete : ezért áldom bölcs végzetét, mely irántam oly kegyes vala. Én büszke valék s vagyok reád, gyermekem, habár nevemet nem viselheted is. Csak egy fájt sokszor, hogy magányosan foglak hagyni a világon ; tőletek függ e végaggodalomtól fölmenteni lelkemet.

Julia márványhalványan állt az ágy mellett, minden tagjain reszketve ; szívem szenvedélyesen doboga, mintha szét akarná törni mellemet.

— Te Juliát szereted — szóla hozzám fordulva — bár soha nem mondád, én régen, s talán előbb sejdítém, mint tenmagad. Akarod-e nődnek venni leányomat ?

Magamon kívül valék, alig bírhatva a gyönyört, mely keblemet vészként eltölté, ajkaimhoz szorítva kezét, záporként törtek ki könyeim.

— Értelek, — folytatá az agg ; — most nyugodtan fogok meghalni, mert Julia maga mondá, hogy szeret. Oh mondd ki még egyszer itt, haldokló atyád előtt mondd Gusztávnak, hogy szereted s övé lészsz. — Julia hallgatott. — Oh miért nem mondanád ki nyiltan, miért hallgatnád el álszemérmességből azt, mi atyádat végpillanataiban boldoggá teszi ? Volt egy idő, hol e szó nekem mondatott, s hol véghetlen boldog valék általa ; s ha majd ajkaidról hallom, elpiruló arczaid anyád képét fogják előmbe teremteni, s ha éltem végórájában legszebb pillanatjára emlékezem, biztosabb leszek, hogy ifjúságom boldogítóját fel fogom találni.

— Oh atyám ! — szóla Julia, s könyei elfojták szavait.

— Ne sírj leányom, — szóla az agg meghatott hangon: — te mindig kedves jó leányom voltál, s míg élsz, boldogítni fog a gondolat, hogy atyád végpillanatjait megédesítéd, s haldokló szívének azt adád, mi legszükségesebb, mikor a földtől búcsút veszünk, — nyugalmat. Lebegjen mindig áldásom körülötted! — így szóla gyengülő hangon, remegő kezeivel simogatva leánya arczait, — te Gusztáv nője lészsz?

— Leszek — szóla halkan Julia.

— Adjátok kezeiteket, — szóla végerővel fölemelkedve ágyában, — úgy kedveseim, s most itt, egy haldokló ágya fölött, itt atyátok kezében esküdjetek örök hűséget egymásnak.

— Esküszünk! — szólánk mindketten s az öreg az éghez emelé szemeit. — Legyetek megáldva e világon, gyermekeim, — szóla, s halványan visszaesett párnájára. Még elhűlt ujjai között tartá kezeinket, mikor az orvos ismét a szobába lépett.

XXXII.

Három nehéz napot tölténk az öreg ágyánál; a rendkívüli felindulás, melylyel szólt, lelkének erejét fölemésztette; s mint az elalvó tűz, mely felfúva még egyszer lángot vet, de csak hogy hamarébb aludjék el: így fogyott e pillanattól kezdve ereje. Az orvos megszűnt reményleni, a cselédek sírva vagy munka nélkül tévelyegtek körűl, majd urok állapotjáról beszélve egymás között, majd kérdésekkel fogva körül a komornyikot, vagy mást, ki épen a beteg szobájából jött ki; minden szomorú alakot vőn magára, az egész házat csak egy gondolat tölté el: a halál.

Csak egy boldog vala a házban: én. A boldogság nem örömeinktől függ, sőt néha közelebb áll a fájdalomhoz; miként a föld soha több virágot nem hajt, mint miután sokáig téli álmában kopáran álla, miként a nap legszebb pillanatja az, mely épen az éjre következik: így szívünk akkor telik el a legszebb érzeményekkel, akkor sugározik legtisztább fényben, mikor soká kopáron, soká sötéten állt; mintha az örömnek is könyek kellenének, mint a napnak eső, hogy sugáraival felépíthesse szivárványát a tér fölött. Ha visszagondolok egész életemre, nem emlékezem napokra, melyekben oly boldog valék, mint ezekben, miket Juliával atyja betegágyánál tölték. Ne gondold azért, hogy szenvedései szívemet érzéktelenül hagyák. Ifjabb valék még, hogysem önszerencsém az idegen szenvedéseket velem elfeledtetheté, s azonfelül házában töltve majdnem egész időmet, igaz vonzalommal ragaszkodám a nyájas öreghez. Korának jó tulajdonait úgy bírva, mint hibáit, valamint az országos életben nála embertelenebb elvű férfit nem ismertem,- úgy házi körében nyájasabb, udvariasabb nem lehetett senki; s maga Armand, minden elvbeli ellenkezése mellett, nem állhata ellent e jó tulajdonoknak, s többször megvallá, hogy iránta, kit gyűlölnie kellene, inkább hajlandóságot érez. De nálam e jó tulajdonokra szükség nem is vala; legnagyobb jóltevőmet látám a grófban, s szívemből keseregtem betegségén; s lám mégis boldognak érzém magamat ágya mellett; nemcsak mert ápolhatám, s mert az önösség mindenikünknek annyira természetében fekszik, hogy még a legjobbik is, midőn másnak fájdalmait enyhítheté, vagy baját vigasztalja, a megelégedés közben, melyet, ha máson jót tesz, érez, az idegen szenvedésről szinte megfeledkezik, hanem boldognak szerelmem által is, boldognak Juliám körében,

kinek birtoka egy világ kínjait elfelejttette volna velem. Nem voltam-e Juliámmal? nem oszthattam-e vele a szeretet nehéz gondjait? nem éreztem, nem sírtam-e, mint ő? Beszínlelve magamat lelke szentségébe, nem vettem-e magamra keserve felét, hogy könnyebben hordhassa? Oh s ha még láttad volna őt, a mint ott ült könytelt szemekkel, atyja halvány arczain kémlelve érzeteit, a hallgatónak minden kivánatát sejdítve; ha láttad volna, midőn a betegnek vizet nyujtott, vagy orvosságot, vagy párnáját igazította; hallottad volna, mint vigasztalta beteg atyját, s ha az agg elszunnyadott, önmagát; ha hallottad volna, midőn velem az ablakhoz jött és atyjáról beszélt, s a boldog napokról, melyekben még egészséges vala, s azután megint az ágyhoz ült, órákig minden lélekzésére figyelve: imádtad volna. S ha végre éj lett, s az álom rajta is hatalmat vőn; ha fáradt szemei hosszú küzködés után behunyódtak, s atyja vánkosára támasztva fejét, az angyal pihenve feküdt előttem, körülöttem a homályos szoba, s az éj véghetetlen csendje, s a nagy álom fátyolként átvonva minden élet s szenvedés fölött; ébren csak én magam, csak én egyedül érezve boldogságomat, csak én, ki kedvesemre nézve érezhetém, hogy van egy való e földön, mi szebb legbájlóbb álmainknál!

Ki asszonyt háza belsejében nem látott: nem ismeri bájait. Ez azon kör, melyet az asszony önmagának teremt, melyet ő maga éleszt gyöngéd érintésével, s melyben mindig nemesül. Bármi mélyen sülyedett az asszony, adj házi kört neki, csodálkozni fogsz, mivé lett; a féreg, mely elébb földön csúszva az átmenő lábaitól tapodtaték, befonta magát érzeményeinek száz fonalaiba, s ha később látod, mint színes lepke emelkedik ég felé. Szép szándékok s önzéssugallta tettek közt foly a férfi élete, míg a szerényebb asszony háztüzét oltárrá

változtatja, melyet naponkint fölszentel önáldozatával. Ki önmegtagadást keres: tekintsen egy asszonyszívbe, s többet fog találni, mint Hellas s Róma herosai közt. — Ha így előtte ülve egész éjeken át, hallgató boldogságban képén pihentethetém szemeimet; ha néha álmai közt pirulni látám, vagy ajkain gyenge mosolygás játszék, s én gondolhatám, hogy rólam álmodik; ha látva ennyi szépséget, emlékezve ennyi tökélyre, eszembe juta, hogy mindez enyém lesz, hogy mindezt bírni fogom, boldogítani! s ha végre az éj elmúlt, az ég fokonkint világosabban kékült be ablakunkon, a tölgy levelei, a friss korányfuvalom által mintegy felébresztve, rostélyunk előtt suttogni kezdének, míg az első napsugárok, átfutva szobánkon, a falakon fényt, Julia képén korány-színt terjesztének el, s kedvesem fölserkene álmából, mint a virág, melynek kelyhéből a harmatcsepp lehullt, megrázkódva emelkedik álmából, s körülinog egy pillanatig, s ismét atyjához fordult, s mihelyt életéről biztosítva vala, halkan jó reggelt kivánva hozzám fordult, — oh mi véghetlen boldogság tölté ilyenkor lelkemet! — Nem hiszi senki, mennyi öröm mosolyg előnkbe csak egy arczról is, ha magunkat szeretve gondoljuk.

De mit ér visszaidéznem e boldog pillanatokat? mit ér e szép órák kisértetét felhíni lelkem mélyéből? Nem volt-e elég egyszer vesztenem ennyi boldogságot, s új bájló álmokba kell-e szenderítnem lelkemet, hogy ismét keseregjen az álmok után is? Mit ér a puszta vándornak, hogy fáradtan lepihenve virányokról álmodott, s gazdag lakomákról, s kedvese öleléséről; végre ébrednie kell, s látnia a sivatagot maga körül, s érzenie szomját s elhagyatottságát, és sírni ismét, mint mikor a zöld határ először eltűnt szemei előtt. — S előttem örökre eltűnt éltemnek zöld határa, körülöttem vég-

hetlen sivatag nyúlik. Bájló álmak! mit bántjátok lelkemet? nem elég keserű-e a gyümölcs, melyet keblemben hordok? miért emlékezzem még arra is, mily szépek valának a virágok, melyekből fejlődött! — Oh adj nyugalmat Istenem! nyugalmat e szívnek, mely szenvedései közt hozzád fordula. Hisz e messze világon nincs hely, hol megpihenhetnék, csak oltárod; ne engedd, hogy a világ elragadja ismét szolgádat. Hab vagyok én, melyet a vész felkapott; oh csillapítsd Istenem a szenvedelem fergetegét, mely bensőmet feldúlá, hogy lelkemben eged képe tükrödzzék ismét, hogy ragyogva álljak fenséges sugáridban, s áldva nézzek feléd.

Hisz kegyes vagy, s irgalommal nézesz emberi gyarlóságainkra. Mikor fenségedben a tenger fölött járva, híved, ki oly bátran szálla ki a habok közé, kételkedni kezde, s elmerült, szelíd hangon így szólál: kishitű ember, miért kételkedtél? De e rövid szemrehányás után kiterjesztéd kezedet feléje, s biztosan a parthoz vezetéd gyarló követődet. S ím én is kételkedtem, én is elmerültem a habok közé, honnan menekvés nincsen: s engem nem emelnél ki magadhoz? Oh kishitű ember, miért kételkednél? így hangzik keblemben egy szó, s én érzem, hogy a te szavad vala. El kell előbb tűnni a csillagoknak, melyek éjjelünkön ragyogtak, mielőtt hajnal jöhet, s el kell veszni a fénypontoknak, melyek ez élet éjjelét derítik, mielőtt a hit ragyogó világa fölemelkedhetik határain; de egykor feljő; egykor a szív megfosztva kis vagyonaitól, ez egy nagy boldogsággal telik el, — s már is érzem közelgni e pillanatot. A gyűlölés megszűnt, gyermekségem tiszta emlékivel visszajöttek könyeim, s e szív napról napra nyugodtabban dobog. Társaimnak buzgó imája, s a szent ének, mely templomunkban felhangzik, nem tölté el lelkemet még örömmel, mint azokét, kiket igaz hit lelkesít; de

szívemben boldogító sejdítés ébred, hogy egykor ajkaim is fel fognak szólalni a nagy karban, mely teremtőjéhez emelkedik; s ha a forró vágy, mely lelkemet a hit után eltölti, még nem teljesedett is, legalább nem kínos többé, sőt néha édes, mint a remény. Légy nyugodt lelkem, talán nem sokára a végcseppig kiüríted keserű kelyhedet; hisz aranynak látszék, midőn ajkaidhoz emeléd, talán fenekén felcsillog ismét a fény.

XXXIII.

Három nap után az orvos végre Julia atyjának életét minden veszélyen kívülinek nyilatkoztatá; képzelheted boldogságunkat. Julia magán kívül vala örömében; s én rég megszűntem mást érzeni, mint ő. De e tiszta öröm rövid ideig tartott. Julia napról napra szomorúbbnak látszék; s ha néha szemein könyek nyomát látám, s bánata okáról kérdezősködve, mindig csak azt nyerém feleletül, hogy nem sírt, szívemet nehéz aggodalom tölté el. Igaz, hogy az öreg sokszor rossz kedve által kötelességünket nehezíté, de én Juliát ismerém, s miután oly békességesen látám tűrni atyjának minden szeszélyeit, míg egészséges vala, nem gondolhatám, hogy most az üdülőtől rossz néven vehetné oknélküli felgerjedését. S azon felül nem volt-e az öreg sokszor nyájas? nem szólt-e órákig jövő boldogságunkról, s miként minden kivánata beteljesedett egyesítésünk által? — Talán nem szeret — így gondoltam néha magamban — s csak atyja kedveért lép velem az oltárhoz. De hát nem gondolám-e szeretve magamat már Avignonban, hol atyját nem ismerém? És ha — tűnődtem tovább, s lelkem előtt ismét Dufey képe támada fel, — s ha őt

szeretné, s én csalatva volnék? Balgatagság! s miért csalna engem? mi oka lehetne? De atyja! — így aggódám tovább, — nem lehet, ez nem történhetik, hisz a lehetőségnek megvannak határai, s az ég, mely e szívet úgy alkotá, hogy Julia nélkül ne élhessen, nem teremtheté őt csalfának. S így tünődtem napról napra inkább. Mint az, ki nehéz álomba merülve küzködik szomorú képei ellen, s százszor vigasztalva magát, hogy csak álmodik, még sem űzheti el azokat magától: így küzködém e gondolattal, míg végre magam is, s talán Juliánál inkább, elszomorodtam. Boldog csak az öreg vala köztünk. Nem mintha leánya szerencséjének örült volna, s mert ismerve jellememet, annak jövőjére nézve, mit e földön legkedvesebbet bírt, megnyugodott; szívét megelégedéssel főkép az tölté, hogy leánya egy nagy, hozzá illő név örökösével egyesül, a többi mind mellékes dolog vala. — Ha egyszer majd a törvényes király visszajő, s jönnie kell nem sokára, — így szóla sokszor, — megkérem, hogy neveimet s címeimet rád ruházza át, s így az tovább fog élni, felmagasztalva még a tiéd által, melyhez csatoltatott, mintegy kettőztetve korát; gyermekeitek nemessége két ezred fényét hordja magával, gazdag, tisztelt, az első Francziaországban. S tudod-e mi az, az első család Francziaországban, melynek nemessége régibb, mint Európának országai? És senki sem fog ellentmondhatni ez állításnak; én egy connétablet számolok őseim között, te kettőt, s hány maréchal s országnagy lépe ki ivadékunkból; családi történetünk a nemzet krónikája. Lám, nem az, hogy magam sírboltba szállok, sőt még az sem, hogy tőletek válnom kell, hanem csak az, hogy családomnak utolsója szállok le a sirba, s leányom nem vezérelve senkitől, miután a pajzs felfordítva felfüggesztetett sírboltunk fölébe, talán egy pórnak nyujtja kezét, olyannal osztja

birtokunkat, ki vele nem egyszületésű: az fájt halálos ágyamon. — Volna fiam, nyugodtan halnék még ma.

Nem találva más okokat, végre e kifakadásoknak tulajdonítám Julia szomorúságát; mert hogy ez Juliának fájt, azt természetesnek látám. Míg ő haldokló atyjának ágyánál állva, életét adta volna, csak hogy végső pillanatait egy örömsugár hassa át; míg ő nem látott, nem hallott semmit, nem gondolt semmiről, nem emlékezék a világról, s hogy rajta éldelni neki is jog adatott, addig atyja számítva feküdt ágyában; addig családja fenmaradásán tünődék; addig nem érezve fájdalmat, hogy ily leánytól kell megválnia, azért vádolá végzetét, hogy fiút nem ada neki. — Mit ér e leány neki? mit ér hű ragaszkodása? mit érnek a meleg szerelemcseppek, melyek homlokát áztatják? — hisz leány, s ez nem viheti tovább nevét; ez nem tarthatja fel családját; mit bánja ő, hogy általa sirattatni fog: a világ legrosszabb gyermeke kedvesebb neki e leánynál, csak fiú legyen. Közönséges emberek szeretik gyermekeiket jó tulajdonaikért: ő fentebb áll, nála a család fenmaradása a czél; mit bánja, ha gyermekei szívtelenek, mint önmaga, a név mégis fenmarad, s ha a nagy család még egy századig fennállva, végre mint az aloé egy virágot hajt, a világ, mely a rózsákat megveti, nagyobb zajt fog ütni bámulatában, mint száz tavasz virágzásán. Nem mérjük, hanem számoljuk az ivadékokat, s habár a fa véghajtása, mely csúcsán áll, oly gyenge, hogy ha a földön állna, egy gyermek által porba tapodtatnék: ki meri mondani, hogy nem magasan áll?

Hogy e tapasztalás Juliának keserves vala, bizonyos; sőt magam is elidegenítve érezém magamat akkor azon férfitól, ki halála ágyán ily hidegen tuda számítani, s czéljának elérésére érzeményeket színlelni e végső pil-

lanatban ís, melyek lelkét nem melegíték. De végre, ha mindent meggondolunk, ki nem áldozza fel előítéleteinek az igazságot? s ki merné a grófra fölemelni követ, s mondani, hogy előítéletei nincsenek? — Idegen előítéleteket nem értünk, s kárhoztatjuk vagy nevetjük, s mégis magok az okok, melyekkel ellenök felléptünk, sokszor, sőt közönségesen, nem egyebek, mint ismét előítéletek. Nem kellene oly büszkéknek lennünk.

XXXIV.

Valmontné most többször jött házunkhoz. Én nem nagy vonzalmat érzék hozzá, s többnyire kerülém társaságát; részint, mert az egészen világi örömökben elmerült asszonyon kedvet nem találék, részint s talán inkább, mert Julia több ízben félig tréfából, az öreg gróf pedig minden komolysággal mondá, hogy szeret, s vigyázzak magamra, nehogy szép szemei lekössenek. Megvallom, maga a gondolat, habár tréfából kimondva, hogy Juliámnál mást szerethetek, bántá lelkemet.

Egyszer épen a kertből jövén, Juliámhoz sieték, s nem léphetve vissza illetlenség nélkül, noha a marquise is ott volt, bementem. Jöttöm váratlan, s a két asszony zavarodott vala; Julia egy nyitott levelet rejte keblébe, s arczain könyek peregtek le, melyeket sietve letörölt; a marquise kényszerített mosolygással viszonzá köszöntésemet, s miután a beszélgetés még egy ideig a legnagyobb feszességgel tovább folyt, a marquise eltávozott.

Julia hallgatva ült munkaasztalához, én az ablaknál virágait nézém; nem írhatom le, mi fájdalmas érzemények tölté el e látszólag közönyös történet szivemet. Végre nem tűrhetve tovább e hallgatást, Juliához menék,

s nem tudva mit mondani, hosszú habozás után végre így szólék: — Julia, ön valamit titkol előttem.

Ő elpirult s tovább dolgozott.

— S nem volna-e jogom — szólék remegve tovább — e szív titkaihoz?

Fölemelé fejét, arczai lángoltak, midőn rám tekintve így szólt: — Ön jókor kezd szólani jogairól.

Valami oly hidegen megvető vala e tekintetben, s annyi keserűség e szavakban, mi egész belsőmet megrázá. Meg valék semmisítve, magamon kívül járék fel s alá a szobában, s lelkemben száz gondolat, száz ellenkező feltétel küzködött. Végre elhatározám magamat, s Juliához lépve ismét, így szólék: — Julia, ha ön más jogokat ért, mint melyeket a szerelem önkényt ad, csalatkozik; én szívétől kivántam bizodalmat, nem mert esküvel köté le életét az enyémhez, de mert szeretve gondolám magamat. Engedelmet e tévedésért.

Julia csodálkozva néze rám; szemeim könyekkel teltek el, midőn így folytatám: — Oh Julia, engedelmet, hogy szeretve mertem gondolni magamat; én, az érdemetlen, kinek jogot nem adhata semmi, mint hű ragaszkodása, s azon érzemény, hogy habár keveset bír, nem bír semmi olyast, mit feláldozni kész nem volna, szeretve öntől, ki e föld legszebb, legbájlóbb asszonya; de ki tehet róla, a csalódás szebb volt, mint hogy ellentállhaték, s eléggé büntetve vagyok, hogy azt el kelle vesztenem.

— Gusztáv — szóla Julia látszólag meghatva szavaimtól — mi bántja szívét?

— S ön kérdi ezt? — szólék elragadva fájdalmamtól, — oh kérdje e földet, miért sötét, ha napja leszáll; kérdje a gyermeket, miért könyezik, ha anyja sírja fölött kesereg; kérdje a fát, miért fonnyadt el, ha gyökeréről levágatott. S mi ez az én keservemhez képest? Csak az én veszteségem pótolhatlan, csak az enyém

előre nem látható, csak az enyém egy hosszú véghetlen szenvedés. S ön kérdi, miért kesergek? s nem tudja-e, mi a szerelem? E szív, oly tiszta, oly angyali, nem érzé-e soha egész lényét elmerűlve egy másban, nem álla-e elkülönözve a világtól, nem látva, nem hallva, nem érezve semmit, mint kedvesét; boldog, ha mosolygani, pokol kínjait tűrve, ha kesergeni látá; Istennek gondolva magát, ha jöttével könnyű pirosságot teremthete kedvese arczain; ez egy érzeményben gyökerezve minden erővel, s mégis oly erősen, oly reménydúsan az élet vészei közt, mint a fa, melyet a szél megrázhat, s mely megvetve ingatja ágait csapásai alatt. S ön nem érezte ezt soha?

— Nem értem önt, — mondá Julia, szinte elijedten tekintve rám.

— Jól van — folytatám, — lám, így szerettem önt én; vagy nem így: mint én szerettem, azt szó nem mondhatja ki, elme nem foghatja meg; s ha tekintetem nem mondá ki, s remegő szívem nem érezteté szívével, nem fog érteni soha. S tudja-e mi az, ezt egyszerre elveszteni, mindent egyszerre; egy világot teli örömökkel, egy múltat, melyről évekig álmodoztunk, s mely most mint csalódás áll előttünk; jövőt, melyben édent képzelénk, s mely egyszerre egy határtalan pusztaságként terül el előttünk.

— Gusztáv, mi jut eszébe? — szóla remegő hangon Julia.

— Semmi! — szólék elkeseredve,— semmi, csak az juta eszembe, hogy az élet szép dolog, s hogy jól teszi, ki hozzá ragaszkodik, de csak, míg tőle valamit várhat; mert ha végre az, mit aranynak gondolt, sárga földdé válik kezei között, az balgatag, ki e terhet el nem veti, s tovább fárad vele. Eszembe jutott, mi kedves vala ez élet nekem, csak egy pár héttel, egy pár órával

ezelőtt; hogy megaláztam volna magamat, csakhogy tovább bírhassam; hogy térden csúszva rimánkodtam volna egy pár óráért, hogy áldottam volna a zsarnokkezet, mely lánczokat adva lehelni hágy; s hogy most nincs dolog oly alávaló e földön, melyért ez életet oda nem vetném.

— Gusztáv, ön ma szörnyű,— mondá Julia halaványan, — de én nem értem fájdalmainak okát.

— Jól van — szólék elkeseredve — beszéljünk hát nyiltan. Hogy önt szerettem, s miként szerettem, azt ön maga tudja; e szív nem tud hazudni, s nem tud titkolni, s ön bizonyára sohasem kételkedett érzeményeimben; hogy boldog valék, midőn atyja ágyánál hűséget esküdött; hogy száz fellegvárakat építék azóta, melyekben mindenütt boldogságom lakott, nem szükség mondanom; hogy ön nem szeret, azt szíve érzi, s úgy tartom, nem szükség elbeszélni történetemet.

— S ki mondta azt önnek? — kérdé Julia elpirulva.

— Ki? — szólék fájdalom-elfojtott hangon. — Oh a szívnek nem sok kell, hogy megértse sorsát. Körüljártam a viruló téreken, hol a tavasz ezer ibolyát teremte, s megkérdék minden virágot, s a nagy virágozás felelt: Julia szeret; s fölnézék a csillagokhoz, s ragyogó sorukból olvastam: ő szeret; s a csalogányok éneke, s az erdő zúgása, s a nap s az éj, a merre csak fordulék, minden egy hangon kiáltá előmbe: légy boldog, ő szeret; szeretlek, ezt ismétlék gyenge hangon önnek ajkai is, s szívem már nem birá gyönyöre terhét; — az egész világ hazudott: hallgatása most megmondá a valót.

— S mert egy gyermekes kiváncsiságnak megfelelni nem akarék, — viszonzá komoly hangon Julia, — mert hallgaték, hol szavaim csak szívét bánthaták, vagy legalább oly dologról tudósították volna önt, mihez

köze nincs, s melyen nem segíthet: ön azt hiszi, hogy adott szavamról megfeledkezem, s atyám előtt letett eskümet megszegem? Ön nem ismer.

— Igérete, esküje — szólék szomorúan — egy adott szó. S ön hiszi, ha ez igéretet teljesíti, ha esküdt szavának megfelel: akkor megelégedhetem? Ha ön az oltárhoz lép, s igent mond; ha atyja kedveért talán elfojtja még könyeit is; magát gyermeki kötelességérzetből vagy talán könyörületességből feláldozza s nőm lesz, nemde, mi mást kivánhatok még? Nem fogok-e a világ előtt oldalán járhatni? s ha majd bájait mindenki magasztalja, büszkén mondhatni: ez asszony, kit ti bámultok, az enyém, mert haldokló atyja egy esküre kényszeríté, s én elfogadtam áldozatát; az enyém, mint az ázsiai zsarnoké a rableány, lekötve ezer lánczokkal; ez asszonynak kötelessége engem szeretni, vagy legalább szeretetet színlelni, vétkeznék Isten s emberek ellen, ha nem hazudná ez érzeményt; nem fogom-e átfoghatni szabadon karjaimmal? s ha szíve nem fog sebesebben dobogni öleléseim alatt, szerencsés lehetni a gondolatban, hogy e szív, melyet az ég boldogságra alkotott, boldog nem lesz, mert mást szeretni nem fog; s ha ajkaim hideg ajkaihoz szorulnak, s lángoló csókomra csók viszonoztatik, nem fogom-e boldogan érzeni: mi híven teljesíté nőm kötelességét? s ha halvány arczait látom, s reggelenkint könyek nyomát, nem fog-e vigasztalni az öntudat, hogy ez arczok miattam halványultak, e könyek mind általam facsartattak? Oh én véghetlen boldog leszek, nemde? S mit kivánhatnék még ezen felül? Oh Julia, szerelmet, szerelmet kiván e szív. Mióta legelőször látám, mióta a szív először emelkedett szenvedélyében, csak ezért kérém a végzetet; a gondolat, hogy valaha enyémnek nevezhetem, szebb vala, mint hogy remény-

leni mertem volna, s én boldog leheték a nélkül is; ha szeretve tudám magamat, mit bántam a többit én. Ha a napot fellegek borítják, a föld mégis világos marad, míg egén áll, ha ragyogni nem látjuk is; s én boldog leheték távol Juliámtól, csak tudva azt, hogy lelke felém sugározik, s csak idegen akadályok tartják távol tőlem. De szerelmet kivántam, lángoló szerelmet, minő e szívet tölti, véghetlent, öröklőt. Lelkemet adám szerelmemnek s lelket kérék; mit ér a test nekem? nem éldelni, szerettetni akartam; mit ér birtoka? önnek több, mint hogy egész boldogsága feldulása nélkül adhatná, nekem nem elég.

Julia hallgatott, de meghatva néze rám, s szemei könyekkel teltek.

— Oh Julia! — folytatám elragadtatva, — miért nem vala bizodalma hozzám? mikor atyja előtt gyermeki szeretettől kényszerítve örök hűséget esküdött, miért nem mondta akkor, mindjárt mihelyt magunk valánk, hogy az igéret kényszerített vala? Fájt volna, de akkor szívem még nem szokta meg a gyönyört, s tűrhetém. A föld legboldogabb embere egy pillanatig, miután ez eltünt, legalább azon öntudat vígasztalhatá lelkemet, hogy Juliám bízott bennem s hogy nekem köszönheti boldogságát. Atyjához mentem s mondtam volna, hogy nem szeretem, vagy hogy szavam már lekötve levén, nem teljesíthetem igéretemet; atyja megvetett, a világ talán rágalmazott, de Julia becsült volna, s én megelégedhetém. De most, oh hogy most kelle erre jutnom; hogy miután már hozzá szoktam a boldogsághoz, midőn egész jövőmet ez egy reménynyel összekötém; hogy most, miután, mint a holdkóros, a gyönyör legmagasb fokára érék, kiáltja fel nevemet, hogy ébredve ily magasról lezuhanjak s elveszszek; hogy most, miután az édes italt végcseppjéig kiürítém,

mondja, hogy méreg vala, s hogy vesznem kell: oh Julia, az kegyetlen.

— Gusztáv — szóla Julia mindig inkább meghatva — mi hasztalan kínozza önmagát.

— Ne szóljon így hozzám, — viszonzám elfojtva fájdalmamtól — ne legyen oly nyájas az iránt, kinek esztelen szerelme szívének bizonyára csak fájdalmat okozott; e szelíd hang újra felveri szívemet, s nekem nyugalom kell. — Mit használ? mi szükséges, annak később vagy előbb úgy is történni kell; minek ez új meghatás? Atyjához fogok menni, s meg fogom mondani, hogy szavamat nem teljesíthetem, s azután ne féljen, jelenlétem nem fogja többé bántani nyugalmát; az öreg rám fogja halmozni egész megvetését, átkát talán; de ön atyjának kedves fog maradni, önt szeretni, csodálni fogja az egész világ, mint eddig, s ez elég nekem.

Könyeim záporként törtek ki, Julia megszorítá kezemet. — S ön — mondá lágy hangon — ön, ki engem úgy szeret, ki nélkülem nem élhet?

— Én — szólék — s ki szól rólam? Mi vagyok én, hogy boldogságom számbavétethetnék, ha Julia nyugalmáról van szó? Isten vagyok-e, hogy áldozatokat kívánhatnék, vagy ha nyújtatnak, elfogadhatnám a nélkül, hogy önmagamat meg ne kellene vetnem? Oh Julia! legyen boldog, bárhogy, s bárki által, én megelégszem. Áldani fogom végzetemet, s büszke lenni, valahányszor arczain öröm ragyog fel. Csak boldog legyen, hogy e szív soha meg ne bánja tettét, s legalább azt érezhesse vigasztalásúl, hogy nem hasztalan vérezett. — Julia sírt. — Ne sírjon, angyal, ne sírjon értem! hisz egyszer mégis boldog valék, habár csak képzetemben, de boldog, mint senki más e földön nem volt, s e csalódás emléke édesebb leend, mint másoknak egy

egész élet teli éldeletekkel. Hisz ön nem fog egészen felejteni, nemde?

— Gusztáv, — szóla Julia remegő hangon: — szeretlek.

Szeretsz! — kiálték föl szinte elijedve a véghetlen gyönyör érzetétől, mely keblemet eltölté, — Julia, szeretsz? az Istenért, ne tréfálj velem!

— Szeretlek,— szóla nyugodt hangom. Magamon kívül valék, keze ujjaim közt remegett, lángoló arczain záporként patakzottak könyei. — Istenem! — kiálték fel, — add egy angyal szívét nekem, hogy ennyi boldogságot elbírhassak! Karjaim közé szorítám kedvesemet. Oh a szív erősebb mint gondolnók, hogy ennyi gyönyört érezve, egyszerre meg nem szakad boldogságában.

Később Julia elbeszélé, hogy Valmontné szeret, s hogy e vallomás, melyet neki ma reggel tett, s mely szívének annyira fájt — vala az, mit tőlem el akara titkolni. S én hittem; mit ne hittem volna Juliámnak? Még az estve egy levelet adott által, melyet Valmontnénak saját kezéhez kelle adnom. Más nap menyegzőnk egy hónappal közelebbre vala határozva.

XXXV.

A menyegző napja közelgett, képzelheted boldogságomat. Mint az, ki egy tetőre hág, s a kilátásnak, mely reá fenn vár, örülve, alig várhatja az éldelet pillanatát, s mégis, ha körültekint, oly bájló tájakat lát maga körül, hogy alig folytathatja útját, annyira megelégszik azzal, mit már élvez: ilyen valék én; megelégedett, sőt boldog, s mégis teli reményekkel. Oh barátom! vannak órák e sötét élet közepett, melyekben átlátjuk, hogy a rege a paradicsomról való lehet még e világon is.

Majdnem mindig magunk valánk. Valmontné, mióta Julia levelét átadtam, nem jöve házunkhoz, s így a végső kellemetlen érzemény, mely keblemet főkép az utolsó időben, midőn magamat általa szeretve gondolám, ez asszony jelenlétében tölté, eltünt, s egészen boldog leheték. — Férfinak — vagy legalább annak, ki még hiúság által egészen meg nem romlott, — kellemetlenebb nem lehet semmi, mint ha magát oly asszonytól szeretve látja, ki iránt vagy nem érezett, vagy nem érez többé hasonló érzeményeket; szinte elszégyenülünk hidegségünkön ily pillanatokban.

Sok szükséges arra, hogy boldogok legyünk, mert a szív soha nem kevésbbé elég önmagának, mint örömei közt. Hogy boldognak érezzük magunkat, szükség, hogy minden egyhangban legyen körülöttünk, hogy sehol fájdalom ne lépjen elönkbe, sehol még csak érzéketlenség se, mert miként a rózsa, úgy a szív is, mennyivel inkább nyílik virágozás közt, annyival könnyebben veszti leveleit a legkisebb érintésnél. — Körömben mindez megvala, a merre csak fordultam, öröm sugárzott elömbe. Az öreg, ki már egészen felüdült, majd egy régi billikomot vagy drágaságot ada leányának, s egy családi történetet beszélve el, mosolyogva megjegyzé, hogy banquier uraimék, minden gazdagságuk mellett, oly valamit, min ennyi emlék függne, még sem adhatnak leányaiknak; majd velem jára fel s alá kertjében, vagyonbeli viszonyainkról szóla, s mily gazdagok leszünk e házasság által; s egész valója szinte megifjodott örömében. A cselédek víg arczokkal jártak körülöttünk, mert Juliát szereték; maga a természet örülni látszék, nyarának egész pompáját kitárva; maga az ég fellegtelenül boltozott fölöttünk. E napok szebbek valának, mintsem leírhatnám.

Armandot ritkán látám, az öreg e napokban nem

folytatá munkáját, s nem mehetvén még Párisba önmaga, Armandra bízá a menyegzőnkhöz szükséges minden előkészületeket. Mikor utolszor náluk volt, 20.000 francot ada neki előttünk, gyöngyök kifizetésére, melyeket Julia számára vett; azóta nem láttuk őt.

Történt, hogy még némely foglalatosságaim lévén ügyvédemmel, Párisba menék; az ügyvéd nem vala otthon, Armandot nem találtam, s rosszkedvűen járék ide s tova a városban, várva az estét, mikorra inasa hazajövetelét igéré, s így értem a palais royalba. — Én nem szerettem e helyet soha; tudod, mennyire utálom a politikát, s mi kevés érdeket gerjesztének bennem kis csatái s győzedelmei, melyekben annyi vita után mégis oly kevés vívatott ki. Talán atyám hideg okoskodásai okozák ezt, talán maga természetem, mely mindennek csak költői oldalát akarta megragadni; de annyi bizonyos, hogy főkép mióta Juliát szeretém, a politikában nálam közöl nyösebb ember nem lehetett, s hogy ez talán egyik fő oka későbbi szerencsétlenségemnek. — Ez életben, hol annyiszor csalódunk, nem jó hajónkat egy horgonyra bíznunk; nem jó egész boldogságunkat egy, bármi fenséges tárgyba vagy személybe helyeznünk. Mint a dús nem egy helyre teszi pénzét, sőt külországba küldi vagyonának egy részét, hogy egy helyen vesztve, legalább mindig valamije maradjon, mi tovább kamatozik: ilyen legyen az ember; mennyivel több kártyára teszi szíve kincsét, annyival biztosabb, hogy mindenét elveszteni nem fogja. Napoleon fia képénél vigasztalá magát egy világ veszte után; s hány embernek nyújta ismét enyhet a világi zaj egy kedves lény veszténél? Én, fájdalom! nem ezek közé tartozom, s elvesztve azon egy tárgyat, mi által boldog valék, s miért magamat feláldozni kész lettem volna, szükségkép szerencsétlenné, s mi rosszabb, önössé váltam. De hagyjuk ezt. A politika, mint mondám,

gyűlöletes vala előttem, s mégis nem lépheték soha e roppant palota oszlopai alá a nélkül, hogy az egész forradalom, s vele száz szomorú kép ne emelkednék lelkem előtt.

Ha e ház kőfalai előtt állok, melyek e nagy emberi mozgalomra oly hidegen, oly mozdulatlanúl néztek le; ha az ösvényeken járok, melyeken egykor az elvadult nép tolonga körűl, s melyek ismét símán és ékesen állnak, mint a forradalom előtt: akkor e nagy kor eleven képe áll előttem, s elszomorodom. — Nem mintha azt szánnám, mi általa elveszett, s mi szívemnek épen oly érdektelennek látszik, mint a jelen állapot, de mert eszembe jut, mi gyöngék s alávalók vagyunk még történeteink legfelségesb pillanatjaiban is; hogy mennyit kell felejtenünk és mily távol állnunk a legcsodáltabb korszakoktól, hogy az egyesek undokságát felejtve, a nagy egésznek örülhessünk. — Ily gondolatok töltének el ez nap is, midőn a palais royalban fel s alá sétálék. A hosszú oszlopfolyosókon a nap árasztá el sugárait; száz bolt előtt minden, mit a luxus csak kigondolhat, kitárva állt, s a fasorok alatt ezerek tolongtak vegyes tömegekben, örömfáradva, gondtalanúl. — Igy állt e hely ötven év előtt is; akkor, mint most, tolongva vegyült a mulató sereg e világos téren, vígan, míg a szegény chiffonier vagy rongyos napszámos a nyomorúság kínjait hordva szívében, ballaga e vegyes csoport között, bosszús gondolatokkal enyhítve éhségét. — Három év elmúlt, Desmoulins Camill elmondta beszédét a hárs alatt, s a nép megfosztá lombjától a fát, hogy magának cocárdokat készítsen, s minden megváltozott. — Szomorúan, levert szívvel ballaga az egykor vigadó a hosszú folyosókon körűl, s a napszámos fölemelt fejjel álla a szónok előtt, ki az udvaron a Bastille ostromáról beszéle, s a népet múltjára intve tettekre buzdítá. Három év s egy új

világ! s hát mi fog történni azon háromban, mely most következik? — így gondolkozám mapamban, s elborzadék a gondolattól. A forradalom Franciaországban bevégezve nincs; elég egy évet tölteni e hazában azon meggyőződésre, hogy a pártok inkább fáradtan, mint leverve pihennek; s mit hoz a jövő? Oly nép, mely mint ez, annyi ideig foglalatoskodott politikával, mely minden kormányformát megpróbála, s mindenikért vérét ontá, hihetőkép egy puszta ténynél, minő a juliusi forradalom, megállani nem fog, ha maga a kormány fennállása nem intené is naponkint a forradalomra; s mi fog történni, ha e nép még egyszer fegyvert ragad?

Sokáig jártam körül az udvaron; végre esni kezde s nem tudva, mit csináljak, egy játszó házba menék. — Minden hibák s emberi tévedések közt nincs egy, melyet annyira gyűlölnék, mint a játékot; nem szörnyű következéseiért — mert hisz emberi sorsunk lakolni minden élvezetért, s minden szenvedély, mennyivel több gyönyört nyújt, annyival több veszélyekkel fenyeget, — de mert a játék lelkünket elrontja, s mert nincs semmi, mi rossz tulajdonainkat inkább kifejtené. — Mert mi a játék? Vannak emberek, s voltak az újabb korban nagy írók, kik e hibát, felruházva a költészet szép köntösével, mentegetni akarák. Szép a sorssal szembe szállni, így szólnak, szép egész jövőnket egy pillanat eseményétől felfüggeszteni, s ki tudja, mi más pompás mondatokat hozva fel állításuk mentegetésére. De vajon e szenvedély, mely oly költőinek hirdettetik, mi más, mint fösvénység; alávaló aranyszomj, csak abban különböző attól, mely a vén fukart lelkesíti, hogy meggondolatlanúl választá útjait. — De a való játékos, így szólnak ők, nem pénzért játszik, neki csak az izgalom kell, mely eltompult érzékeit felrázza ismét. S vajon hát az, ki érezni nem tud, kit e világ szépsége meg nem indít,

kinek keblét szerelem föl nem melegíti, kit a haza vagy hit nem lelkesít, s ki egy halom arany előtt érzékeit fellázadni, keblét lángolni, fejét szédelgeni érzi, nem fukar-e? ő, ki előtt az egész világ nem ér fel egy pár aranynyal, ki családját elhagyja, kedvesét visszataszítja, sőt az öröm poharát undorodva ellöki magától, csak hogy, miután egy hosszú éjen át a zöld asztalnál fáradott, telt zsebekkel térjen haza, s ismét ne éldelje nyereségét, hanem eltegye új játékra, aranyhalma dagály- s apályain függve szemével, s nem ismerve más örömet ezen kívül, — ő nem volna fukar?

Ha fiatal embereket arra intünk, hogy ne játszszanak, közönségesen rossz útat szoktunk választani. A játék következéseiről szólunk, s hogy növedékünket elijeszszük, egy szerencsétlen játékos képét állítjuk elébe; megmutatjuk: hogy haladott fokról fokra mindig tovább, míg végre inség, s a legszörnyebb vétek vala első hibájának következése. E mód, mint nevelésünkben majdnem minden, véleményem szerint hibás. Veszélyek eszméje fiatal embereknél inkább csábító, mint elrettentő; mert a szív ifjú korunkban annyira megszokta a reményt, hogy jövőt festve magának, a valószínűség ellen is mindig csak a szebb oldalt látja képzetében; s ha végre néha eszébe jutna is, hogy reményei csalhatnak, erősebbnek gondolja magát, mint hogy a baj gondolata előtt elrettenne. — A fiatal embernek egy szerencsés játékost kellene festenünk. Meg kellene mutatnunk a nyomorúltat pénzhalmai mögött; halványan ül ott, annyi álmatlan éj után nyer. De a sors kereke ellene fordulhat, s arczain a félelem bélyege áll; évekig remegett így, s nyert mindig, s mindig remegett, mint a gonosztevő pillanatról pillanatra várva elhalasztott büntetését. S most a koczka ismét hangzott, nézd csak, hogy' mosolyog; e koczka egy család boldogsá-

gát temette el, talán egy emberélet függ síma felszínén, s ő mosolyog; mit bánja ő? hisz nyert; hisz aranyhalma ismét növekedett; ha ezeren szenvednek, ha minden francon vér függ, ő örülni fog mégis, hisz ő is vesztheteti volna, s ez elég nyomorúlt lelkiismeretének. — Oh ha fiatal embereknek ezt mutatnók, ha megmutatnók, mi önössé válik a legjobbik is játék által, mint tanulunk végre barátink szerencsétlenségén örülni, felejteni mindent egy pár arany fölött: talán nem ülnének játszó asztalhoz soha életökben.

Az első szoba, hol én álltam, tömve vala játékosokkal, s miután egy ideig a kétségbeesett vagy szilaj örömsugárzó képeket látám, s a rouge et noir, pair impair egyhangú zaját megunám, elmenék a másodikba. Itt csak kevesen ültek; s a nézők feszült figyelemmel látszának várni a játék kimenetelére. Le jeu est fait, szóla végre rekedt hangon a croupier, a kerék peregve körülfutott, halotti csend volt a szobában, végre a golyó megállt. Rouge perd, hangozék ismét, s egy halvány ifjú kelt fel az asztaltól, s míg kalapját vevé, s a kétségbeesés nyugodt kifejezésével az ajtón kimene, a kerék tovább forgott. — Armand vala. — Szegény ifjú! — szóla egy tisztességesen kinéző öreg ember, kit hihetőkép, mint engem, csak az eső hozott ide. — Sokat vesztett-e? — kérdezém remegve. — Legalább 10.000 francot, mióta itt vagyok, s ki tudja, talán életét. — Eliszonyodtam s futottam utána, de hasztalan; míg kalapom kiadatott, melyet beléptemkor, szokás szerint, letettem, s a lépcsőkön leértem, már nem vala a kertben. Lakására mentem, s nem vala ott, utczáról-utczára futottam — hasztalan: végre fáradtan s megázva, mert szüntelen esett, a palais royalba tértem vissza, s még egyszer a játszó szobába, vélve, hogy talán visszatért; nem vala itt sem.

Ismerni akarám szerencsétlenségét egész kiterjedésében, s elmenék a drágaságárushoz, kinél Julia gyöngyei vásároltattak. — Áruk nem vala lefizetve még. Csak most látám az örvényt, melybe barátom merült, egész mélységében. A rábízott pénz el vala vesztve, s mi mást is tehete még. Feltevém magamban, hogy ez adósságot holnap kifizetem, s vele szólni fogok, s ha kell, egész vagyonomat megmentésére áldozom. De mi történhetik holnapig, mit tehet a kétségbeesett egy hosszú éj alatt, s hol találjam őt? Ily gondolatokba merülve járék fel s alá a fasorban; végre egy asztalhoz ülve szomjam enyhítésére fagylaltot adaték magamnak, be akarám várni az éjt, hogy még egyszer fölkeressem lakában, mert el valék tökélve, hogy Párist el nem hagyom, mielőtt vele szóltam. — Már besötétedett; a folyosókon hosszú sorban égtek a gázlángok, s a kert, hol csak most gyújtattak a lámpák, kétes világban terjede körülöttem, annyival homályosabbnak látszva, mennyivel nagyobb fény környezé. Az eső megszünt, s a tisztuló égen már egyes csillagok terjeszték fényöket. — Én felnézék tiszta fényökre, s nyugodtabban dobogó szívemben Julia képe támada fel ismét. — Ábrándjaimból beszélgetés ébreszte fel; Armand szava vala, hátam mögött ült egy asztalnál, de a tárgy, melyről szóltak, olyan vala, hogy első pillanatban kiváncsiságom-, később szeméremtől visszatartva meg nem fordulék, s így először életemben, bármi kínosan s belső szégyennel, hallgatództam.

— Én ma ismét vesztettem, sokat vesztettem — szóla Armand.

— Sajnálom, igen sajnálom, — felele a másik; — de a szerencse kereke meg fog fordulni ismét.

— Ha van mivel forgatni — szóla rosszkedvűen Armand — de, — egyszóval, Salamon uram, nekem ismét pénz kell.

— Kinek nem kellene az itt Párisban? — felele a másik közönyösséggel; — ha a Szajna ma tallérokat forgat víz helyett, hígye el, a szegény rouen-iaknak nem jut belőle egy csepp sem.

— Hagyjuk el az enyelgéseket — viszonzá Armand, látszólag vesztve türelmét — nekem pénz kell, s öntől, s mindjárt.

— Uram, édes örömest — szóla közbe a másik az uzsorásnak minden kellemetlen nyájasságával — de ki tehet róla, ha nincs.

— Nincs, — szakasztá félbe Armand — önnek nincs s hát kinek volna, ha nem önnek, ki az egész ifjúságot kezeiben tartja, s maholnap minden jámbor párisi atyának örököse leend. Nekem szükségkép pénz kell, kérjen százat egy hónapra, ha tetszik, de szerezze meg még ma.

— Hisz ön tudja — felele a pénz embere — mi szívesen szolgálok, főkép önnek, kit annyira tisztelek, de — —

— S ismét de — szóla közbe haragosan Armand.

— De hát — folytatá a másik nyugodtan — természetesen egy hónapi fizetés, s száztól száz, s hát menynyi kell?

— 10.000 franc — szóla Armand kis habozás után, s halkabban, mintha maga szégyenlene ennyit kérni.

— 10.000 franc — sóhajta fel a másik — de tudja-e ön mennyi ez: 10.000 franc? ez a provinciában nagy örökség; ha lányomnak kiházasításúl adom, száz vőlegényt talál egy nap alatt, s ön azt oly könnyen, oly röviden mondja ki.

— Egy szóval — szakítá félbe Armand — nekem 10.000 franc kell, s kérdem, meg fogja-e szerezni?

— Lehetetlen uram, egyáltalában lehetetlen, — viszonzá a másik; — mit gondol ön, honnan vennék ennyi pénzt?

— De Salamon uram, édes Salamon uram, — szóla Armand elfojtott hangon — ez összeg becsületem meg-

mentésére szükséges; lássa nyíltan szólok, ön mindig barátságos volt irántam, szerezze meg e pénzt s míg élek, hálaadója leszek.

— Lássa ön, — szóla a másik, kávés kanalával findzsáját pengetve, — ily embernek, mint mi, nem kellene játszani, az nagy, gazdag uraknak való; lássa ön, nekünk még szereznünk kell.

— Tanácsa jó, igen jó — viszonzá Armand, s hangja remegett, mintha belső megindulás szorongatná keblét — de most későn jő; csak most segítsen ki s követni fogom, hígye el, követni fogom bizonyosan.

— S honnan fizetné pénzemet? — kérdé a másik emeltebb hangon — mert 20.000 franc, mivé kölcsönöm egy hónap alatt nőne, nem oly summa, melyet a játékasztalnál könnyedén nyerni lehetne.

— Lássa Salamon — szóla Armand — önnek megmondhatom: e napokban követségi titoknok leszek, kinevezésem annyi mint bizonyos, már azt mondják, hogy alá is iratott, és aztán — —

— Majd gratulálunk — szóla közbe a másik — szívünkből gratulálunk.

— De édes jó Salamon uram — szóla Armand rimánkodva — ne enyelegjen, hanem segítsen. Ha szíve van, ha egy ember életét koczkára tenni nem akarja, szerezze meg e pénzt, s jótevőmnek fogom tartani, második atyámnak.

— Ez mind szép és jó, — szóla amaz, — s öntől, ki velem mindig oly megvetőleg bánt, kétszerte örvendetesebb; de ily szegény embernek biztosság kell, s hacsak valami kezest nem tud találni, nem segíthetek. Nincsenek-e baráti?

— Barátaim, — szóla közbe Armand keserűen; — oh te jámbor, mintha bizony barátaink volnának, ha szükségünk van reájok.

— Például, — folytatá a másik nyugodtan — az a fiatal gróf, kivel lakik.

— Gróf, — szóla Armand hidegen — s én tőle koldulni nem fogok.

— Vagy Dufey?

— Dufey annyit tett már értem, hogy többet kivánni szerénytelenség volna; — viszonzá Armand — azonkívül a summa oly nagy.

— Épen itt jő — szóla a másik, nem hallgatva Armand szavára; oda hivá s az egész ügyet elébe terjeszté. Dufey egy pillanatig gondolkozott, végre megigérte a kezességet, elküldé a zsidót pénzeért, ki még egy pár phrasist mormogva a nemeslelküségről, elment.

— Nekem is egy kérésem volna hozzád, — szóla Dufey végre halkabb hangon.

— Kérd éltemet, — rebegé Armand.

— S megigéred? —

— Esküszöm!

Ők elmentek. Én mély gondolatokba merülve hajtaték ki a városból.

Másnap jókor reggel Párisba menék, s bankáromnál pénzt véve, a drágaságárushoz sieték, hogy őt Juliám gyöngyeiért kielégítsem. Az árjegyzék már ki vala fizetve még tegnap, úgy beszélé a kalmár, késő estve jött oda Armand, s elhozá a pénzt. — Meggondolám, mennyi áldozatokba kerülhetett barátomnak ily tetemes summa megszerzése, s mily kevés bizalma vala hozzám, s elkedvetlenítve tértem haza.

Előtermünkben Armanddal jövék össze, hidegen, sőt látszó zavarral fogadá köszöntésemet, s elsietett. Juliámhoz menék; ő rosszúl érezé magát. Reggel még jól vala, sőt Armanddal, mint komornája mondá, kétszer beszélt is, de azóta feje megfájult. Rosszkedvűen járék ide s tova a házban, majd Juliám hogylétéről tuda-

kozódva, majd atyjával beszélgetve, majd ismét a kertben andalogva. Sehol sem vala nyugtom. Julia oly szükségessé vált szívemnek, hogy egy órát nem tudék eltölteni nélküle, s lelkemet mintegy bús előérzet háborgatá szokatlan magányában. Ebédre nem jöve asztalunkhoz. Végre ebéd után magához hivatott.

Halványabb vala, mint közönségesen, látszólag nyugtalan, s felgerjedett, mit én csak betegségének tulajdoníték. Kérdezősködtem hogylétéről, s mondá, hogy magát ugyan jobban, de a migrainetől elgyengülve érzi. S végre levelet ada, kérve, hogy Valmontnéhez vigyem, s magam várjak a feleletre. — Kezét csókolám, ő remegett, s mikor ismét kérdezém: mint érzi magát, kért, hogy küldjem be komornáját, mert le kell feküdnie. Noha Juliát többször láttam hasonló állapotban, soha sem így fölgerjedve; s midőn aggodalomteljesen Párisnak vevém útamat, eltökélém, hogy orvosát magammal hozom.

A marquisenál Dufeyt találtam; épen egy levelet olvasa előtte, s midőn belépék, átadá nékie, hogy maga menjen végig rajta. Arczain öröm sugárzott, s mikor levelemet átadva én is, Valmontné a mellékszobába ment, mint mondá, némely rendelések tételére, s én Dufeyvel magam maradtam, szinte meglepett vígsága. Igy ez embert nem láttam soha, s noha féltékenységem egy idő óta megszünt s most, midőn Julia betegségéről beszélék, s közönbösségét látám, melylyel tréfáit folytatá, magamat még nyugodtabbnak érzém, nem írhatom le, mi kellemetlen érzeményt gerjeszte e beszélgetés. Legyen, hogy az ember is, mint az állatok, természetétől bizonyos ösztönnel bir, mely által ellenének jelenlétét megérzi; legyen, hogy a szív azt, kit egyszer, habár igazságtalanúl, gyűlölt, később átlátva hibáját, gyűlölni meg nem szűnik; elég, Dufey jelenléte nekem

kellemetlen vala, s szinte könnyülve érezém keblemet, midőn Valmontné a terembe visszatért, s még egy szót suttogva Dufeynek, az utóbbi elment.

Tudod, mily viszonyban állék Valmontnéhoz, s ha meggondolod, hogy azon asszonynál valék, kitől szeretve gondolám magamat, s ki iránt inkább elidegenedést éreztem, s hogy mint egy másnak jegyese valék ott, képzelheted állapotomat, melyben órát óra után folyni láttam.

Már gyertyák gyújtattak, Valmontné maga is nyugtalan vala, a komornyik még nem tért meg a kivánt holmival, s Julia kérte volt, hogy ne ereszszen haza azok nélkül; ilyek által tartóztatva még maradnom kelle, s otthon Julia betegen! — Hosszabbnak idő még nem látszott soha. Beszélgettünk, s Valmontné eszes asszony vala; de végre a tárgyak kifogytak. Csak szívünk azon kimeríthetlen forrás, melyből beszélgetésünk unalom nélkül foly; ha ez hallgat, az egész világ nem elég csak egy óra kellemetes eltöltésére sem.

Már kilencz múlt, s nem tűrhetve tovább a várakozást, mondám, hogy orvost kell kivinnem, hogy Juliának azon holmira ma szüksége úgy sem lehet, s hogy majd holnap jókor reggel jövök, s mindent a marquise cselédjeitől átvéve, kiviszem, még mielőtt mátkám felébredett.

Valmontné látszó zavarba jött, tartóztatott, de hasztalan; végre rám vetve szemeit, kérdeze: — Valóban oly annyira szeretem-e Juliát?

Valami különös vala e kérdésben, s viszonyaimban valami olyan, mi zavarba hozott. Annyit hallám, hogy ez asszonytól szerettetem, mig végre magam is elhivém, s szavakat keresve, melyek érzeményeit kevesebbé sértsék, hallgaték.

Ismétlé kérdését, s még inkább meglepetve, végre kérdezém: hogy' kételkedhetik?

— Semmiben sem csaljuk minmagunkat annyira, mint érzeményünkben — szóla Valmontné, — s természetesnek fogja látni, hogy Juliának leghívebb barátnéja e pillanatban, midőn egész jövője forog fenn, e kérdésre jogosítva van.

Felszabadulva aggodalmamtól, s szinte szégyenelve elhittségemet, mely miatt Valmontné kérdését más kútfőből magyarázám, szabad útat engedék szívemnek. Megmondám, miként szeretem Juliát; hogy életemnek legszebb reménye teljesül, midőn őt magaménak nevezhetem; hogy nem élhetnék nélküle, s jövőmet csak neki szentelve, boldogítni fogom; szóval elmondék mindent, mit csak szenvedelem sugallhat szavainknak s mit csak akkor mondhatunk, midőn szerelmünk elég való, hogy túlságainkat magunkkal is elhitetheti.

Valmontné hallgatott, lesüté szemeit, s egész valójában annyi elfogultság, oly leirhatatlan vegyülete a bánat- s zavarodásnak látszott, mely lelkemet nyugtalansággal tölté el. Kérdezém okait; ő elkerülve felelt előbb; végre, midőn meggyőződém, hogy valamit titkol előttem, s kérém, hogy mondja meg, s mentegetéseire mindig nagyobb nyugtalansággal ismét kérém, még egyszer kérdeze: bizonyos vagyok-e Julia szerelméről?

Mióta Julia maga mondta, oly meggyőződve valék boldogságomról, hogy többé nem is kételkedtem; de e kérdés, s Julia levele, s Dufey, ki csak előbb hagyá el a szobát, egyszerre egész féltékenységemet fölverék.

Valami történt, gondolám magamban; Valmontnénak valamit tudni kell, s szenvedelmesen ismét kérdezém, s ő ismét hallgatott. Végre, a kétségbeesésig felindulva bizonytalanságom által, lábaihoz borultam, s kértem mindenre, a mi szent s neki kedves e földön, hogy ne

titkolódzzék előttem. Mondtam: ha Juliától tudná, hogy nem szeret, most mondja meg, mikor reá még idő van; hogy keblemben elég erőt érzek lemondani, de nem e kétely elbirására; elbeszéltem, mit Dufeyről gyaníték, s hogy örökre hálaadó leszek, ha a valót, bármi szörnyű volna, általa megtudom, s így megmenekszem attól, mi e földön leginkább fájna szívemnek: azon érzeménytől, hogy Juliát boldogtalanná tevém. Egész keblem úgy fel vala dúlva új kételyeim által, hogy a legszörnyebb bizonyosság szinte boldogságnak látszék ez állapot után.

Valmontné könytelt szemekkel néze rám. — Ön Juliát inkább szereti, mint gondoltam volna — szóla végre: — szánom önt.

— Az Istenért! — kiálték magamon kívül, — legyen irgalmas, ne gyötörjön tovább; mondja meg, a mit tud, s ha az volna bár, hogy Julia nem szeret, sőt ha az volna, hogy mást szeret, áldani fogom e hírért, csak e bizonytalanságtól mentsen meg.

— S igéri ön, hogy semmit sem fog tenni, — szóla a marquise remegő hangon, — hogy bármi legyen, mit hall, nyugodt leend?

— Igérem, — szólék szorult szívvel.

— Becsületére?

— Becsületemre.

A marquise a mellékszobába ment. Egész testemen remegtem, soha nagyobb felgerjedésben szívem nem dobogott. Egy pár percz után kijött ismét. — Mit ön sejdített — szóla habozva, — ön férfi, s a mit becsületére igért, meg fogja tartani.

— Mit ön sejdített, — folytatá Valmontné — való, — Julia Dufeyt szereti.

Megsemmisítve valék.

— Olvassa ön e sorokat, — szóla tovább, a levelet adva

kezembe, melyet magam hozék, — s győződjék meg szavaim valóságáról.

A levél körülbelül így szólt:

Beteg vagyok, annyira fölgerjedett szívem. Én Dufeyt szeretem; tudod, meddig küzködém ez érzemény ellen, de hasztalan, a szív legyőzé akaratomat, nincs többé erőm ellentállani. — Midőn minap általad levelére feleltem, s te barátságodra igéréd, hogy többé levelet tőle elfogadni nem fogsz, akkor el valék határozva. Gusztáv oly nemes lélek, s annyira szeret, s én meg valék győződve, hogy ha nem is boldog, legalább megelégedett fogok lehetni karjai között, hogy, gyermeki kötelességemet teljesítve, szívem el fogja felejteni régi érzeményeit. Hasztalan! A levél, melyet Dufey ma Armand által küldött, fölvere képzelt nyugalmamból, keblemben mindenhatóan emelkedék a szerelem, nem választhatok többé. Mennyit szenvedek e pillanatban, mennyit fogok szenvedni ezentúl, ha visszanézve multamra talán egy atya átka, egy jó ember szerencsétlensége áll előttem, az ég tudja! én csak azt mondom, hogy mást nem tehetek. Ha vétkezem, irgalmazzon az ég, miért teremte ily érzeményt e szívbe. Legalább ő szeret, ő boldog lesz karjaim között! mit bánom én a többit! Oh barátném! legyek elátkozott örökre, tegyem boldogtalanná atyámat, az egész világot, csak ő szeressen, s nem fogsz panaszt hallani ajkaimról. Nem irhatok tovább, fejem oly zavart, hogy alig maradnak gondolataim, szívem remeg e szótól, s mégis le nem irható boldogsággal telik el, ha arra gondolok, hogy övé leszek. Ma estve, ha besötétedik, s atyám nyugodni ment, ő eljő. Armand által tudtára adtam; tartsd addig Gusztávot magadnál, akármi módon. A postalovak várnak s még éjfél előtt elmegyünk. Dufey egy távol követségre küldetett s magával visz. Az ég áldjon meg

szerelmedért. Oh! hogy így kell elhagynom beteg atyámat! Istenem, Istenem! mi lesz belőlem!

Mit érezék, midőn e szerencsétlen sorokat végig olvasám, azt le nem irhatom; ha keblembe nézhetnél s látnád a fájdalmat, mely azt még e pillanatban, midőn közte s közöttem annyi szenvedésteli év áll, csak emlékénél is eltölti: sejdítenéd. Hallgaték.

Valmontné vigasztalni kezde; lelkemet szörnyű nyugalom tölté el, milyen a kétségbeesésé. — Sok még rejtélyes vala a levélben, Julia előbbi viszonya Dufeyhez, s főkép Armand befolyása. A marquise szinte örülve látszó nyugalmamon, mindent elbeszéle. Dufey már régen szereté Juliát; atyja nemesi büszkeségből nem engedé meg házasságukat, s ők csak titkon láthaták egymást. Egyszer az öreg — nem tudni ki által — tudósíttatott viszonyukról; de Julia, ki egy régi házi barát által, kivel a gróf bosszúja tervét közlé, megintetett, Valmontnénak irt, s az Dufeyt vigyázatra intvén, az egész tovább is titokban marada. Magam vivém a levelet Valmontnéhoz, magam valék segédeszköze csalattatásomnak. — Később Julia mindinkább meggyőződve atyja rendíthetlen akaratjáról, s szerelmemről, nem győzhetve le félelmét, melyet atyja iránt mindig érezett, s nem határozhatván el magát azon vallomásra, mely által boldogságomat elrontaná, föltevé magában, hogy Dufeytől megválik. S miután Dufey s ő közötte némi viszongások is történtek, s főkép atyja előtt esküvel megigéré, hogy enyém lesz, föltétele határozattá erősbült. Dufey többször irt, kért, de hasztalan; Julia visszakivánná előbbi leveleit, s Valmontnét, ki közbenjáró vala köztök, barátságára kéré, hogy többé levelet tőle el ne fogadjon. — Armand által küldé hát Dufey végsorait. — Armandnak sorsa tőle függött, pénzzavarjaiból ő menté meg, szolgája vala, s megtevé akaratját.

Mily hatása volt a levélnek, Julia soraiból látám; nem vala több titok előttem. — Elbámultam. A marquise egy rakás levelet mutatott, melyeket Dufeytől Julia nevében visszakért, s melyek még nála valának, valamint azon utolsó is, melynek olvasását jöttömmel félbeszakasztám. Néztem az irást, a dátumokat; Julia nevét, s a felirást; olvastam egyes sorokat s nevettem kínomban. Mikor magamat leginkább szeretve gondoltam, mikor legboldogabbnak érzém magamat: ő egy másnak irt! talán neveté érzeményimet, talán kigúnyolá szenvedelmes ragaszkodásomat, s én hittem. S Armand! ő, kinek barátja valék, mint senkinek e világon nem; kiért éltemet adtam volna, s ki megcsalt; egy kis hivatalért, egy pár ezer francért eladott, s most talán velök nevetett hiszékenységemen. Keblemet egy nem ismert érzemény tölté el, vágy, melyet még nem éreztem soha, de melyről gyanítám, hogy boszú. — Fölvevém a levelet, s kalapomat, s el akarék menni. Valmontné előmbe állt. — Hová megy ön? — szóla nyugtalanúl. — Mátkámhoz, — felelék keserűen.

— Az Istenért Gusztáv! — kiálta kezemnél fogva — gondolja meg, mit tesz; legyen férfi.

— Férfi! nemde férfi? — szólék nevetve — elég sokáig valék gyermek; elég sokáig hittem, a nevetségig hittem; de ne féljen, most férfi leszek, s legalább kaczagtatni nem fogok többé.

— Gusztáv! — szóla Valmontné — emlékezzék igéretére, becsületszavára, s ne hagyja megbánnom, hogy kivánatát teljesítém.

— Oh ne féljen — szólék remegve — én nyugodt leszek, nyájas, jó modorú, én nem fogok bántani senkit, csak elejébe akarok lépni leveleivel, s kérdezni: miért csalt? kérdezni, miért rontá meg éltemet? miért esküdött hűséget, ha mást szeretett? miért kaczagá

érzeményemet más karjai között? Kérdezni — — mit tudom én! de látnom kell, ki kell mondani átkomat, vagy veszni az érzemény feszítő súlya alatt. Oh ne féljen, barátnéja biztos előttem, ő élhet, ő boldog lehet; mi közöm asszonyokhoz, nekem vér kell. De az, kiért szívemet porba tiporta, kiért szerelmemet megveti: élni nem fog, ő nem fog győzedelmeskedni fölöttem; ő nem fogja álszánakozással kimondhatni nevemet, s hogy kár értem, mert jó ember valék, s tudja az ég mi mást; ő nem fog mosolyogni kétségbeesésemen; s nem Armand. Esküszöm, holnap hármunk közül egygyel kevesebb él.

— Ön szörnyű haragjában; de bizom szavában, — mondá Valmontné, — ön a becsület embere.

— Becsület embere? — szólék elragadtatva fájdalmamtól, — szavam? — S tudja-e ön, mit érzek, hogy e szavakra emlékeztet? vegye el egy anyától gyermekét, s mondja, hogy nem illik sírnia; hogy mielőtt hírül adák, megigérte, hogy sírni nem fog; esküdött, hogy nem fog könyezni: s azt hiszi, hogy megtartja igéretét? S ő nem többet vesztett mint én, s neki nem szükségesebbek könyei, mint nekem a vér. Igéret, eskü! — s nem igért-e hűséget Julia nekem is? nem esküdött-e szerelmet ő is? s most — — — őt szerelme ragadta magával, engem gyűlölés, s ki tudja nem erősebb-e ez?

Valmontné még mindig visszatartóztatott, én szabadkoztam; végre elfelejtkezve mindenről, félre taszítám s elmenék.

Mikorra kiértem, nyugodtabb valék. A hallgató éj, a csillagok keblem vészét kevéssé lecsillapították, s szenvedélyeim helyett mindinkább le nem irható fájdalom vőn hatalmat lelkemen. Kocsimat a kertkapunál hagyva, gyalog menék a házhoz. Minden hallgatott, csak Julia ablaka állott még világosan. Felsieték a lépcsőn,

lábaim remegtek, alig haladhattam e folyosón, hol, valahányszor Julia szobájához menék, lelkemet máskor boldogság tölté el; e küszöb, mely mint éden kapuja, csak boldognak nyilt mindig, most — — —

A falhoz támaszkodám, hogy lélekzetet vegyek, oly feszült vala szívem. Végre bemenék. A komorna épen egy málha berakásával foglalatoskodott. Felijedve elömbe állt. — A grófné alszik, — szóla remegő hangon. — Én magamtól eltaszítva, benyitám Julia ajtaját. — A komorna elfutott. — Előttem Julia s Dufey állott. Julia halványan szoborként állt ott, az asztalra támasztva kezét, minden tagja remegett; Dufey nyugodtan, arczán szilárd elszánás mutatkozott; halvány vala ő is, de a lángoló tekintet, melyet rám vete, mutatá, hogy nem félelemből. Hallgatánk. — Lelkemben boszú s fájdalom küzködött, s ha tőr lett volna kezemben, nem tudom őt, vagy magamat döföm-e át vele; ekkor megnyilt az ajtó, s a remegő komornától követve, hálóköntösében az öreg gróf lépe a szobába. A cseléd, ki félve boszúmtól, Julia atyját felkölté, elküldetett, s magunk valánk.

A gróf hallgatott; komor tekintetet jártatva körül, állt ott; soha alakja tiszteletreméltóbbnak nem látszott, mint e néma fájdalom súlya alatt. Végre Dufeyhez fordulva, méltósággal így szólt: — Hogy önt itt látom s ez órában, csak azon megvetést igazolja, melyet ön iránt mindig érezék. Mivel tartozik bántott becsületemnek, habár tegnap óta nemesedve, talán tudni fogja; s ha más helyzetben inasom unokájával szembe állani gyalázatnak tartanám is: ön bizonyos lehet, hogy ezúttal meg nem feledkezem róla, hogy egy semmirevalót megbüntessek.

Dufey arczai égtek, egész valójában düh mutatkozott; de mérsékelve magát, elfojtott hangon csak azt felelé, hogy készen fogja találni.

S a gróf leányához fordult. — Julia — szóla, s hangja remegett, s arczának szilárd kifejezése helyébe véghetlen fájdalom lépe, — te életem legszebb reményét rontád el. — Azok után, a mik történtek, Gusztáv szabad, s én visszaadott szavával agg napjaimnak végörömét vetem el magamtól; szerettelek, s te végnapjaimat véghetlen keservvel töltéd el; érted éltem, s te tőrt döfsz szívembe; évekig nem vala más gondolatom, mint hogy boldogan lássalak, s te gyalázatot hozál agg fejemre. Elátkozhatnálak, — szóla elfojtott hangon, s szeme villogott, — elátkozhatnálak! de nem: mondj le e férfiről!

Julia remegve állt előbbi helyén, földre sütve szemeit; hallgatott.

— Mikor születtél, — folytatá az agg lágyabb hangon, — áldám Istenemet, fölemeltelek az éghez, s örömkönyezve imádkozám: tartsd meg Istenem! Szemednek tiszta sugára, s gyermekajkaidnak mosolygása mennyei boldogságot áraszta el lelkemen, s számkivetve bár idegen földön, szegény s elhagyott, e pillanatban megfeledkeztem mindenről, oly gazdagnak érezém magamat birtokodban. Oh ne kényszeríts arra, hogy e pillanatot átkozzam: mondj le e férfiről.

Julia hallgatott.

— Gondolj anyádra, — szóla az agg ismét, — de hisz nem ismeréd; gondolj hát egy lényre, ki csak benned te élt; ki véglehelletéig csak rajtad függe egész szívével; ki kínokkal szült, könyek között ápolt, remegve őrizé napjaidat. Mikor meghalt, áldást monda fölötted, s rám nézve, így szóla hozzám: Szeresd Juliádat, ő helyettem fogja jutalmazni szeretetedet; ne végy nőt magadnak: ez egy gyermek több örömet fog nyujtani s hálaadóbb lesz, mint ha fiaid lennének; szeresd őt egész szívedből. S én megtevém végkivánatát; s most, midőn meg-

őszültem, midőn síromhoz közelgek, gyermek nélkül álljak e világon, hogy átkozzam anyádat s végkívánatát? Julia! gondold meg, mit teszesz: mondj le e férfiről.

— Dufey eskümet bírja, — szóla elfojtott hangon Julia, — nem vehetem vissza szavamat.

— S nekem nem esküvél ellenkezőt, — szóla közbe az öreg indulatosan — vagy talán az eskü, melyet atyádnak mondál, nem köti le lelkiismereted? De, — folytatá nyugodtabban, — jól van; nem gondolám, hogy végnapjaimban arra jutok, hogy ez embertől valamit kérjek, de legyen. Az úr Juliámat szereti, nemde szereti? — szóla Dufeyhez fordulva, — legalább mondá, bizonyosan esküvé, hogy szereti; mutassa meg, s mondjon le róla. Dufey hallgatott. Az öreg folytatá: — Nézzen reá, s vajon azt hiszi-e még, hogy boldogítja? atyjától elátkozva, s megvetve ismerőseitől, az egész világtól, veti magát ön karjai közé, nem mert önt még szereti, nem mert boldogságot remél, de mert esküje köti, mert feláldozza magát: vajon ön elfogadja-e az áldozatot?

— Julia azon korban van, — viszonzá nyugodtan Dufey, — midőn szabadon határozhat önmagáról, s a törvények e jogát védeni fogják még atyja ellen is; ha ő magát szabadnak gondolja, s csakugyan nem szeret, visszalépek, máskép nem.

— Jól van hát — szóla az agg ismét — most ismered őt, most láthatád egész alávalóságát. Egy atya, kit ő megbántott, s ki egész családjának jótevője, leányáért könyörög előtte, s ő hidegen a törvényről szól, ő nyugodtan elmondja, hogy gyermeke teljeskorú, s hogy, mert jobban szerette, mert sírjához közelebb áll, az atyának nincs joga már többé gyermekére. Mondd neki hát, hogy megveted, hogy róla lemondasz, hogy még leányom vagy, s az fogsz maradni.

— Atyám! — szóla Julia, s szavában oly valami volt, mi szívemet mélyéig felrázá, — ha tudná, ha csak sejthetné a kínokat, melyeket szavai e szívnek okoznak: nem szólott volna így. De az ég látja lelkemet, én nem teljesíthetem parancsait.

— Nem? — szóla közbe az öreg, s arczai égtek — gondold meg jól, mit teszesz, e pillanattól függ jövendőd s ne felejtsd, mennyivel tartozol atyádnak.

— S gondolod, hogy ezt elfelejthetném? — szóla közbe Julia, s arczain egy keserű mosolygás lejte át, — hogy elfelejthetném, miképen ez éltet neked köszönhetem, s a kínokat, melyeket tűrök, s az elnyomatást, mely alatt szenvedtem, mindent neked. E szívben nincs egy fájdalom, szemeimből alig folyt egy köny, mely nem intene rád. — Julia, elragadtatva fájdalmában, mondá e szavakat, arczai lángoltak; az öreg hallgatott. — Azt mondod, hogy szeretél, — folytatá Julia elkeseredve, — oh ha hiszed, hogy az, mit irántam érezél, szeretet vala, szánlak: mert nem ismeréd az érzeményt. — Mikor még gyermek valék, szelid Máriám gondviselése alatt élve kevés boldog éveimet, naponkint, vagy néha hetenkint egyszer jövél leányodhoz. Arczod mindig komoly s szigorú vala hozzám; nyájas szavak helyett ajándékokat adál, s én remegve csókolám kezedet. A kiket körülötted láttam, mind oly mély tisztelettel szóltak felőled, hogy magasabb lénynek gondolálak; s ha Máriát szobádból visszatérve annyiszor sírni láttam, s ha láttam, mint félnek cselédeid, ha csak közelítél: mi csoda, hogy én is csak félelmet érezék jelenlétedben. Mária meghalt, s kolostorba küldél. Évekig alig láttalak néhányszor, s akkor is csak pillanatokra; mikor tizenöt esztendős koromban házadhoz visszatértem, s ismét tisztelőkkel körülfogva, ismét komoly fenségedben láttalak, gyermeki félelmem nagyobb vala, mint annak-

előtte. Gyöngyöket adál, fényes termekbe vezetél, mulatságról mulatságra hurczolál, mindent, a mit mások kívánhatnak, bő mértékben éldeltem, de mindezt, mert parancsolád, mindezt engedelmességből, melynél egyebet leányodtól nem kivántál, s melyhez végre úgy hozzá szoktam, hogy szinte elfelejtém, miként akarnom is lehetne. — Ekkor jött első férjem házunkhoz, majdnem egykorú veled, hiú, gyalázatos ember, kit első pillanattól gyűlölni kezdék; de dúsgazdag, s nagy családból való. Kevés hetek múlva tudtomra adád, hogy férjem lesz. Nem ismerém még a szerencsétlenséget, melyre elitéltél, egész mértékében; de borzadtam a gondolattól, hogy életemet ezen emberrel kell töltenem. Borzadtam, de hallgaték; hisz te nem kérdezéd: szeretem-e, akarok-e nője lenni? ő gazdag volt s nagy családból; s szigorú tekinteted világosan mondá, hogy előtted hasztalan esdekleném. Hallgatva megtevém akaratodat.

Mennyit szenvedtem e szörnyeteg karjai között, magad tudod; végre az ég kegyesebb vala mint te, s megszabadíta. — Huszonkét éves valék, nem vala asszonyi keserv, melyet nem ismertem volna, s nem tudám, mi az öröm. Ekkor láttam Caesart; soha ember ő előtte nem közelíte hozzám szeretve; komoly parancsolataidat hallám, s úgynevezett barátnéim könnyelmű csevegését, de nem ismerém még a szót, mely a szív mélyéből jöve, szívünkhöz szól, s melyet tőle hallék először; szerettem őt. Lett volna bárki, keblem oly boldogtalannak érezé magát elhagyatottságában, oly lángolón vágyódám érzemények után, hogy talán mást is egyformán szerettem volna. Boldog valék egy pillanatig. De észrevevéd, s lányodnak nem kelle boldognak lenni. Dufeynek nagyatyja szolgánk volt, szólál hidegen, s nem szabad szeretned őt. Mit bánád te leányod könyeit? mit bánád, hogy szívének végörömét elvevéd? Neved-

nek képzelt fensége fenn fog maradni, s őseid nem fogják szemedre hányhatni, hogy lányodat boldogítád. Engedelmeskedtem ismét, ismertem vasakaratodat, s ellenmondás nélkül menék Avignonba. Ha szíved van, gondolhatod, mit szenvedtem; de mondd magad, hallottál-e tőlem egy ellenmondást, csak egy panaszt ajkaimról? Caesar utánam jött, én nem hallgaték rá; önelhatározásomnak tulajdonítva azt, mit parancsolatodra tevék, lemondék arról is, mi e földön egyetlen reményem vala, hogy tőle legalább becsültetni fogok. Adott szavamra, hitemre emlékeztetett, s én önmagamat mondám hitszegőnek. Meg fog vetni, gondolám magamban, s le fog mondani rólad, kirántja képedet még emlékéből is: boldogtalan lészsz, de atyád parancsolatjainak eleget tettél.

Caesar, — folytatá Julia kis hallgatás után, — jobban ismeré e szívet, mint hogy, bár önvallomása után, hitszegőnek gondolhatá. Ismeré nézeteidet, s a hatalmat, melyet fölöttem gyakorolsz, s nem szünt szerelmére emlékeztetni leveleiben. Ekkor ütött ki a júliusi forradalom. Ha előbb még néha remélheték, most mindennek vége vala; ismerém nézeteidet, s tudám, hogy azok után, miket Caesar e napokban tett, soha megegyezésedet nem nyerhetem el, s hogy nincs hátra egyéb, mint lemondanom.

De Caesar levelei szenvedélyéről szóltak, s Valmontné tudtomra adá, hogy mindjárt a forradalom után egy neki ajánlott követséget csak azért nem fogada el, mert Párist, hol láthatott, elhagyni nem akará. Rég megszüntem önszerencsémben bízni, kivánataim mind kedvesem boldogságáról szóltak, s mert, habár ennyi hűség örömmel tölté lelkemet, a gondolat tűrhetetlen vala, hogy az, kit a végzet talán nagy jövőre szánt, hivattatását miattam tévesztené el; le kelle rontani vég-

reményeit. Elhatározám magamat. Ön, Gusztáv, szeretett, ismerém nemes lelkét, s ha nem is szeretetet, legalább való barátságot érzék ön iránt. Megirám Valmontnénak szándékomat, s ön szerettetve gondolá magát.

Bocsánatot, barátom, e csalásért! eleget szenvedék érte; de mit lehete tennem? Látám hív szerelmét, meg valék győződve, hogy, habár szinlelt szerelem által, boldogíthatom; néném, kit annyira szeretek, élte legszebb kívánságát látja teljesülve egyesülésünk által; atyám örülni fog, s Dufey szabadon fog haladhatni pályáján, — mennyi boldogság függ tőlem, s miként állhaték ellent! Ti férfiak, kik szabadságtok érzetében magasabbat nem ismertek önmagatoknál, s kik egy világot feláldoznátok, csakhogy önmagatok előtt le ne alacsonyuljatok, nem tudjátok, hogy az asszony inkább szeret, mint ti, s hogy vannak pillanatok, melyekben mindent feláldozhat; vannak emberek, kikért évekig szinlelni kész; ti nem tudjátok, mi az: remegni egy ember előtt, s nem merni a valót kimondani; ti nem hazudtatok, mert nem szerettetek, nem féltetek soha; a mi sorsunk más.

Miért nem maradtam hű föltételemhez? miért fogadám el Caesar leveleit, miután eltökélém, hogy másé leszek? miért nem álltam ellent, mikor végre Párisba visszatérve őt hűnek találtam, s szenvedélyeinek nem állíthaték mást elejébe, mint feltételemet, melynek szívem az első pillanattól ellenmondott? — mit tudom én! Ki szerelmében csak eszét követi, ki, mielőtt kedvesét megöleli, még számíthat, s multat s jövőt el nem felejt fellázadt érzeményei közt: az nem szeretett soha; s ha ellentállni nem volnék gyenge, nem engedelmeskedtem volna atyám parancsának, s boldog lehetnék.

Mikor ön, Gusztáv, Párisba jött, feltételem meg vala változva; naponkint láttam Caesart, egy távol város-

részben találkozánk, s csak Valmontné, kinél kocsimat váratám, tudá titkunkat. Képzelheti az érzeményeket, melyekkel önt látám; képzelheti a kínt, melylyel szerelmének annyi bizonyítványai szívemet eltölték. Mikor ön Párisban először házunkhoz jött, atyám egyik jó barátja tudtomra adá, hogy atyám titkunkat ismeri, s másnap Caesart rejtett lakásunkban megvárja. Ismerem atyámat s Caesart, s remegtem a találkozás következésétől; de miután ön által e veszélytől megmentettem, szívem nem vala könnyebb, mert most gyanítám először szerelmének egész szenvedélyességét; s habár elébb eltökélém, hogy nyiltan szólandok önnel: ezután nem vala arra bátorságom többé. Véghetlen nyugtalanságban éltem. Egy részről Dufey, kihez szent eskü kötött; más részről ön, kinek szenvedelmét egykor önmagam növeltem, s kit most el kelle hagynom: itt kedvesem, ott atyám, s bármit tegyek, az egyik mindig sértve általam.

Sokszor elhatározám, hogy önnek mindent fölfedezek; de ha végre eljött, s szerelmét látám, s érezém, mennyi fájdalmakat okozand vallomásom: ismét hallgaték, s végre mindent a sorsra bíztam. Ekkor történt atyám szerencsétlen betegsége. A végzet útmutatásának vevém atyám kivánatát, s feltevém magamban, hogy az esküt, melylyel önnek örök hűséget igérek, meg fogom tartani. Caesar irt, én leveleit visszaküldém, s végre Valmontnét kértem, hogy soha többé felőle ne is szóljon. Szenvedtem, de erős feltételem nyugalmat ada szívemnek, s néha egy nemét a megelégedésnek. Ekkor jött Armand hozzám Caesar levelével. Előbb nem akarám feltörni. De Armand kérése, az ismert vonások, azon meggyőződés, hogy Caesarnak, ki soha meg nem bántott, legalább végbúcsúszavait nem taszíthatom el magamtól, szóval egész valóm ellentmonda

föltételemnek. Feltörém a levelet. A többit tudja ön. Én Caesart szeretem. Ön érteni fogja tettemet.

Meghatva rebegék egy pár szót; az öreg gróf hideg tekintetet vete leányára. — S hát elhatározott szándékod, szóla végre remegő hangon, — elhagyni házamat?

— Oh atyám — sóhajta Julia, — s elűzné leányát színe elől?

— Dufey neje házamban helyt nem talál, — viszonzá az agg komolyan — választanod kell.

— Atyám! — szóla közbe Julia — ne legyen irgalmatlan irántam; lám most ismeri szenvedéseimet, tudja mennyit küzködtem, mennyi ideig mondék le éltem legfőbb reményeiről; oh ne taszítson el magától! Nem ismeri Caesart, nem tudja mily jó ő, s miként szeret; ő le fog mondani politikai pályájáról, mint egy atyát fogja szeretni!

— Mint atyát? — szóla közbe haraggal az öreg — engem, mint atyát, ő, az inas fia. Elég! kértelek, s te megtagadtad kérésemet; tenmagad vetéd el a koczkát, s ha egykor eljönnek a megbánás napjai, tenmagadnak hányhatod szemedre sorsodat. — Ekkor az öreg az asztalhoz ment s csengetett. — Itt van-e még a notár, kit a városból hivaték? — szóla a belépő komornához, s midőn az igenezve felelt, folytatá: — Félóra múlva jöjjön szobámba, s rendeltessék oda akkorra a plébános is, és az öreg Lajos. Ön, — szóla Dufeyhez fordulva, — Juliával, s te, kedves Gusztávom, maradjatok itt, hivatni foglak.

Az öreg kiment, egy tekintetre sem méltatva leányát. Julia Dufeyre támaszkodva zokogott, én az ablakhoz menék, s kinézve a hallgató kertre, melyben annyi boldog órákat töltöttem, lelkem leírhatlan fájdalommal küzködött. Végre az öreg grófhoz hivattatánk. A magas aggszerű szobát egy pár gyertya világítá; az asztalnál, melyen egy csomó iromány feküdt, fejét kezére támasztva ült a gróf; arczai halványak voltak, kezei

remegtek; a szoba egyik sötétebb szegletében a plébános és notár suttogtak egymással.

Az öreg Lajos, a grófnak rég nyugalmazott szolgája, urával szemközt állva, szokott figyelemmel követé minden mozdulatát, mintha parancsait várná. Mikor beléptünk, a gróf leülni intett. Ismét hosszú hallgatás következék; végre a gróf mintegy erőt véve magán, így szólt:

— Egy nagy titkot hordok szívemben. Síromba vittem volna magammal, de az ég nem akará, hogy családomnak végivadéka egy hazugsággal szálljon sírjába, s az idő eljött, melyben fel fogom fedezni. Tudja mindenki, hogy a forradalom napjaiban atyám emigrált, Németországban éltünk, egy gazdag gróf házánál, ki egykor Francziaországban lévén, atyámmal megbarátkozott, s az idegeneket szívesen fogadá. Két év mulva egyetlen leánya nőm lett. Jámbor, de beteges asszony, kit soha nem szerettem, s kit csak atyám kedveért vevék nőül. Atyámnak fájt, hogy szegénységünk miatt nevünkhöz illőleg nem élheténk, s én elvevém a gazdag leányt, noha a világ kényelmeit éldelve, naponkint inkább érezém, hogy boldogságát feláldozám. Szívem rég másé volt. Egy szegény polgárleány, kivel véletlenül megismerkedtem, bírta szerelmemet; s habár nőm, a mennyire hideg kedélye engedé, szeretve ragaszkodék hozzám: a régiebb indulat erősebb vala, mint hogy legyőzhetém. Így múlt év év után, az öreg gróf meghalt, nőm mindig betegesebb lőn, s habár leányunk, kit ő öt éves házasságunk után szült, ismét melegebbé tevé viszonyunkat, maga e gyermek oly nyomorúlt volt, s Máriámnak is majdnem egykorú leánya oly deli s mosolygó, hogy még itt is, mintha a sors akarta volna, az atya, mint a férj, csak házán kívül érezé boldognak magát. Visszahivatánk Francziaországba. Beteg nőm

gyermekével Németországban maradott. Mikor fél esztendei távollét után visszatérék, leányomat sírjában, nőmet halálos ágyán találtam, s csak hogy betegségét végnapjaiban ápolva, eleget tegyek azon fájdalmakért, melyeket hidegségem által okoztam, s hogy a jámbort sírjához kövessem. Az alatt atyám is meghalt, szabad valék; s Mária, ki míg ő élt, megelégedék szerelmemmel, most többet kivánt. Miattam elhagyta szülőit, csak szerelemben bízva követett eddig, s most jogosítva gondolá magát, hogy nőmmé váljék. De ő polgárleány volt, s végre kérésére csak azt tehetém, hogy törvényes gyermekem halálát elhallgatva, helyébe leányát, kit véghetlenül szerettem s ki a megholttal csaknem egykorú vala, törvényes gyermekemnek fogadám. E leány te vagy, Julia. Mária, ki haláláig házamnál felnövelt, anyád. Lajos, ki akkor mint inas velem volt, tud minden környülállást, s ez írások bizonyságot teendnek felőle, ha épen szükség volna, a törvényszékek előtt is. Itt a bizonyítvány törvényes leányomnak haláláról, — szóla a notárhoz fordulva, s az irományokat átadva egyenkint. — Itt Julia keresztelő levele; itt számtalan levél, melyekben anyja e viszonyokról szól, s ha még több kell, a városban, hol mint emigráns éltem, elég ember fog találkozni, ki mind erről bizonyságot tehet. S most, — szóla Juliához fordulva — szabad vagy, anyádnak neve Müller volt, s ezzel lépsz ki házamból. Önnek, — folytatá Dufeyhez fordulva, — holnap 50,000 franc fog fizettetni, leányomnak egyetlen vagyona; a notár itt van, a házassági szerződést feltehetjük azonnal.

A gróf hallgatott, égő arczain véghetlen bánat s elkeseredés küzködött, s mikor az irományokat még egyszer átnézve s összekötve a notárnak átadá, egy nehéz sóhajtás emelé mellét. Mi többiek meglepetve állánk körülötte, s az öreg Lajos száraz kezével törülé sze-

meit. Julia nyugodtan állt, arczai halványabbak voltak, mint közönségesen, de semmi sem mutata felgerjedést vagy megindulást, midőn a grófhoz fordulva, erős hangon így szólt: — Hogy ön — megálla egy pillanatig, később mintegy erőt véve önmagán, folytatá — hogy a gróf úr születésemnek titkát csak ma közli velem; hogy mint törvényes leányát nagy névvel, s dús birtok éldeletei közt felnövelve szívemben reményeket gerjeszte, melyeknek egykor nem kelle teljesülniök; hogy a város közbeszédének tárgyává tett; hogy míg egy szerény polgári körben boldog leheték, ha sorsomat követhetém, ifjúságom előitéleteknek, szívem legszebb érzeményei egy névnek áldoztattak fel, mely nem vala az én nevem, — talán jogot adna panaszokra: de ne féljen a gróf, én nem fogok panaszkodni; inkább ismerem a kört, melyben eddig éltem, s inkább útálom régóta hideg alávalóságát, mint hogy belőle kilépni szerencsétlenségnek tartanám, vagy midőn azoktól, kik közt annyi évek alatt rokon szívet nem találtam, megválok, mást kivánhatnék, mint azt, hogy velök soha meg nem ismerkedve, szívem ne tanult volna kételkedni az embereken. De hogy anyámat csak most ismerteti meg velem, hogy midőn első gyermekéveimben szeretve simulék ápolómhoz, nem mondá soha, hogy anyám keblén pihent szívem; hogy miután a jámbor szív törötten halt meg, soha sem vezete sírjához, s nem mondta: itt anyád fekszik, anyád, ki évekig ápolva nem nevezhete egyszer gyermekének; ki nőni látott, s mosolygani, ki kis karjaidnak öleléseit, gyermekszívednek vonzalmát érezve nem hallhatá egyszer az édes szót: anyám, ajkaidról; nem éldelheté azon gyönyörteli büszkeséget, melylyel az anya gyermekére mutat; nem nézhete másképp, mint remegve a jövőbe, mely őt gyermekétől meg fogja fosztani, s e viszonyt örökre

elszakítja, mely a dajkát s ápolót egykor növendékéhez köté: — hogy nem hinthettem virágokat s könyeket dombjára; hogy nem nevezhettem őt imádságaim közt, nem folyamodhattam emlékéhez keserveim között, nem vágyódhattam utána, mikor örültem, hogy boldogságomat megoszszam: — ezt bocsássa meg az ég; én csak sírhatok.

A gróf zavarodva látszék, s egy pár szót rebege, hogy mindezt anyja kérésére tevé, s azért, hogy leánya boldogságát eszközölje.

Julia ajkai keserűen mosolyogtak. — Boldogságomat? — szóla fájdalom-elfojtott hangon, — az én boldogságomat? mintha boldogságról szó lehetne, ha a szívet szeretetétől fosztod meg; mintha volna valami e földön, mivel egy anya ölelését kipótolhatnád? Boldogságot! oh menj a körbe, melybe anyám karjai közűl kiragadva felvevél, s kérdezd az asszonyokat, boldogok-e ők? Nézd őket fényes termeikben, szűntelen mulatságaik közt, s kérdezd őket, hódolóiktól körülfogva, megelégszenek-e? Nem érzik-e, hogy az asszonyi szív más valamire teremtetett, mint hogy hiúságának kielégítésén örüljön? Kérdezd, nem vágyódtak-e soha más örömök után, mint melyeket körükben találtak? s miután e vágy megszünt, nem érzék-e üresen, sérülve szíveiket, nem ismerik-e azon életúntságot, mely a szívet, felébredve néha az érzékek mámorából, eltölté? midőn végre láták, hogy csak éldeletet keresve, e világon éldelhetni megszűntek, hogy mindig színlelve, végre érzeni nem tudnak többé? Oh de te azt tudtad; s mikor anyám, a polgárleány, e színpadot csak távolról nézve, benn egy fényes ragyogó világot láta, te jól tudád, hogy festett rongyokból áll, s hogy az örömszín a szinészek arczain festék, mely alatt arczaik csak inkább elhalaványulnak, s ellentállhattál volna e kérésnek, mint szegény anyám könyei-

nek ellentálltál. De neked egy gyermek kelle, kire nevedet s örökségedet hagyhassad; kit büszkeséged kielégítésére eszközként használhass; s engem vevél magadhoz, mert épen legközelebb álltam; szeretet nélkül, mint most, midőn terveidnek szolgálni megszűntem, magadtól elhajtasz. Jó hogy e bizonyítványokat megőrzéd — szóla az írásokra mutatva — mert talán kételkedhetném, hogy atyám vagy.

Dufey, ki az egész jelenet alatt hallgatott, látszó zavarodásban majd az irományokra, majd a notárra nézve, végre bizonytalan hangon és sok szóval kifejezé, miképen nem gyaníthatá soha, hogy szerelme Juliát ily boldogtalanná teendi; s inkább, semhogy egy egész család szerencséjét feldulja, kész lemondani.

— Lemondani? — kiálta fel Julia elhalványulva — lemondani? oh ember! ne taníts kételkedni végre rajtad is. Lemondani, s hát nem az enyim vagy-e te, mint én a tiéd? nem esküdtél-e örök szerelmet, s hogy nem élhetsz nélkülem? s tudod-e, hogy a mit te esküvél, azt én érzém s hogy elválni tőled: halál!

Dufey hallgatott, ha lehete, még nagyobb zavarodásban, mint elébb; szánhattam volna, oly nyomorultnak látszék e pillanatban.

— Miért állsz oly némán itt? — szóla remegve Julia, sötét szemeit Dufeyre függesztve, — nem mondtad-e számtalanszor, hogy magadat boldognak érzenéd, ha szegény volnék, név s remények nélkül, nem bírva semmit, mint szerelmemet, hogy egészen csak neked köszönhessem boldogságomat. Im kivánatod beteljesedett; mint egy koldús lépek házadba, vagyon, név, barátok nélkül; nincs semmim, mint szerelmed; nem reménylek, nem kivánok semmit, mint szerelmedet; a porból emelhetsz fel magadhoz! mondd nekik hát, hogy örülsz, hogy szeretsz, s szeretni fogsz így is!

— Miként kételkedhetik, — rebegé Dufey.

— Oh én, — folytatá Julia, — én nem kételkedem; de ők, kik nem szeretnek, nem szerettek soha, ők nem hisznek. Nézd mily gúnyoló mosolylyal, mi kegyetlen szánakozással néznek rám; lám mert nem ismerik szívedet; mondd nekik csak egyszer, mint nékem annyiszor mondád, s hinni fogják; valami oly meggyőző vala e szavaidban mindig, minek ellentállni nem lehet.

— Minek ismételjem ezek előtt, — szóla erőtetve Dufey, — mit annyiszor mondék? én szeretlek, szívemből, s habár —

— Nem volt-e igazam — szóla atyjához fordulva Julia, — ha mondám, hogy szeret; ön azt hivé, hogy birtokom vagy nevemért ragaszkodik hozzám, de im nincs semmim többé a világon, s ő szeret, s én boldogabb vagyok, mióta mindezt elvesztém; legalább nem fogja többé mondhatni senki, hogy Caesárom nem szeret.

— Talán el fog jönni az idő, mikor magadat boldogtalanabbnak érzended, — szóla közbe a gróf.

— S ön örülni fog boldogtalanságomon, nemde? — viszonzá keserűen Julia; — ön áldani fogja igazságos Istenét, ki az engedetlen gyermeket megbünteté? Oh én ismerem ez atyai érzeményeket. Ha a gyermek, ki a világra helyeztetve, önvétke nélkül csak kínokat éreze; kihez soha szeretően nem közelíte senki, ki fájdalom s lemondás közt tölté éveit, s mind ezt, mert elnyomója, ki zsarnokságát a szent atyai név alatt űzé, úgy kivánà, végre széttöri lánczait; ha a félelemmel az egyetlen érzeményt, melyet ura benne ébreszteni iparkodék, elvetve magától, élni akar, szabadon éldelve önalkotta világát; ha a szerencsétlen, kinek szíve, remegve bár mint a mágnestű, de szüntelen minden küzködés ellen egy pontra mutat, nem állhata ellent, s végre azt teszi, mire természete kényszeríté: oh akkor egy nagy átok

hangzik el fölötte, a világ irtózva fordul el a szörnyetegtől, szenvedéseit a jámbor maga elfelejti, s mindenki az ég büntetését hívja árva fejére, hogy szörnyű példa legyen azoknak, kik a lánczok terhét érezve, talán szét akarnák törni, mint ő. De az atya! Oh annak minden szabad; ha szeretet helyett csak hatalmát érezteté gyermekével; ha másokra bízva nevelését, végre hosszú távollét után csak azért vevé ismét házához, hogy évekig lassú kínok között egy hiú tervnek áldozza fel; ha hideg önös számolásai között leánya szerencséje egy nulla volt, melynek értéke nincs; ha végre, mert leánya többé eszköz lenni nem akart, a haszontalan szolgát nyugodtan elűzé házától: mind ez jó s rendében van. A világ tiszteli az ősz hajakat, s az ég maga leküldi villámait szent hatalmának fentartására. Nemde úgy van? A könyek, melyeket anyám sírt, a hosszú kín, melyet én szenvedék, el van felejtve, csak haragod száll fel az éghez, csak ha bosszúért kér, hallgatja meg Isten az imádságot. Oh de én mást hiszek; az ég látja lelkemet, tudja mennyit szenvedek, s nem fog elhagyni keserveim közt.

A gróf hallgatott; lángoló arczokkal ült ott, boszús tekinteteket vetve leányára, ki elragadva fájdalmától, fölemelt fejjel állt előtte, mintha kihívná boszúját. A termet remegő hallgatás tölté el, s minden szív szorulva várá a vész kitörését, csak a plebános lépe engesztelve a felindultak közé; majd a grófot türedelmességre intve, majd Juliát nyugalomra; de hasztalan: könnyebb a természet vészeinek parancsolni, mint azoknak, melyek szívünkben dúlnak.

— Mit bánom én, — szóla elragadtatva fájdalmától Julia, — történjék bármi, én boldogtalanabb nem lehetek többé; a kehely csordultig telt, s a csepp, mely kifolyni készti, csak könnyíti terhét. Nem tudom-e, hogy anyám

boldogtalan volt, hogy atyám nem szeret, nem szeretett soha; nem hajtattam-e el házától? s mi történhetik még? Az áldozatnak legalább véreznie kell a halálos csapás után, s az embernek nem volna szabad szólni, ha szívén nehezebb seb ejtetett, hogy kínzója lássa művét? Oh hadd mondjam el neki: hogy boldogtalan valék általa, a naptól, melyben érzeni kezdék, mostanig; boldogtalan, mint szegény anyám, mint azok, kik hozzá szeretve ragaszkodtak; hadd mondjam el, hogy e házból kilépve nem viszek mást magammal, mint a bánatot, hogy küszöbén valaha átléptem; hadd mondjam, hogy szerencsémet elrontá, s maga Caesárom szerelme sem fogja elfelejtetni velem azt, hogy egy atya kolduskénti űzé el gyermekét, s nem sírt egy könyet, midőn tőle örökre megvált. Oh ezen emlék elég örökségül, mert gazdagnak, nemesnek, nagynak fogom érezhetni magamat polgári körömben, valahányszor eszembe jut, hogy azok közűl léptem ki, kiknek nemessége ily tettek által tartatik fel.

— Vígy még egyet örökségül! — kiálta fel az agg, reszkető kezét az ég felé emelve: — átkomat! — s arczai elhalványúltak, s magánkívül rogyott a plébános karjai közé.

Julia elhalványult, szemeit atyjára meresztve, görcsösen összekulcsolt kezekkel áll ott. — Ő elátkozott, — szóla halkan s alig érthetőleg, mintha akaratlanúl szóvá lett volna a gondolat. — Ő elátkozott! — kiálta fel szívszakasztó hangon, s atyja lábaihoz borulva, szenvedélyesen ajkaihoz szorítá kezét. Szemei könyekkel teltek el; szívrehatóbbat nem láttam soha, mint ez asszonyt fájdalmában. Mint a hegyfolyam, mely kilépe keskeny partjaiból, ellenállhatlanúl zúg le a bérczeken, szétdúlva mindent, mi futását akadályozza, de ha árjai leapadtak, az egykor viruló partot elpusztulva, az elébb síma ágyat teli sziklákkal hagyja, ilyen vala Julia szenvedélyében.

A vész, mely lelkét feldúlá, megszünt s előtte csak atyjának halvány arczai álltak, szívében csak a bűnnek érzete. — Oh ő elátkozott, — zokoga magán kívül, — s nem veheti többé vissza szavát; én magam öltem meg atyámat!

— Menjen hamar valaki Párisba az orvosért — kiáltott a jegyző — itt rögtöni segély szükséges. — Én, kit nem tűrhetém tovább e kínos jelenetet, sietve elhagyám a szobát. Kevés percz után lovam nyergelve volt, s Páris felé vágtaték. Az éj csendes vala, a tájt lekaszált rétek illatja tölté el, s fenn az égen ragyogva álltak a csillagok. — S e virágzó térek közepett, e tiszta ég, e milliónyi fénypontok alatt, mennyi széttörött remény, s vérező kebel, mely soha nem gyógyuland ki sebeiből! Oh szegény ember, ki míg boldog valál, oly fenségesnek, ki lobogós hajódon evezve, a természet urának képzeléd magadat, mert a szél véletlenül épen kivánatod szerint fújt és sajkádat az óhajtott part felé hajtá: várd meg a vészt, s ha sajkád szétrontott töredékekben lebeg előtted, s te magad mezteleníl, kitéve inségnek, s nem remélhetve mást a halálnál, egy szegény hajótörött állsz magányos szikládon: nézd, mi nyugodtan emelkedik a nap inséged fölött s tanuld meg, mi kevés vagy a világon; s ha alig birhatva keserved terhét, éltednek egész reményét egy pillanatban vesztéd el, s körültekintve az életben, nem is kereshetsz már egyebet rokonérzetnél, nézd az embereket: mily nyugodtan folytatja mindenik szokott munkáit vagy örömeit, miként nem változott semmi a társaságban, mióta boldogtalanná lettél, s tanuld, mi kevés vagy az emberek között. Egy porszem, mely a nap sugaraiban feltűnt, s mikor sötét lőn fölötte, elveszett. S minek hát e magas vágy, mely lelkünket eltölti? minek annyi fenséges remény, s e lélek, mely ereje

csalfa érzetében akarni mer? Ha a vakeset szolgáinak születtünk, miért kelle szabadságról álmodoznunk annyit? Oh nagy rejtély az emberi lét, s csak ki a földön túl meri keresni magyarázatát, az élhet a nélkül, hogy kétségbeessék s a sorsot elátkozza, mely őt e világra hívá, hol minden virág ezernyi elfonnyadott virágok rothadásán, minden remény ezernyi elveszett remények töredékei fölött áll, s hol a szép föld alatt nem áshatunk, s nem gondolhatunk vissza a múltra a nélkül, hogy itt, mint ott, sötét hideg enyészetet ne találnánk.

Mikor az orvossal visszajövék, már az egész ház kínos feszültséggel várt reánk. A gróf rövidre, miután elmenék, magához jött, s új átkokkal elűzve szerencsétlen leányát, végakaratját iratá a notár által, melyet aláirván, ismét ájuláshoz hasonló érzéketlenségbe esett, csak néha ébredve pillanatokra. Az orvos, miután üterét tapogatá, csak kevés órát igére a betegnek. Minden hallgatott. Nem írhatom le, mi fájdalmasan hatott az egész jelenet reám. Itt feküdt ő éltének küszöbén, egy hosszú élet után végsőt pihenve e földön; s im! miután hatvan éven túl remélt, küzködött sorsával, s kivánatainak létesítésére terveket alkotott, s annyi áldozatot hozott: mi más maradt a haldoklónak végpillanatjaiban, mint azon érzés, hogy hasztalan fáradott. S ha a lélek még talán ébren vala, s a szem, mely néha fáradtan körültekinte, még láthatott: azon szomorú tapasztalás, hogy halálos ágyánál nincs egy szem, melyet veszte könyekkel töltene, nincs egy szív, mely tőle megválva szegényebbnek érezhetné magát. S mégis e kínos magányra nem a sors itélé őt. Kevés léptekre tőle leánya várt zokogva, ki egész életében híven ragaszkodott hozzá, kit boldogtalanná tett, s ki őt szereté mégis. Egy szó, s gyermeke mellette állhatott; egy áldás, s a szerencsétlen boldognak érezte

volna magát, s ő hallgatott. Oh szomorú látni az embert, ki sorsával küzködik; látni mennyi erő, mennyi nemes érzemény vész a hosszú vitában; látni az ifjú reményeit, a férfi szilárd akaratát, az agg türelmét, mind széttörve az érzéketlen világ tompa ereje által; szomorú látni mind ezt. Oh de látni, miként küzködik az ember önboldogsága ellen; látni, miként taszítja el önkezeivel a szeretetet, melyet a sors neki, mint mindenkinek, éltében legalább egyszer nyújtott; látni, mint ragaszkodik mindenhez az életben, csak az egyhez nem, mi őt megmentheti; látni, mint veti el magától legfőbb kincsét, hogy mint a szerencsétlen, kit rémülése elámított, épen a legbecstelenebb holmit mentse meg a lángokból: oh ez szomorúabb, ezerte szomorúabb! S mégis nem látjuk-e ezt naponkint? s ha pokol a világ, nem vagyunk-e benne többnyire önmagunk legkegyetlenebb kínzó ördögeink?

Juliáról kérdezősködtem; ő szobájában vala. Dufey a városba orvosért ment. Vannak pillanatok az emberi életben, midőn a szív boldogtalansága érzetében fájdalmakat kiván. Mint a beteg kínjai között szinte örül a sebész késének, mely feldagadt tagját átmetszve megvérezteti: úgy néha önmaga keres alkalmat az ember, melyekben lelke bánatát kettőztetett erővel érezhesse. Nem építünk-e sírokat? az elhunyt kedvesnek képét nem állítjuk-e szemeink elébe? nem ragaszkodunk-e mindenhez, mi kínos emléket gerjeszthet szíveinkben? S ha válni kell, nem keresünk-e alkalmat önmagunk, hogy a búcsú fájdalmát érezhessük? Keblünkköz szorítjuk barátunkat, még egyszer akarjuk hallani szavát, látni nyájas arczvonásait, s a könyeket, melyeket értünk sír; még egyszer mindent, a mit bíránk, s vesztenünk kell, hogy keserveink kelyhében egy csepp ne maradjon, melyet ki nem ürítenénk. Talán mert egy neme

a vigasztalásnak e bánattelt világon az is, hogy legnagyobb kínjait már elszenvedők; talán mert a szerelem gyönyörei után más éldelet nincs, mint a szerelem keserve. — Juliához menék. — Maga volt. — Mély gondolatokba merülve állt nyitott ablakánál, kinézve a hallgató kertre, hol a szürkület első világa terült el. Minden hallgatott. A gyertyák majdnem leégtek, s a korányszellőtől ingatva, bizonytalan világot terjesztének el az egész szobán. Szívemet véghetlen fájdalom tölté el. Eszembe jutott egész boldogságom, melyet bírtam, s miként vesztettem el mindent, még megbántásom érzetét is, mely lelkemnek első nehéz pillanataiban erőt adott. Sírtam. — Julia visszafordult. — Atyám meghalt, — szóla nyugodtan reám függesztve sötét szemeit, — ne titkoljon semmit előlem, én el vagyok készülve mindenre.

Mondám, hogy még él.

— De remény nélkül nemde? — folytatá ő; — oh! ön boldog, — szóla egy nehéz sóhajtással — ön sírhat érte, nekem nincsenek könyeim.

— Én nem azért könyezek, — szólék elragadtatva fájdalmamtól — az idő megszünt, mikor a halál képe fájdalommal tölté szívemet; láttam, mennyit szenvedhetünk kevés óra alatt e világon, s nem vagyok eléggé önös, hogy barátaimnak éveket akarnék kívánni. Oh, de hogy ennyit kelle szenvednem, ennyit vesztenem, s hogy önt boldogtalannak kell látnom mégis, hogy szebb napjaimra vissza nem tekinthetek a nélkül, hogy eszembe ne jutna, miképen szerelmem önnek csak kínokat adott, ez több, mint hogy szívem nyugodtan elbírhatná.

Julia meghatva nyújtá jobbját. — Ne legyen igazságtalan önmaga iránt, — szóla lágy hangon; — ha van egy emlék a múltban, mely szívemet tiszta örömmel tölti; ha van egy vigasztalás, mely e pillanat keserveit eny-

hítheti: önnek szeretete, önnek nemes barátsága az. — De vannak emberek, kiket a sors szenvedni teremtett. Miként bizonyos növényeknél a langy nyári eső s a nap meleg sugára csak a betegséget növeli, mely már bennök rejtődzik: úgy vannak keblek, melyekhez még az is, mi másokat boldogítana, csak azért közelget, hogy szenvedéseiket növelje. — Ám legyen, e szív jókor tanult szenvedni, s kitől a sors az erőt, melylyel ellentállhatna, megtagadta, annak erőt adand talán, hogy elbírhassa keservét. Csak egyet kérek az égtől: önnek bocsánatát — Oh Julia! — szólék dobogó szívvel.

— Oh ne tagadja meg tőlem, — viszonzá lágy hangon ő; — lám én elég szerencsétlen vagyok. Hadd legyen e szomorú életben, melynek küszöbén állok, legalább azon egy vigasztalásom, hogy az, ki minden emberek között legnemesebben viselé magát irántam, nem fogja átkozni emlékemet.

— Átkozni emlékét? — szólék feszült kebellel. — S mi volna hát életemben, mire puszta napjaimban visszatekinthetnék, mint ezen egy emlék? Kinek öröme nincs, annak legalább valami kell, mit sirathasson: a hontalannak honvágy, az aggnak gyermeksége emlékei, nekem képed. Százszor könnyebben foszthatod meg a boldogot örömeitől, mint a szerencsétlent bánatától, mely egyetlen tulajdona, s melyhez, mint a hajótörött hajója darabjaihoz, kétségbeesett állhatatossággal ragaszkodik, mert érzi, hogy más nincs, mi által fennúszhatnék.

— Oh de te, mit gondolsz emlékemmel; te boldog lészsz — folytatám keserűen, mert szívemben Dufey emléke emelkedék — kedvesed karjai között éldelve minden boldogságot, mivel a szív, ha magát szeretve látja, s szeretni érzi, eltelik; mi leszek én neked? egy könnyű felleg talán, mely éltednek korányát elborítá, s melyet napodnak erősebb sugárai lenyomtak. — Ám legyen,

boldogságodra szükséges, hogy elfeledj, s én nem akarom elrontani boldogságodat.

— Boldogságomat? — viszonzá felsóhajtva Julia, — mintha ezek után, mik történtek, boldogságról még szó lehetne! Nem fekszik-e atyám átka éltemen? Vagy azt hiszi ön, hogy mit az ember szenvedelemtől elragadva egy pillanatban tett, azt, ha nyugalmába visszatért, el fogja felejthetni? Én nem csalódom így. Bármily hatalmat szerezzen az ember magának ez életben, bármi szabadon válaszsza útját, egy van, mi hatalmunkon túl fekszik: a múlt; s a zsarnok, ki nemzeteknek parancsol, s az egyes, ki legyőzve minden akadályt, már céljánál látá magát, nem némíthatja el szavát. Egy világot alkothatunk magunknak, de nem törülhetünk ki egy emléket lelkünkből, s vajon lehetek-e boldog ily emlékek után. — Ha magamat Caesárom karjai között boldognak érzeném is, ha körültekintve házamban vidám nyugalom s megelégedés lépne szemeim elébe, s öröm s szeretet mindenfelől: nem fog-e eszembe jutni, hogy mind e szerencse atyámnak sírján alapszik, melyet én ástam; hogy önnek boldogsága, hozzám ragaszkodó szívének egész kincse az ár, melyért ez örömöket megvásároltam. S ha végre egyike azon nehéz óráknak jövend, melyek a legboldogabb életben is ütnek néha, s melyekben csak önérzetünk vigasztalhatja bánatunkat: ha Caesárom szerelme kihűlne, nem fogna-e atyám átka jutni eszembe? — Oh mik e föld szenvedései ehhez képest, mi minden kín azon érzeménynyel összehasonlítva, hogy büntetésül szenvedjük.

Némely vigasztaló szót rebegék.

— Oh ne vigasztaljon ön — folytatá ő, — ismerem jövőmnek egész szörnyűségét; de míg Caesárom szeret, míg e szív bánata között magát egy lény boldogságára szükségesnek érezheti; míg valaki marad e világon, kiért élni s áldozni szabad: addig erőt érzek magam-

ban elbírására. Küzködni fogok bánatommal, hogy szenvedésem ne rontsa a kedves örömeit; mosolygani, ha őt vígan látom, örömöket színlelni talán, ha komor redők vonultak össze homlokán. Oh de boldog lenni — soha többé. Ki azt, miért egész életén át küzködött, eléré, még nem boldog azért; ki tudja mennyi változhatott a küzködés között? s nem nyeri-e végre csak vágyainak töredékeit harcza után? ki tudja, nem mélyebb sebet hoz-e magával, midőn czéljához ér, mint hogy diadalán még örülhetne? Oh habár sokszor ismeri szívünk azt, mi nélkül boldognak lennie nem lehet, ki a kezes, hogy, ha elérte, azzá leend, s hogy nem fog, mint én, vágyódva visszatekinteni azon napokra, melyekben még legalább egy kivánata vala!

Hallgatánk. A kerten mindig több világosság terjede; a világ, mely a gróf ablakából árada el, fokonkint elhalványodott; Julia fürteit a hűs koránszellő ebegteté. — A nap közelg — szóla végre Julia — az utolsó, melyet e házban felkelni látok, búcsúznunk kell; Caesar kevés percz múlva itt lesz, s én elmegyek. Ki tudja, talán utolszor látjuk egymást.

— Utolszor — rebegék elfojtott hangon.

— Utolszor talán e világon — folytatá Julia erőtetett nyugalommal — nyújtsa jobbját, s mondja, hogy megbocsátott.

Nem felelheték; ajkaimhoz szorítva remegő kezét, záporként hulltak könyeim.

— Oh sírjon! sírjon, szerencsétlen barátom — szóla meghatva Julia — s bár e könyek, melyeket én facsartam, annyi enyhet nyújtsanak szívének, mennyi bánattal töltik az enyimet. Mi boldog lehete ön! fiatal, megajándékozva mindennel, mi az életben kivánatos, bizva az emberekben, lelkének egész erejével ragaszkodva mindenhez, mit szíve szép s nemesnek képzele mily jövő igérkezék napjainak. Szerelem, dicsőség;

öröm; mit a képzelet teremte, mit a kivánat csak megfoghata, minden egy nagy reménynyé egyesülve; s most — — — Oh hogy nekem kelle feldúlni mindezt! Sírjon, sírjon barátom, én egész szerencséjétől fosztám meg! mert mi az élet szerelem nélkül? s e szív, mely magát csalódva látta, nem fog többé szerethetni. A nehéz seb, mely keblét fájdalommal tölti most, gyógyulni fog; idők fognak jönni, melyekben a keserv eltompulva talán csak egy sötét emléket hagy maga után: de ha a szív fölgerjedve nyugalmából, még egyszer érezni akar; majd ha egy lényt lát maga mellett, melynek közelítésénél megindul; ha látva az érzeményt, mely arczait lángokkal borítja, hallva a szót, melyet szerelem remegtet, már engedni kezd a szép álomnak, emlékem fog emelkedni lelkében, egy szó fogja fülébe súgni: Julia megcsalt! míg az ébredő érzemény elvész e gondolat súlya alatt, s a szív magányban keresi szomorú biztosságát. Oh én jól tudom, hogy így lesz; s ha végre átlátta, hogy igazságtalan vala kételyeiben, s hogy az, kit tapasztalásai nélkül szeretett volna, érzelmét megérdemlé; ha érezve elhagyottságát, eszébe jut, hogy mind ennek oka én vagyok, kinek emléke egy átokként áll életében: vajon nem fogja-e átkozni a szerencsétlent, ki egész létét méreggel tölté? Oh Gusztáv ne tegye! lám én nem tehetek róla.

— Én önt boldogítani akartam — tevé hozzá rövid szünet után, — vétkem csak az, hogy gyenge valék. — Szegény egy teremtés az asszony! Mennyit kiván tőle a társaság, s mi kevés erőt ada szívének a természet. Mily véghetetlenül szerencsétlen, ha útjából csak egyszer is eltért, s mégis mennyi csáb áll körülötte, s önmagában, mely őt eltéveszti! Az ember szabad, így szólnak philozophjaink: oh de kérdezze azt, ki szeretett, s mosolygani fog e büszke mondáson. Kinek szíve hideg

önségben magába vonúl, ki állati éldelet között, vagy a tudományok terméketlen munkáival tölté napjait, az talán szabadnak képzelheti magát: mint a szunnyadó rab nem látja börtönének magas falát, s szabadságról álmodozhatik. De ébredjen csak egyszer a szerelem ellentállhatatlan hatalma szívében, s kérdezze: szabadnak érzi-e magát? Kérdezze őt, tud-e parancsolni a világnak, hogy megváltoztatva gépi forgását, érzeményeit ne sértse? kérdezze, tud-e parancsolni önszívének, hogy az, az egyenetlen harczczal felhagyva, e világ rendszabályainak alája vesse önérzeményeit. Van egy Scyllája s Charibdise életünknek: a világ ez, s önérzetünk, s egész szabadságunk abban áll, hogy választhatunk, e sziklák melyikén akarunk hajótörést szenvedni. Boldog még, kinek lelkébe elég erőt teremte Isten, hogy ezt tehesse, s csak e sziklák egyikébe ütközve, szerencséjének legalább felét menthesse meg; én bizonytalan lebegék a kettő között, s mindenemet vesztém el.

Julia hallgatott; nyugodt lemondás, mélyen érzett reménytelen fájdalom vala kimondva egész valójában. Vigasztalni akarám; mondám, hogy az idő, mely örömeinket feldúlja, elviszi folyásában fájdalmainkat is, s más ily banális phrasisokat. Mert ki tudna újat mona keservről, mit annyi bánatok közt nem mondtak volna már ezerszer az emberek. De Julia szomorúan rázá fejét. — A fájdalom enyhül idővel — szóla komoran — de nem bűnérzetünk. Boldog, kit sorsa oly egyszerű helyzetekbe állíta, hogy mikor tőle áldozat kivántatik, önmagát feláldozva eleget tehet. De vannak nehezebb állapotok, hol kedveseink között kell választani áldozatunkat, hol egyet nem boldogíthatunk a nélkül, hogy egy mást ne sértenénk; kit a sors ily állapotra itéle, annak mi más vigasztalása maradhat, mint az, hogy kedvese, kit sértett, megbocsát akaratlan tettének.

— Oh ha az szívének nyugalmat szerez — szólék megindulva, — vegye eskümet, hogy e szívben nem marad keserű csepp emléke fölött. S bármennyit szenvedék is eddig, bármily kínok várnak reám a jövőben: átkozni fogom a világot, átkozni önmagamat, de soha nem azt, kinek éltem legszebb napjait köszönhetem.

Julia meghatva nyújtá kezét, s midőn remegő újjait ajkaimhoz szorítva szelíd arczait látám; midőn tekintetem szemeinek sötét mélyébe merülve, a könyeket látá, melyek benne remegtek; s midőn érzém, hogy szavaim a mély keservet, mely keblében dúla, egy pillanatra enyhíték: ekkor először érzém, hogy a fájdalomnak is vannak keserűen édes gyönyörei.

Ekkor lépett be a komornyik a szobába, kérve Juliát s engem, hogy jöjjünk át.

— Atyám hivat? — kérdé Julia s arczán örömsugár futa át.

Hallgatott. — Hát meghalt, — szóla Julia remegve, — nemde? — Végpillanatjaiban van, — viszonzá a komornyik; s mi sietve menénk át.

Már világosodott. A kert fái között a korány pirult. s az égve hagyott gyertyák világtalan álltak az asztalon, A szobában minden hallgatott. Közepében az ablak felé fordulva — a mint egyik szabadabb pillanatában maga kivánná — ült a gróf. Arczai halaványak voltak, s nyugodtak, mint egy halotté; a szenvedelem, mely baját okozá, nem hagya nyomot vonásain; fájdalmai a halál érzéketlenségében megszüntek, s ha mellének gyenge lélekzetét nem halljuk, s az orvos, ki üterét tartá, nem érezte volna vérének vég lassú dobbanásait, nem gondolhatá senki élőnek. — Szemei hunyva voltak, mintha szunnyadoznék. — Oh különös látmány egy haldokló! Ime még él, arczai halványak, de ugyanazok melyeket mindig láttunk s talán szerettünk; szíve dobog még,

melle lélekzik, lelke talán gondol még. Végakaratát iratja, rendeleteket tesz, szóval egyike körünknek. Egy óra s mivé lett! Rokonai elosztják birtokát, szolgái tisztelet nélkül ide s tova hurczolják testét, s a dög, melytől mindenki irtózva elfordul, kivitetik a nagy rothadás terére, vagy talán rokonabb por közé, hogy felejtve hamvadjon. S ez volna azon czél, mely után annyit fáradunk? annyi szenvedés, annyi áldozat után semmisedés? Ez az egyetlen jutalom, mely pályánk végén reánk vár, hogy mint az alávaló szolgának, urunk végre leoldja bilincseinket s elűzve házából, mondja: szabad vagy?!

Oh ha valami nagyot tettél, vagy jót, mi utánad fennmaradt; ha éltednek végpillanatjaiban még legalább egy barátot láthatsz ágyad mellett, ki általad boldogabb lett; házat, melyet építettél; ha csak egy fa nyul be virágozva szobád ablakán, melyet te ültetél, s mely földi útadnak emléke marad; de halni így minden haszon nélkül, nyom nélkül kimúlni a világból, vagy talán élted egész iparkodását semmisítve látni még végpillanatidban, — ez kínosabb, mint leírhatnók. Ily gondolatokba merülve álltam ott, majd a haldoklóra, majd Juliára nézve, s szívem mélyen érezé létünk egész nyomorúságát, melyben annyinak csak keservek és semmisedés között lehet választani. Végre az agg még egyszer felnyitá szemeit, egy fáradt tekintetet vetve maga körül. — Nyissátok fel az ablakot, szóla gyenge hangon. Megtevők. Julia kétségbeesett tekintetet vete atyjára. — Oh áldjon meg, — rebege elfojtott hangon. Az agg szomorúan néze maga körül, mintha még egyszer akarná végigtekinteni elődei hosszú sorát. Végre felsóhajtva leereszté fejét, s hallgatott. — Csak egy áldó szót! — sóhajta Julia; az agg nem felelt, keze meredten esett le széktámaszáról; nem vala többé.

A nap első sugárait árasztá el a szobán, minden hall-

gatott, csak a nagy tölgy ágaiban suttoga a korányfuvalom.

Mélyen meghatva állánk a halott körül; Julia imádkozott. Ekkor lépe egy inas a szobába, levelet adva Juliának. Julia megnézé a felírást, s elhalaványult. Sietve feltöré a pecsétet, s míg szemei a sorokon végig futának, egész teste remegett. — Az Istenért, — szólék végre, — mi történt? Ő nem felelt, szemeit a papirra meresztve s mintegy magán kívül állt. — Kitől van e levél? — szólék ismét; Julia reám néze, s szívem elfagyott e hideg kétségbeesés tekintete alatt. Hallgatva oda nyújtá a levelet. — Én el vagyok átkozva! — kiálta fel, s magán kívül esett karjaim közé.

Szobájába vivők. Én asszonyai gondjára bízva őt, a levelet olvasám. Dufeytől vala, körülbelül ezen szavakkal: Kedves Juliám! Ha ön valaha szeretett, min kételkednem nem szabad, képzelje önmaga a fájdalmat, mely e pillanatban lelkemet eltölti; s ha már átkom vala, hogy közeledésem által szívének csak keserveket hozhaték, legyen legalább bizonyos, hogy magamat büntetve érezem. Nyugalmát rontám el, feldúltam a boldog házi kört, melyben napjai folytak; sőt hogy ne maradjon semmi, minek elrablását szememre hánynom nem kellene, még nevétől s fényes állásától is én fosztám meg. De ne gondolja, hogy e szív, mely önt szeretni merte, s mely viszonszerelme érzetében boldog volt, egészen el tudná felejteni kötelességét; ne gondolja, hogy a férfi, kit annyi bizodalomra méltatott, érdemetlen vala. Én ismerem kötelességemet, s bármi nehéz legyen, teljesíteni fogom; vérezzék bár szívem örökre, én lemondok szerelméről, az esküről, mely szívét az enyémhez köté, s melyet soha el nem fogadtam volna, ha képzelhetém, hogy önnek annyi fájdalmakat okozhatna. Még idő van; menjen atyjához, kérje bocsá-

natát, mondjon le rólam, s nyújtsa kezét más boldogabbnak, s minden helyre fog jönni ismét. Atyja vissza fogja venni átkát, a kevesek előtt fölfedezett titok titokban marad, s Juliám ismét boldog leend. Boldog! oh nem, nem úgy, mint én reménylém szebb napokban; mert ki fogja őt úgy szerethetni, mint én? de szerencsés legalább, legalább irígylett, s ez több, mint mit én neki nyújthatok. Azok után, mik történtek, mindennek vége van, s jobban ismerem atyját, s inkább érezém, mi szörnyű egy atyának átka, sem hogy boldogságunkat most csak reményleni merném is. Vegye hát végbúcsúmat, melyet feldúlt kebellel mondok. Félóra múlva úton leszek, s ha súlyos hivatalom terhei között néha egy fohász száll hazám felé, legyen bizonyos, hogy az annak boldogságáért leend, kit e földön leginkább, kit egyedül szeretek. Caesar.

Elbámultam. Vannak dolgok a világon, melyeket minden tapasztalásunk mellett mindaddig lehetetleneknek gondolunk, míg meg nem történtek: s ilyen vala ez. Mindennek vannak határai e földön, csak az emberi keservnek nem, s nem az alávalóságnak; s miként a kínpadon szenvedő, míg él, nem mondhatja, hogy a kínok tetőpontjára ért, s hogy kínzói nem fognak többé semmit találni, mi által fájdalmát nagyíthatnák: úgy a legrosszabb mindig találhat még valamit, kire tekintve magát jobbnak érezheti.

E pillanatban lépe Armand a szobába, ki a gróf betegségéről hírt véve, Párisból kijött. Ha valaha barátod volt; ha valaha ifjú szíved egész erejével egy máshoz ragaszkodott, ki neki kedvesebb vala önmagánál; ha szívednek minden érzeményét, örömeidet s a keserveket csak vele érezéd; ha titkod nem vala, melyet rá nem bíztál, ha kételyed nem volt, melyre nem tőle vártál volna feleletet; szóval, lényednek kiegészítő felét

láttad benne, s most egyszerre csalva, egész boldogságodtól általa megfosztva látod magadat, vagy ha csak képzelheted, hogy ez való lehet a világon: gondolhatod állapotomat. Szívemben ezer átok zúgott, s némán álltam; boszút, vért szomjaztam, s egész testem remegett. Ő nyugodtnak látszott s jobbját nyújtá. Ekkor tört ki egész haragom. Eltaszítám magamtól kezét. Elmondék mindent, mi szívemet szorítá, a múltat s jelent, rendíthetlen barátságomat, s alávaló csalását. — S most el e házból! — kiálték magamon kívül; — el szemeim elől, gazember!

Armand nyugodt maradt, csak a gyenge remegés ajkai körül, s a könnyü pirosság, mely halvány arczát egy pillanatra elborítá, mutaták megindulását. — Értelek, — szóla végre, megvető tekintetet vetve rám — holnap reggel hatkor a boulognei erdőben felelni fogok rá. — Elmegyek, — szólék, szinte örülve a kihivásnak — te, vagy én; kettőnknek nincs többé helye e világon.

— Igazad van — szóla komolyan Armand; — de hogy oly büszkén ne emelkedjél fölöttem, hogy a becsületes ember álarcza alatt ne takard szégyenedet, tudd meg, hogy ismerve vagy. Én tudtam, hogy Julia nem szeret, tudtam, hogy gyermekes makacsságodban tenmagadat csalva, reményeidről önként lemondani nem fogsz, s magadat s Juliát boldogtalanná teended, s Dufeynek levelét elvivém, mely által házasságodat gátoltam, de nem szerencsédet, melyet a kényszerített karjai között úgy sem találhattál. Én meg valék győződve, hogy a mit teszek, habár neked, kit a sors örömök között elkényeztetett, egy pillanatig fájdalmas leend, jövődet egy nagy keservtől őrzi meg; meg valék győződve, hogy Dufeyt, kinek éltemnél többet köszönök, boldoggá tehetem. S mit tettél te addig? — Párisban valál, házról házra körüljárva, gyáva kémként kérdezősködve,

nem csalt-e meg barátod? Nem kérdezősködtél-e a drágaságárusnál, ki vannak-e fizetve mátkád gyöngyei? Tagadd, hogy a nagy veszedelem egy egész éjszakáig nem hagya aludni, hogy másnap ismét eljövél, ismét kérdezősködve? Pirulsz nemde? Ez nagy barátságnak jele. Oh ti gazdagok, ti fenségesek, kik az élet lemagasabb polczain álltok, elég elmések valátok csak azon hibákat becsteleneknek bélyegezni, melyektől helyzetetek megőrze. Hűtlenség, hazugság, zsarnokság nektek szabad. A nagy korhely, ki milliókért csalt, nektek egy szerencsétlen. A szegény, ki éhezve egy darab kenyeret ott vett fel, a hol épen találta, alávaló tolvaj. Oh de ne felejtsétek el, hogy alattatok a nép áll, hogy ismeri tetteteket, s más mérleggel mér, mint ti. Hogy ismeri, mit nyomtok, kik rajta tapodni mertetek, s hogy bármi mélyen álljon, elég nagynak érezi magát, hogy megvessen benneteket.

Armand elment. Én kevés idő mulva követém. — Szavai mély fájdalommal tölték lelkemet. A mit barátságból tevék, azt ő legalábbvaló szándéknak tulajdonítá; köszönetét érdemlém — s megvetett. Ilyen az ember, nincs egy tett, melynek következéseit kiszámíthatná még ha boldogítani akar is; tetteinek nagyobb része a véletlentől függ.

Este, miután mindent elrendeltem, még egyszer menék ki a gróf jószágára. Julia nem vala többé ott. Néhány órával utánam ő is elment, s nem tudá senki hollétét. A ház régi lakosaiból csak a grófot találtam még ott. Nyugodtan feküdt magas ravatalán, s gyertyái szomorú fényt terjesztének az eldődök sötét képeire, mintegy búsongva néztek le rámáikból végivadékukra, s ez megfordított czímere fölött várá a pillanatot, melyben koporsója a régi sírbolt utolsó helyét betöltendi. Utolszor valék e házban.

XXXVI.

A mi azután történt, tudod. Miután Armand golyójától találva lerogytam, te vevél karjaid közé, s te valál, kinek baráti arcza az élethez visszatérőnek először mosolygott nyájasan elébe, s e pillanattól hűséged által szinte elfelejtetéd, mennyi rosszat tevél, midőn éltemet megmentéd.

A gróf végakaratában 50.000 francon kívül egész vagyonát nekem hagyá. — Mennyit fáradtam Julia felkeresésében, hogy ez átkozott birtokot neki visszaadjam, s hogy hasztalan fáradék, tudod. Mikor legrosszabbúl valék, a szerencsétlen három éjt virraszta ágyamnál; később eltünt, s nem mondhatá senki, hová.

Felüdültem végre, s visszatértem atyámhoz.

HARMADIK RÉSZ.

XXXVII.

Éjfél elmult; az égen át szétfoszlott fellegek száguldanak, s a hold néha felmerülve sötét fátyolából, halvány világot terjeszt láthatáromon. Minden hallgat — csak befagyott ablakom rezgése s az éjszaki szél, mely néha hosszú jajgatásként felszólal, szakítják félbe a nagy, végetlen csendet. — Lelkem szomorú, — szomorú mint a tér, melynek elfonnyadt virágzását a tél eltakarta hóleplével, mint a borongós ég, melynek ködéből csak itt-ott merülnek ki egyes csillagok, mint e nagy téli természet, melylyel e szív rokonnak érzi magát.

Szegény elfagyott föld, mi szép valál tavaszi napjaidban! miként emelkedék minden kebel bájló csudáid előtt! A magas hegy örök nagyságát eltakarva új virágzással, a nyájas völgy s tiszta folyója, a hatalmas fejlődés a magas tölgytől a legkisebb fűszálig, s a merre csak fordulánk, mindenütt zöld és virágzás, mindenütt egy boldog teremtmény örömhangjai határidon. Ilyen valál akkor, — és most! Hová lettek virágaid, hová a pacsirta csattogó gyönyöréneke, hol tiszta eged s meleg sugárai? — Eltüntek — eltünt minden, mi szép, mi bájló vala határidon, s te kopáran állsz, téli köntösödben méltó tanyája az embernek, hogy szenvedései vigasztalást vagy legalább rokonfájdalmakat találjanak fonnyadásod között.

Oh, ki mint féreg, csak egynapi életre születnék! Ki a nap első sugárinál ébredve, elhalna mihelyt a nap a

hegyek mögött leáldozik, ki nem látva egy pár bimbó fejlődésénél, nem hallva a madárkák vig énekénél egyebet, elmehetne s nem sejdítené, hogy e fényes napra éj, e virágdús tavaszra tél, a nyájas korra, melyben ő oly boldognak gondolá magát, bánat s gyengeség évei fognak következni: mi nagy, mi dicsőnek gondolhatná e világot! — Hidd el barátom, tovább élünk, mint kellene! Lehetnek s vannak kivételek, de a többség túléli boldogságát, s kevés van köztünk, kit, ha halálra gondol, az öröm, melytől válnia kell, s nem inkább azon gondolat töltene keserüséggel, hogy még eddig oly keveset élvezett; kinek, ha egy év határához ér, nem jutna eszébe — mint nekem most — hogy jobb lenne, ha az év, melynek első napja pirulva közelít, inkább sírja, mint gondterhelt feje fölött vonulna át.

Az év vég éjszakája borul el a földön, kevésre az óra elperczegé utolsó pillanatjait, s az emberi nem új szám alatt kezdi régi történetét. Egy új év kezdődik, s minden szív újra elkezdi reményeit: mintha az új esztendő nem ugyanazon téli éjjel kezdődnék, melylyel a régi végződött, mintha kalendáriumunkkal változtatni lehetne a szivet, vagy kiszakítani multunknak szomorú jegyzékeit.

Szegény emberek! évekre osztjátok élteteket; napokra s órákra, mintha nem bírva az egészet, könnyíteni akarnátok terheteken. Mint a szerencsétlen játékos, ki mindenét veszté, álltok új évetek elébe, bizodalommal, mert hisz annyi veszteség után végre nyernetek kell, azt gondoljátok; hivékeny hitelezőkként engedtek új s új határidőt sorsotoknak, mely az igért szerencsét eddig nem adta meg, s ha a kártya ismét vesztetekre fordult, s az adós ismét csak igért, ti tovább reméltek, mint annakelőtte; hisz reményleni áldott őrültsége nemeteknek, a gyengeség, mely éltetek elviselésére erőt

ad. — Miként is tűrnétek máskép e bajteli életet, e gépi forgást, melyben kerék kerékbe, fog fogba akad, s minden mozdít s mozdíttatik, s szenved és sért akaratlanúl, állása szükségét követve; miként haladhatnátok e világon, hol a szerencse bírva: hernyó, melyet megvetünk, s ha szinesen felnyitja szárnyait, lepke, mely elszáll; hol éveink vég napjához érve, csak az juthat eszünkbe, hogy a rövid öröm, melyet éldelénk, 365 hosszú, üres, vagy fájdalomteli napnak díja volt, s hogy végre a legjobb időnek legszebb tulajdona is csak az, hogy múlik; — miként viselhetne el gyenge szívetek ennyi csalódást, ennyi nagy keservet, s azon megnevezhetlen kisebb fájdalmak hosszú sorát, melyeknek egyes nyomdokait nem mutathatjátok, csak a nagy pusztulást, melyet mint sáskasereg magok után hagyának; miként bírnátok el azon nehéz emlékterhet, melyet az évek vállatokra rakának, s melyben a mi legszebb, néha mint az arany, legnehezebb is; s mindezt csak azért, hogy végpillanataitokban ismét egy remény álljon előttetek, mely mint a nap, ha lealkonyodott, még mielőtt szemeitek homályba borúlnak, egy perczig az ég fellegein mutatja sugarait? Oh miként élhetnétek, szegény nyomorúlt emberek, ha remény nem derítené e sötét pályát, melyen haladtok!?

A remény — oh egykor nekem is voltak reményeim, szép boldogító reményeim! — Ha az új év estvéje eljött, s anyám, vagy később a kolostorban priorunk elmondá áldásait az ártatlan gyermek fölött, s én körüljárva az egész házban s engedelmet kérve mindenkitől, végre az egész világgal kibékülve gondolám magamat: mi bájló álmak tölték el lelkemet! Hátratekinték — ott nem vala semmi, mi lelkemet vádolá; előre néztem, s ott nem vala semmi, mitől félhettem; a gyermek keserveit a nap elvivé magával, s

ő nem sejdíté még, hogy vannak bánatok, melyeket az éj el nem takarhat álomfátyolával. Ónt s viaszt öntek társaimmal, s a kihült ömledéknek rendetlen formáiban jövőmet kémlelve, egy darabka viasz, mely a vizen főnnúszott, gályának látszott, min a világot körül evezendem; a véletlenül kerékké ömlött ón korona vagy borostyán lett képzetemben — minden csak egy szép jövőt jósola még. S később, midőn ifjúvá nőttem, s e szív szeretni tanult, midőn minden gondolat egybepontosúlt, minden remény egy nagy reménységben elveszett, oh miként nem örültem akkor az idő haladásának; mennyi megelégedéssel gondolám magamban, ha a nap lealkonyodott, vagy az év vég napja derült fölöttem: a holnap, melyre vártál, közeleg; az év, melyben boldog lészsz, földerül; akkor a jövő még barát vala, s dobogó szívvel várám jöttét. S most — mi maradt most ennyi reményből?

Minden, miről a gyermek álmodozott, mit az ifjú képzete gyönyörtől remegve átfogott: dicsőség, szerelem, barátság s önérzet, — minden eltünt. Ismerni tanultam az embereket, s elszörnyedtem alávalóságukon; ismerni tanultam önmagamat, s elundorodtam nyomorultságom előtt; nincs semmi, mi e keblet vágygyal vagy félelemmel töltené, senki, kit szeretni vagy gyűlölni tudnék, — s mi várhat rám? Itt állani e nagy világon, s látni az évszakok változását, s számolva az egymásután elfolyt éveket, nem örülni, s nem kesergeni annyi napok s évek leforgása alatt; egy halott a gazdag élet közepett, dobogó szívvel, ifjú erőmnek teljében s mégis örök tehetetlenségre itélve, örökre azon egy kínos érzetnek terhe alatt, hogy e szívnek jövője nincs többé e világon. Oh Istenem, mit tevék, hogy ily kegyetlenül büntetél! Hisz jól tudom, hogy egykor el kell veszni örömeinknek a világon; a gyermek mosolygó arczát

komor redőkkel szántja át az idő, s nem őszült meg senki a nélkül, hogy látná, miként minden font arany, melyet a szív aknájából felhozánk, nagy ürességet hagy maga után, s minden, mit a sors élvezetben ad, kölcsön, mely által első pillanatban gazdagoknak érezzük magunkat, de melynek soha el nem engedtetnek kamatjai. Oh, de az aggot tűrni tanítja gyengesége, mögötte egy hosszú élet derült emlékei állnak, s bármi nehéz tapasztalást raktak évei elgyengült vállaira, ő érzi, hogy nem soká fogja viselni nyomasztó terhét, s nyugodtan halad tovább sírja felé. A kegyes kéz, mely a virágot lesimítja tövéről, mihelyt elfonnyadott, mely a felleget földre engedi szállni, mihelyt terhe megnehezedett, mely a legyet elszenderíti, ha a tél közelg, mely minden teremtményénél az élet- s éldeletnek határt adott, megadja neki is nyugalmát, — ő nem panaszkodhatik. De én — én, ki éltem küszöbén állok, ki vigasztalásomúl a múltra nem tekinthetek, kire talán egy hosszú jövő vár, s ki mégis már éltem romjai fölött állok, tűrve az aggkor minden kínjait ez ifjú életdús szív egész érzékenységével! Oh Istenem, miért átkozál el engem, miért halmoztál ennyi szenvedést ez egy árva kebelre?

De nem önmagam vagyok-e oka szenvedéseimnek? nem boltozik-e ugyanazon ég fölöttem, mint egykoron? nem ragyognak-e változatlan fényben ugyanazon csillagok fejem fölött, s az éjszaki szél, mely a téli tájakon átzúg, nem sóhajt-e ismert hangokon lelkemhez? — Ha gyermekkoromban álmatlan éjjelimben ablakom a szél érintése alatt rezegni kezde, mint most, s a hosszú kolostorfolyosókon sóhajtva majd, majd feljajdulva ismeretlen kísérteti hangok lejtének fel s alá, s feszült kebellel föltekintve, egy nagy kétségbeesett küzködést láték a fellegek között, sötét kisérteti hadakat szüntelen változó tömegekben csatázva egymás között, majd

szétfoszlott hosszú vonalokban elszéledve, s ismét összehordatva s elszórva béke nélkül, míg az éjszaki szél borzasztó csataénekét zúgá, s kertünk lombatlan ágai mintegy félelemben remegtek, — letérdeltem, s imámban, éghez emelve kezemet, szívem nyugodt vala a természet vészei között, s a téli vihar zúgása nem háborítá álmimat. S midőn gyermekből ifjúvá nőttem, s az őszileg elfonnyadt mezőkön végigtekintve, az éjszaki szél bánatos szavára hallgaték: a száraz levelek fölött, melyeket, egy múlt tavasz emlékeit, a légvonat lábaim előtt csörögve tovább sodort: nem emelkedett-e száz bájló emlék lelkemben? nem inte-e az ősz azon szép napokra, melyekben mind e fonnyadt lomb még zölden állt, s én kedvesemmel boldogan andalgék árnyéka alatt? nem mondá-e a közelgő tél, hogy hideg napjai után ismét tavasz jövend, s hogy szívem virágzása olyan, melynek e föld vészei nem ronthatják szépségét? S ha e hatalmas hangok most csak bánattal töltik szívemet; ha az őszi szél csak a fájdalmas vágyat ébresztheti keblemben, hogy én is sietve elszállhatnék e virágtalan határokról, tarthatlanúl végig futva téli ösvényemen, s eltűnve mint e természet nagy fohásza, mely az év romjai fölött végigfut, s nem hagy nyomot maga után, — a természet-e oka, mely változatlan szépségben, öröklő nagyszerűségben áll körülöttem, s nem önmagam-e? Önmagam, kit a tavasz nagy ébredése nem vidít, a nyár meleg sugárai nem ébresztenek; kinek az ősz hasztalan adja gyümölcseit, kinek bánatát a tél el nem takarhatja fátyolával. Önmagam, ki e nagy természet közepett, hol minden él, minden virúl s gyümölcsözik, hol minden fűszál a nap sugáraiban fonnyadt s újul, hidegen, örömtelen maradok? Ifjú korom telve vala bánattal, telve számtalan kis s nagy áldozatokkal, melyeket majd az élet kivánt, majd szívem

önként ajánla, s miért nézzek vissza vágyódva e napokra? Nem a világban, önmagamban fekszik az ok. — Végzetem egy nagy bájló világra állíta, hogy körültekintve virágzó határain, egy nagy oltár előtt érezzem magamat, s áldozzak a kegyes hatalomnak, mely ide helyeze; keblemnek szív adatott, hogy követve szükségeit, hallgatva hatalmas szavára, boldogságot adjak s élvezzek; — elrontám hitemet, — s e bájló föld egy porgömbbé vált; elrontám szívem szeretetét, s keblem csak kínokat érez; önmagam dúltam fel oltáromat, önmagam mondék le mennyemről, nincs mit panaszkodnom! Boldogtalan, ki hinni s szeretni nem tudsz, ég és föld nem enyhíthetik bánatodat!

Oh, barátom! sírj, sírj fölöttem!

De nem — ne érettem, az egyesért folyjanak nemes könyeid: — mit árt, ha a fergeteg az egyes fűmagot felkapva, szárnyain elvivé virágzó rétjéről; mit árt, ha egy szem eső a puszta homokja közt hasztalan enyészett el? Oh de sírj korod fölött, te nemes kebel! sírj gyermekeid sorsán, kik szerencsétlen napjainkban születtek! sírj azon milliókért, kik között élsz! sírj forró, keserű csöppeket nemzeted fölött! oh, mert a század elveszté hitét s szeretetét mint én, s e világon nem fogja senki enyhíteni bánatát.

Tekints magad körül, s vajon ha e szegény nemet látod, vérezve ezer sebből, eltörpülve egy évezredes zsarnokság nyomasztó terhe alatt, remény·nélkül, ha a földön körülnéz, hol elnyomói csak a sírt hagyák meg vigasztalásul számára; remény nélkül, ha föl az égre tekint, mert hite elveszett; vigasztalás nélkül mindig s mindenütt, csak gyűlölésében, melylyel elnyomóira tekint, s a kétségbeesésben, melylyel lánczait rázza, mutatva meg néha, hogy emberi méltóságának érzetét még nem veszté el egészen: — s vajon nem szorúl-e

kebled e látmánynál? ki fogja visszaadni e szerencsétlen fajnak hitét, ki önthet reménysugárt e sötét, ki szerelmet e gyülölő keblekbe ismét?

Oh, ha még egyszer visszajönnének a remény boldogabb napjai! ha még egyszer azon édes csalódás szenderítené lelkeinket, hogy segíthetünk! hogy szavunk áldást, fáradozásaink vigasztalást, tetteink boldogságot áraszthatnak ezerek fölött; hogy üdvezítői lehetünk nemünknek, egy tiszta kebelnek áldozatával megváltva millióknak vétkeit! Oh de vajon — ha ez országban, hol az emberi nem félszázad óta annyira haladott, vagy legalább annyit mozgott, hol annyi csalhatatlannak hirdetett gyógyszer használtatott, s nem segített, körültekinténk: nem kell-e szomorúan lemondanunk a reményről? Ha látjuk mindazon kis szíveket nagy ambitióikkal, látjuk azon számtalan kicsiny s óriási önzést, mely egy nép csalódásából él, halljuk a hangos szavakat, melyeknek értelme nincs, ha meggyőződénk, hogy egy ministeri tárczának veszte vagy nyerése a nagy czél, mely mindent ily mozgásba hozott, — akkor mit mondjunk? mit, hogy ennyi dicső tett, s óriási szenvedés után ily törpékké váltunk? hogy egy egész ivadéknak vére, nyugalma, szerencséje nem vásárolhata mást, mint hogy az, mely utána jő, egy reménynyel szegényebb legyen.

Ne szánja senki a hatalmas ivadékot, mely első forradalmunk nagy napjaiban élt. Nagyok valának szenvedései, de vajon nem vala-e nagy reménysége is? Nézd őket legszomorúbb pillanatjaikban; nézd a girondisták Sokrates-seregét, midőn a vérpad előtt a Marseillaiset énekli; nézd azon vitézek ezreit, kik a honnak határait védve, vagy Egyiptom égő homokhalmai között estek el, s végfohászukban még a szabadságot élteték; vagy nézd az éhező népséget, mely a szabadságfa körül tán-

czolt, s vajon boldogtalanok voltak-e ők? Mi baj, hogy a szabadság, melyért vívtak, még nem adá meg áldásait: a nap maga, midőn feljő, csak hidegebbé teszi a léget; ők nem vártak mást. A mag, melyet ők hintének el, még nem hajthata növényeket ott, hol oly rövid idő előtt egy más elem uralkodott, s mint az apály után, csak pusztaság maradhatott vissza; de ők tudták ezt, s csalatva nem valának. Oh de mi, kik fölött e nap, melynek ők csak első sugárait látták, ötven évig ragyogott, s kik még sem érezők melegét, kik ötven év után láttuk e vetéseket kopáran, most mint akkor; kik azon korban élünk, melyért ők véröket adák, melyre gondolva lelkeiket vágy tölté el, s kik, annyi nagynak örökösei, oly szegényen maradtunk, hogy apáink nagy emlékeire csak pirulva nézhetünk fel; mi, kik félszázados szabadságunknak csak azon egy következését látjuk, hogy a nép az uralkodó s jobbágy hibáit egyiránt fölvevé, s szolgaként hajlongva minden hatalom előtt, zsarnokként csak hízelgőinek adja bizodalmát; mi, kik távol a parttól, csak a határtalan elemet látjuk magunk körül, s imádkozunk a vészért, mely parthoz veti vagy legalább elmeríti sajkánkat! — Oh nem szolga, kinek karjai, széttörve lánczait, vérzének; az, kinek karjai megszabadultak, s ki akkor érezé gyengeségét: mi, mi vagyunk szánandók!

S vajon lehet-e még reménlünk? Kik e nemzet sorsát most tartják kezeik között, ezek fogják-e megszüntetni szenvedéseit? e törpe faj kicsiny ügyességeivel, mely beszél, hol cselekedni, szerez, hol áldozni kellene? Nézd e kor nagy férfiait, s ha felejtheted, hogy körülötted egy nép könyezik, mosolygj nyomorultságukon. Nézd csak a hatalmas versenyzőket, kik egy ministeri tárczáért futnak; nézd pártolóik nagy sorát, kik, miként vagy egytől, vagy mástól várják hasznukat, zúgnak s

tapsolnak, örvendenek s aggódnak, ha egy vagy más közelíte czéljához; s nézd körülötte a népet, mely hideg közönyösséggel bámulva a versenyt, s tudva, hogy bármely rész érje czélját, egy új futásban le fog győzetni ismét, s hogy egytől sincs mit várnia, nem aggódik s nem örül, hanem néz és hallgat, — s vajon nem szoritja-e kebledet a gondolat, hogy nemzetednek sorsa ily kezekben fekszik? — Vajon nem érzed-e, hogy minde vesztegetés-szülte választási győzelmek, mind e parlamentáris küzdések és diadalok nemednek szenvedéseit enyhíteni nem fogják; hogy a világ, mint az egyes, nem állhat meg egy fél igazságnál; hogy azt bírnia kell egészen, vagy egészen lemondani róla, s hogy e szüntelen kételyeken semmi nem alapulhat. Egy meggyőződés kell századunknak! oh de hol van, kinek szava elég erős, hogy e kételkedőktől elfogadtatnék.

Mindenható lény! te, kinek teremtő lehellete alatt világok forognak, s az emberi szív dobog; kinek fensége előtt a ragyogó nap, s a legkisebb teremtmény egyenlő; te, ki minden lénynek ismered s megadod szükségeit, — a földnek a nap meleg sugárzatát, tengerednek vészeit, minden fűszálnak, melyet a forró dél elfonnyaszta, egy harmatcseppet, s minden madárnak hangot, melylyel örömérzetét kimondhassa: — nézz le szegény emberi nemedre s add vissza hitét; hitét, mely mint földnek a napsugár, mint tengernek dagálya, mint a fonnyadt virágnak harmatod, szükséges, hogy viruljon, emelkedjék, éljen; — adj egy nagy fenséges gondolatot, mely lelkeinket a porból, hova sülyedénk, fölemelje; adj egy reménysugárt e sötét bizonytalan életnek. Oh adj világosságot nekünk!

Eltévedtünk; de vajon nem az igazságot keresve tévedtünk-e el? nem vala-e szent a czél, mely után fáradánk, s mely minket, mint a moslim zarándokot,

ki Mekkája felé vándorol, e pusztára vezetett? ki igazíthat vissza a való ösvényre, ha te, végetlen irgalmas, nem könyörülsz rajtunk. Oh adj világosságot nekünk.

Lám, mi küzködtünk az igazságért; mint a bányász a hegyek sötét oldalában, mint a gyöngyhalász az ingadozó tenger fenekén: úgy kerestük mi e kincset, lemondva minden örömről, melyet az élet nyújta, nem ijedve vissza fáradság s veszélyektől; s csak sötétség vala, mit munkánkkal kivívánk. Oh küldj le egy derült sugárt reánk, Istenem.

A bölcsek, kiket bámulva követénk, kételkedő bizonytalanságban tévelyegnek; ösvényünk eltűnt, reményeink elhagyának; oh irgalmazz kínainkon. Egy szerencsétlen ivadéknak magzata, egyike azon milliónak, kik remény nélkül keresik igazságodat, emelem kezeimet hozzád mindenható. Itt e komor magányban, hová az élet vészei e szívet széttörve kiveték, két évnek határán, melyeknek egyikével semmit sem veszték, másikától semmit nem remélhetek, a fölkelő nap előtt, mely ragyogva e táj fölött emelkedik, oh hallgasd meg imámat Istenem; küldd le nekünk is sugáridat, hogy lelkeinkben is világosság legyen, hogy mi is ismét ragyogva álljunk színed előtt, hogy mi is áldva emelhessük szavainkat teremtményid végetlen seregével. Oh! adj világosságot nekünk, Istenem!

XXXVIII.

A szív mindent könnyebben tűr, mint a nemrég vesztett szerencse emlékeit, s maga a sír, melyben egy kedvesünk hamvad, nem tölti annyi bánattal lelkünket, mint azon hely, melyen őt utolszor keblünkhöz szorítottuk; elhagyva tehát Párist, atyámhoz menék.

Majdnem egy éve vala, hogy nem láttam. Ő maga gyengélkedő egészsége miatt betegségem alatt nem jöhete Párisba, s most annyi örömmel fogada, hogy vigasztalva, sőt annyi gyermek-emlékeim között szinte boldognak érezém magamat. A már őszileg színezett fasor, hol első leczkéimet tanultam, a ház hallgató termei, melyek gyermek-játékaim tanyái valának, anyám képe, szóval minden egy rég eltűnt szebb időt híva föl lelkemben, s a vágy, mely a szívet e szebb időkbe visszainté, elfelejteté néha közel keserveit.

Oh az ifjú, erejének önérzetében, midőn a korlátokat, melyek közé őt kegyes végzete szorítá, átkozva, tettek, dicsőség után vágyódik, nem gondolná, hogy ha azon éveket, melyektől annyit várt, átélte, emlékei között majdan kedvesebb nem lesz, mint gyermekségének megvetett örömei! Ilyen az élet: egy hosszú végetlen vágyódás az után, mit vagy már bírtunk, vagy csak reménylünk, s minek örömeit ismét nem akkor élveztük, vagy fogjuk élvezni, mikor a pillanat jelen volt, hanem mindig vagy előbb mint reményt, vagy később mint emléket.

Így tölték majdnem egy hónapot. A fák már nagy részint lombatlan álltak, a mező elhervadott, s tiszta egünket őszi fellegek boríták el. Kedélyem ismét napról napra komorabb lőn. Körömnek változása eleinte felvidítá lelkemet; de hozzászokva, az egyformaság ismét önmagamba vezeté vissza gondolatimat, melyek e csendes körben nyugodtabb, de talán még szomorúbb alakot vevének magokra. — Az ifjú szívnek mindig kell valami, mit egész erővel körülfoghasson, s nekem nem marada fájdalmamnál egyéb; ennek éltem, ez vala birtokom, mindenem. Naponkint Avignonba menék, meglátogatám nénémet, elmentem a templomba, hol Juliát először látám, s ki a város elébe, hol néha sétálni szoktunk,

s Vauclusere, hol oly boldog órákat tölténk, s ha a kőre ülve, hol ő ült, a tóba nézve, hol az ő képe tükrödzött, felhíva minden emléket, előmbe varázsolva képét, szavát, szerelmem gyönyöreit, végre mintegy szép álomból fölébredve körültekinték, s elhagyottságomat látám: akkor szívemet végetlen fájdalom rezgé át és sírni kezdék.

Így jöttem egyszer a nîmesi arenába. A nap már lealkonyodott, a falak elsötétedtek, csak az alkonypír úsza még fokonkint elhaló szinekkel a nagyszerű építmény fölött. Meghatva álltam e dicső mű előtt, melynek romjai között először sejdítém a hajdankor nagyságát, s az emberi lét magas hivatásáról oly szépeket álmodoztam, s egy kőre ülve, éghez emelt szemekkel így gondolkoztam magamban: árva szív, mi hasonló vagy e romokhoz! Gyönyörnek emelve, mint e falak, benned is sok nehéz bajt víttak szenvedélyeid, benned is örömtapsolva sereglettek ezer érzemények, eltakarva szavakkal a nehéz sóhajt, mely néha mélyedből felhangozék, s mint a gladiator végfohásza, eltűnt a zajgó népöröm között. De mivé lettél? — Elmúltak a te szebb napjaid is, te is romokban állsz! Ékességeidet az idő elvevé. Az örömzaj elhalt, hallgat a küzködés, mely belsődből egykor felhangzott; s te állsz, állsz haszontalan emléke egy szép időnek, egy sírkő, melynek halottjai feltámadni nem fognak többé. Kezemre támasztva fejemet, elmerülék sötét ábrándjaimban; szívemet le nem írható bánat tölté el.

Mély gondotatomból lépések ébresztének föl. S visszafordulva, fölöttem egy férfit láték, ki lassú léptekkel a lépcsőkön lefelé haladva, hozzám közelgett. Már alkonyodni kezde, s eleinte nem ösmerék rá; de miután mellém jött, s szavát hallám, visszaemlékezém. — Egy nîmesi gazdag kereskedőnek fia volt, kit két év előtt

mint félig gyermeket ismertem, s ki már akkor figyelmemet magára vonta. Ki Arthurt már akkor is látta, nem maradhata közönyös iránta. Komolyan magába vonulva állt a gyermek víg társai között, mint egy idegen, nem értve tőlük, nem osztozva játékaikban. Lelkét más vágyak, magasabb remények tölték el. — Rajzolásra taníttatva mint más gyermek, benne feltámadott a művészi szellem, s csak ha szülővárosa régiségei között járhata, vagy ha a természet szépsége emelkedék előtte, akkor érzé, akkor éldelé ifjú szíve, nem korának, de a művészetnek örömeit. — Most a gyermek mint ifjú álla előttem, s nem mondhatom, miként hatott egész valója rám. Magas termete, szabályos arczvonásai, melyeknek halványságát a sötéten elömlő hajfürtök még inkább emelék, a nagy szem szomorú, s mégis oly meleg tekintetével, a szelíd búsongás nyugodt képvonásain, megszokott fájdalom bélyege, mely egész valóját eltölté, szóval minden különös bájt vona egész személye körül, s ki őt látá, megismeré a művészt, vagy azt, mi által művészszé leszünk: egy szenvedő, de nemes kebelt.

— Ön, mint látszik — szólék megszorítva kezét — még mindig egyenlőn szereti e régiségeket.

— S ki ne szeretné? — viszonzá lelkesülve ő — ki jöhetne e szent falak körébe a nélkül, hogy szíve ne szorúlna s ne emelkednék? Nem néz-e ez ős falakról tizenhét század reánk, s min annyi év hasztalan űzé emésztő hatalmát, min annyi vész dúlt, mi mellett annyi ivadék eltünt, nem emlékezteti-e szíveinket, hogy valami van e földön, mit a századok el nem rontanak, s annyi változás el nem rabolhat: a művészet teremtményei, s a szépnek érzete emberi kebleinkben.

— S ön e falak között nem látna mást, — szólék fájdalmasan, — mint a szépnek hatalmát, mint a művész dia-

dalát, ki erős kőből építve gondolatait, másfél ezred alatt nagy művével még nem tünt el a világról? Boldog, ki látva e nagyszerű építményt, hol mesteri egyensúlyban ív íven áll, ezredekig mozdulatlanúl, miként a művész gondolá, s látva fölötte a tiszta egen a változhatlan csillagokat, csak a nagynak s szépnek állandóságára intetik. Állandóságot látok én is e falak között; de nem ez oszlopok, nem e tiszta ég, mely fölöttünk kéklik, engem e homok int rá. Aréna vala ez, egy csatatér, hol természetelleni harczban ember emberrel küzködött, hol az ártatlan szolga vadállatoknak martalékul tétetett ki, hol a durva sokaság nyugodtan követé az egyes szenvedéseit, örömmel vérének elapadó folyását, tapssal kíntelt keblének vég vonagló fohászait. S vajon kinek nem jutna e falak között eszébe az is, hogy a művészet- s szépnek érzetén kívül még valami állandó vala az emberek között: — alávalóságuk, — hogy nem csak e falak, hanem egész sociális építményünk áll fenn ezredekig, fenntartva, mint ezek, részeinek egymásközti nyomása által.

— De vajon a mű kevésbbé szép-e azért, mert szenvedések szinhelyének, mert egy közalávalóság közepett alkottatott? — szóla nyugodtan Arthur; — s az, kinek belső összhangját annyi világi zaj el nem rontá, kinek teremtményét száz ivadék be nem fertőztetheté mocskával, nem érdemli-e, hogy bámuljuk, hogy irígyeljük hatalmát? Az emberi nem története szomorú gondolatokkal tölti lelkünket, de ha annyi szenvedések között, e bús világon, hol egy nap nem múlik a nélkül, hogy változásaival milliókat szerencséjöktől meg ne fosztana, s mégis évezredek után nemünk ugyanazon kínokat tűri; hol mint egy nagy tapodó-malomban járunk szüntelen s nem haladunk; hol, mint egy nagy pusztaságon, melyet mindenfelől ég körít, melynek határát minden-

felől talán virágozás környezi, az emberiség kétségbeesett bizonytalanságban tévelyeg, — a művészet nyomai előttünk mégis soha egészen el nem tünnek; ha minden korban, minden nemzetnél feltaláljuk az ösztönt, mely a szép s nemes után vágyódva, a legdurvább nyelvnek megadja költészetét; ha látjuk miként nyúl kőhöz az ember, miként vegyíti szineit, csak hogy velök gondolatját testesítse, mintha nem volna semmi oly kemény vagy mulékony, mibe lelkét átönteni, mivel képzelmeit fenntartani nem akarná, — nem örvendetes-e ez? S ha nekünk, sorsát látva, látva mi keveset értünk el, szívünk elszomorodik, lehet-e más vigasztalása, mint az: hogy mindig egy nemes czél után fáradánk, hogy kor oly sötét nem vala, melyben a művészet világos álomként nem lebegett volna az emberek fölött? Virág a művészet, mely az emberiség fáján nyílik, s bármi lombtalannak látszassék a fa, bármi sötét töve, s görcsösök is ágai, míg ez fennmarad, nem mondhatja senki, hogy tavasza elmúlt, s hogy egykor nem fog hordani gyümölcsöket.

— Az ég tartsa meg önben soká ezen meggyőződést, — szólék meghatva, — én csak irígyelhetem boldogságát.

— Az én boldogságomat! — viszonzá egy sóhajjal ő.

— S ön nem volna boldog? — szólék fölgerjedve. — A művész, ki e porvilágon túlemelkedve egy magas gondolatnak él; kit e föld bajai nem bántanak, örömei le nem aláznak; kit, a múltra tekintve, emlékei csak legyőzött akadályokra intenek; ki, ha jövőre néz, érzi, hogy a mű, melyet teremtett, portestét túl fogja élni az emberek között, ezer szívet megrázva, ha az övé rég elhamvadott; ki, bármerre fordúljon, egy gondolatot talál mindenütt, melyen lelkének felhevűlni, melyért szívének dobogni lehet, — ő nem volna boldog?

— Oh, ki művésznek tarthatná magát! — viszonzá

Arthur meghatva. — A festő, ki a népet térdein látja műve előtt; a költő, ki harangként sötét magányban emelkedik a sokaság fölött, önkeblében hordozva nehéz terhét, melylyel megindúlva verődni fog, de csak hogy ha a csapások alatt felszólalt, hatalmas szavával istenökhöz vezesse az embereket; kinek lelkében a művészet nagy vágya feltámadott, s ki keblében erőt érez elérésére: oh az, az boldog! A legnagyobb czélért fárad, s övé a legnagyobb remény e világon. De sejdíti-e ön a fájdalmakat, melyek a kebelt eltöltik, ha benne tehetetlenségének érzete fölébredett? Oh ön nem sejdíti ezt! Csalódások állnak minden földi pálya körül, czélok után fárad minden ember, melyeket elérnie nem lehet, száz harczot ví s százszor legyőzetik, száz tárgyhoz ragaszkodik, s mind széttörött ölelései alatt. De tágas mező e föld, s kinek egy virágát elhervasztá a forró dél, annak ezer bimbók nyílnak épen e hervasztó sugár alatt; egy nagy aranyakna, s kinek egy ér be nem tölti várakozását, annak a hegy marad teli reményekkel. A művész sorsa nem ez. Nem a vándorhoz hasonló ő, ki lidérczeket követve e föld posványai között, eltévedett, fáradtan még szemei előtt láthatja az intő világot, s ha sülyed, egy reménynyel tekinthet feléje: a czél, melyet ő követett, mely dicső napként emelkedik lelke előtt, eltünt, s neki nincs mit keresnie, övé egy nagy vigasztalhatlan fájdalom.

Hallgatánk. — Arthur szavainál kínosan emlékeztem saját veszteségeimre; lelkemnek magas vágyai, a kebelnek édes reménye, melylyel az életbe léptem, még egyszer feltámadtak lelkem előtt, s érezve ez ifjú fájdalmait egész nagyságukban, vigasztalni akarám. Mondám, hogy ifjabb, semhogy reményeiről lemondhatna; dicsérém műveit, melyeket évek előtt láttam; emlékeztetém, hogy már maga azon ösztön, melyet a művészet iránt

érez, biztos jele hivatásának, hogy a vágy, mely kebleinket gyermekkorunkban eltölti, többnyire jóslat, mely azt mutatja, mily úton fogunk haladni; mondtam, — ki tudja mit, az ember ezer vigasztaló okot talál mindenkinek, csak magának nem.

Ő hallgatott, végre kezemet szorítva így szólt: — Ne bíztasson ön, én ismerem erőmet; az ég adja, hogy felejteni tanúljam magas célomat, elérni nem fogom soha. Volt egy idő, midőn ezt nem gondolám. Mikor az életbe léptem, s láttam e szép világot, s láttam e virágzó téreket, a kéklő hegylánczot a távolból, a csillogó folyót, s minden egyes virágot színpompájában: egy rejtélyes érzet tölté keblemet; boldog valék, s mégis nyugtalan, megelégedett, s mégis oly vágyteli. Nem ismertem még a művészetet, de lelkem ezer képeket alkotott álmaimban; a vidék, melyben éltem, az emberek, kiket láték, minden feltűnt ábrándjaim között, szebben, nyájasabban, mint a való, s mégis ugyanaz. Mintegy tíz éves leheték, midőn egy nagybátyámnál az első jobb képet látám. — Egy napnyugot vala Claudetól. Elől zöld halom s néhány fa, megettök a nyugvó tenger könnyű habokkal redőzve, míg a part mellett itt-ott egy halászsajka lelógó vitorláival vesztegle, s hátul a tiszta ég egy lenyugvó nyári nap fönséges szinezetével köríté a láthatárt. Elbámulék. A mit álmaimban láttam, mi után szívem évekig vágyódott, mi egy rejtélyes sejdítésként nyugovék lelkemben, előttem állt; érzém, hogy az ember is teremthet a világon, s örömrészegen istennek gondolám magamat. Életem új irányt vőn; ecsetet vevék s festékeket, s dolgoztam. A mit láték, minden fa, minden virág, minden ember, gyermekművészetemnek tárgya lőn. Sírtam örömömben, ha művemet jónak képzelém, sírtam bánatomban, ha első lelkesülésem után még egyszer rátekintve, pará-

nyiságát látám: de még élt bennem magas reményem, még nem csökkent önbizodalmam. Rajzmesteremet kérdezém más művészek koráról, s ifjúságommal vigasztalám magamat. Rövidek valának e derültebb napjaim. Atyám gyakorlati férfi, s fiának művészi iránya nem lehete kedves annak, ki életét számoló asztalánál töltve, talán soha sem sejdíté, hogy annak is, mit venni s eladni nem szoktak, becse lehet. Ő kereskedő vala, kereskedő szívének egész vonzalmából, nekem is annak kelle lennem. A comptoirba ültetve, számoló könyvek felett, éltem e pillanattól egy hosszú kín leve. Szívem a természet után vágyódott, s négy fal közé zárattam; lelkemben fönséges képek támadának és sokszoroznom kellett; művész valék, de csak hogy annyival inkább undorodjam foglalatosságaimtól. De még valának boldog pillanataim. Ha a munka órái elmultak s comptoirunk bezáratott, kimenék a szabadba. Enyhült kebellel andalgék körül e város környékein, s ha egy szép napnyugot szinezé e tájakat, vagy ha e romok között az éj meglepett, s csillagfény s a hold szelídebb világa ezüstfátyolát borítá e falak fölé, gyermekálmaim föltámadának, s megújult erővel nyúlék ecsetemhez; kevés szabad óráimat azzal töltém, mit hivatásomnak gondoltam. El kelle rontani e rövid örömeket is! Nem művész, — atyámnak ügyes kereskedő kelle fiában, s mi e szándékot gátolá, s más irányt adhata lelkemnek, azt el kelle rontani, habár boldogságom, habár éltemnek egyetlen vigasztalása volna is. Iparkodásaim kigúnyoltattak, minden pillanat, melyet művészetemnek szentelék, elkeseríttetett, minden, mit véghez vittem, gyaláztatott. Apám, háznépünk, ismerőseim, a hová csak fordulék, mindenki nevette művészetemet, a legostobább józanabbnak gondolá magát annál, kit mindenki bolondnak tartott; a legnyomorultabb szánakozva

néze nyomorult józanságából lelkesülésemre. Sokáig türtem ezt; eleinte haraggal, később inkább s inkább növekedő fájdalommal, napról-napra inkább lemondva reményeimről, inkább meggyőződve, hogy atyámnak igaza van, s hogy képzelt hivatásom csak gyermekálom, melyről józanabb koromban le kell mondani; míg végre elvesztve erőmet, képeimet széttéptem, ecsetemet földre vetém, s a művészetnek örökre hátat fordíték. Atyám tapsolt örömében, én sírtam, s éltem legkeserűbb könyei ezek valának.

Nem írhatom le, mennyire hatottak az ifjú szavai lelkemre. Oly rövid vala története, olỳ egyszerű s mégis mily szomorú. Néhány hideg kiméletlen szó, s egy egész életnek dús reményei elfonnyadnak; egy előitélet, mely az ifjú szív első kivánatainak ellentáll, s a szív lemondva egyszer, nem tud kivánni többé; két ember, ki egymáson talán szeretve függ, de ki külön nyelven szólva, egymásnak átka lesz, s nem értett szerencséjét feldúlja: ez sorsunk; s nem balgatagság-e hát remélni e világon, hol nemcsak a gyűlölés, hanem maga a szeretet is oly nehéz sebekben vérezteti kebleinket; hol barátaidnak nem elég, ha boldognak látnak, de hol mindenki azt kivánja, hogy úgy légy azzá, mint ő képzelé; hol híveid kegyetlen jószívűséggel addig fáradnak, addig tanácsolnak, míg átlátod, hogy mit kincsnek tartál, becstelen, de a nélkül, hogy javallott boldogságukon kedvet nyerhetnél; hol még sírnod sem szabad a nélkül, hogy vigasztalások ne bántanának, hol emlékezned sem szabad vesztett örömeidre a nélkül, hogy barátid fel ne támadjanak szent emlékeid ellen! mintha valamit érne, ha a keserű kelyhet kezeidből kiránthaták, miután végső cseppig kiürítéd. Midőn az emberek büszkeségökben Babilon tornyát építék, az Úr felzavará nyelveiket, hogy ne érthessék egymást; így áll az irás-

ban, s ez átka nemünknek. Nem értjük egymást; önösségünk külön nyelvein szólva, elérhetetlen távolban állunk még azoktól is, kiket a végzet mellénk teremte. — Segíteni akarunk, de nem ismerjük szükségeiket, szívet kérünk, s okoskodás nyújtatik; segedelem kelle, s tanács adatott; áldoznánk, de nem tudjuk hol; szeretünk, de kiért a szív feldobog, nem érti fohászainkat! s így állunk annyi emberek között magányosan, minden anyagok között, melyekkel boldogságunkat felépíthetnők, nyomorult tehetetlenségben, míg a szív, melyet Isten úgy teremte, hogy megértett fájdalmai édesebbek, mint az öröm, melyet senkivel nem oszthat, kínjában gyűlölni vagy lemondani tanult, míg átlátók, hogy e világ nagy Bábele fölött az Isten átka lebeg, s hogy jobb magányba vonulni, mint tovább fáradni e szerencsétlen tömeg között, hol te mindenkinek, s mindenki néked útadban áll, s hol zsibongva, fáradva, küzködve ezredekig, az emberiség nem emelkedett egy kővel sem magasabbra.

Sokáig állánk hallgatva egymás mellett, végre ismét megszólítám. Rosszallám szándékát, mondám, hogy akadályok állanak minden pályán, főkép mely a mindennapitól elvált, s hogy küzködnünk kell, ha győzelmet kivánunk; mondám, hogy ifjabb, semhogy még le lehetne mondania. De ő szomorúan rázta fejét. — Ön csalódik — szóla végre elfojtott hangon — nem az, hogy akadályokat találtam; nem az, hogy küzködnöm kelle: öngyengeségemnek érzete ijeszte el pályámról, azon érzemény, hogy a czélt, melyet magamnak kitűztem, el nem érhetem, hogy minden iparkodásaim mellett csak kontár leszek. Meglehet, hogy e lélek talán többre vala teremtve; hogy boldogabb viszonyok talán kifejtheték azon erőt, mely most csak álmakat teremthete; de bármit képzeljen hiúságunk, milliók közül nincs talán egy, ki azon társaság befolyásának,

melyben él, ellent tudna állani, s én nem tartozom ezen hatalmasak közé. Lelkem lesülyedt terhe alatt, s nincs hatalom, mely keblemnek önbizodalmát visszaadhatná. Miként is lehetne máskép? Nem köztaps szükséges a művésznek, nem szükséges, hogy ifjú homlokát babér fogja körül, hogy lelkesedése egy népnél találja visszhangjait; ismeretlenül, nem értve, nem becsülve a közönségtől, lelke nagyra nőhet titokban is, s a mű, melyet alkotott, dicső és fönséges lehet; csak egy szív legyen, mely őt érti, csak egy kebel, melyhez fáradtan simúlhat; csak egy lény, melyet szeret, mondja ki helybenhagyását, s ő küzködni fog, s örülni művének s ez egy lénynek, mely őt megérté. De kinek ez nincs, ki, mint én, fáradozásaiért csak gúnyt talál, kit egy szó nem buzdít, egy meleg kézszorítás nem vigasztal, az nem haladhat tovább. Nem csodáltatni, éreztetni kell a műnek, s ki erre nem számolhat, az le fog mondani e világ minden babérjairól.

Hangja remegett; észrevevém, hogy sírt. Kezemet nyújtám. — Engedelmet, — így szóla meghatva tovább, — hogy e dolgokkal, melyek önnek érdekesek nem lehetnek, úntatom; de oly jól esik néha szólani, s közönséges körömben nincsen ember, ki bánatomat értené.

Ismét néhány vigasztaló szót mondék. — Oh ha önnek helyzetében, — szóla fölgerjedve, — ha szabad volnék, s csak egy évig élhetnék kedvem szerint! Elmennék Rómába, ott, hol a nagy mesterek művei állnak, hol a romok között a régi művészet szelleme lebeg, hol minden kő egy hatalmas század nyomdokait viseli magán, s melegebb nap alatt telibb életet élnek az emberek, — letérdelve a magas művek előtt, járva az útakon, melyeket a mesterek tapostak, körültekintve azon tájon, melynek látásán ők fölhevülének, érzeném hivatásomat, s lennék mint ők, vagy legalább átlátnám, hogy törpe

vagyok — s nyugodtan lemondanék. De így, e szüntelen bizonytalanság között, remélve naponkint s kétségbeesve, a művész lelkesülését érezve mindennapi foglalatosságaim között, s ha ismét a művészethez fordulok, mindennapiságomat; nagyobb, mint hogy e nyomorult létet nyugodtan elfogadnám, s mégis kisebb, gyengébb, mint hogy belőle önerőmmel kiemelkedhetném: egy madár, mely érzi, hogy szállni teremtetett s lebegve kalitkája rostélyain széttöri testét, s mely mégis, ha ajtaja megnyilnék, elgyengült szárnyaival, ki tudja, emelkedhetnék-e még ég felé? Oh e kínokat nem ismeri senki.

— S mi tartja önt vissza e vágynak teljesitésétől? — kérdezém kiváncsian. — Olaszország szélén vagyunk, s kik önt szeretik, habár rosszallni is, bizonyára végre meg fogják bocsájtani a lépést, melyet ön szíve szükségessé tett, s a jövendő, teljes meggyőződésem szerint, igazolni fog.

— Kik engem szeretnek, — viszonzá megindulva — kik engem szeretnek? Oh ne féljen ön, azok nem fogják hátráltatni útamat. Elmehetek s nem lesz egy szív, mely utánam vágyódnék; meghalhatok, s nem lesz egy szem, mely könyezne. Anyámat nem ismerém, apám búval tekint rám, gyermekségem társai megvetve elhagyának; nincs semmim, mi visszatartóztatna — s még sem mehetek. Éltemnek átka a határozatlanság. Ábrándozó vagyok, akarni nincs erőm. Hónapokig élek egy kedvencz gondolatban, terveket alkotok, átgondolok minden lehetőséget, élvezem előre gyönyöreit, legyőzök képzetemben minden akadályt, s ha a pillanat eljő, nincs erőm. Hányszor készülök útamhoz, hányszor rendezém el dolgaimat, hány búcsúlevelet írtam atyámhoz, s itt maradtam, naponkint átkozva helyzetemet, sorsomat, s e gyáva szívet, mely le nem tudja rázni lánczait.

Boldog, kinek szilárd lelket ad az ég, kinek oly szív jutott, mely önerejének érzetében független magányban állhat e világon; a fát, mely magányosan áll, könnyebben ledönti a vész, de ő szabadon fejlődhetett, ágait nem gátolá semmi növésében, sudara szétterjedett, csúcsa felnőtt; mit a mag csirában horda, az teljesült; s boldog az is, ki mint az ág, csak egy nagyobb egész részének érezi magát, ki a földdel más összeköttetésben nincs, mint a tő által, melyen felnőtt; ki belőle szivja erejét, ki véle dől s véle virágozik, egy része zöldjének, egy része a nagy árnyéknak, mely körülötte sötétlik; boldogtalan csak az, kit, mint engem, vágyai természetes körétől elkülönöznek, s kit gyengesége függetlennek lenni nem enged.

Ő elment s a mint magányomból utána tekinték, szívemet egy nem ismert érzemény töité el. Szomorúbb valék, mint mikor e falak közé léptem; ki eddig kivételi állapotnak gondolám keserveimet, sejdíteni kezdém, hogy e földön mindenki vállain hordja terhét, s hogy ha az ok, mely szemeinkből könyeket facsar, különböző is, a cseppek azért nem kevésbbé keserűek; — szomorúbb valék s mégis vigasztaló érzet tölté szívemet: az, hogy egy embert találtam, kinek talán hasznára lehetek. Ki nem szenvedett, nem tudja, mi végetlen gyönyör fekszik e gondolatban. Önzőknek születünk; a gyermek első játékaiban már főszemélynek tekinti önmagát; az ifjú áldozik, de önérzeményeinek; a férfi fárad, de önczéljaiért; de adj egy nagy fájdalmat a kebelnek, rontsd el reményeit, tedd nyomorúlttá, hogy önzésének czélját magában ne kereshesse többé, s látni fogod, mivé lett. Lelkének isteni szikrája kitört a sors csapásai alatt; a szív érzi, hogy az éldeletnél magasabbra teremtetett. Mióta Arthurt láttam, minden gondolatim új irányt vőnek; a tompa fájdalom helyett,

mely lelkemet eddig lenyomta, új életerőt érzék magamban, vigasztalni akartam s vigasztalva valék. Az ég úgy alkotta szíveinket, hogy nemcsak jó tetteink, de még jó szándékaink se maradjanak jutalom nélkül, s ki elég erős magáról megfeledkezni, az látni fogja mindig, hogy ha mást nem is, legalább magát boldogítá.

Független valék, s miután minden viszonyokat átgondoltam, s napról-napra inkább megismerkedve új barátommal, meggyőződtem, mennyire ellenkezik családi köre szellemével, végre azon ajánlatot tevém neki, hogy velem jövén Rómába, ott addig, míg művészete, vagy megbékült atyja módot nem nyújtanak, segedelmemet kölcsönként elfogadja.

Eleinte vonakodott, később megegyezett, s már indulóban valánk, midőn atyjának betegsége s halála által nagy vagyon urává válván, ajánlatom szükségtelenné lőn. Még egy pár nap folyt el készületek közt, búcsút vevék atyámtól s elmenénk. Ő teli reményekkel, én nem öröm nélkül, mint ki egy boldogot lát maga mellett s érzi, hogy nem minden érdem nélkül tekinthet örömére.

Hosszasabban szóltam e tárgyról, mint talán szükséges vala; de tevém, mert akarám, hogy ezen ifjút, ki velem annyiban rokon volt, s más útakon oda jutott, hová én, ismerd, s mert, meggyőződésem szerint, nagyobb befolyással talán semmi sem bírt életemre, mint e találkozás épen e pillanatban, mikor éltemet nem tűrtem volna sokáig, ha ez új viszony gondolatimnak új irányt, fájó szívemnek a barátság balzsamát nem adja. — Ki oly mély sebet hord, az csak ha magát szükségesnek érzi, tűrheti létét; ki multjára nem tekinthet vissza, annak jövő kell, melyben áldoznia lehessen; a boldognak is kínos a magány, — annak, ki szenvedett, tűrhetetlen.

XXXIX.

Hosszú útakról sokszor ábrándoztam gyermekkoromban. Vágyteli szemekkel nézém a kék hegylánczot s gondolám: ott túl szerencse vár reád; képzelék tengert teli sziklákkal s vészekkel, s közepette egy szigetet, hol hajómat kikötve boldog leszek; álmodám más szebb hazákról távol éghajlat alatt, hol az ég tisztább, a nap melegebb, a tájakat tél nem fosztja meg virágjaiktól, s a szív nem ismer bánatot. Igazam vala, mikor ezt képzelém; túl a hegyláncokon, a tengeren túl, s más éghajlat alatt, hová csak útam vezethetett, öröm várt volna rám mindenütt. E szép földön öröm tanyája minden hely, hol lelkünk csendjét emlékek nem háborítják. Most utaztam. Előttem a messze világ nyitva áll, s mit találtam? Oh mi boldogok volnánk, ha a valót kicserélhetnők azon érzeménynyel, melylyel reményeink korában feléje tekinténk, vagy inkább ha nem látnók vágyainkat teljesülve soha. Szerencsétlen egy játék az élet, miben a kártya, melyre addig vártunk, végre mindég kijő, de csak akkor, ha reá már nem teszünk, s vele nyernünk nem lehet.

Olaszországba menénk. Ki nem ismeri Itália szépségét? Neve maga már vágyakat gerjeszt; az ég kékében borúl ez áldott határok fölött; illatozva virágzik a mező; a zöld olajfa elvénűl, s csak órákig ismeré a telet. Isten megáldá e hazát. Ha az Alpokról lejősz, langy szellők lebegnek elédbe, s míg szemed, a lezúgó hegyfolyót követve, a zöld rónára tekint, nem ismert vágy tölti lelkedet; sietni akarnál te is ez áldott határok felé, s zajongni örömödben, mint a hegyfolyó, hogy e földre értél. Itáliában vagy, ott, hol két ezred dicső-

ségének emlékei állanak, hol a művészet felhalmozá kincseit, hol a nyelv dallá, az élet egy bájló álommá válik; azon földön állsz, melyről mint gyermek ábrándozál, melynek nevénél ifjú szíved egykor fölhevült: tekints körül s éldelj. — Éldelj, — ha e romok között a hajdankor nagyszerűsége emelkedik lelked előtt s nem a gondolat, hogy ennyi elmulhatott; ha a fényes palota előtt álmaidat a koldus rimánkodó kérelmei nem rontják meg, — éldelj, ha tudsz, én csak szomorú érzeményeket találtam.

Láttam Velenczét. Még áll e város, dicső még romladása között; századok űzték fölötte hatalmukat, de ő szép marad, mint a nap, mely ragyogva áll a tenger fölött akkor is, midőn alkonyodik, s fényt hagy maga után. A tenger habozva környezi palotáit, alapját vészek csapdossák, de az emberi mű fennáll, s az ember emelkedve érzi, hogy hatalma az elemek harczaival daczolni tud; de vajon nem érzi-e ugyanakkor szívünk, mi gyenge önszenvedélyei ellen? A paloták állnak, de lakóik elköltöztek; a csatornák megmaradtak, de csak itt-ott szakítják félbe egyes evező-ütések a bús csendet; szent Márk piacza körül még magasan állnak a hajdani respublica építményei, de a nép hiányzik, hiányzik a diadalmi öröm, melylyel a győzelmes doge egykor itt fogadtatott, s a magas érzemény, melylyel a hajdani velenczei e földet tapodva honn érzé magát, s mégis a világ legdicsőbb helyén. Minek csak elemek ellen kelle küzködni — fennáll; mi az emberek szenvedélyeivel vítt, szétromlott; a város túlélte népét. — Szomorú egy látvány ez; s az ember, ki egy sír mellett nem mehet el a nélkül, hogy felsóhajtva nemünk mulékonyságára ne emlékeznék: itt, hol egy nemzet ravatala fölött áll, joggal szomorodhatik el annyi ivadék, egy több mint ezredes dicsőség sülyedő emléke fölött; hol

mindazon külső pompa, mely körülötte áll, mindazon fény, mely első pillanatban képzetét megragadá, csak arra intik, mi nagy halott fekszik előtte.

De talán az vigasztalja lelkedet, hogy egy nagy nemzet nyomdokain jársz; hogy e hallgató falak között egykor a szabadság lelkesítő szavai hangozának, s hogy e nép, mely most szánakozásodat gerjeszti, csak mióta hazáját veszté, sülyedett annyira. Szép, habár romok fölött, visszatekinteni egy nagy múltra; s bármi szomorú érzemények töltsék lelkedet e világ szétbomlott nagyságai között, a gondolat, hogy legalább egykor fennálltak, elfelejteti a bánatot. Minden, mit emberek nagyot tettek, neked nem idegen: elődeid dicső tetteiben érzed önhivatásodat, s míg egy erősebb ivadékhoz föltekintesz, szíved emelkedik. Oh de nem itt! E város sülyedő nagysága nem érdemli könyeidet! mi itt elveszett, nagyszerű vala, de nem olyas, minek emlékénél emberi kebled emelkedhetnék. Vagy nem egy ezredes zsarnokság nyomdokait tapodják-e lábaid? nem azon hatalmas patriciátus palotái között jársz-e, mely magát büszkeségében királyok hasonlóinak vélé, míg a nép csak elnyomásából sejdíté, hogy fölötte vannak olyanok, kik magokat szabadoknak érzik, s elég magasra állítottaknak, hogy alattvalóik panaszait megvethessék. Oh ne ámíttasd el magadat ezerszer ismétlett közmondások által; ne gondold, hogy, mert egy respublica romjain állsz, itt elveszett szabadság fölött kesereghetsz; s ha szívedet bánattal tölti az idegen lobogó, mely előtted áll, ha a dogepalotában csak önlépteid visszhangja szakasztja félbe a rémítő csendet, s a fejedelmi képek hosszú sorával a dicsőség, mely e falakat környékezé, bevégződött: akkor gondold, hogy fölötted az ónkamrák állnak, alattad a híres kutak, közeledben a fohászok hidja; s ha netalán egy köny lépett szemedbe, töröld

le, mert egyiken állsz azon helyek közül, hol a szabadság szent nevében istentelen zsarnokság üzetett, hol a nép véréből termett babér csak egyesek homlokait füzé körül; hol a haza egyeseknek lakoma vala, a népnek nem egyéb börtönnél; — hogy egyiken állsz azon helyek közül, hol az idő kimondta ítéletét egy nép fölött, hol az örök igazság egy példát állíta fel, hogy minden ügyesség s fortély, minden anyagi hatalom, sbirrek s tizek tanácsa, s a mit csak száz Macchiavel képzet kigondola, azon országot nem tarthatják fenn, melynek igazság nem az alapja.

Idők jöhetnek, hol mint Byron mondá, e város tengeri nádként a sós habok közé, honnan eredett, visszasülyed, s Velencze egész dicsőségéből talán csak egy rege marad, melyet a halász alkonyatkor társainak elbeszél: hogy itt lenn a habok alatt egy város áll, melynek egykor hatalmas herczege vala, nagy népe s fényes palotái, s melyet Isten átkában elsülyeszte. A nép hinni fogja a mesét, s lesznek, kik nagy ünnepeken a tenger mélyéből harangozást képzelnek hallani. — Mennyi nem tünt el így a világról? hány név, mely századát felrázá, hangzott el, hány városból nem maradt egy kő? — Mint a fa, melyet századok felnövesztenek, ledől s rohadva elenyészik sarjadozó utódai alatt: úgy országok; míg végre sötét nyomuk is eltünt, s a világ történetéből egy rege maradt gyermekek számára, melyen a józan elmosolyodik.

Ki mehetne végig Olaszországon a nélkül, hogy lelkében e gondolatok ne ébrednének? Velenczétől le Nápolyig romokat találsz mindenütt. A lesülyedett diadalív, a magas amphitheatrum, melyet a szétbomlott templom kövei félig eltakarnak, s mögötte a góth egyház sötét falai, s az erős városfalak, melyeket szabadságnak emeltek polgáraik, s melyek, mióta nincs

mit őrizniök, düledeznek: minden a múltra int, minden eszedbe juttatja, hogy két nagy korszak düledékein állsz, mely e határok között külön hosszú életet élt, külön eszmékért küzdött, külön nagyságot fejte ki s most örökre elenyészett. Rómának a világ hódolt, s mi maradt belőle romoknál egyéb? századokig küzködött a középkor, s hova lettek eszméi, hova lelkesülése, mely a világot felrázá? S így foly kor kor után; minden új eszme, mely feltámad, elrontja azt, mely előtte uralkodott, hogy később hasonló módon enyészszék el. Mint a hernyó, mely befonja magát és sötét nyugalomban vesztegel, míg órája eljött, s akkor önművét szétrontva, mint lepke emelkedik: ilyen az emberi nemnek élete; minden kornak meg vagyon eszméje, melybe magát befonva egy ideig nyugszik; mindenik széttöri végre önalkotta börtönét, mindeniknek megvan emelkedése, rövid órája, mely után, mint a lepkévé vált hernyónak, meg kell halnia. S mi még küzködünk? mi reménylünk ennyi romok fölött, mi bizni merünk öneszméink valóságában, ha visszatekintve látjuk, hogy minden kornak meg vala lelkesedése, hogy mindenik egy igazságért küzdött századokig, s mindenik végre átlátá, hogy csalódott! Oh őrültség, mely az emberi nem történetét ismerve, még nem tuda lemondani! Nézd a lazaronit, te büszke ember, ki léted szűk körével meg nem elégedve, sirodon túl akarnád terjeszteni éltedet; ki egy nevet akarsz hagyni magad után; ki e világból, melyben jobb vala nem élned, kimenni nem akarsz: ő bölcsebb náladnál! Fölötte tisztán boltozik az ég, a táj virágozva áll körülötte, s ő boldog; föltekint, s rá ezernyi csillagok öntik le fényöket, ő nem ismeri nevöket s a távolságot, melyben egymástól állnak, de látja a ragyogást s örvend neki, s örvend a virágoknak, melyek körülötte nyiladoznak,

s a nagy tengernek, mely morogva álomba szenderíti. Egy narancsfa, melynek gyümölcseit elérheti, a meleg napnak sugárai, — s talán egy kevés szerelem, mely keblét emeli, — mi kell neki egyéb? Nézd őt, ha a nap sugáraitól elvonulva, romok árnyéka alatt elszunnyadott, s mondd, ki józanabb? ő-e, ki árnyékot keres e falak között, vagy te, kinek képzete e hideg kövön felhevülve dicsőségről álmodozik? ő-e, ki tudja, hogy ez élet hosszú játékában csak egyes esetek kedvezők, hogy az balgatag, ki a jövőre tekint, vagy más után vágyódik, mint mit épen megragadhat, — vagy te, ki egy világ gondját hordod szűk kebledben, mintha nem volna elég fájdalom önéltedben? ő-e, ki él, élvez, örül; vagy te, ki halhatatlanságról ábrándozol, te, ki önző vagy, mint ő, csakhogy balgán abba helyezéd reményidet, mi — elérve bár — nem boldogít.

Vagy azt hitetéd el magaddal, hogy másoknak élsz, — hogy feladásod áldozva másokat boldogítni; hogy az emberiség kocsija nem haladhat, ha te, törpe, nem fogod be magadat s nem húzod izzadva tovább? Magadat boldogítni nem tudád, magad nem juthattál annyira, hogy keblednek csak egy sebe gyógyúljon, s az emberiséget akarod boldogítni? Menj Rómába, tekints magad körül, idézd fel a múltat lelked előtt, s remélj, ha tudsz. — Mennyi nagy történt e városért! mennyi férfi élt e falak között, kinek nevénél szíved ezredek után feldobog! s vajon miért éltek, miért véreztek ők? Azért, hogy nemzetök boldog legyen? — Róma egész történetében nincs egy percz, hol a többség nem szenvedett volna. A pillanattól, melyben a nép a szent hegyre vonult, addig, míg Gracchusait megölé, egy hosszú küzködés izgatá belsejét, küzködés éhség, nyomoruság, elnyomás ellen. — Azért, hogy a szabadság fennálljon? — Azok, kik Róma csatáiban vérezve,

honuknak a világot meghódíták, nem Tiberius birodalmát nagyították-e vérökkel? azok, kik Rómát építették, nem Nero tűzhelyét készíték-e elő? azok, kik a szabadságért küzdöttek, nem azért fáradtak-e, hogy a pártoktól szétdúlt országban a zsarnokságnak helye biztosabb legyen? S vajon érdemes-e hát nagy czélokért fáradni; érdemes-e csak egy percznyi életet áldozni azért, mi talán csak új kinokat hozand embertársaidra? érdemes-e valamit tenni, ha tudod, hogy a földbe, melyet véreddel termékenyítél, egy más kéz fogja vetni a magot, melyet akaratod ellen felnövesztesz; hogy hamvaidból nem teneszméd fog phoenixként emelkedni? Ha magas ábrándok tölték lelkedet, jer Rómába, s ha minden kő múlékonyságra int, minden dicső névnél, mely itt eszedbe jut, lelkedben a gondolat támad, hogy ennyi áldozat, mely e haza oltárain tétetett, nem hozhata áldást lakóira: akkor sírj, távozva, egy keserű könyet, mint én, nem azért, hogy a nagy kor, melyet bámulál, elmúlt, de mert átlátod, hogy okod nincs, melyért visszakivánhatnád; nem azért, mert a nagy férfiak ivadéka kihalt, de mert látád, hogy fáradozásuk hasztalan volt, s a legdicsőbb vitéz, mint a gladiator, csak azért halt meg, hogy a nép kevéskét tapsoljon; nem, mert Róma elenyészett, de mert meggyőződél, hogy a nagy korok s boldog nemzetek csak történetkönyvekben állanak, s hogy a való egyenlőn szegény mindig s mindenütt. Köntöseinket változtatjuk, gondolatink új szavakba öltöznek, de az ember nyomorult marad legszebb biborában is, gondolatai nem emelkedhetnek túl e föld porán.

Oh mert ti világ bölcsei, kiket magasabb vágyak a tett poros mezőiről elvonának, mit víttatok ki ezeréves fáradozásaitokkal? hányszor emelkedék lelkem ifjú napjaimban vágygyal nagy neveteknél! Oh szép, így

gondolkoztam magamban, távol a világ zajától, egy magas gondolatnak szentelni az életet. Az imperator diadalíve ledől, a tribun hatalmas szava elhangzik, s a szívekkel, melyek egykor feldobogának hangjainál, eltüntek a szenvedélyek, melyeket gerjeszte: csak az eszme nem vész el az évek változásával; csak a való, melyet a magányos gondolkozó feltalál, marad fel századok romjai fölött. Egy emléke a múltnak, csirája talán hosszú jövőnek! Boldog, háromszor boldog, kinek ez juta sorsául.

Boldog? Olvasd Faustot, hol nemünknek egyik leghatalmasabbja önszenvedéseit letevé; nézz egyet azon szerencsétlenek közül, kiket a tudásvágy nagy átokként megragadott, kik merészen kinyújtva kezöket az ismeretfa tiltott gyümölcse után, mint emberelődeink paradicsomukat, úgy azon kis örömet is elveszték, mi még e földön számukra megmaradt, s vajon kivánkozol-e a babér után, mely homlokát köríti; akarsz-e kiválasztva az emberek sorából magányosan állni e világon, eltemetve tudományod hideg falai közé, lemondva élted örömeiről, lemondva minden reményről, barát nélkül, ki bánatodat osztaná, míg élsz; egy szív nélkül, mely utánad vágyódnék, ha meghalsz? akarsz-e nem bírni e nagy világon semmit, mint tudományodat, e kegyetlen zsarnokot, ki lelkedet szolgájává tevé, s éltedért rejtélyekkel fizet; ki majd végtelenségével lelkedet elnyomja, szűk határok közé szoritva törekvéseidet, csak korlátokat mutat; ki Memnon-szoborként hajnalkor, midőn hozzá először közelítél, megszólamlott, s most néma az egész napon át. Oh akarod-e mindezt, boldogtalan, ki tudomány után vágyódál; akarsz-e elvetni magadtól mindent, mi szívednek kedves volt, barátságot, szerelmet, ifjú szívednek egész kincsét, hogy egy kételyt nyerj jutalmúl? s lám ez a tudósnak élete. Azon elismerés, mely ősz fejére talán még életében egy silány

borostyánt füzött, mintha el akarná takarni a mély redőket, melyekkel e homlokot átszántá a gond, őt nem boldogítja! Ha magányosan jár körül könyvtárában, s az elavult bőrkötésekre néz, melyeknek szerzői egykor éltek mint ő, s korukban talán híresek valának, mint ő; ha körültekintve elődeinek e sírboltjában, eszébe jut, hogy végre az idő jönni fog, midőn ő is felejtve lesz, mint ezek, midőn neve is legfeljebb egy pár pedáns által ismertetik, s lelkének legfényesebb gondolatja, a mű, melyet évekig agyában érlelt, melyért éltét adá, egy könyvtárnak szűk sorai között temetve leend; ha visszagondol azon kevés valóban nagy nevekre, melyek nemünk ezredes emlékei között fennmaradtak, s látja még ezeket is kitéve a kor változó szeszélyeinek, ragyogva egy perczig, hogy szinte emberfölöttieknek látszának, később, miután az általok föltalált igazság köztudomássá lett, megvető szánakozással említve; ha látja a legmagasabb eszmét felejtve századokig, s ismét feltalálva, s újra eltünve, bár néha csak azért is, mert a késő ivadék, mely fölkapta, nem birá el súlyát: vajon vágyódhatik-e dicsőség után?

Oh ti hasztalan fáradtatok, bölcsek, kik a tudomány kemény mezején munkáltatok! bajnokok s törvényhozók, kik a nép boldogitásáról álmodtatok! Száz csatában győztek már az igazság zászlói alatt, milliók haltak el diadalmaiban, minden eszmének megvolt keresztfája, minden csepp tudomány száz emberélet jutalmául adatott, s vajon boldogabb-e nemünk ennyi áldozat után? mi mást szerze tudományotok, mint kételyeket, mi mást nyere az emberi nem azon kis szabadsággal, melyet bajnokai kivíttak, mint lánczainak érzetét? s nem szenved-e a többség most, mint századok előtt, hogy alig hihetnők a szabadság győzelmeit, ha nehéz sebhelyeink nem intenének reájok?

Körüljártam egész Európát, Skandináviától Spanyolországig — Oroszország pusztáitól a szabad brittek szigetéig; a szabadság, az erény s megelégedés hazáját nem látám. Szomorúan egyenlő a világ mindenütt, s midőn az Orkney szigetek végsőjéről a nagy Atlanticumon áttekinték, azon gondolattal tértem vissza Franciaországba, hogy jobb távol maradnom korunk Eldoradójától, mely a tengeren túl virúl, nehogy az, mit oly szépnek gondolok, meglátva, mint minden egyéb, elveszítse fényét előttem. Jó egy csalódást megtartani magunknak.

Majdnem másfél évet töltöttem külföldön. Előbb szomorú valék. Kinek lelkét nagy fájdalom dúlta föl, az nehezen talál vigasztalást magának. — Ha a zápor a hegyoldalnak zöld pázsitját egyszer fölszakítá, s útat mosott árjainak, minden víz arra veszi futását, s a leglanyhább eső, mely alatt más mező zöldelve üdűl, itt csak mélyebbre mossa a régi sebet; így tartja meg a szív fájdalmaink nyomát, s egy véletlen gondolat, egy vigyázatlan szó mélyen sérthetik a keblet, mely elmúlt keservek sebhelyét hordja. — Jaj annak, kit szívének iránya vagy szerencsétlenség egyszer szomorú életnézethez vezettek; bármi kedvező körülményekbe állítsa is őt később végzete, öröme mégis megszünt. Rejtélyes értelmű könyv a világ, bánatot találni minden lapon s vigasztalást; árnyékot vet minden fa, melyre a nap tiszta világa lesüt; méz tölti a virágkehelyt, de nem hiányzik keserűsége; s ki egyszer a dolognak bús értelmét felfogá, az bár merre forduljon, keservet talál; hisz a szív is, mint a könyv, minden érintésnél mindig csak a legolvasottabb helyen nyílik meg. Csak rokonait találja minden kebel e világon, képeket csak öngondolatának, lelkesülést csak arra, miépen lelkét tölti, s ki, mint én, szenvedett, hasztalan futja körül a világot, vigasztalást itt csak azon boldo-

gok találnak, kiknek a fájdalom egy véletlen esetként zavará fel életöket.

Arthur társasága, bármi nyájasan s barátilag simula is hozzám, inkább terhemre volt. Vannak az emberi életben állapotok, melyekben a magány szükségessé válik; ha szívünk érzi, hogy gyönyöre nagyobb, mintsem hogy valaki felfoghatná, vagy ha boldogsága romjain állva sejdíti, hogy keservét senki sem értheti: a szív inkább magába vonúl vissza; inkább magányosan hordja nehéz terhét, semhogy idegennel osztaná, s Arthur nékem az vala. Éltének azon korában állva, mikor még remélhetünk, mikor minden csepp, mely szemünkből árad, még egy virágot talál, melyen harmatként függhet, mikor maga a fájdalom sötét aknája még annyi kincseket rejt, ő nem értheté fájdalmaimat, s szinte örültem, midőn Rómában megváltunk.

De miután egy ideig magam maradtam, s végig járva annyi országot, látva annyi helyet, hol emlék lelkemet nem sérté, találkozva annyi emberrel, mintegy erőszakkal kiragadtatám önmagamból, enyhülni kezde bánatom, s habár nem boldogan, legalább vigasztalva tértem vissza. Nincs semmi vigasztalóbb, mint ha utazunk. Míg honn vagyunk, mindenki ismeri, mintegy osztja bánatunkat; minden, mit látunk, rá int, s kikkel találkozunk, inkább részt vesznek szomorúságunkban, mint hogy belőle kiragadhatnának. Künn új körbe lépünk, új emberek közé; senki nem sejdíti, senki nem bánja, hogy szenvedénk, nem közelíthetünk senkihez a nélkül, hogy magunkból ki ne lépnénk, át kezdjük látni, hogy létünk egy pont a világban, s szenvedéseink kisebbeknek látszanak, miután önfontosságunk kisebbedett szemeink előtt, s meggyőződtünk, hogy e földön, hol minden keserv hasonlóit találja, csak ritkán akadunk oly emberre, kit joggal irígyelhetnénk.

XL.

Párisba menék. Majdnem két év múlt, el, mióta e várost elhagyám, s habár kellemetlen érzésekkel, mégis nyugodtan tértem vissza körébe, hol Valmontné s más ismerőseim által mindjárt a nagy világ körébe ragadtattam. Terv nélkül álltam a világban, a magány elszomorított, s így mintegy önkénytelen lépék e társaságba, mely lelkemet ki nem elégíté, de legalább — mint minden új — mulattata, s miután a szívnek érdekei megszüntek, egy ideig hiúságomat kecsegteté. Majdnem két évet töltöttem így, s ha ismernéd e kört, nem kellene mondanom, hogy nem maradt semmi emlékem, melyet leírni érdemes volna, legföljebb az, hogy megismerém s elundorodtam nyomorúsága előtt.

Te a nagy világot nem ismered. Ne bánd; parányi a kör, melynek e pompás név adatott, s azok, kik benne élnek, nem elégíthetnék ki tiszta becsületes szívedet. — Hegyhez hasonló az emberi nem. Egy nagy tömeg, mely felszínben különböző, de nem anyagában. Ne kívánkozz fel virágzó aljadból a csillogó csúcsra, hol örök tél uralkodik s minden fény, mely körülötted ragyog, csak arra int, mi terméketlen téren állsz.

Miként is lehetne máskép ott, hol csak ünnepek vannak s nincs dolgozó nap; azok között, kiket családi élet nem javít, honszeretet nem emel ki önzésök kis köréből; ott, hol az emberi kebel elég gyáva nem tűzni ki magasabb czélt magának, mint mulatságot, s hol legnagyobb csalódása végre az, hogy unatkozott: lehet-e ott való öröm s azon tiszta megelégedés, melyet csak osztott érzelmeink által élvezünk? A természet boszút áll, valahányszor útjaitól eltérünk, s nem engedi,

hogy azok, kik köréből kiléptek, legszebb adományaiban osztozzanak.

Az Isten társaságra teremté az embert: nincs szív, mely e földön nem találná rokonát, melyet egy titkos, le nem irható érzet nem vezetne néha embertársához, s kiknek szívei összhangzanak, kiknek gondolatai egy irányt követnek, találkozva, boldogabbaknak érzik magokat. Vannak pillanatok, melyekben a szívnek közlés szükséges, van a bánat s gyönyörnek egy fokozata, melyben szólnunk kell, s nem tagadhatja senki, hogy a társasági örömök természetünkből folynak. De lehet-e társaságnak nevezned azt, mit fensőbb köreinkben látsz? e könnyű csapatot, mely esténkint, mint a molyok a gyertyavilág körül, összesereglik, egy óráig dong s ismét eloszlik; e sokaságot, melyből kettő nem ismeri egymást, hol egy szív nem szólal föl annyi között, s ha holnap mind sírjaikba szállnának, az egy, ki hátra maradt, hihetőkép nem fogja mondhatni, hogy barátot vesztett. Lehet-e társaságnak nevezni e kört, melynek több száz személyeit nem benső szükség, vagy szíveik vonzalma, hanem születésök, birtok vagy épen azon szemtelenség vezetett egymáshoz, melylyel némelyek e körökbe tolakodnak, s végre ott maradnak, inkább, mert nem lehete tőlök szabadulni, mint mert odavalók; e kört, mely kivülről tekintve egy nagy egésznek látszik, s mégis száz különszakadott, a születés és birtok külön fokozatai szerint egymás fölött emelkedő darabokra oszlik; lehet-e társaságnak nevezni végre azt, minek fő alapja elkülönözés, s gyönyöre nem annyira, hogy valakihez közeledénk, mint inkább, hogy másokat ki lehete zárnunk. S ha polgári körben a társalkodás egy része létednek, s ismerőseid körében, hova magaddal hozhatod hibáidat s erényeidet, magaddal a gyönyört s bánatot, melyet épen kebledben hordasz,

szivednek jól esik a közlekedés: vajon termeinkben, hol ezt tenned nem szabad, hol erények helyett szokásokat, ész helyett csak elmésséget találsz, hol bánatod s örömöd nem érdekel senkit, feltalálhatod-e ezen örömöket?

Nem a szerint, mennyit érsz, hanem mennyinek tudsz látszani, szabják meg becsedet; nem az, hogy valamit tevél, de hogy mindent elkerülsz, mi az illedelmet s fölvett szokásokat sértené, teszi, hogy e társaságba fölvétessél; s természetes-e, hogy ily körbe kivánkozol? sőt áldozatokat teszesz, csakhogy benn maradhass? Áldozatokat! Oh s mennyi nem kivántatik tőled! A szerzetes nem ragaszkodik oly szigorúan kolostori rendszabályaihoz, mint te azokhoz, melyeket előitéletek elődbe szabának. Vak engedelmességgel teljesíted a legnevetségesebb szokást, a legbalgatagabb divatot. Hallgatva eltűröd azon lelki szegénységet, mely kötelességedül tétetik, s melyért minden magasabb eszmét, mely a szűk terem körében meg nem fér, vétekként rejtegetsz, csak hogy ne gyanítsa senki, miként a köznyomorúságban nem osztozál; és szűzesség esküjével lekötve a szerzetes nem őrzi szívét úgy, mint te minden melegebb érzeménytől. S mennyi önmegtagadás naponkint! mennyi alkalmatlanság s gáncs élted minden órájában! Ha kedvesed, ki néked éltét szentelé, ennyit kívánna, elhagynád; s ím mind ezt nyugodtan, örömmel viseled.

S miért? — hogy herczeg A** tánczvigalomra hívjon, hol belépted első pillanatától másnak nem örülsz, mint azon pillanatnak, melyben e tolongásból szabadulnod lehet; hogy gróf B***, kinél Párisban unalmasabb ember nincs, veled a boulognei erdőbe kocsizzék, s marquis C*** nálad hagyja kártyáját; ezek jogaid. Ha szinházba mégy, néha egy vagy más diva-

tos asszony páholyába ülhetsz, s hajgöndörítőd a karzaton meglátva, talán irigyli sorsodat; a naplopók, kik Párisban, a hol csak vigalom adatik, megjelenve, kapu alatt nézik a fölmenőket, ismernek, s a mennyi bérruhás van, leveszi kalapját, ha jössz: — ez dicsőséged! Ki hinné, hogy józan ember találkozik, ki ezért csak a legkisebb alkalmatlanságot el akarná tűrni, hogy valami oly csekély lehetne, mit ily nyereségért tenni nem vonakodnánk. S mégis, talán e világon semmi sem kerestetik állhatatosabb törekvéssel, mint épen e haszontalanságok. Vannak, kik éltök czéljául nem tűztek ki mást, mint hogy e társaságba fölvétessenek; kik évekig gondolkoztak, esdekeltek, csakhogy egy terem ajtai megnyíljanak előttök; kik nem sokallottak semmi fáradságot, csak hogy mint egy fényes körnek utolsói végre lenézettessenek, minden megalázást nyugodtan elviselve, csakhogy másnap reggel a kínos este után elmondhassák: én is ott valék. A testvér el fogja tagadni testvérét, a barát elhagyni barátját, a fiú szégyenleni atyját, hogy e czélhoz érjen. Nincs meggyőződés oly szent, mely ennek föl ne áldoztatnék, nincs érzemény oly nagy, mely ez előtt el ne vesztené hatalmát. S hát van-e valami nagyszerüebben nevetséges, mint ez? — s ha korunknak nagy satirikusa volna, nem lehetne-e joggal elmondania a rómaival: nehéz, satirát nem irni; nehéz, s nehéz volna nem nevetni, ha nem jutna eszünkbe, hogy e bohóczságok alatt egy nagy erkölcsi romladás rejtezik.

Mit is ártanának máskép e társaságnak nevetségei? mi baj, ha egy pár száz bohócz Páris közepett egy kis kört alkotott, választa magának, melyet nagy-világnak nevez; ha külön törvényeket szabott kicsi országának, s határai között más, emberiektől különböző erényeket s hibákat gondolt ki. Ha kebleik gyengeségét érezve,

parányi személyöknek egy kisebb kör kell, hol ők is dicsőknek érezhessék magukat, s azok, kik a tömegnél magasabbra nem emelkedhetnének, legalább annak örülnek, hogy máshol állnak mint a sokaság; ha büszkék tudnak lenni, mert szeszélyök a város szabóinak irányt ada, s nevök néha egy divatújság lapjain áll: mit árt ez a világnak? Tánczoljanak ők, míg az emberi nem legnagyobb századát éli; járjanak házról házra vizitkártyáikkal, változtassák évenkint bérruháikat, küzködjenek párviadalaikban, játszszák tovább kis komédiájokat, melyet a világ nagy szinpadán elkezdének, a melyben mindenki a kis szerepet annyi fáradsággal adja: inasaik, amúgy is az egyetlen idegen nézők, kik előtt játszanak, talán igen fogják bámulni mesterségöket, — s az emberi nem nagy drámája azért nyugodtan haladhat tovább. Ők szabadon forgolódhatnak parányi körükben, szabadon donghatnak királynéjuk körül: megfér a nagy réten kicsi méhkasuk is, s az átmenő nem veszi észre, mennyi mozgás tölti belsejét. — Tietek a nagy természet, tietek a hajnal, ha a föld egy boldog álomként, melyet az éj hozott, mint a teremtés első napján, egyszerre világosan áll; tietek az est elhaló fényével, mely kebleteket nyugalomba szenderíti, s az éj, mely milliónyi világait csillogva feltünteti előttetek; tietek a szerelem bájteli csalódásaival, s a barátság, a honszeretet, mely sziveiteket örülni tanítja, ha áldozik; minden, mi valóban szép s boldogitó, a tietek; az ég nem tagadta meg senkitől való kincseit; hadd mulassanak ők, ti érezhettek.

Mindez nevetséges, de ártatlan; szomorító csak e köröknek romlottsága. Nem csak, mert az erkölcstelenség képe minden emberbarátnak fáj, bár tőle távol álljon is; nemcsak, mert közönyösek nem maradhatunk, ha meggondoljuk, mennyi magasabb tehetség,

mely szebb jövőre vala teremtve, veszett el körének aljassága által: de mert az emberi társaság egy test, melynek egyes tagjai betegek nem lehetnek a nélkül, hogy az egész ne sínlene; s miként ha a fa sudarán szárad, a kertész vesztét jósolja: félhető itt is, hogy azon baj, mely a társaság fensőbb osztályait megragadta, a mindig egyenlőség után vágyódó s felsőbbjeit leghamarabb hibáiban utánozó tömeg által az egész társaságon el ne terjedjen.

Téged a végzet e körökbe, melyekről szólok, soha nem vezetett, de ismered a proletáriust, s ez elég, hogy rólok itélhess. A napszámos, kinek durva kezét mint orvos néha megszorítád, s azon fényes urak, kikkel én társalkodtam, lelki rokonok; semmi sem hasonlít, legalább hibában, annyira egymáshoz, mint épen a társaságnak e két végpontja. Hasonló meggyőződések, hasonló gondolatok s érzemények, vagy inkább gondatlanság s érzéketlenség közelítik egymáshoz e két, látszólag oly távol álló osztályt. A napszámosnak köre szűk, csekélyebbnek érzi magát, semhogy a közvéleménynek tetteire hatása lehetne; a dandy a közvélemény fölött gondolja magát, — s egyféle cinismust látunk mindkettőnek érzeményeiben. Ez, mint amaz, egyenlőn megvetik az embereket, az egyik, mert nem szorúlt, a másik mert hasztalan folyamodik segedelmökhöz; egyenlőn önzők, amaz, mert magának lehet, ez, mert magának kell élnie. Ne hígy, hanem kételkedjél; ne remélj, hanem számolj; ne szeress, hanem éldelj, éldelj s vesd meg örömöd eszközeit: ez az oktatás, melyet a nagy világban megvénült apa fiának hideg nyugalommal útjára ad; ne hígy — így szól a proletárius, elkeseredett szívvel, felnőtt magzatához, — mert csak csalódásokat fognál találni; ne remélj, mert e föld határain nem virul öröm számodra; ne szeress, mert nem fog senki szeretve közelítni szívedhez, s ha

fogna, ragaszkodásod nem boldogíthat senkit e világon; — dolgozzál, s gyűlölj. S habár azon nagy különbség, mely e két osztály között van, némi tekintetben befolyással vala is lelki jellemökre; habár a társaság legalantabb lépcsőin álló, ki éldeletet, s a legfensőbb körökben elő ember, ki szenvedést alig ismer, némelyekben különböznek is: a lélek alapja egy marad, — s rongyokban, mint divatos köntösben egy philosophia jár, a legvastagabb materialismus. A divatember, mint a napszámos, csak a jelennek él; amaz, mert nem szükséges, ez, mert nem vigasztaló a jövőbe tekintenie; amaz, mert a jelen éldeletével, ez, mert szükségével lelkének egész erejét felhasználá; s így vénülnek el idő előtt, küzködve amaz, hogy unalomból, ez, hogy éhen ne haljon; amaz, mert örömök, ez, mert a fáradság jókorán fölemészti életerejét, — egyformán elvesztve éltöket.

Mert vajon nem egyenlőn vesztette el életét az, ki e földön csak örült, mint az, ki csak dolgozott? nem sülyedünk-e épen oly mélyre, ha csak állati természetünknek gyönyöreit, mint midőn csak annak szükségeit érezzük?

Arra intjük közönségesen fiatal embereinket, hogy a rossz társaságtól óvakodjanak; jobb volna, ha arra intenők őket, hogy az úgynevezett jótól maradjanak távol. Sima, jómodorú romlottsága a szívnek ezerte veszedelmesebb, mint az indulat vadabb, de nagyszerűbb kicsapongásai, melyek között az ember talán néha mélyebbre sülyed, de érezve sülyedését, néha visszaemlékezik magasabb hivatására, mig a nagy világ embere, ki lassan, észrevétlenül aljasodott, nyomorultsága végfokára érve, minden nemesebb vágyat is elveszt. A szenvedély lángjaiban sok részünk salakká égettetik, de az ércz végre mindig kiválik, s csak annyival tisztább lesz, mennyi-

vel tovább égett; a nagy világ csillogva s hidegen fogja körül lelkeinket, de mint kéneső az aranyat, felszívja lelkeink nemesebb részeit, a nélkül, hogy maga szebbé válnék. A korhely, ha végre mindent éldelt, szívét üresnek, magát haszontalannak érzi a világon, s ha jobbra született, visszatér, mert czél nélkül élni kín; — a dandynak vannak czéljai: meghivatni marquis X- vagy Y-hoz, nyerni egy pár fogadást, magáról beszéltetni; míg egy soiréeje marad, melyre meghivatott, vagy egy látogatása, melyet még tennie kellene, nem hiszi magát haszontalannak a világon, s azért az marad mindörökre.

Oh én nem ismerek semmit, annyira szánakozásra méltót, mint fiatal embert a nagy világban.

Ha nevelésén — vagy inkább azon szoba-dressúrán, melyet úgy neveznek — átment, s szabadon bocsáttatik: mit lát? Előtte nyitva áll a világ; de nem ama nagy világ, melyet Isten teremte milliónyi virág s csillagaival, hol a nyári égen mennydörgés, az ágak között csalogányok szólnak; e szép bájló világ mindazon szeretettel, melyet örömremegve sejdített, azon barátsággal, melyről ifjú korában ábrándozott; e világ, melyben pontként eltünik, s melyben fáradnia kell, hogy valamivé legyen; oh nem! — előtte a terem áll khinai tapétjeivel, száz viaszgyertyáival, tüköreivel, zenészeivel; előtte áll ez érzéketlen sokaság, barátság s szeretet nélkül, — s itt fejlődjék a szív?

Még ha hitet hozna magával! — akkor bíznék az asszony nyájas tekintetében, s örülne a gondolatnak, hogy szerettetik; akkor örülne úgynevezett barátjai meleg kézszorításainak, s az ajánlkozó szivességnek, melylyel mindenki elébe lép; de hisz ő emberismeretét gyermekszobájából magával hozza a világba. Nevelői, kik meg nem gondolák, mi rossz szolgálatot tesznek a

gyermeknek, kinek ifjú életét azon szomorú tapasztalásokkal keserítik, melyeket nekik is jobb volna felejthetni, jókor emberismeretre tanítják őt; ő tudja gyermekségétől fogva, mi semmire valók az emberek, s hogy bennök bízni nem lehet; tudja, hogy az asszony csalfa, s hogy, ha csalódni nem akar, legfölebb éldeletet kereshet karjai között, — hová forduljon ez ifjú érzelemvágyódó kebellel?

Kiket lát, kik korához legközelebb állnak, kiket köre leginkább magasztal, szívének ismeretlen nyelven szólnak. Bármi rossz volt is nevelése, iskolakönyveiben legalább megvolt az erény tisztelete még, hazájáról tanult, s hogy érte meghalni szép; tanult vallásról s emberszeretetről, s hogy dolgoznunk kell s áldoznunk embertársainkért. Most más erényekről hall. Itt csak a csábító bámultatik, csak a játéknak s feslettségnek van költői oldala; itt minden szabad, mi divatszerű, s minden az, mi a közönség körén, bár rosszban is, túlmegy. Mit árt, ha más szenvede általad, csak te ne únd el magad; Istennek fognak tartani, ha látják, mennyi áldoztatott örömödnek. — S vajon az ifjú sokáig fog-e ellentállni ez oktatásoknak, nem fogja-e titkolni előbb nemesebb érzeményeit, később követni azon ösvényt, melyen kívül — mi az ifjú kebelnek legszükségesb, — körének tiszteletét el nem nyerheti? S bámulhatjuk-e, ha mint társai, ő is előbb-utóbb a zoológiára veti magát, s lovakat vesz s kutyákat, s ezeknek adja egész szeretetét, egész barátságát; ha büszkesége az, hogy lovai jobban futnak, vizslái feszesebben állnak; ha nem is vágyódik más kör után, mint melyet istállóiban talál, hol barmai között legalább magasabb lénynek érezheti magát. Lehet-e rossz néven vennünk, hogy oly szorgosan göndöríti haját keskeny homloka körül, hogy mellényében bízik, csudálatosan fényesített csizmái ragyo-

gásának örvend s felczifrázva úgy, hogy a világ első szabója nem képzelhetne szebb ideált magának, megelégedett mosolygással tekint körül, mintha gondolná: a belvederi Apolló, kinek Chevreuille vagy Blein nem szabta ruháit, oly szép, mint ő, nem lehet! — Vagy ha végre, ő is egyike akarván lenni azon hatalmasoknak, kik minden szépet s nagyot merész ajkakkal porba húznak, sima gyermeki arczczal minden erényt tagadni kezd; ha magát nagynak véli, midőn a legaljasabb érzelmeket affectálja, s félig Istennek, ha meg tudja mutatni, hogy az emberi élet, mint az állaté, e föld körén túl nem halad: vajon őt lehet-e okozni? Büntetlenül nem lehetünk jobbak, s nem rosszabbak, mint a kör, melyben élünk; s ha maga a férfi nehezen áll ellent a közvéleménynek: miként lehetne várnunk, hogy ő, ki mindenre inkább vala nevelve, mint lelki szilárdságra, arra elég önállással bírhat?

Ő eléggé meg van büntetve. — Nincs emberi szív oly nyomorúlt, melyet mindez sokáig kielégíthetne, s ha egy pár rövid évig örömének mámorában minden magasabb vágy elnémult is, mit tegyen, ha végre e részegség elmult? — Oh s mindazon végetlen örömet, melyet Isten ifjú korunk számára teremtett, mintha azt akarta volna, hogy a nehéz földi útnak legalább kezdete szép legyen, hogy legalább egy nyájas emléket vigyünk magunkkal nehéz bajaink közé, — ő nem ismeri! — Őt a természet el nem ragadta nyájas csudáival, szemei nem követték soha a leáldozó napot, nem függtek a tiszta egen egyes csillagait várva; neki nem zengtek csalogányok; — ő nem könyezett soha a haza szent nevénél; feldobogó szíve nem inté őt soha, hogy keblében is van valami, mi nagy tettekre készül! — S tudja-e ő, mi az, egy asszonyt szeretni? szeretni ifjú lelkének egész erejével, keblében hordani

képét s nem merni nevét kimondani, remegni ha jő, megfeledkezni magunkról, ha vele szólunk, éltünket adni egy tekintetért, s mindazon kínzó örömöket, azon keserveket, melyeket a világ kincseért föl nem cserélnénk, a boldogságot, mely szemeinket könyekkel tölti, ismeri-e ő? Oh nem — ő mulatott! S nem kell-e hát szánnunk őt?

A merészség, melylyel egy steaple-chase-en lovagolt, elég vala őt dicsővé tenni; az idő, melyet öltözködésre szánt, elég egy szebb kitüntetést szerezni magának; az ész, melylyel mások balgaságait utánozá, elégséges való tudományok mivelésére; s mégis, — lám ifjúságában nem volt egy nagy gondolat, melyre visszatekintve, lelke emelkednék!

Pár évig talán még ifjúnak képzeli magát, — a nagy világban férfiak majdnem épen oly állhatatosan ragaszkodnak ifjúságuk szinéhez, mint nők, — egy pár évig talán folytatni fogja előbbi életmódját, külső bájak helyett, mint hiszi, eszével tündökölve — de még mindig tetszeni vágyva s remélve. Minden hiba, minden gyengeség, melyet észrevehet, tulajdona; kötelék oly szent nincs, melyet egy elmésségnek föl ne áldozna, név oly tisztán nem ragyog, hogy be ne mocskolná egy szegény kényszerített nevetésért. Éjeket virraszt egy kis nyomorúlt bonmot-n gondolkozva, míg végre föllelé, s házról házra hordva nagy szüleményét, egy mosolygásban aratja dicsőségét; míg fáradságosan kivítta, hogy a világ leggonoszabb, legszívtelenebb emberének hirdettessék. De ez is eltünt. Minden századnak megvan nagy férfia, kit csudál, s minden télnek teremhőse. Ő érzi, hogy ideje lejárt, érzi, hogy dicsőségének vége van. Ő lovagolt, tánczolt, egy pár asszonyt elcsábított, szóval éldelt mindent, mit az ifjúkor a nagy világban nyujt, a kevés eszme, mely fejé-

ben egykor feltámadt, kigőzölgött, szíve üres, élete unalmas, — házasodnia kell.

Kivel? — az mellékes dolog. Bizonyos csak, hogy az gazdag, s hogy a nő nem fog hiányzani. Neki üres házába asszony kell, egy lény, mely nevét viseli, birtokát osztja, a város divatos körét termeiben elfogadja, s ezt azon körben, hol a szerelem sorsjátékból rég üzletjátékká vált, könnyen fel fogja találni. Legyen nyájas, elmés, vigyázzon hírére s a külső formákra; — ő többet nem kiván.

Ő nem keres szerelmet; ha váratlanúl találkoznék is valaki, ki őt szereti, nem hinné neki. Ő gazdag, s ki állhat jót, hogy nem számolás vala, mi szerelemnek látszott? Ha a parasztlegény, midőn a vasárnapi tánczknál egy lánynyal találkozott, ki nyájasabb vala iránta, mint mások, s kezének meleg szorítását viszonzá, s elpirult, valahányszor szemeik találkoztak, magát szeretve gondolja: jól teszi. Nincs birtoka, nincs neve, melyet viselni szép, nincs semmije, egy bajteli életnél egyéb, mit mátkájával oszthatna, neki miért hazudnék valaki szerelmet? De vajon, ha mátkánk százezer francnyi jövedelmet, nagy nevet, fényt, társasági állást, szóval — mindent nyer kezünkkel, mit a világ kívánatosnak tart: épen oly biztosak lehetünk-e, hogy csalódni nem fogunk? vajon meg lehetünk-e győződve, hogy a nyájasság, melylyel iránt unk viselteték, egyészen számolás nélküli vala? hogy tökélyeink között birtokunk eszébe nem jutott? s habár néha nevünk említésénél elpirult, s midőn melegebben szólánk hozzá, remegő hangon felelt s megzavarodott: tudhatjuk-e, hogy mindezt csak szerelem okozá? A játékos is remeg, midőn a koczka, melyen vagyona áll, megfordúl, az ő keble is feszül, ő is zavarba jő, s miért nem a lány, midőn egész jövője forog kérdésben? Jobb abstra-

hálnia ezektől, jobb a szerződéshez tartania magát, mint azt a közjegyző föltevé, s abban nem áll semmi szerelemről.

Mi baj, hogy a férj, fényes termeibe, hol magát majdnem oly idegennek érzi, mint vendégei, hazatérve, ha nejével néha maga marad, csak unalmat talál? hogy azon pillanatokban, melyekben a szívet emlékezet vagy bús sejdítések nyugalmából fölverik, nejével érzeményeit nem közölheti? hogy soha egy meleg szerető szó nem hangzik elébe? — neje elmés asszony, a város bámulja szépségét, s nem mondhatja senki, hogy valakit szeretne e nagy világon: a férjnek nincs mit panaszkodnia. Mi baj, hogy a nő csak hideg udvariasságot talál férjénél, hogy szívét színésznőkkel s a kártyaasztallal osztja; — szabadon költhet, az egész város magasztalja divatos öltözeteit, s körülötte imádó sereg csoportozik. Nincs boldogabb pár egész Franciaországban, s ha nem ragaszkodtak is soha egymáshoz, legalább elválni nem fognak, hisz ők nem gátolják egymást örömeikben.

S így múlik év év után s így jő az aggkor. A férfi ősz fürtjeit nem titkolhatja többé; az asszony elvénült s átlátá, hogy a világ is tükörhöz hasonló, melyből angyalarcz mosolyga feléje, míg ifjú volt, s melyből most, midőn elaggott, redős rém agyarkodik reá. Ötven évig mulaták a várost, ezeren vigadtak nálok; most termeik hallgatókká lettek, s habár tánczvigalmakat adnak néha még, s ha ilyenkor egy-egy gyermekök is megjelen a vendégek között, ők társasági kört nem képezhetnek többé magok körül; ki menne az unalmas vénekhez? — Visszatekintenek éltökre, s itt nincs egy szép tett, nincs egy pillanat, mely lelköket felvidíthatná; magok elébe néznek, előttök csak a sír áll; s így múlik végre napjaiknak szürke sugártalan estéje

is, míg a vigadók nyugodni mennek, s éltökből más nem marad, mint gyermekeiknek dús örökség, családuknak hat heti gyász, halotti hirdetés az újságban, s egy fél napi beszélgetés a város termeiben.

S ezért valának irígyeik? ezért hirdeté sorsukat boldognak a világ? Ifjúnak lenni s nem bírni semmit, min lelked fölhevülne; férfinak érezni magadat, s nem látni czélt magad előtt, melyért fáradnál; elvénülni elhagyatva, s miután sírod eltakar: elenyészni nyom nélkül, mint a szél, mely a tájon átvonult, s mely, mihely elment, a leveleket, miket felrázott, ismét nyugodtan hagyá; eltünni a nélkül, hogy egy könyet nyertél, vagy csak érdemeltél volna! Van-e koldus szegényebb mint ezek? — van-e boldogtalan, ki kevesebb való örömmel szállna sirjába?

De csak egy oldalát ismered a képnek, s nem ez a legszomorúbb. Ha férfit látsz, ki a nagy világ szűk körében forgolódva, lelkének magas irányát elveszté: a gondolattal vigasztalhatod magadat, hogy benne nem vala semmi, mi őt magasabbra vezetheté. Nehéz kilépni a körből, melyben születtünk, de férfinak nem lehetetlen, s kit lelke magasbbra hí, szét fogja törni lánczait, s azon úton haladni, melyre nem születése, de lelkének természete vezérlé. — Ha a nagy világ asszonya lép elédbe, kinek hideg keblét soha melegebb érzés nem rezgé át, — neki szíve nincs, ő nem érdemli szánakozásodat. — De vannak asszonyok, kikről ezt nem mondhatod; asszonyok, kik arra teremtve, hogy boldogítsanak, szívük minden dobbanásával ellentmondanak az örömnek, mely körülöttük ajánlkozik. Van egy mennyei bélyege a jobb női kebelnek, melyet el nem törölhet a külvilág. Állítsd magasra vagy alant, öröm vagy bánat közé: kinek ezt adá végzete, változni nem fog; bármi történjék körülötte, a szív megmarad régi helyén, egyenlőn

gyenge s emelkedő, egyenlőn boldog a koldus rongyai között, ha szerelmet találhata, egyenlőn keservteli a herczegnő bíbora alatt, midőn magát elhagyatva látja. S mit tegyen ő? hová forduljon teli keblével? Neki kilépni nem lehet a körből, melyben született; mint a virág, melyet termőföldéhez kötött a végzet, ő nem keresheti máshol szívének kielégítését; s vajon itt fel fogja-e találni? Ő, ki sejdítve, hogy nemének hivatása nem mulattatni e világon, más után vágyódik; ki át nem tudja látni, hogy minden ösztönök s tulajdonságok között, melyekkel a természet által felruháztatott, csak szíve haszontalan; ő, ki érzi, hogy keble, melyet annyian hidegnek s érzéketlennek mondanak, mint a szikla kemény fölszine, visszhangot adna, ha szavaddal feléje fordulnál; hogy szeretni, boldogítni tudna ő is, mint mások, hogy szívében bajló virágozás rejtezik, mely termeinek gyertyavilága alatt nem fejlődhetett, de mely megnyílnék az első meleg szabad sugárnál, — neki mit nyujt társaságunk? Szívének rokonérzet kell — s mulatság adatik; szíve fáj — s teremről teremre járhat, örvendhet, tánczolhat; gond terheli, — menjen a színházba s felejtse; szeret, — száz udvarló tolong körülötte; s ez fogja-e kielégíteni keblét?

Keseregni látjátok, — oh ne gondolja senki, hogy a szív nem tudna örvendeni; hervadva áll, de ne képzeljétek, hogy midőn üvegházaitokban alig tarthatja föl törpe létét a cedrus, nem nőne magasra, ha a Libanon rokonföldjét foghatnák körül gyökerei; ne mondjátok, hogy vágyai a föld körén túl emelkednek, s hogy szerencsétlenségének oka ő maga, ki kivánatait a valónál magasabbra állítá. Neki szabadabb kör kell, melegebb éghajlat; de nem a földön, csak ott idegen ő, hol áll. Boldogságra teremté az ég őt is; e meleg kebel, mely magányában csak önmagát emészti lángjaival, nem azért

adatott, hogy öröm nélkül veszszen el. Adj szerelmet neki, adj kört, melyben magát honosnak érezheti: s e szemek, melyeket eddig csak bánat könyei áztatának, sírni fognak örömükben; a szív, mely annyi zaj között nem találá feleletet kérdéseire, föl fog dobogni egy halk sóhajtásnál, zajogni egy kedves ajk mosolygásai előtt. — De szerelem kell e kebelnek, szerelem; mit az élet egyebet ad, őt ki nem elégítheti. Értetni akar, eláradó szívét kiönteni egy más kebelbe; — nem ragyogás, neki a nyári nap melege kell, hogy virágozzék.

Oh miért nem lehete neki ott születnie, hol keble szerethetett, a szegény polgári körben, melynek nyájas örömei után szíve, vágyaiban hivattatását mutatva, évekig sovárgott. Hányszor nem néze fényes termeiből vágyódva a szerény polgári lakra, mely ellenökben áll; ő boldog lehetne körében. Látni egy házi kört, melyre léte boldogságot áraszt; férjet, kit az egész világ gondokkal terhel, de nem annyira, hogy nejének mosolygása nem felejtetné gondjait; a zajgó gyermekcsoportot, hol minden arczon annyi remény, s oly nyájas emlékek mosolyganak az anya elébe; osztani kedveseinek örömeit s gondjait, vigasztalni kisdedét, ha bábja eltörött, s a férjt, kit éltének reménye megcsalt; tűrni mosolyogva, ápolni minden szenvedést, eltagadni magától szükségeit, hogy több öröm viruljon kedveseinek útjain; gyűjteni garasonkint, hogy a nehezen felhalmozott kincs, ha ő majdan nem lesz, kedveseit boldogítsa; egyesítni annyi gyönyört s bánatot, annyi nagyot s csekélyt az egy szerető kebelben, mely néha könyekben árad el, de soha semmit el nem taszít magától, soha nem mondja: elég, többet nem bírok; angyala lenni e kis mennyországnak, melyet maga alkotott; egy áldásként lebegni a nyugodt ház tűzhelye körül, melyet áldozatival oltárrá szentele; szeretni, egy szóval ez az, mi után szíve

vágyódik, miről éltének első perczétől mostanig álmodozott.

De vajon remélheti-e ezt? Az ezrek közül, kik e körben élnek, s éltenek, látta-e valaki ifjúsága álmait teljesülve? s bízhatik-e sorsában? ő, ki tudja, hogy éltének csak ez egy csalódása vagyon, hogy a jövő ez egy koczkán áll, hogy reménye nem maradt, ha ez egy eljátszatott!

S ha mégis bízni akarna, ha sejdítve, mit mer, tudva, mit tesz, mégis egész szívét akarná adni a férfinak; ha boldog akarna lenni, bár csak egy napig is; ha egyszerre akarná éldelni éltének egész kincsét, inkább egy pillanatig érezve dúsnak magát, semhogy koldusként a sors naponkinti adományiból éljen, semhogy tovább tűrje e puszta gyönyörtelen életet, melyben a szív elvénül, a nélkül, hogy egyszer sebesebben dobogott volna érzelmében: — szabad-e szívét követnie?

De ha a szív nem azon körből választott, melyből választania szabad vala; ha az, kiért fölhevül, vagyontalan, vagy ha más nemességet nem mutathat, mint melyet Isten keblébe teremtett, föllengző érzeményeit: — szabad-e szivét követnie? szabad-e föláldoznia azt, mit nem becsül; elvetni magától fényt, nevet, birtokot s az egyhez ragaszkodni, kit lelke választott, kinek szeretete által gazdagabbnak érzi magát, mint ha e világ kincseit birná? — Oh csalódás! Mi egy szív, hogy érte annyi előitéletet föl lehetne áldozni? mi egy kebelnek bánata vagy öröme, hogy érte a fényes czímer tisztasága vesszen, vagy az elaggott fukar számolásairól lemondjon? Practikus a kor, melyben élünk, s a szülék nem engedhetik, hogy világos vesztének induljon gyermekök; hogy e világon, hol az ő fogalmuk szerint a szerencse oly hely, melyre beléptibér nélkül senki sem juthat, s hol csak az tanyázik, kinek pénze van;

Oh szomorú vakság! nem elég-e, hogy az asszonynak egész jövője egy határozattól függ, mely után visszalépni nem lehet? hogy az élet küszöbén állva, azon korban, melyben a férfi száz francról nem adhat törvény szerint kötelezvényt magáról, az asszonynak ott, hol egész jövője forog kérdésben, már választania kell? hogy azon korban, melyben még semmit nem tud, senkit nem ismer, egy rövid szócskával mondja ki egész jövőjének itéletét; — nem elég-e ez? s még meg kell-e őt fosztani e pillanatnyi szabadságtól is? Szíve talán jóhoz vezette volna őt; az ég a szívnek nem hasztalan adá gerjedelmeit, s az emberismeret, melyet tapasztalás nem tanít, melyet a férfi sokszor egész életében hasztalan keres, talán titkon felszólalna az ifjú kebel hajlandóságaiban, s ha csalódott, legalább egy pillanat vala életében, melyben magát boldognak érzé; egy pillanat, melyben a holnapnak bátran mondhatá: jer, nem félek tőled; melyben Istenhez imádkozék: adj életet, s nem kérek egyebet; egy pillanat, melyben mintegy napsugár futa végig életén, s mint ugyanazon egy sugár meleg érintése alatt a lavina vég függeléke elolvad, s az egész tömeg dörögve a mélybe szakad, s a vízesés fölött szivárvány boltozik, s egy viola felnyitja kelyhét, s az egész földön minden él, minden ujul, minden változik: úgy lelkében száz érzemény, száz nem sejdített öröm s boldogító remény támada szerelmének teremtő hatalma alatt, — legalább egy emléke maradt volna, egy fénypont, melyhez visszatekintve, szemei könyekbe lábadnának, melynek sugárai, mint a lealkonyodott nap, egy világos vonalt hagynának láthatára fölött. De ti nem hagytátok neki ezt sem. Az elitélt gonosztevő egy nappal halála előtt szabadon választhatja étkeit, s a társaság, mely elkárhoztatá, még örömöket állít élte határira; a hernyó, mely földön csúszik,

a szerencsétlent, ki épen pisztolyt tölt magának, s ő is azt fogja felelni: szeret. S ugyanaz-e ez? ugyanaz-e a patak, mely nyugodtan a völgyön átkígyózik s egy darab eget sző a mezőbe, s a feldagadott záporár, mely dörögve futja végig útját, s a mint halad, a földet fölszaggatja s rohanó sziklák alá temeti virágozását? Mit a szív kiván, azt csak rokon kebel sejdítheti, de ész nem követheti hideg számolásával; mit szenvedély tesz, arról csak szenvedély itélhet. S ők értsék-e leányukat, ők, kik annyit tapasztaltak, hogy végre megfeledkezének természetükről; a nagy úr, ki életében annyi minden után fáradott, hogy szívére hallgatni ideje nem maradt, — a nagy dáma, kit talán hasonló kényszerítés vezetett férje karjai közé, s ki végre, mert sorsát nem változtathatá, elhitette magával, hogy boldog, s hogy máskép nem is lehete azzá; s most leányának például önmagát fogja fölhozni, s lelkiismeretét a gondolattal megnyugtatni, hogy ő is lángolóan szeretett s mégis él! mintha a szív nem doboghatna ötven évig egyetlen egy öröm nélkül!

Fogják-e hinni, ha leányuk mondja, hogy szerelme nélkül nem élhet; hogy a fa, melyet szél megráz, melynek tavasz százszor meghozza s tél elveszi virágait, melyet a villám lesújt, de míg él, semmi ki nem mozdíthat helyéből, erősebben nem ragaszkodik anyai földjéhez, mint az asszonyi kebel kedveséhez, s hogy leányuk szívét a nélkül, hogy széttépnék, nem szakíthatják el a tárgytól, melyet megragadott? Ők józanabbak, mint hogy ezt hinnék, ők el fogják felejteni, hogy húsz éves szívnek más örömök kellenek, mint melyeket ők hatvan éves tapasztalással magoknak képzelének; s kik talán a gyermeket nem láthatják sírni egy perczig a nélkül, hogy szemeik könyekkel ne telnének, el fogják rontani életét, a nélkül, hogy eszökbe jutna, mit tesznek.

Boldog még, ha lemondani tanula, ha magába vonúlva, elfelejté első éveinek nyugtalan reményeit. De jaj, ha a szív téli álmából fölébred, ha az érzemény, melyet Isten keblébe teremte, széttörve lánczait föltámad; ha miután évekig szenvedett, sírt, hallgatott, végre lelkének egész erejével, sokáig elfojtott szívének minden lángjaival egy férfinak karjai közé veti magát, nem mert remél, de mert kétségbeesik, s már nem tűrheti elhagyatottságát tovább: jaj neki! a világ elmondja a bűnöst árva feje fölött. Oh mert ő nem tanult szinlelni, nem tud fátyolt borítani érzeményei fölébe, nem tud hízelegni annak, kit útál, közönyösnek látszani ott, hol érez, — mert szeret! — A világ asszonya nyugodtan éldelheti örömeit, ő az erény szavait hordja ajkain, ő pontosan ragaszkodik mindenhez, mit az illedelem kiván, ő oda nem vetette magát, s pirulás nélkül léphet fel társai között; de nem úgy az asszony, kiben tartalék nem vala, ki óra szerint nem tudá kimérni szíve dobbanását, ki nem számolá, nem méregeté érzelmeit. A világ, mely erényt nem keres, nem engedi, hogy formái büntetlen megsértessenek. S mi marad még hátra? — a szerelem. — Oh ha az marad, ha ő, kit a világ elűze magától, kedvesének karjai között menedéket találá, ha érzi, hogy minden áldozata nem vala hasztalan: akkor nincs mit panaszkodnia; az nem vesztett, ki e világot egy szívért fölcserélte; — de ha ez is csalt, — s hányszor nem történik ez, — ha ez sem marada hív igéretéhez — — — Oh akkor sírjatok fölötte!

Jaj, még egyszer jaj az asszonynak, ki a nagy világba szívet hoz magával! Sorsa ragyogni, tetszeni, éldelni; minden, mit ennél többet kiván, vesztéhez vezeti. Legyen hiú, legyen önző, legyen szívtelen, s boldog lehet; szívének első szerelmi dobbanása örömének vég-

pillanata vala. Vessen meg erényt, embereket, mindent, mi szentnek tartatik: de hódoljon a társaság előitéleteinek, s tiszteltetni fog; egy óra, melyben köréről megfeledkezve érzelmét követé, s elveszett. Jaj az asszonynak, de jaj a társaságnak is, mely azt, min a férfikebelnek emelkedni kellene, a nőt lealázta. Az asszonyi méltóságnak sértése nem lehet bűntetlen, s ha körültekintünk, látjuk, hogy minden társaság úgy áll alantabb vagy magasabban, mint nőit helyezé. A gyermek, kit szolganő ringata karjai között, az ifjú, ki szívének első gerjedelmében csak hiú, szívtelen hölgyet szoríta kebléhez, a férfi, ki háza körében nem talál senkit, kit hasonlójának nevezne, s a nőben, kivel nevét s birtokát, de nem szívét osztja, inkább érzékeinek szolgálóját vagy épen terhet lát, mint egy hív kebelt, mely az élet gondjait vele osztaná, — nem állhatnak magasan. Kit magukhoz fölemelni nem akartak, a nő maga után vonja őket is sülyedésében; ők porba tapodták azt, mi által egyedül boldogok lehetünk, s porba fognak hajolni utána.

Oh te szegény nép embere, kit ezer gond terhel, kinek küzködni kell minden falat kenyérért, kinek boldogsága többnyire csak azon kevés pillanat, melyben bajaidat felejtheted, ne irígyeld a gazdagot fényes csarnokában; s ha éjszaka, az elhallgatott utczákon végigmenve, kivilágított ablakaikból víg zene hangzik le hozzád, s eszedbe jut: mi boldog lehetnél, ha a fényes lakomának csak morzsalékját vihetnéd is gyermekeidnek, — ne gondold, hogy ők, kik fenn lakomáznak, boldogok.

A drága étkek, melyek után ízed vágyódik, nekik nem több, mint mindennapi kenyered, s az arany tál, melyen hordatnak, nem ad annyi önérzetet, mint a gondolat, hogy magad szerzetted. A tisztelet, melylyel

szomszédid felőled beszélnek, téged úgy boldogít, mint őket dicsőségük; ha vasárnap új köntösben sétálni mehetsz, vagy egy élet fáradsága után pár száz francot gyűjtél, te is pompásnak, te is gazdagnak véled magad, mint ők legdivatszerűbb hintóikban, s felhalmozott aranyzsákjaik között. S vajon mondd, a nő, kit csak szerelem vezete karjaid közé, kinek vonzalmáról biztos lehetsz, mert birtokod nincs, melyet veled osztana, nem boldogít-e öleléseivel? nem szoríthatod-e gyermekeidet kebledhez? nem mondhatod-e büszkén Isten s világ előtt: hogy tiéid, kétszer tiéid, mert véres verítékeddel tartottad, s mert éltökben nem vala egy víg óra, melyet nem e két kéznek munkája szerzett? Lám, ezt a büszke úr nem éldelheti cselédjei között; s vajon rajtad áll-e panaszkodni, kinek az ég szívet adott? vajon te mondhatod-e szegénynek magadat, ki még annyit áldoznál? — Oh nézd őket, kiket oly boldognak véltél, szomorú vigalmaik között; nézd, miként küzködnek az unalom ellen, mennyit fáradnak, csakhogy e pár napi élet valamivel rövidebbnek látszassék; hallgasd beszélgetéseiket, melyek a tegnapnál továbbra vissza, a holnapnál előbbre nem terjeszkednek; nézd őket házi körükben, hol magokat otthonosoknak nem érzik, hová szívet nem hoznak, hol szívet nem találnak: s mondd, vajon kívánkozol-e még e körbe, melyet egykor oly szépnek képzelél? a végzet oly mostohán bánt-e veled, mint gondolád? Sok éldeletet látsz magad körül, melyben nem részesülhetsz; de kiknek adá, azoktól a sors elvevé a kívánatot, s ők nem gazdagabbak náladnál. Élted egy hosszú, fárasztó napszám, s ők pihennek és vigadnak; de te tudod, hogy gyermekeidért fáradsz: ők nem merik gondolni, miért éltek; sírod fölött egy kis kereszt fogja viselni nevedet, s egyévi hó talán elég leend eltörlésére, felettök mausoleumok állanak; de

téged egy könyező család követ végútadon, őket zsoldosok, — nincs mit panaszkodnod.

Fogd körül férfias karokkal kedveseidet, pihentesd fáradt fejedet a hű nő kebelén, lásd felnövő gyermekeidben jövődnek támaszát, s áldjad Istenedet, hogy éltednek ennyi szeretetet adott; s ha netalán egy szánakozó tekintet érné szerény boldogságodat, ha a dús megvetve merne nézni rád, mert mélyebb körben születtél, mert szegényebb vagy: akkor emeld föl fejedet emberi méltóságodban, s feleld neki, hogy mint a hó, úgy az ember is, sokszor annyival tisztább, mennyivel alantabb fekszik, s hogy legmagasabban az áll, ki legtöbbet szeret.

XLI.

Van minden ember életében egy időszak, melyben politikai eszmékért lelkesedik. Optimista, ha az emberek tulajdonait tekinti; pessimista, ha jelen állapotjokról gondolkozik; minden ifjú felhíva gondolja magát, hogy az emberi nem jótevője legyen. Az emberi nemnek szenvedéseit látva, s mi közel áll ezredek óta az igazsághoz, s mint tántorog s habozik szüntelen bizonytalanságban, majd öntudatlanúl közelítve céljához, majd ok nélkül eltávozva tőle: miként ne töltené lelkesedés az ifjú keblét, miként ne akarná lerántani a fátyolt ő is, mely oly gyengének látszik, s mégis lehetetlenné teszi azt, kinek szemét takarja? Ő, ki még nem tudja, hogy az ok nem a fátyolban, hanem a szemben fekszik, melynek hályogát eddig még nem bírta senki lerántani a nélkül, hogy a vakságra teremtett faj feljajdulva a látás percznyi kínai után, nagyobb vakságba vissza ne sülyedett volna. Ki nem emlékezik életében a korra,

melyben Brutus vagy Caesar szívét érzé dobogni keblében, melyben egy szép plátói közállományt akart föllállítani az emberek között, s a legcsudálatosabb, legóriásibb jövőt valószínűbbnek tartá, mint azt, hogy belőle közönséges ember váland. Gondolj vissza iskolaéveidre, hány nagy ember vala köztetek? s hová lettek? — Az egyik vámtiszt, egy másik valami ministeriumban írnokoskodik, egy talán ügyvéd, vagy kamarai követ, a többiek eltüntek; vagy ha az ezerek között egy kivált, s felkapva a történet erős karától nagy s s hatalmassá lett, ha ezerek közül egy kilépett, kinek neve inkább hangozik a többieknél: vajon ki ismerne rá, a gondok alatt legörnyedett férfiban ki keresné az ifjú bajnokot, ki egykor emelt fővel oly könnyen haladott magas czélja felé? Oh, mint gyermekek, ki hitte volna közülünk, hogy felnőve majdan ily aprók leszünk?

Álmak kora az ifjúkor, s bármi practikus, bármi száraz legyen a tárgy, melyhez fordul: ő költő marad a mindennapi élet iparkodásai között is. Miként tárgy oly csekély nincs, mely a fölkelő napnak sugáriban nem vetne nagy árnyékot, s érdek nincs oly csekély, mely nem nyomna nehezen életünk mérlegében, ha szívünket teszszük hozzá: úgy nincs semmi oly nehéz, mit az ifjú karjaival megragadni, semmi oly fönséges, mihez fölemelkedni nem merne; — legyen asszony vagy hazája, miért szíve dobog; halhatatlanság vagy egy nyájas tekintet, mi után vágyódik: ő hasonló lelkesedéssel fog hevülni mindkettőért. Épen e költői felfogás az ok, melyért az ifjaknál annyi politikai lelkesedést találunk. Ha az ifjú látná, hogy a közjót s azon fenséges eszméket, melyekért fölhevül, a dolgok jelen állásában csak kevéssé fogja munkásságával elősegíthetni; ha sejdítené, hogy a szabadságért hihetőkép csak dikasterialiter dolgozhatik, hogy csak egy adott

kis körben fáradhat a nagy egészért, csak kis léptekkel haladhat, kis lemondásokkal áldozhat: eltérne az örömtelen ösvényről; de ő nagy áldozatokat vár, s ez az, mi őt ellenállhatatlanúl a pályára hívja, s mi által még a legszárazabb írnok is költői érzettel ül először a munkaasztalhoz.

Engem a politika, mint már a mondottakból láthatod, első ifjúságomban nem érdekelt. A szívtelen mód, melylyel atyám minden közdolgokról szólt, s még inkább kedélyem, mely ábrándozásra, s nem tettre van teremtve, jókor elidegenített e mezőtől; s habár nem érdek nélkül, nyugodtan nézém a történtek kifejlődését, melyeknek megváltoztatására keblemben erőt nem érzék. — Most nézetem változott e részben is. A kör, melyben élünk, nem lehet befolyás nélkül azon ösvényre, melyet követünk; a gyenge enged, az erős ellentáll társasága közirányainak, s végre mindenki, bármi önálló legyen, miután egy társasággal soká érintkezésben volt, ha nem követé is irányát, legalább küzködve ellene, máshol fog állani, mintha vele soha érintésbe nem jő. — Én mindig gyenge valék; engedve minden hatásnak, boldog, ha egy nyájas, lemondva mindenről, ha egy komorabb pillanat vonula át lelkemen; ingadozva mint a nád, mely nem változtatva helyét, gyenge még arra is, hogy törjék; önállás nélkül, mint az ág, mely a folyótól elragadva a part bokrain néha megakad, s ismét elsodortatik, s majd iszap, majd tiszta habok között lebeg: — én társaságom behatásainak soha ellen nem állhaték; s így természetes, hogy midőn mindazon emberek, kikkel éltem, majdnem kizárólag politikával foglalatoskodtak, én is megbarátkoztam végre e gondolattal, ha atyámnak kérelmei, ki minden levelében tettre intett, s maga azon elúntság, melyet munkátlan éltemben érezék, nem ébresztik is fel vágyaimat. S ha nem is

annyi reményekkel s elragadtatással, mint más hasonkorú ifjak, mégis nem benső megelégedés nélkül készülék az ösvényhez, melynek végén, mint gondolám, dicsőség vára rám!

Dicsőség! komoly, rejtélyes szó; mily Isten vagy ördög adá neked a hatalmat, melyet lelkeink fölött gyakorolsz? miért dobog a szív örömtelen képed előtt? Halhatatlanságot igérsz? de hát oly édes-e fennmaradni e világon, hol csak szenvedénk? oly bájoló tovább élni az emberek emlékeiben, azok között, kiknél szerelmet nem kerestünk s nem találtunk, kik üldözének s kiket mi megveténk? oly fönséges-e, nyomot hagyni e szegény világ sarában, nyomot, hogy az utánunk jövő eltéveszsze szerencséjét, mint minmagunk? Nézz ki ablakodon; nézd az átmenőket mind egyenkint: a fáradt munkást, ki mezejéről haza tér, a czifra uracsot gondolatlan arczával, az örömleányt, ki keresete után jár, s utána a tudóst, ki tudatlanságát rendbe szedve, bohóczok csudájává vált, — s vajon, ha mindezek nevedet tudják, ha mindezek éltednek első pillanatától az utolsóig ismerik tetteidet: boldogabb volnál-e azért? S más-e hát a dicsőség? szerezhetnek-e többet legfenségesebb tetteid, mint ezt? egy nevet a sír után, egy szóval többet az emberi nem szókönyvében, s ez készti dobogásra szivedet? — ezért fáradsz s áldozol? ezért mondasz le élted kellemeiről, szíved legszentebb érzelmiről? Mintha az emberpor, melyet megvetél, aranynyá válnék, ha halomra gyűjtetik; mintha hét város, ha mint Homér halála után, születésed fölött harczra kél, fölérne egy szívvel, melyet éltedben tiednek nevezhetél.

Körülted ajánlkozva áll élted; a természet bájló csodái, melyeket Isten alkota, s azon szebbek, melyeket szerelem idéz e világba, nyájasan intenek feléd; de szíved delejtüként a dicsőség hideg éjszakjához for-

dúl, s a tér hasztalan virúl, szívek hasztalan dobognak érted. — Jaj annak, ki hozzád ragaszkodik! Mint a Vezúv virágozó alját elborítja csillogó tűzfolyamával, mint a vész ledönti a fát, mely ágaival föltartá rohanását: ilyen vagy te; ragyogsz — de szerencséd romja fölött; haladsz — de pusztaság jelöli utadat. S ha végre elérted célodat, ha fenn állsz a tetőn, melyre a szem szédelegve követ, ha erős karokkal te is felírtad nevedet a történetek könyvébe, e nagy emlékkönyvbe, melyben az emberiség oly kevés való barátot talál; ha nagynak neveztetel, ha remek, ha csuda vagy az emberek között: mit nyertél? nyugalmat; — nyugalmat, mely a szerény munkásra úgy vár, mint rád, melyet minden fáradott feltalált, habár soha ajkak nem fognák kimondani nevét sírja fölött. S nem vagyunk-e hát őrültek mind, kik dicsőségért fáradunk? őrültek, ha az élet örömeit magunktól eltaszítjuk, őrültek, ha a tapsnak örülünk, mely a kötélenjárót, midőn toronyra hág, ép oly hangosan követi, mint a triumphátort capitoljához; kétszer őrültek, hogy vesztettnek véltük az időt, melyet kedveseinknek szentelénk, s csak azon órákat haszonnal töltötteknek, melyekben úgynevezett nagy célokért fáradva az örökké háladatlan sokaságnak éltünk. — Mintha azon pénz kamatoznék, melyet a nép között elszórunk, s nem az, melyet egyeseknek adunk; mintha minden bolondok között, kik e világon tanyáznak, nem az volna a legesztelenebb, ki való boldogságát annak áldozná föl, hogy más bolondoktól bámultassék.

S mégis kevés művelt ember van, ki soha dicsőségről nem álmodozott volna; voltak nekem is ily napjaim; — fájdalom, e csalódás, mint mások, nálam rövidebb ideig tartott, s különböző viszonyok engem e pályáról is hamar elűztek. Az erős, mint a tölgy a

vészben, ellenállva ledöntetik az ellenkező sors csapásai alatt; a gyenge, mint a mag, melyet a fergeteg felkapott, csak helyét változtatja: de amaz ujra kihajthat tövéből, ez körülhányatva elszárad. Ez volt végzetem.

Midőn Párisba visszatértem, azon kevés ismerősök között, kiket e városban találtam, nem mutata egy sem több örömet jöttömön, mint Valmontné. Összekötve életem legszebb emlékivel, beavatva szívem legtitkosabb fájdalmaiba, ez asszony vala az egyetlen lény, ki helyzetemet érté, az egyetlen, kivel a múltról szólhaték; s nem fogod csudálni, ha az egykori hidegség helyett, melylyel iránta viseltetém, most a legvalóbb, legmelegebb barátsággal ragaszkodtam hozzá.

Nem függ talán semmi annyira a véletlentől, mint épen érzeményeink. A pillanat, melyben valakihez közelítesz, s melyben szíved talán épen egy rokon kebel után vágyódik; egy csapás, mely véletlenül mindkettőtöket ért; egy titok, mely közös köztetek, vagy csak egy beszélgetés tárgya, mely véletlenül összehoz, felbonthatlan kötelékkel fonhat körül, s kik talán örökké távol álltatok volna egymástól, barátokká váltatok ez egy pillanat hatalma által; — mintha a természet mutatni akarná, mi balgatag s nevetséges minden, mit gyenge érzelgés egymásnak alkotott szívekről szól; mintha intene, hogy e világon, hol millió szív dobog, mely vágyaiban s szükségeiben a mienkkel rokon, s hol a barátság annyira természetünkben fekszik, hogy rá — mit gyermeknél s a népnél látunk — alig szükséges más, mint elfeledkezni előítéletekké vált tapasztalásainkról: csak rajtunk a hiba, ha barátot nem találunk; s így valék én Valmontnéval. Benne Juliámat látám; minden szó, melyet ajkairól hallék, házának bútora, a legkisebb tárgy, melyet körülötte láték, reá intett; s mint a rab más vigasztalást nem ismer, mint

néha rostélyai között kitekinteni a bájló vidékre: úgy én Julia egykori barátnéjával nyugodtabbnak, szerencsésebbnek érzém magamat, mint bárhol a világon. Valmontné nyájas vala iránt am; nem vigasztalá, s nem keseríté bánatomat; nem vádolá, s nem menté barátnéját. Ha jöttem, örömmel fogadott, ha elmaradtam, nem panaszkodott; szóval — oly ügyesen kímélé kedélyemet, hogy társasága végre egyik fő szükségemmé vált, s minden emberek között talán Valmontné vala az egy, ki rám némi hatással bírt. Az asszonyok hatalma épen engedékenységökben áll, melylyel a férfiakat sokszor arra bírják, hogy minek ellenállniok nem lehetne, azt a férfi akarni megszünjék; s ki Valmontnét látá, a mindig engedőt, s engem, ki látszólag mindig önfejemet követve, végre mégis ott álltam, hol kivánáa: — annak talán eszébe juthatott, hogy mi férfiak is, mint a világ egyéb uralkodói, korlátlanúl parancsolunk, de többnyire csak mit mások akarának. — Különös tulajdona az asszonyi szívnek, egy kedvelt lényben testesítni reményeit. Megfosztva helyzete által soktól, mi a férfi életének főérdekét teszi, nem bírhatva hatalmat, nem vágyódhatva dicsőség után: az asszony kedvesében éldeli mindezt, s nem kevesebb állhatatosság s áldozatokkal küzködik e czélok eléréséért; — s így Valmontné, ki, miután hosszú ellenkezés után végre a politikai pályára határozott, nem mulasztott el semmi alkalmat, nem sokallott semmi fáradságot, hogy új pályámon elősegítsen.

S miért? mert barátném, — azt gondolám én; — mert mátkám, — így szóla az egész város; s miután a közbeszéd végre hozzám is jutott, s Valmontnét és minden tetteit nagyobb figyelemmel követém, fájdalommal kelle tapasztalnom, hogy azon érzemény, mely keblét irántam tölté, csakugyan nem barátság vala,

mint egyáltalában minden érzemények között, melyek fiatal asszonyt férfihez köthetnek, talán nincs ritkább a barátságnál. Asszonyok mindig több vagy kevesebb szeretetet hordanak kebleikben, mint hogy barátságot érezhetnének; s mi annak neveztetik, néha nem más, mint udvari köntöse közönösségöknek, sokszor előjátéka a legszenvedélyesb gyűlölésnek. — Valmontnénál ez utolsó vala az eset, fájdalommal kell megvallanom, magam valék oka, hogy úgy lett.

Gyengeségünk egyik következése az, hogy oly ritkán merjük kimondani az igazságot, s inkább halálos sebet verünk távolról valakinek keblébe, mint hogy a fájdalomnál, melyet szavainkkal gerjesztünk, jelen lennénk; s így tevék én Valmontnéval. Mihelyt a köz mendemonda, mely rólunk a városban terjedezett, fülembe jutott, a helyett, hogy nyíltan szóltam volna, — mi legalább enyelegve oly könnyű vala — kerülni kezdém társaságát; ő fölkeresett, én még inkább visszavonúltam; kérdezett viseletem okáról, s hallgaték; föltett szándékom vala szabad maradni, s midőn Valmontné mindig nyájasabb vala irántam, s mindig több-több jelét adá barátságának: én csak új fortélyokat, új hálókat láték mindenben, s mert minden nehéz állásban a szívnek szenvedélyek kellenek, mi elején csak hidegség vala, hamar gyűlöléssé vált. — Nem hasztalan valának keserű tapasztalásaim; a bizodalmas szív, melylyel az ifjú egykor az életbe lépett, elveszté hitét az emberekben, s főkép itt, midőn magamat hibásnak, vagy mást alávalónak kelle vallanom, mintegy akaratlanúl hajlottam az utolsóhoz. Számolás, hideg, alávaló számolás, így gondolkoztam magamban, hogyis kételkedhetem, egy pillanatig is! Gazdag vagyok, nagy családból, szóval: épouseur; csoda-e, ha férjének kiván, s nyájas irántam és alázatos, s mindenre ajánlkozó,

csak hogy czélját érje? Vagy nem nyájasak-e a többiek is, nem fogadtatom-e nyilt karokkal anyáktól s leányoktól, a hova csak megyek; s jutott-e valaha eszembe, hogy ez önmagamért történik, s nem inkább azon sokkal valódiabb dolgokért, melyeket bírok, s melyek, ha majdan egy szebb világba átköltözöm, mint jól kamatozó emlékeim maradnak özvegyem kezei között, s ezt, melyen ő hátra maradt, legalább széppé teszik? — De nem; ő hasztalan fortélyoskodik, hasztalan nyájas; egyszer csalódtam, s józan ember egyszernél többször nem csalódik a világon. Talán igazságtalan valék itéletemben, s Valmontnéban egy szerető szívet taszíték el magamtól, de hogy tapasztalásaim után hinni nem mertem, hogy annyi férjvadászt látva, alávaló szándékokat gyaníték minden, talán ártatlan nyájasságban is, legalább bocsánatot érdemel; s ha ezen okoskodásokat magamnak tartva, Valmontnét gúny s nevetség tárgyává nem teszem, csak szánakozást érdemlenék kínzó kételyeimért, nem szemrehányásokat.

De másfél évet töltöttem a nagy világban, s inkább fölvettem szokásait, mint hogy ezt ne tettem volna. Az egész város tele vala beszélgetésekkel felőlem; a hová csak fordultam, kivel csak találkozám, barát vagy ismerős, jó- s rosszakaróm, Valmontnéról kérdezett, az egyik dícsérve izlésemet, más kaján mosolylyal nemeslelkűségemet, mindenki mátkám sorsát, kinek ily fényes jövő jutott; míg itt-ott egy vénasszony vagy agglegény a legnevetségesebb komolysággal tudtomra adá, hogy ő ezt jóval előbb sejdítette, s mihelyt Párisba jövék, azonnal jósolá is.

Nem képzelheted, mennyit szenvedtem. A leggyengébb érintés, ismételve egy helyen, végre sebet okoz s fájdalmassá válik; a legártatlanabb szó, mindig s min-

dig felhozva, tűrhetetlenné lesz; s ha még a tárgy, mely előttünk szüntelen felhordatik, magában is kellemetlen, s az érintések között annyi karczolás éri keblünket? — Türelmem megszakadt, s nem szàbadulhatva máskép, a nevetők sorába álltam, s önmagam kezdék enyelegni helyzetemen. Hisz Valmontné vala oka mindennek, így gondolkoztam magamban, ő nem érdemli kíméletemet, s ha fortélyai a város beszélgetése tárgyává tevének, lakoljon érte ő maga. Hogy gúnyolódva igazságtalanná váltam, hogy fölgerjesztve haragomtól, biztatva hallgatóim nevető seregétől, keserűbb s kiméletlenebb valék, mint Valmontné még azon esetre is, ha gyanúm igazságos vala, érdemlé, azt képzelheted. A nagy világban szerepet játszunk valamenynyien, s mint a gladiátor hőssé válik nézői tapsa előtt, s hallatlan bátorság s önfeláldozással víja oktalan tusáját: úgy az emberek nagy részét elragadja hiúságuk, s ha egyszer szívtelenséget színlelének, kevés van, ki meg tudna állani. — A sokaság nevetett elmésségemen, s miután látá, hogy nem bosszanthat, felhagya alkalmatlankodásaival, — s én megelégedtem, habár sejdítém, hogy egy ellenséggel többre számolhatok a világon. — Mit is bántam én gyűlölését; az ifjú erejének érzetében megvetve néz le ellenére; mit árthat ő neked, gondolám, s a rágalom és gúny, melylyel ellenem felkelt, inkább örvendezteté, mint sérté szívemet, mert fölmente azon vád alól, hogy igazságtalan valék. A tapasztalás megmutatta, hogy csalódtam, s hogy az nem veszélynélküli, kinek nyelve van, s az nem gyenge, ki gyűlölni tud.

Engedelmet, hogy e kicsinységekkel fárasztalak, barátom; de e világban ritka van, kit valóban nagy történetek szerencsétlenné, s nincs talán egy, kit boldoggá tettek volna; s e látszólag oly parányi történet éltemre

ismét több hatással volt, mint sok más, mi talán első tekintetre érdekesebbnek látszhatnék. — A kicsi emberszívnek oly kevés kell, hogy megindduljon; a leggyengébb légvonatban hány levél ingadozik, hány levél szakad le tövéről; egy napsugár milliónyi virágokat nyit s fonnyaszt; egy negyed órányi eső ezer féregivadékot elöl s teremt; s mégis mennyivel vagyunk gyengébbek ezeknél mi, kiket egy gondolat boldoggá vagy nyomorulttá tehet, s kik sokszor, ha tisztán láthatnók azt, mi éltünk sorsát elhatározá, talán könyörülve elmosolyodnánk önnyomorultságunkon.

A mint mondám, politikai pályára készültem. A júliusi kormány, mely felejtve erős gyökerét s magasabb hivatását, valóságos parvenuként oly szívesen régi nevekkel környezé magát, örömmel fogada, midőn szolgálatra ajánlkozám, s egy követségi hely a keleten vala az, mivel ösvényemet kezdenem kelle.

Párist rég megúntam és sürgetni kivánván elküldetésemet, egy nap a külügyi ministeriumba menék. — Azon szerencsétlen teremtések sorában, kik egy vagy más bureau asztalához kötve, ifjúságoktól éltök végperczeig nem tesznek mást, mint irnak; azon láthatatlan kis mozgonyok között, kik az ország nagy gépébe rejtve, mint órában a kisebb összekötő kerekek, forognak s elkopnak a nélkül, hogy valaki sejdítené munkásságukat: volt egy, kit ismerék, s régi lekötelezettje atyámnak, mindenben — mi hivatalba lépésemet illeté, — majd tanácsával, majd mindazon apró szolgálatokkal, melyek kis hatalmától kikeltek, elősegített. Ehhez mentem most is.

Vannak emberek, kiknek gyenge természetére életmódjok s évek szokásai oly erősen hatnak, hogy végre elvesztvén minden egyediséget, úgyszólván csak mint nemöknek személyesítése lépnek elénkbe: s ilyen vala

az öreg Roger. — Szolgálatba lépve a respublica végéveiben, irnokoskodva a directorium, consulatus és császárság alatt, írva, midőn a szövetséges fejedelmek Párisba jöttek, s a száz nap, s a restauratió után, pontosan betöltve íveit, bár kinek nevében szólának, szorosan ragaszkodva az akadémia ortographiájához, nem sértve a fölvett formákat, nem felejtve egy commát, habár testvére halálos itéletét írná: — a júliusi zendülés elfogadá a hasznos munkást ott, hol találta; s kit elkopott székéből annyi felfordulás nem vala képes kimozdítani, kin a sors kereke, mint férgeken a kocsi, annyiszor átment bántás nélkül, épen mert parányisága megőrzé: nyugodt egykedvűséggel folytatá hivatalát most, mint negyven év előtt, csak egy változásnak örülve e világon, — hogy fizetése nagyobbodott. — Nincs is megelégedettebb ember Francziaországban, mint ő. Ha e kis vastag ember elédbe jő, azonnal látod, hogy e testet a szerencse gömbölyíté esztergályán; a piros ajkak, melyek nyájasan mosolyognak elédbe, mintha mondanák: jól aludtam; a szem, mely jóakaróan néz rád kerekded arczai fölött, mintha csak látni, nem ismerni akarna; fején, melyet a kegyetlen idő megkopaszíta, a szőke göndörített vendéghaj, mely talán az egyetlen hamisság egész valójában: minden benső nyugalom s megelégedés képét tünteti elédbe; s ha kis rendszalag nem volna gombházában, mely úgy látszik, mint a német table d'hôteokon az abroszokra, csak azért köttetett rá, hogy másoktól megismertessék: elfelejthetnéd, hogy oly ember előtt állsz, ki negyven évig ez ország kormányában részt vett. — Én mindig különös vonzalommal viseltetém e férfi iránt; s részint, mert tudom, hogy e lélek, mely közdolgokban moniteuri cynismussal változtatja nézeteit, s telegraphként úgy mutat, mint igazíttatott, az életben a világ legjámbo-

rabb s legártatlanabb teremtése; részint, mert optimismusa, melylyel minden kormányt, midőn ügyében írnia lehetett, a lehető legjobbnak hirdete, mulattatott: — inkább társalkodtam véle, mint annyira különböző természetünk szerint gondolhatnád.

Rég nem láttam őt, s előre élvezve örömét, melylyel fogadni fog, mentem szűk dolgozószobájába. — Csalódtam. Ma az öreg nem ugrott fel asztalától, nem futott elémbe, nem olvasott új ordonanceokat Moniteurjéből, nem kérdezett száz apró kérdést, eláradva beszédében, mintha hosszú hallgatásáért bosszút akarna venni az első franczia polgáron, ki elébe jő: — ma kis személye hideg vala s ünnepélyes, felruházva egész méltóságával, mely rá férhetett; csak rövid feleletekkel viszonzá kérdésimet. Meg valék lepetve, s ha oly nevetségesnek nem látszott volna a kis ember, talán neheztelék rá. De ismerém s azért inkább megkérdezém magaviselete okáról. — Soha embert nagyobb zavarodásban nem láttam; elpirúlt s elhalványodott, engedelmet kért, s ismét tagadott mindent; mondta, hogy nem akart megbántani, hogy bizonyára semmiben a tartozó tiszteletet el nem mulasztá; hogy nem tud semmit, s hogy néki mind ehhez semmi köze; de a szegény legföljebb hivatalosan tudott hazudni, s miután végre látá, hogy menekülnie nem lehet, nehéz sóhajtással megvallá, hogy bennem csalódott.

— De miben? kedves Roger uram, — szólék elmosolyodva a félénk kétségbeesett arczon, melylyel rám tekinte, mintha már kihívásomat várná. — Mondja meg bátran; miért rontaná egy kis félreértés barátságunkat?

— Egy kis félreértés? — szóla nekibátorodva az öreg. — Gróf, ez több! Én önt szerettem, azt tudja, szerettem és becsültem mindig, főkép mióta hivatalra készül,

s megvallom, mindenkiről inkább föltettem volna, mint épen önről.

— De mit? — kérdezém türelmetlenül, — mondja ki már végre nagy vétkemet.

— A haszonvágy szép dolog, — mondá az öreg, zavarodtan pennájával játszva, melyet füle mellől mintegy segédül kézhez vett; — azaz jó dolog, vagy legalább természetes dolog. Midőn elődöm meghalt, s helyébe léptem, s fizetésem nagyobbodott, talán én is örültem, vagy talán jobban mondva nem valék oly szomorú, mintha gyermekemet vesztettem volna. De —

— De, de — szólék közbe.

Ő egy ideig hallgatott; végre új erőt véve magán, újonnan bizonyossá tett, hogy mindehhez semmi köze. — Én nem elegyedem semmibe, — szóla czipőjén jártatva szemét — mi nem tartozik hivatalomhoz; minden ember legjobban itélhet öntetteiről, s önnek bizonyos okai lehettek, melyeket én nem tudhatok.

— Uram! — szólék végre magamon kívül, — mondja meg, mit tud felőlem, s hagyjon fel mentegetéseivel.

— No ha épen tudni akarja, — sóhajta végre Roger; — nem gondoltam volna soha, hogy ön — fölakadt — hogy ön, — folytatá elpirúlva, — oly haszonkereső.

— Én? — kérdezém, elbámulva annyira, hogy nem is nevethettem a komolyságon, melylyel ő e tirádát előadá.

Az öreg láthatóan meg vala lepve nyugalmam által; mesteri tettetésem, mert annak vevé szavaimat, felingerlé becsületes szívét, s elfelejtve előbbi félénkségét, szinte szenvedélylyel folytatá beszédét.

— A vélemények s nézetek különbözők, s ha a gróf azt, mit tett, haszonkeresésnek nem veszi, ám legyen; nékem semmi közöm hozzá. De hogy én annak tartom, hogy örökség után leselkedni, a gyermeket örökségétől megfosztani, s magát gazdagítni, fortélyosan, előttem nem

szép tett, azt nem tagadhatom. Egyébiránt — tevé hozzá ismét alantabb hangon — nekem ahhoz semmi közöm, a grófnak lehetnek okai s én alázatosan engedelmet kérek.

Képzelheted meglepetésemet, képzelheted az érzeményeket, melyek e pillanatban, midőn éltemben először eszembe juta, hogy valaki megvetéssel gondolkozhatik felőlem, szívemet elölték. — Tovább kérdezém Rogert, s elmondá, hogy mint hallá, csak pénzeért vágyódtam Julia keze után; hogy miután szerelmét semmi módon elnyerni nem bírtam, rejtett okot gondolva állandó ellenzése kútfejének, őreim által kikémlém Dufeyhez való viszonyait, s atyját a harag legmagasb fokára ingerelve, arra bírtam, hogy leányát kitagadva, vagyonát rám hagyja.

— S ki mondta ezt? — szólék, magamon kívül haragomban.

— Százan, ezeren, — szóla az öreg sóhajtva — az egész város beszéli.

Kalapomat vevém s elmenék ismerőseimhez. Kérdeztem mindenikét bizodalmasan, s felszólítva becsületére, hogy igazat mondjon, miként hallá e történetet? — Kevés különbséggel mind ugyanazt hallá felőlem. Kétségbeesve tértem vissza Rogerhez, s kérdezém, mit tegyek becsületem helyreállítására. Az öreg, kinek az egész történetet elbeszéltem, szomorúan felelé, hogy nem tudja. S hát nincs mód, melylyel egy becsületes ember alávaló árulásoktól megmenthesse magát? hát ez országban, hol az állam legkisebb tagja biztos, hol az egész közvélemény felkél, ha 100 franctól megfosztatom: csak a név, csak a becsület nem volna biztosítva!

— Mit tehetünk a közvélemény ellen!? — szóla az öreg, s egy csepp gördüle el arczain.

Soha, soha nagyobb kín nem tölté szívemet, mint e

pillanatokban. — Juliám veszte, Armand hitszegése, annyi kis és nagy bánat, melyen egy pár év óta keresztül mentem, fájdalmas vala, de legalább le nem alázott; emelt fővel járhaték körül az emberek között, s azon öntudat marada fájdalmamban, hogy annyi között nincs egy, ki megvetéssel tekinthetne rám. — S most! ne mondja senki, hogy tisztaságának érzetében megvető közönyösséggel nézhet le a világ itéletére. Nem dobog szív oly büszke emberi kebelben, mely ezt tehetné, s oly helyzetekben, minő az enyim vala, nem telnék el keservvel. Az emberek dicsérete hamar elveszti báját. Magas kocsiján a triumphátor öröm nélkül hallhatja a sokaság zajgó köszöntéseit; ő tudja, hogy az aranynak nem bélyege adja becsét, s a büszke czím, mely nevéhez adatott, csak másoknak hangzik fönségesen. Üldözések önerejére intik a szilárd keblet, s nyugodtan eltűrjük azokat. Ki nagy céloknak él, nyugodtan tűri még a közönyösséget is, mert tudja, hogy a nép is szikla, melynek visszhangjai csak akkor szólalnak föl, ha tőle már távolabb állunk; tudja, hogy nőni, nem emeltetni kell, hogy valóban nagygyá legyünk; s mindazon zaj, mely körülfogja, mindazon indulat, mely körülötte dühöng, legfeljebb azért indítja meg a nagy szívet, hogy, mint a tenger vész közt, emelkedjék. Mindent, mi nagyszerű, könnyen elbírunk, legyen öröm vagy bánat; lásd egy világ fölött diadalmasan, vagy egy világ bánata alatt legörnyedve magadat: magasságodat vagy legalább erődet érezheted, s mennyivel nagyobb terhed, annyival fönségesebb a gondolat, hogy elbirád; de ha a nép zajgó kiáltásai helyett csak alattomos rágalom sziszeg körülötted, ha nem a sokaság felindult árjait, melyek ellen úszva emelkedhetnél, ha nem elleneket látsz magad körül, kikkel szembeszállhatnál; ha minden arcz nyájasan mosolyg, minden

kéz barátilag nyúl elédbe, s a hová fordulsz, csak tisztelet, csak hizelgő alázatosság tűnik fel, de tudod, hogy tiszta nevedet a rágalom befertőzteté mocskával, hogy minde mosolygó ajkak, mihelyt elfordúlsz, becsületedet tépdesik, hogy ez egész alávaló sokaság között nincs egy, ki magát jobbnak vagy legalább hasonlónak nem gondolná, s mégis nincs senki, kit kérdőre vonhass, senki, kinek alávalóságát szemére hányhatnád, kit megölhetnél boszúdban! — egy véghetetlen tompa zaj körülötted, mely bűnösnek hirdet, s nem egy szó, melyet kihallanál, s melynek mondhatnád: hazudsz! — oh ha ezt tapasztalád: akkor maradj nyugodtan, s bámulni foglak.

S hát ki biztos, hogy ezt nem fogja tapasztalni? Nem valék-e én tiszta? soha a fősvénység gyalázatos szenvedélye le nem alázá lelkemet; soha — bár mik legyenek éltem tévedései — haszonvágy e szívet nem dobogtatá; soha e büszke fő meg nem hajolt e föld birtoka után; s mi kelle hírem megrontására? — Egy asszony, egy pár bosszúságban mondott szó, s azon ezerek közül, kik hallák s tovább beszélék, minden ismerőseim között nem volt talán egy, ki csak egy perczig kételkedett volna. S nem ez-e sorsa mindenikünknek? mindazok között, kiket a jövő bámúl, hol van egy, ki éltében nem rágalmaztatott? Mondj egy nevet az emberi nem történetében, melyet a nép ismerni tanúlt, s nem gyalázott; mutass egy oly magasan álló férfit, kinek történeténél eszedbe nem jönne, hogy ha némely nagy férfinak emlékkő jutott halála után, bizonyosan egynek sem hiányoztak azon kövek, melyekkel éltökben hajigáltattak. — Mit ér, hogy munkásságuk csak embertársaik javára szenteltetett? hogy nagy eszmékért fölhevülve szent lelkesedésökben az élet örömeiről lemondának, hogy szövétnekként ragyogva koruknak

útat mutattak haladásra, rég porrá égve, még mielőtt az ivadék oda jutott, hol ők álltak? Minden vétek elengedtetik a világon, csak az nem, hogy a tömegnél nagyobb valál, s üldözés az első jel, hogy megismertetél. Állj magasan, s a távolból feltekintve hozzád, parányinak fognak hirdetni; ereszkedjél le hozzájok és sárba vonnak; legyenek nagy eszméid, — bolondnak, legyen szíved, — hígvelejűnek mondanak; törd szét lánczaikat, s panaszkodni fognak, hogy megsértéd karjaikat; vezesd győzelemhez, s gyűlölnek sebeikért; adj nekik egy nagy igazságot, s átkoznak, hogy elvevéd csalódásaikat; vezesd egy szebb jövőhöz, s vándorlásuk alatt Egyiptom hústálait fogják kérni tőled; mutasd nékik Istenöket, s elfordúlnak tőled, hogy az arany borjúkat imádják. Jaj neked, ha a tömegnél magasabban állsz, csak gúny s üldözések várnak rád, s erőd ellankad a gondolatnál, hogy ennyi fáradság hasztalan vala: mert csak ki a sokasággal rokon, csak kinek még érintéspontja maradt a tömeggel, az hathat, s nem te, kit röptében láncz nem gátol, de kinek ép azért nincs is semmije, mivel a port magához felemelhetné. Jaj néked, ha erős meggyőződés töltė lelkedet, ha hódolni nem akarsz a zajgó csoportnak, ha meghajolni előitéletei előtt, hízelegni szenvedélyeinek nem tudsz: a tömeg nem tűr ellenszegülést, s mint a szél bérczek előtt, elfordúl tőled, mihelyt ellenállsz; kétszer jaj, ha azt gondolád, hogy tisztán mehetsz át a pályán, hol izzadság és porral takarva ér a győző is az arena czéljához, s hol nem tiszta homlokra teszi e nép babérjait. — Eszköz vagy, melyet a nép elvet, mihelyt egyszer hasznát nem veheti, szolga, kit lábbal tipor, mihelyt hízelegni megszűnt: s ez legyek én? — S ezért fáradjak évekig, ezért szenvedjek, áldozzak mindent, csak hogy egy perczig felemelve a közvélemény által,

végre gyalázatot találjak; csak hogy pályám czéljához közeledve, egy véletlen eset elvegye béremet?

Nem, nem — így gondolkoztam magamban. Ismerni tanúltam a közvélemény becsét, s e tapasztalás nem hasztalan fájt a szívnek. — Küzködjenek mások a babérért, örvendjenek a tapsnak, melyet aratnak, gondolják hatalmasoknak magukat; elfeledve, hogy egy rágalom semmivé teheti hatalmukat, s hogy a capitolhoz haladva, talán csak a tarpeji szikláig érendenek: én nem fogok a tömegbe vegyülni többé. — Nem vagyok eléggé erős, hogy a közvéleményt megvetni, nem eléggé alávaló, hogy hódolat által megszerezni tudnám, nem születtem uralkodásra. Legyenek mások a tömeg bálványai, örüljenek, ha az ingadozó hullámzat, mely a legkönnyebbet szokta legmagasabbra emelni, őket is felkapá; álljanak azok sorába, kiket a sokaság épen azért tisztel, mert hódolóik; bocsássák vásárra meggyőződésöket egy pár felzajgó éljenért: én nem vágyódom e fény után, melynek elnyerésére sokszor a csalás elég, megtartására mindig szükséges. A sokaság azt emeli s hurczolja körül, ki magát karjainak akaratlanúl átengedi; jobb alantabb állanom, de önlábamon.

El valék határozva. Másnap a ministeriumba menék, s miután Roger könyező szemekkel, szónoklatának egész hatalmával nem bírta megváltoztatni nézetimet, lemondék hivatalomról, melyre, mint hallám, ki valék nevezve.

XLII.

El valék keseredve. — Engem nem hiúság csábíta a közélet körébe. Szenvedve mint kevesen, vérezve a szív legfájdalmasabb helyein, remény nélkül s mégis nem bírva multamban egy emléket, melyet az idő tisz-

tán hagyott, nem egy napot, melyet visszakivánhaték: mint koldus álltam az életben, ép tagokkal, munkáért esdekelve, csak azért, hogy fáradnom lehessen, csak hogy érzemények után vágyódó szívemnek valami adassék, mivel éhségét enyhítse; — előttem a közélet állt, az egyetlen part, melyen még hajótörést nem szenvedtem, ehhez fordultam lelkemnek egész erejével, mindennel, mi bennem reményleni tudott, minden áldozatra készen, minden merésre eltökélve: s nem záratott-e el e végpálya is előttem, még mielőtt rajta csak egy lépést haladhaték? S ha egy idő óta ismét örülni kezdék éltemnek, ha erőmnek érzetében nagy jövőről álmodozám, — s miképen minden ember inkább büszkélkedik feltételeiben, mint miután czélját elérte, — én is emelt fővel járék ismét az emberek között: nem kell-e kétszerte szomorkodnom, ki ennyit vesztettem, s kinek nem volt semmije e világon, mivel bánatát vigasztalhatá?

Mit lehete tennem? — Atyám neheztelt, mint még soha sem éltében. Szándékom annyi örömmel tölté szívét, képzete oly fönséges jövőt jósola fiának, hogy most e kilátásoktól megfosztva, engesztelhetlenné vált. — Nincs semmi, mi a szívnek inkább fájna, mint ha reményeinktől fosztatunk meg, való veszteségek fölött hamarább vigasztalódunk; felszámolhatjuk kárunkat, s új remények, mint a kivágott fa helyét az új sarjadék, hamar eltakarják a szomorú emléket, mely szívünkben visszamaradott; de ha egy reménytől fosztattunk meg, a veszteség felszámolhatlan. Az öröm, melyet váránk, még tisztán álla képzetünk előtt, benne minden szép, minden ragyogó vala; a czél, mint ködborított tárgyak, csak sejtve emelkedék a jövő titkos fátyolából, s mert reményeinkben sokat bíránk, mit, ha teljesülnének, a való is elrabolt volna, vesztöknél többet siratunk, mint

mi valóban tőlünk elvétetett. Atyám egész életében csak reménynyel s nem szeretettel tekinte rám, s most, midőn e végkötelék megszakadt, jól érzém, hogy útjaink ezentúl örökre elváltak. De mit lehete tennem? Vannak erkölcsi lehetetlenségek, melyekről csak minmagunk itélhetünk, de melyek ép oly változhatlanok, mint az anyagiak, s ilyen vala rám nézve az, hogy tapasztalásaimmal a közéletbe lépjek. Atyám kért, tanácsolt, vigasztalt, Roger majdnem térdre borúlt előttem, — hasztalan; tudtam, hogy szívtelennek fogok mondatni, ki makacsságommal apámat reményeitől fosztom meg; hisz kevés ember gondol arra, hogy kedveseinkért halni lehet, de nem újra teremteni szívünket, s hogy kit legmakacsabbnak tartunk, sokszor csak az, ki gyengébb, mint hogy érzeményeinek parancsolni, s következetesen színlelni tudna; — el kelle tűrnöm. Párist nem hagyhatám el. A gondolat, hogy valaki távozásomban félénkséget láthatna, vagy azt mondhatná, hogy a közvéleménynyel szembeszállni nem merek, lehetetlenné tevé azt, ha nem kecsegtetett volna is remény, hogy rágalmazóim egyikének nyomába jöhetek, s vérével tisztára moshatom becsületemet, vagy legalább enyhíthetem a kínt, melylyel sértett szívem boszút kért. — A városban nem vala senki, kinek társaságában vigasztalást találhattam volna. Te utaztál, az öreg Roger — magában is elég unalmas — szűntelen kérései s vigasztalásai által tűrhetetlenné vált, a társaság, melyben eddig éltem, csak undorodással tölté keblemet. Magamba vonultam. Elzárkozva mindenkitől, csak néhány kedves íróban keresve rokon érzeményeket, Páris közepett oly elhagyottságban éltem, mint most kolostoromban; csak ha néha egy ismert hintó hajta el ablakaim alatt, vagy az átmenő naplopók között épen egy ismert arcz merüle fel a sokaságból, emlékezém, hogy századunk Bábelében élek.

Így ültem egy nap ablakomnál. Az ég borúlt vala, lanyha eső a csavargó tömeget, mely a főváros utczáit máskor eltölti, a házakba zárá, s csak itt-ott egy átmenő, s néha egyes kocsik zörgése zavarák föl a csendet, mely a Vendôme piaczát eltölté. Fölötte a nagy császár rémként emelkedék a ködből, mintha szomorúan nézne le egykor oly ragyogó, s most oly borúlt körére, minek, hogy fénye eltűnjék, nem kelle egyéb, mint az egy nap alkonyodása, melytől sugárait kölcsönzé.

Szomorú valék, még szomorúbb mint közönségesen. Egyes czikkelyek az ujságokban, melyekben visszaléptemről szó vala, s természetesen minden lehető ok között csak a való nem említtetett, egy levele atyámnak, melyben elkeseredve élte végreményeinek vesztéről panaszkodék, újra felszakíták a szív sebeit, s az elborúlt ég, melyhez feltekinték, s melyről napok óta nem hatott le egy sugár e födelekre, csak nagyítá a bánatot, mely keblemet feszíté. — Vannak napok, hol a szenvedő kétszerezve érzi bánatát. Miként a nyugvó tenger egyszerre fölforr, ok nélkül, egy titkos erő által emelve; miként csendes éjszakákon a lomb csörögve megindúl, mintha álom lejtene át az ágakon, s felserkenve hallgatunk, s ismét csendes minden, s nem tudjuk, mi szakítá félbe a nyugalmat: úgy vannak pillanatok, melyekben a szív is mozogni kezd, melyekben egykor vészektől ingatott érzeményeink egyszerre felszólalnak nyugalmunk közepett, s nem tudva, mi feszíti keblünket, s nem adhatva okát, a kebelnek beforrt sebei ismét vérezni kezdenek mind, s könyek töltik szemeinket, a nélkül hogy mondhatnók, keserveink közül melyik facsarta e cseppeket. Ilyenek valának e pillanatok; Julia, Armand, minden a mit reméltem, mit sejdíték, a szomorú jövő egész elhagyottságában vonula át lelkemen, s le nem írható keserv tölté

keblemet. — Ekkor nyilt meg az ajtó s előttem Arthur állt.

Érezted-e már egyszer elhagyatva magadat? Oh ha érezted, s ha e pillanatokban egyszerre egy ismert arcz lépe elédbe, melynek szemeiből ezer emlék sugároza rád, mely mosolygó ajkaival múlt örömeidre inte, kezének meleg szorításával azon időkre, hol még barátaid valának; ha rágalmazva, üldözve az egész világtól, ismét egy kedves emberi arcz lépett elédbe, ha nem is barátod, legalább egy, kit elleneid között nem láttál; ha mondom, tapasztaltad ezt, ha az érzeményeket ismered, melyek az emberi keblet ily pillanatokban eltöltik: képzelheted örömömet.

Ki nem szenvedett, nem tudja, mi kevés kell, hogy magunkat boldognak érezhessük. Mint a nehezék mérlegedben eltűnik a terhelt túlrész ellenében, s mégis oldalára rántja, ha az üresen áll: úgy a legkisebb tárgy annak, kinek semmije nincs, mindenévé válik. — S úgy Arthur, ki egykor ismerősnél aligha több vala, ez elhagyottság pillanatában baráttá vált, kiben mindent körülfogék, mit ez életben még enyímnek nevezhettem, kinek karjai között érzém, hogy e szív még dobogni tud.

Nincs semmi, mi annyira szeretetre gerjesztene, mint ha magunk szeretünk. Az emberi kebel közönségesen echóként ugyanazon hangokat ismétli, melyekkel feléje fordulunk, s így Arthur elragadva szenvedélyes fogadásom által, talán soha melegebb barátsággal nem borúla karjaim közé, mint épen e pillanatban, mikor két hosszú év után találkozva, többet találtunk egymásban, mint egykor elhagyánk, már csak azért is, mert mindenikünk szegényebbé vált.

Arthur igen megváltozott. — Első pillanatban ez nem tűnt fel, de miután egy ideig nyugodtan beszél-

getve, szabályos vonásai a rövid felgerjedés után, melyet találkozásunk okozott, ismét megszokott kifejezésöket vevék fel, észrevevém s sejdítém, hogy nem szerencse nyomta rájok bélyegét. — Némely arczokat alig képzelhetünk vígaknak. — Mint a hegyfolyó, mely rohanva sziklafalán leomlik, a nap sugáraiban ragyogva gyémánt esőként zuhanhat le mélyébe, oly szép s dicső, hogy szemünk alig bírhatja csillogását, de soha a tiszta eget s virágzó partokat nem tükrözheti, soha ingó habjain át nem mutathatja mélyének szines kavicsát: úgy vannak vonások, melyeken boldogságot, szenvedélyes örömöket, de soha megelégedés nyugodt mosolygását nem találhatjuk, s ilyen vala Arthuré. De most nem azon költői búsongás vala kimondva képén, mely egykor oly erősen vonza ez ifjúhoz. Arczai halványak valának mint elébb, de a beteges pirosság, mely rajtok néha fellobbant s eltűnt; a sötét tűz nyugtalan tekintetében, s ajkai körül néha a remegés, s azon keserű mosoly, melyet csak hosszú szenvedések hagynak magok után, mutaták, hogy nem álmodott, de való keservek mentek e szíven át, s habár beszélgetése víg s elmés vala, a hang meghazudtolá a szavak értelmét. Nem akartam kérdezni, s azért nagyrészint közönyös dolgokról szólánk; végre a művészetre jutva, tudakoztam, mivel foglalatoskodik. Elpirúlt. Keserű mosolygás lebege ajkai körül, midőn fojtott hangon felelt: A művészetet — elhagytam.

Csudálkozva nézék reá.

— Bámulsz, nemde? — szóla tovább; — miért? hisz remény vala ez is, éltemnek legfőbb vágya, boldogságom, miért nem veszett volna el? A kártya, melyre éltünket tevők, egyformán veszthet, s legyen asszony, barát, dicsőség vagy művészet, végre ha koldusok vagyunk, mi különbség, min vesztettük vagyonunkat?

— S hát te is, — szólék meghatva, — te is, ki e tolongó

sokaságból kiléptél, ki ez élet nagy pusztájából, hol mi fáradva haladunk, művészetedbe, mint a vándor virágzó oazisba, vonúltál, te a művész, te is szenvedél!

— Oh ha elértem volna, — viszonzá szomorúan Arthur, — ha e viruló oazis, melyről álmodám, körébe fogadott, ha a művészet tiszta forrásai ajkimat enyhítették volna! De így — látni a czélt magunk előtt, látni a zöld ligetet, mely felé zarándokoltunk, érezni a hűs szellőt s az illatot, melyet a virágzó ágak ingadozva elöntenek, s ott feküdni az égő homok között, erőtlenül, csak lépésekre a czéltól, s mégis örökre távol, mert lábaink nem birnak tovább, s nyomorúan elveszni reménylett édenünk küszöbénél, — oh ki ezt nem ismeri, ne panaszkodjék sorsa ellen!

Hallgatánk. Arthur lángoló arczokkal ment fel s alá szobámban, s én követve minden mozdulatát, érzém, hogy hasonlóm áll előttem.

— Oh, atyám — szóla székre vetve magát — jól itélt fiáról; ő jobban ismeré e gyáva tehetlen lelket, mely csak ábrándjaiban emelkedhetik, s midőn comptoirjába ültetett, azon egy helyre tett, melyre születtem. Itt kelle maradnom, átnézni naponkint kereskedő könyveimet, összehasonlítni a hitelt s adósságot, dobogó szívvel elkészíteni bilanceomat, kiadni váltó-leveleket, olvasni pénzt, ismerni a cserebere legmélyebb titkait, nagynak s dicsőnek lenni a börze hősei között, ez vala hivatásom; féreg vagyok, a porban kelle maradnom; ott keresni örömeimet, ott a dicsőséget, mert hisz hasonlói között a pénz embere is bámulókra talál. Magasabbra vágyódtam s elvesztem. Nem repülhetünk valamennyien. Oh s ha tudnád, mennyit szenvedtem! Midőn Rómába jöttem s látám mindazon dicsőt, mi e városban két ezred működéseiből összegyűjtetett: a merész görög gondolatját, mely ezredek után a szoborból örökké újan

s hatalmasan felszólal, a múlt századok hitét halhatatlan színekben ragyogva Raphael madonnáiban, a colosseumot s Péter nagy templomát, s annyi nagyot s fönségest ez egy város szent körében, — akkor végetlen boldogság tölté lelkemet! Mint midőn a nap elönti sugárait, minden tárgy világosan, csaknem ragyogva áll: úgy a művészet szelleme áthatá lelkemet e falak között, s mi csak idegen fényből sugárzék rám, önkeblem kifolyásának látszott. Ecsetemhez nyúltam, száz fönségesnek látszó kép tölté képzetemet; festék s előttem gondolataimnak mázolt rémjei álltak, a dicső feltétnek nyomorúlt carricaturája. — De még vala reményem: csak a gyakorlat hiányzik, a technikai ügyesség, így szóltak mestereim, s ez megjő. Munkához fogtam, dolgoztam, mint talán ember még nem dolgozott; rajzoltam reggeltől estvéig, gipszek s természet után, lefestettem mindent; a boncztudományban nem vala egy, ki a tagok s inak fekvését s összeköttetését, ki minden eret jobban ismert volna mint én, perspectiváimban nem vala hiba, színezetem a természetet utánozá, egy szóval, mindent bírtam, mi festőnek szükséges: de épen ez iparkodásaim alatt elveszett a művészi lélek, a hosszú fáradságos munka elölte a szent lelkesedést, utánozni tanúltam a természetet, de nem tudtam többé egyebet; a technikai nehézségeket legyőztem s ügyes mesterember lőn belőlem.

Egy pillanatig hallgatott, mintha össze akarná szedni gondolatait, végre szenvedélylyel folytatá: — Ügyes mesterember, nem egyéb. Társaim irigylették sebes lépéseimet, melyekkel abban, mit ők művészetnek nevezének, haladtam, némely angol, ki atelier-nkbe jött, bámulta is műveim természetességét; de én érzém, hogy bennem a művész meghalt, s minden magasztalás, melylyel fáradozásaim jutalmaztattak, csak nevelé a kint, mely

lelkemet e gondolatnál eltölté. Oh mert nékem a művészet nem a természet majmolása vala; nem azt kivántam, hogy — az ó monda szerint — festett szőlőimre madarak repüljenek. A természet hív utánzója még nem művész, csak ki képébe ön-lelkét öntheti át, csak ki benső világának sugárit áraszthatja el műve fölött, hogy mint Isten e nagy világban, úgy teremtésében ő álljon elénkbe; csak kinek színei szókká válnak, melyekkel gondolatjait kimondja, csak ki nem hideg tükör-, hanem tiszta folyóként úgy adja vissza a tárgyakat, hogy képében természetet lásson a néző, ugyanazon formákat, azon színeket, melyekhez szokott, s mégis valamit, mit a természetben nem lát, a habok ingadozó folyását, a dobogó szívet a kép alatt, — az művész! S én, kinek képzete az akadémia hideg körében elfagyott, ki annyit, s oly híven utánoztam, hogy végre nem is teheték mást, érzem, hogy e czél nekem örökre elérhetlen. Kétségbeestem volna. Egy tarta fel, a szerelem. Ne kérdezd érzeményem történetét. Találkoztunk s szerettem őt, s mint a boldogság, mely szívemet eltölté, nagyobb vala: úgy azon egyes történetek, melyek által boldoggá lettem, kisebbek, semhogy elbeszélhetném. Miként ha a messze észak rideg vidékein nyár lesz, kevés nap alatt a tél végnyomai eltűnnek, s hol csak most még hó tölté a völgyeket, egyszerre dús lombozat s ezerszínű virágzás támad a nap sugarai alatt: úgy változott egyszerre e lélek. Végetlen chaos elébb, melynek sötétiben száz kínzó érzemény s szomorú gondolat vegyülve tolongott: ragyogó világ most, miután fölötte teremtő szóként Laura neve kimondatott. Boldog valék; boldog, mint csak szerelem által válhatunk azzá, mint csak egyszer lehetünk életünkben, s szenvedélyem hatalmas szavától, mámorából felvert keblemben újra feltámadott az erő, melylyel a művészet felé fordúltam.

Adj szerelmet a szívnek, s mi mélyében rejtőzve szunnyadott, a szép s nagynak csirája, fejlődni fog meleg érintése alatt; legyen gondolat, dal, kép vagy tett, mit az ég a kebelbe teremtett, — a szerelem felhozza mélyéből a kincset. Most művész valék ismét, művész mint soha nem életemben. Lángoltam s érzém, hogy ragyoghatok. Ez isteni arcz, így gondoltam magamban, mely boldogságot sugárza életembe, e sötét szemek lángoló tekintete, e fürtök, melyekkel elfeledkezve magamról annyiszor játszám, ez ajkak, melyeket égő csókokkal takartam, e kebel, mely értem emelkedett, ez édes test, melyet karjaim átfogának, ne vénüljenek, ne haljanak soha: éljen ez isteni forma műveimben! Oltárokra fogom állítani, s a nép leborúl a mennyei kép előtt; mint szerelemistennő mosolyg képemen, a vitéznek ő adja babérjait, mint angyal ő emelkedik az ég felé, ő s mindig csak ő, változva s mégis egy, mint a nap, mely e földön elönti sugárait, a virágnak színeket, a völgynek árnyékot ad, mely mindent áthat meleg fényével, s még a könyben is ragyog.

Fönségesek valának ez álmak — szóla rövid szünet után — de rövidek. Laura szép volt és alávaló; s ki egy angyal keblén gondolám magamat, örömleányt láték kijózanodva magam előtt, ki elhagyott, mihelyt nem fizethetém. Oh, dühössé lehetnék, ha ez időre gondolok; ha eszembe jut, hogy mennyországot éreztem szívemben, míg ő csak pénzt keresett; hogy gyermekként sírtam s imádkoztam örömömben s térdeltem ez asszony előtt, míg ő talán szabójára gondolt; hogy éltemet, üdvösségemet adtam volna érte, míg ő regényeiből egy nevetséges feleletet férczelt össze magának. De hagyján; az épen átka életünknek, hogy közönségesen legszebb pillanatjaink egyszersmind legnagyobb bohóságaink is, s hogy arczainkon, melyek egykor gyö-

nyörükben lángolának, később szégyen önti el pirosságát; s ha visszatekintve a múltra, szívemben a fájdalommal, melyet ennyi boldogság veszte fölött érzek, a kivánság egyesül, hogy bár soha se élveztem volna: legalább nem én vagyok az egyetlen, ki midőn magát legboldogabbnak gondolá, legostobább vala.

Nem foglak úntatni részletekkel. Húsz esztendős valék s Laura a legügyesebb asszony, ki valaha férfiszerelemre speculált. Asszonyok született ellenségei minden theoriának, a szerelemben, mint mindenben, különös hajlandóságuk a dolgok gyakorlati oldalához vezeti őket, s így nincs semmi természetesebb, mint hogy Laura, míg én hetedik egemben tévelygék s halálról szóltam karjai között, s a legboldogabb embernek képzeltem magamat, ha kemény földön térdeltem előtte: számítva, mint a világ első mathematikusa, a kevés pénzt, melylyel akkor bírtam, kisajtolá, s miután gyámnokom többet küldeni nem akart, s hitelezőim bezárással fenyegettek, nevetve elküldött házától, mint ki csak platói érzeménynyel viseltetvén hozzám, nem testileg, de csak azon szebb tulajdonokért szeretett, melyeket pénzetlen állapotomban nem bírtam többé. A dolog természetes, s százszor történt a világon; de nem képzelheted a fájdalmat, mely lelkemet eltölté. — Ha csak Laurát vesztettem volna, elbírhatám. A bánat, mely vesztett kedvesünkre int, mely róla szól, hozzá vezet szüntelenül, nem gyönyörtelen; kitől csak az éldelet vétetett el, s ki érzi, hogy tőle mást a világ el nem rabolhata, hogy a szív, mely tőle elszakíttatott, vérzett; hogy e kedves szemek érte könyeznek, a kebel érte sóhajtozik: az ne panaszkodjék. Boldogságának nagy omladékai alatt sok dicső fekszik, mi még épen maradt, s az nem koldus, kinek egy nagy fájdalom marada birtokában; de megfosztva mindentől egyszerre, nem

tartva meg boldogságomból még egy emléket sem, nem tekinthetve vissza a nélkül, hogy pirulnék: képzelhetsz-e oly bánatot, mint az enyim?

Ismét hallgatott, végre mintegy erőt véve magán, folytatá. — Elbeszélésem végén vagyok. Eleinte dolgozni akartam, hogy munka között elfelejtsem keservemet. Nem vala erőm. A gondolat, mely egykor lelkesített, elveszett, s csak undorodást, csak elkeseredést találtam a körben, hol megkezdett képeimben Laura álla előttem, s minden, mit képzelék, hozzá vezeté vissza lelkemet. Hitelezőim szüntelen sürgetései s azon számtalan kis és nagy bajok s pénzbeli zavarok, melyekkel küzködtem, még inkább sárba húzták gondolataimat, s midőn gondnokom, kinek helyzetemet megirám, maga Rómába jött, s adósságaimat kifizeté, széttörve ecsetemet, e várossal egyszerre a művészettől is búcsút vevék.

Hallgatott, reszkető kézzel nyitá fel az ablakot s egy nehéz köny perge le arczain. Mélyen meg valék hatva; éltében annyi vala, mi önsorsomra emlékeztete, oly hasonló vala múltunk! S midőn kezet nyujtva, meleg szorítását érzém, egy benső szó mondá, hogy ezentúl barátok leszünk.

— Rosszúl teszed, — szólék végre hosszú hallgatás után, — hogy a művészetről lemondasz; az út nehéz s göröngyös lehet, melyen feléje haladunk; a pont, melyhez érünk, azon czélnál, melyet ifjú korunkban magunknak kitűztünk, talán sokkal alantabb fekszik: de végre maga a törekvés is emeli lelkünket, s legalább nem kell a zajgó tömeggel vegyülnünk, s már ez is nyereség.

Arthur szomorúan rázá fejét. — Barátom, — mondá, — művészi pályám be van végezve. Ha mulatságként, ha csak mint kedvelő űztem volna a művészetet, a kedv, melyet egy időre elveszték, talán visszajöhetne: de én

egész lelkemet tevém rá, én benne éltem; s ha attól, mit szenvedélylyel szerettünk, egyszer megválánk, nincs többé visszatérés. S ne is legyen! — szóla a legnagyobb elkeseredés hangjával. — Éldelni akarok, mi szükségem művészetre? Fáradjanak mások a terméketlen babér után, mázoljanak halhatatlanságot magoknak, izzadjanak reggeltől napestig szegény műveik fölött, mintha a vászon nem lett volna szebb s tisztább, minekelőtte rá egy gyáva emberarcz mázoltatott; függjenek arany rámákban, márvány galleriákban, én nem irígylem sorsukat, enyim a bor lelkesitő hatalma, a játék remegő öröme, a leány lángoló ölelései; ki a pillanatot egészen élvezé, könyörületes mosolylyal néz e büszke koldusok fáradozásaira. A holnap nem más, mint egy ma, melyet még nem bírunk: az balgatag, ki a jelen pillanat gyönyöreit a jövőnek feláldozza, ki jövő ivadékok dicséreteért eltaszítja az örömpoharat, mely előtte áll.

— Rosszabbnak tetteted magadat, mint valóban vagy, — szólék közbe.

— S te érdeme fölött becsülöd barátodat, — viszonzá ő nevetve; — én korhely vagyok, korhely a szó legszorosabb értelmében, s hidd el, nem bánom, hogy azzá lettem. A nap sugárai poharaim fölött halnak el, az elsők a roulette mellett találnak; asszonyok, lovak, társaság, zene, minden, mi csak örömet nyujthat, az enyim. Ha egy bús gondolat támad lelkemben, fizetett kedvesem elűzi csókjával komorságomat; ha a múltra gondolnék, — a jelen nyereség, vagy ha épen vesztek, — maga a kár eltakarja emlékemet: s ím felvidultam. Mulatok, nevetek reggeltől estig, s ha végre lankadtan ágyamra dőltem, gondolat nélkül alszom el, másnap hasonló örömökre ébredve. Hidd el barátom, ha rád nézek s szomorú képedre, úgy tartom, vigasztalásra jobb az én módom szegény könyveidnél.

S nincs-e igaza, így gondolkoztam magamban, míg ő tovább folytatá beszédét, s felejtve a szomorú érzéseket, melyeket történetének elmondása benne gerjesztett, vígan mesélé kalandjait. Mit várhatok az élettől, mit kivánhatok mást, mint felejteni, mint eltörölni a múltat emlékeimből, elfojtani, bármiként tegyem, e szív kínzó szavát. Nem szenvedett-e ő is mint én? s nem nevet, nem örvend-e most, míg én eltemetve szomorú emlékeim közé, naponkint felrántom a szív sebét, s tovább vérzem.

— Öltözködjél s jer velem — szóla óráját nézve — ma barátim nálam ebédelnek, s hidd el, egy palaczk pezsgő több gondot űz el, mint a világ minden classikusai.

Még haboztam.

— Kérlek öltözködjél, — szóla türelmetlenül — nem veszthetünk egy perczet sem, s jól fogsz mulatni; csupa derék elmés fiú ebédel nálam; s meglátod, nem vagyunk egy cseppel sem rosszabbak másoknál, bármi erkölcsösen hangozzanak is a phrasisok, melyekkel embertársaikat, s magát az Istent csalják. Hadd lássák legalább azok, kik sértének, hogy minden gazságuk le nem bírta nyomni szívedet.

— Igazságod van, — szólék meggyőzve ez utolsó ok által — várj egy perczig s készen vagyok.

— Hála az égnek, — szóla vigan összecsapva kezét Arthur, — meglátod barátom, csak egy jó ebéd kell, s meg fogsz győződni, hogy bármi üresnek látszott a világ, annak panaszra oka nincs, ki poharában még talál valamit, mivel szívét fölmelegítheti.

Felöltözködtem s elmenék.

XLIII.

Nem foglak fárasztani hosszú tévedéseim részletes előadásával. Ismertél, midőn rajtok átmenék s talán visszaemlékezel, hogy legalább boldog nem valék aljasodásomban; ez legyen egyetlen mentségem.

A társaság, melybe Arthur vezetett, nem illett komolyabb kedélyemhez. Egyike vagyok azoknak, kiket nem örömökre teremtett az ég; e szívnek nagy kincs kell, hogy magát gazdagnak érezhesse, s azon kis örömadományok, melyeket az óra nyujt s elvesz, nem pótolhaták ki az érzemények hiányát, melyek után szívem vágyódott. A játék, melyben majdnem mindig nyertem, talán épen azért nem ada izgalmakat; bor nem részegített, az örömleány úntatott, vagy legfelebb arra emlékeztetett öleléseivel, hogy e fizetett öröm s nyájasság alatt talán vérző szív rejtezik, s az orgia közepett, a habzó kelyhek s lángoló ölelések között körültekintve, csak undorodással nézheték a társaságra, melynek örömrészegségében részt nem veheték. De zaj kelle a fájó kebelnek, lárma, mely eltakarja benső szavát, egy új szenvedély, mely a lelket mámorából felrázza, s ezt végre feltaláltam. Bármi ellenkező vala is a társaság nézeteim, sőt természetemmel: sértve kezdetben cynismusa által, később megszoktam; utánozám, s végre magamévá tevém elveit; s ha komolyabb kedélyem nem engede is valóban örülni, nem az vala oka, mert a többieknél jobb valék.

Leírjam-e társaimat? talán nem szükséges; nincs semmi, mi az embereket hasonlóbbakká tenné, mint hibáik; s miként Juvenál satirái napjainkban irottaknak látszanak, úgy, ha valaha korhelyeket láttál, ismered czimboráimat. Néhány fiatal ember, ki most végezve

cursusait, mint korunkban annyi ifjak, bajszát pödri, mielőtt nőtt, pápaszemmel jár, mielőtt szüksége van reá, meggyőződése ellen szól, s szívtelenséget színlel, mindezt, csak hogy fiatalnak ne tartassék; néhány író, seregök legaljasabb neméből, kiknek Byron s Sand kicsike velőiket megzavará, s kik mély ironiából, elkeseredésből, megvetésből az emberek iránt, vagy tudja az ég mi fönséges ürügyek alatt korhelyekké lettek, hogy költői természeteknek tartassanak; kik e föld mélyébe merülve csak a pinczéig jutottak, s ittak, ittak, míg a föld kerengve jára szemeik előtt, s büszkeségök a gondolatnál örült, hogy ők emelék ki sarkaiból; egy életúnt angol, ki honából csak pénzét s unalmát hozva magával, bőven osztogata mindkettőből, de csak az elsőt érzé fogyni; néhány kiszolgált tiszt, ki most a roulette zöld mezején hősködött, s ha Waterlója egykor eljő, a Clichy tömlöczben találja Helénáját; egy szóval, társaság, minőt az ország majdnem minden városában könnyen lelhetsz, művelt századunk söpredékéből unalom által összehozva, melynek ha fölszinét tekinted, mint régi sarkophagokon bacchikus örömöt, ha belsejét, rothadást látsz.

Az egész tömeg között, Arthuron kívül, leginkább két férfival társalkodtam. Az egyik gazdag német, ki a kereskedéssel felhagyva, pár év óta Párisban élt, s pazarlásai által hírt szerzett; a másik egyike azon földönfutott s visszatért hajdani marquisoknak, kik a restauratió után jószágaik egy részével hibáiknak egész tömegét visszanyerék, s könnyelműen, mint nyolczvankilencz előtt, csak ősz hajakat s koldus szemtelenséget hoztak vissza hosszú vándorlásukból; s mivel e két ember, mint mindenki, kivel szorosabb összeköttetésben állunk, éltemre nem vala némi hatás nélkül, talán jó az utóbbiak értésére személyiségöket leírnom. Úgyis közönséges em-

beri életben, mint az enyim vala, a legfontosabb esemény az: mily emberekkel találkozánk, s az egyik e két egyén közül megérdemli, hogy ismertessék.

Werner nem volt közönséges ember. Ha a szobába léptél, hol együtt valánk, a lelketlen arczok között e komoly, férfias vonások akaratlanúl magokra vonták figyelmedet, s a széles homlok, melyet nem évek, de gondok szántának oly mély barázdákkal, e sötét szem, melynek lángoló tekintetét alig bírhatád, e keleti arczvonások, melyeknek szabályossága egykori szépségre inte, a mosolygás az ajkak körül, e bánatos mosoly, ellentéte az örömkönynek, melyet ép úgy legnagyobb keserveinknek kimondására adott az ég, mint a legnagyobb gyönyörnek könyeket, — minden fölgerjesztő figyelmedet, s nem vonzalommal, de érdekkel nézél e férfira, kinek felsőbbségét sejdítéd. Hónapokat töltöttem Wernerrel, tanúja valék egy párviadalnál, láttam játéknál s poharak fölött, soha változást nem vevék észre kedélyében, soha távolabbnak, soha közelebbnek nem érzém magamat, mint az első órában. Társaink között voltak többen, kik őt évekig ismerék, de nem volt egy, ki magát barátjának mondhatá. Udvarias mindenki iránt, nyájas és barátságos, mennyire érzemény nélkül azok lehetünk: több senkivel; azon havasokhoz hasonló, melyekre bizonyos pontig mindenki juthat, magasbra senki. Soha egy melegebb szó nem hangozék e halvány ajkakról, soha részvét nem szelidíté keserű beszédeit. Mint ha a tél a tájt egy színnel takarta, úgy e hideg külső alatt nem gyanítá senki, szikla vagy egy múlt tavasz virágzása fekszik-e temetve; csak a keserű gúny, mely néha nyugalmán áttört, csak az állhatatos tagadás, melylyel minden fellengzőbb eszme ellen fellépett, mutaták, hogy egykor melegebb napjai valának e kebelnek is. Voltak napok, melyekben hallgatóbb vala, mint

közönségesen; tárgyak, melyeknél mintegy felleg vonula át komoly arczain, s ajkai nem hijába reszkettek, midőn egykor véletlen beszéd közt egy asszonyi név kimondatott; de egy percz, — s vonásai előbbi közönyösségöket vevék fel ismét és sötét nyugalomban állt e kép, mint a tenger, melynek habjaiban a hajó elmerült, s mely nem tartja nyomát fölszinén.

De ha Werner komoly méltósága nyomasztónak látszott, s a hideg gúny, melynél egyéb vidámság beszédiben nem vala, társaságát kellemetlenné tevé — a mint minden társaság azzá válik, melyben magunkat a többieknél sokkal magasabbnak, vagy sokkal alantabbaknak érezve, szivünknek szabad útat nem engedünk: — mellette állt Lafard, s míg Werner komoly benyomást tett rád, a kis öreg emberkén elmosolyodhatál.

Közönségesen azt hányják szemökre vígjátékíróinknak, hogy nevetséges személyeik festésében túlságoskodnak, s talán némi igazsággal, mert, míg a komoly élet maga annyira nevetséges belső lényegében, kár a forma nevetségeihez folyamodni; de bizonyos, hogy a természetnek is megvannak torzképei, s hogy soha vígjátékiró oly túlságosan bohóczot nem festett, minő Lafard vala. Ha látád a kis férfit szőke göndörített vendéghajával, mely számtalan redőit visszatartá, a keskeny homlokon nagy festett szemöldökeit, melyek azt félig eltakarták, vékony testét a divat utolsó szabályai szerint öltözve, míg a szüntelen nevető ajkak alól hamis fogaknak gyöngysorai világítának elédbe, felkaczagva minden alkalomnál, mozogva egész testével, hadarázva szűntelen, egy szóval hetvenesztendős korában a tizennyolczévű suhancz szerepét játszva, nem lehete nem nevetned ez ifjúság élő carricaturája fölött; nevetned egy perczig, mert csak ennyi kelle s meggyőződél, hogy Lafard nem csak a legnevetségesebb, hanem egyszersmind

a legkellemetlenebb társ, kivel valaha találkoztál. Soha ehhez hasonló beszédfolyam nem érte füleidet. Mihelyt vele találkozál, szóba ereszkedett, beszélt tarthatatlanúl, rólad s magáról, Francziaországról, a múlt, jelen s jövőről, a világról, ha közelebb tárgy nem volt, kérdezve ezer dolgot, melyre maga felelt, felelve ezerre, melyet soha nem kérdezél. Jaj neked, ha észrevevé, hogy nem hallgatsz rá, sértett önszeretete új ingert talált szórakozottságodban, s annyival terjedtebb kört választa szónoklatának, mennyivel inkább látá, hogy az eddigivel figyelmet még nem gerjeszthete. Kétszer jaj, ha egy kérdéssel félbe akarád szakítani, vagy más kopárabb térre hozni beszélgetését; szófolyama, mint a zsibbadó golyó, mely minden akadálynál új erőt kap s magasabb ívekben emelkedik, ilyenkor új sebességgel erede futásnak; kérdésed ürügy vala, s csak az kelle e fecsegőnek, kinek kezei alól, ha álom, vagy egy szerencsétlen, ki épen közbe jött s hallgatószerepedet átvevé, nem szabadított, semmi nem menthete. De nem e természetes hiba vala az, mi Lafardot nekem oly kellemetlenné tevé, s később szinte undorodással tölte, ha vele találkoztam. Ismertem más sokbeszédű embereket, s tűrtem a kellemetlenséget harag nélkül. Vannak emberek, kiknek a társaság annyira szükséges, hogy még gondolni sem mernek magányosan; gyengébbek, mint hogy valamit tenni, hiúbbak, mint hogy mások jóváhagyása nélkül ellenni tudnának, legalább feltételeiket közlik társaikkal; s habár sebes szófolyamuk közönségesen kevés gondolatot őröl, tűrik őket; hisz a lúd zajt üt, ha vaskos testével egy ölnyire felszállt, míg a sas hallgatva emelkedik a fellegek közé; ki tehet róla? — természetök. — Nem is azon oktalan indulatosság, melylyel bámulva XV. Lajos udvarát, korunk szelleme s eszméi ellen kikelt, s melyért társaim

őt néha feddék, idegenített el annyira tőle; nem valék eléggé bámulója századomnak, hogy ezért az aggra neheztelhettem volna. Mint az egyesé, úgy az emberi nem élete egy hosszú tévedés, melyben század századot, mindig változó, de mindig egyformán mulékony csalódásokban követ; ki veheti rossz néven a késő ivadéknak, hogy elődei kora után vágyódik? Lehetetlen kívánatai ártatlanok, s végre, midőn látjuk, hogy eszme oly alávaló a tömegek fölött még nem uralkodott, melynek nevében egyesek a legnemesb cselekvésre nem lelkesültek, nincs egy, melynek pártolói megvetésünket érdemlenék. Az ember csak egyszer hisz, politikai mint vallásos tárgyakban; s ki ifjúságában korát meg nem haladta, mint agg hátrább fog maradni, s szánakozásunkat érdemli, de nem haragot; ép oly kevéssé, mint a fa, mely tavaszkor a virágzó táj közepett szárazon áll, épen, mert korát túlélte, s más tavaszokban virágzott. Lafard nevetséges vala politikai lelkesedésében is, mint mindenben. De nem maradnak-e fenn legtovább minden pártnak nevetségei? s nem tűrtem-e nyugodtan mindazon bohóczokat, kik korunkban Versailles csudáiról álmodoznak, s legfelebb mint végmaradványok századuk törpeségére intenek, mint a mammut csontjai egy óriási ivadékra? De ha az orgia zajos részegségében ő zajgott leginkább, ha reszkető kézzel örömpoharakat koczintva, ajkai buja dalokra nyiltak, ha kedveséről szólt s lángoló ölelésekről: akkor le nem írható undorodás tölté szívemet. Tisztelem az aggkort. Nehéz küzködés az élet, s a bajnok, ki rajta átment, megérdemli tiszteletünket; a tapasztalások, ha nem is okosabbá — mert mik egy emberélet tapasztalásai, — bizonyosan szerencsétlenebbé tevék, s szívemnek mindig jól esett, ha a fáradt szívnek terhén könnyíthetők; de ha az agg szenvedélyeket hazud, melyeket nem érez;

ha eunuchi dühhel örömök után vágyódik, melyeket éldelnie nem lehet, sárban fetrengve sírjáig: — felindúl érzetem s elfordulok a szörnyetegtől.

Werner hideg vala, gúnyolva a legszentebbet, megvetve mindent, mit az emberek fenségesnek gondolnak; ő legalább szenvedett. — Ha szenvedélydúlt arczait nézéd, a hideg mosolygás alatt látád, hogy egykor más szavak hangoztak ez ajkakon. Soha Lafard szívében egy nemesebb érzelem föl nem szólalt életében. — Mikor egy nap erkölcsi szenvedésekről szólánk, azt mondá, hogy ő soha életében nem sírt, — s elhiszem. Atyja vérpadon, anyja számkivetésben halt meg; neje vala s gyermekei, kiket eltemetett, ifjúságának ismerősei, az egész ivadék, melylyel felnőtt, eltűnt, s az agg szemek soha sem könyezének. Ő mulatott; ifjúsága első éveitől mostanig, honn és számkivetve, neje s gyermekei halála után mint azelőtt, mulatott mindig, habár a világ romokba dőlne. — S lám, ez embersöpredék, ez alávaló agg, ki cynismusát nem titkolá, ki vétkeit egész mezetlenségökben mutatá, társaságunk kedveltje vala. Nincs jobb gyermek az öregnél — szólt mindenki, ha felőle beszéd vala; s ha fölgerjedve ellentmondék s felhozám hibáit, nem tagadta senki a tetteket; megvallák, hogy rossz fiú vala, rossz apa, alávaló férj, szívtelen barát, de mind a mellett — az öreg jó gyermek, ez vala a közszó, s el kelle hallgatnom.

Engedelmet barátom, hogy ilyenekkel úntatlak; de ismerned kell a kört, melyben éltem, hogy azt, mit tevék, megérthesd. Wernerrel szivesen társalkodtam; Lafard hozzánk tolakodott, s így Arthuron kívül majdnem csak velök töltém napjaimat.

Így menénk ki egyszer az elyséei mezőre. Április végnapjaiban vala, s bár a nap lealkonyodott s már sötétedni kezde, számtalan sétáló jára fel s alá a kizöldelt

fasorokon. Lafard fecsegett, mint közönségesen, Werner gúnyoló észrevételeket tett az átmenők felől, Arthur az alkonyat színezetét bámulá. Én hallgaték, s míg szemem az égen függe, melynek leapadott világa csak piros vonalként kerité még láthatárunkat, lelkemben rég hallgató emlékek szólalának fel.

Ne gondolja senki, hogy e világon elfelejtheti keserveit, bármiként őrizze szivét, bármi szorgalmasan távoztasson el mindent, mi őt a múltra intheté, elvetve magától minden emléket, elkerülve minden szót; a természet megmarad, s változhatatlan szépségében megtartja múltjának emlékeit, az ég kéken boltozik fölötte, mint egykoron, a mező virágozva áll, s ég és föld múltjára intik a szenvedőt; a langy nyári szellő keserveiről suttog, keserveit zúgja a vész hatalmas szavával, s a hová fordul, előtte bánata áll. Mit az eláradó szív egykor a természetre bízott, azt ez, mihelyt vele magunk maradunk, híven elmondja ismét bármennyi évek után is. — Juliára emlékezém. S mert azon időben, melyről szólok, szenvedéseim újabbak valának, mint hogy igazságos lettem s elismertem volna, hogy a szerencsétlen asszony csak sorsom eszköze vala, egész szívem elkeseredett ez emlék alatt.

Szomorú gondolatimból Arthur ébreszte fel, ki egyszerre, jelt adva könyökével, felkiáltott: — Nem lát semmit, öreg uram?

Lafard, ki épen Wernerrel beszélgetett, megfordítá fejét. — Ah Betty! — szóla színlelt közönyösséggel, — mi közöm hozzá.

Arra nézek én is, s midőn előttünk csak egy szegény öltözetű lányt láték, már kérdezni akartam, midőn Arthur siettetve lépteit, magával húzott. — Jerünk utána, az öreg úrnak szíve negyven lóerővel dobog, ha a lábak gyengék is már; utólérhetjük.

— De kit? — kérdezém végre, míg az öreg fogai között rossz tréfáról mormogott valamit.

Azalatt az üzőbe vett leányt meghaladtuk, s egy lámpához állánk, melynél lesütött szemekkel egy valóban szép lány halada el mellettünk.

— Ki ez? — kérdezém meglepetve a személy szépsége által. — Ki? — viszonzá Arthur nevetve, — te ártatlan, nem ismered Páris legszebb grisettejét, Bettyt, kiért a fél város sóhajtozik, ki magát öreg urunkat is lángokba borította, s — oh bámulatra méltó erény! nem boldogítá. Betty, ki —

— Meg kell vallani, — szóla közbe látható nehezteléssel Lafard, — ki önnek valami titkot elmond, biztos lehet, hogy másnap az egész város szól felőle.

— Titkot? — folytatá nevetve ismét Arthur — s nem mondta-e Wernernek s az angolnak, s Nicorn, az írónak, s az egész városnak önmaga, s nem bámultuk-e mindnyájan a szegény Betty erényét, ki ennyi csábnak ellenállhatott, s nem kötelességem-e tudatni Gusztávval is, hogy egy asszony van a világon, ki marquis Lafardnak ellent tudna állni, s hónaponkint ezer francnak, gyöngyöknek s tudja az ég, hány kalap- s ruhának?

— Nevessen ön, csak nevessen, — szóla ismét az öreg, felgerjedve — de mind a mellett, kisértse meg szerencséjét, s látni fogja, hogy e lány, ki marquis Lafardnak ellenáll, épen úgy ellenálland a szép Arthurnak is, bármi feketék s szépen göndörítettek legyenek is hajai.

— Már azt nem merném állítni, — szóla mosolyogva Werner, — ily tudatlan leányok jobban ízlelik néha a szőlőt, csak édes legyen, a legrégibb bornál.

— Ez mind szép s jó — mormogá Lafard, — gúnyolni könnyű, de én ismerem a világot, s ha ily leánynyal

én nem boldogúltam, bizonyára más sem fog sokra menni.

— Hígye el, kedves marquis, — szólék nevetve, — ebben nagyon csalatkozik.

— S ha ön annyira bízik magában — szóla az öreg — próbálja meg; beszélni könnyű, de meg kell mutatni, hogy tenni tudunk.

Annyira utáltam az öreget, hogy e beszélgetés közt is felforrt vérem. — S ha megmutatom? — szólék türelmetlenül.

— Fogadjunk akármibe. — Fogadjunk.

— Csak egyet kötök ki, — viszonzá Lafard, — többet hónaponkénti ezer francnál igérni nem szabad; az első ajándékokra kétezer ötszáz franc, egyébiránt színház, bál s akármi mulatság.

— Pénz nélkül — szólék — egy sou nélkül fogom megszerezni e leány szerelmét; én nem vagyok zsidó.

— Mi a zsidót illeti — szóla közbe komolyan Werner — a marquis sem az; s ön semmivé teszi a keresztyén vallást e házában, ha mindazokat, kik ily dolgoknál inkább pénzökben, mint tökélyeikben bíznak, a zsinagógába küldi. Ön még ifjú s megvetve szól a pénzről; de valamint a zsidók megtanulták becsülni e világ kulcsát, melylyel minden tárva áll előttök, valamint ők átlátták, hogy az, mivel keresztyének között mindent vehetnek, megérdemli, hogy érte fáradjanak: úgy ön talán épen ez erényhősnél meg fogja változtatni elveit. Az isteni igazság mérleget tart kezében, s oda mondja itéletét, hová nagyobb teher tétetett, s hígye el, Amor is csak arany nyilakkal sért szíveket.

— De — szólék — vannak kivételek.

— Meglehet — viszonzá Werner gúnyolódva — szokásom nem tagadni semmit a világon, mihez csak esztelenség kell, hogy történjék; s talán a kis Betty sze-

retni fogja a grófot, ki rá, mielőtt még ismeri, mint egy híres versenylóra fogadásokat tesz; de mind e mellett kételkedem.

Werner szavai fájtak, érzém a tett alávalóságát, de tovább mentem, mint hogy akkori nézetem szerint visszalépheték, s megmaradtam feltételemnél.

— S hát mennyi a fogadás? — kérdezé az öreg vígan.

— Ezer napoleon, — feleltem, — s nagy lakoma egész társaságunknak.

— Melyre Bettyt magával hozza, — gúnyolódék Lafard.

— Melyre Bettyt, mint kedvesemet, magammal hozom; de egy feltétel alatt. Senki nem szól fogadásunkról, senki nem kémleli lépteimet, s ha találkozunk, senki nem köszönt vagy szól hozzám, mielőtt általam megszólíttatott.

— Természetesen — viszonzá az öreg nevetve — hisz incognitóra lesz szükség; ön bizonyára mint utazó commis vagy szabó fogja próbálni szerencséjét.

— Akárhogy, — viszonzám szárazon, — de ha e feltételek meg nem tartatnak, a fogadás megszünt.

— No most látni fogjuk — nevete közben Arthur — van-e öreg urunknak lelki ereje; ezer napoleon hallgatásért felséges honorárium, sok író tíz kötetért nem kap ennyit.

— S az idő? kérdezé Lafard.

— Hat hónap.

— Topp — kiálta az öreg, kezet nyújtva.

— A fogadás áll — szólék, elfogadva kezét, — ezek tanúink.

S a legnagyobb gaztett el vala határozva.

XLIV.

Ha eszünkbe jutna néha, mik valának legnagyobb következésü tetteinknek indító okai; mi gyenge szellő kelle útunk megváltoztatására, mi kis szikla, hogy szerencsehajónk elmerüljön; ha magunknak bevallanók, mennyiszer függtek határozataink azon körtől, melyben élünk, s mennyiszer mentünk tovább oly utakon, melyeket elejétől fogva rosszaknak tartánk, csak mert álszemérem nem engede mást választanunk; mert inkább gyengék s alávalók valánk, mint hogy magunktól és megvetett társaságunk által azoknak tartassunk: — nem lennénk oly büszkék. Pontosan elbeszéltem mindent, mi véletlenül azon feltételhez vezetett, melyet soha életemben eléggé nem bánhatok meg, s látod, mennyire csekély körülmények által határoztatám el magamat. Emlékeim, melyek szívemet elkeseríték, régi ingerültségem Lafard ellen, hetykélkedő beszédei, ellenmondások, egy szóval minden felingerle, s így ajánlám fogadásomat, a nélkül, hogy meggondolnám, mit teszek. De még visszaléphettem; ezer napoleon veszte nem tőn szegénynyé, s az egész nyom nélkül tűnt volna el; de vajon mit fognak mondani társaim? nem fognak-e nevetni mind? nem leszek-e Wernernek gúnytárgya? s ez utálatos agg jó kedvének czélja? Nem lehet elállnom, gondolám magamban, s bármennyi áldozatba és nehézségbe kerüljön, végig kell vinnem a kalandot.

Egy perczig Betty sorsa is eszembe jutott. S hátha belém szeretne, s magát csalatva látná, gondolám magamban, de e tünődés rövid vala; minden ember az asszonyokra nézve optimista vagy pessimista, miként épen öntapasztalásai az egyik vagy másik nézet mellett szólnak; s én, ki csalatva első szerelmemben, s másfél

évet a nagy világban töltve, most hónapok óta társaimtól nem hallék egy jó szót az asszonyokról, nem valék oly helyzetben, melyben e nemet becsülni szoktuk. Nem vagyok-e gazdag? szólék magamban, s nem gondoskodhatom-e, ha a tréfának vége van, a lány jövőjéről? Az idők megszűntek, midőn szerelmi csalódás az asszonyi szívet széttörheté, s itt Párisban bizonyára nincs leány, ki vízbe ugornék, ha észreveszi, hogy kedvesének pénze van; arany jó gyógyszer a szerelmi betegségeknél, néha minden chémiai készítés nélkül is biztos sikerű. El valék határozva.

Pár napot kérdezősködéssel tölték, megtudtam lakását, életét, ismerőseit; minden, a mit hallottam, csak dicséretére szolgált.

Pár év előtt, még gyermekkorában, a városba jövén, egy agg nénjénél tartózkodott; most, mióta az meghalt, keze munkájával keresé élelmét, s noha egyike Páris legszebb leányainak, tizenhét esztendős és magányos, nem vala senki, ki felőle rosszat mondana, — e falak között leánynak nagyobb vagy legalább nehezebben elnyerhető magasztalás, mint nékünk férfiaknak a világ minden babérjai. Naponkint templomba ment s a divatárushoz, kitől munkát kapott, s néha, nagy ünnepeken, egy távol rokonához Saint-Denisbe; egyébiránt otthon tölté idejét s dolgozott.

Gondolkoztam, mit tegyek. A leány mindenek után, miket felőle hallottam, becsületes vala, s így nevem s társasági állásommal elébe lépve, nem várhatám soha szeretetét; csábítót fogna látni bennem, s kerülne. Gondolkoztam egy ideig, végre elhatározám magamat.

Felvettem legócskább ruháimat s könyvvel hónom alatt az utcza szegletére álltam a divatkereskedő háza mellé, kihez Betty munkáját vinni szokta. Óranegyed várás után Betty, egy kis csomót hordva hóna alatt,

kijött, s megvallom, minden romlottságom mellett nem benső szorongás nélkül követém áldozatomat.

E leány oly szép vala, szelid arczain az ártatlanság oly ellenmondhatlan bélyege, hogy egy ideig nem merém megszólítani. Végre nekibátorodtam s elfogúltan, mert valóban az valék, kérdezém, merre menjek . . utczába? Rám nézett s minden zavarodás nélkül felelt: Oh uram, utczája a citében van; jó félórányira innen. — De merre menjek a citébe? — kérdezém ismét, — csak tegnap jöttem Párisba, s nem ismerek egy utczát sem.

A leányka egy ideig gondolkozott, rám nézett, végre elpirulva mondá: — Magam is arra megyek, ha nem restelli, jöjjön velem. S útnak indultunk, egy ideig hallgatva, mert nem emlékezem, hogy valaha asszony előtt nagyobb zavarban lettem volna; később egyes kérdésekre bátorodva, végre mindennapi dolgokon át érdekes beszélgetésbe ereszkedve. Törvénytanulónak mondám magamat, szülék nélkül, a Provenceből érkezve tegnap, hogy cursusaimat végezzem; mondám, hogy nem ismerek senkit, hogy csak tudományaimnak fogok élni, hogy szegény vagyok, egy szóval mindent, miről gondolám, hogy szívét érdekelheté.

Ő részvéttel hallgatott, biztatott, vigasztalt, oly nyájasan, s oly melegen, hogy az érzékeny hang, melyet előbb csak színlelék, hamar valósággá lett; s midőn végre mondám, hogy szerencsésnek tartanám magamat, ha e véletlen találkozás után vele többször lehetnék, nem hazudtam.

Ő lesüté szemét, s rövid hallgatás után másra fordítá beszélgetésünket. Egyszer életében Avignonban volt, látá a Rhônet s Nîmeset; ott voltam én is, s midőn gyermeki elragadtatással dícséré a vidék szépségeit, s a nagy baucairei hidat s annyit, mit én észre sem vettem, s midőn onnan gondolatjai által apja házába

vezetve, a Dauphiné magas bérczeiről szólt, láttam, hogy szíve megnyílik, s jól érzi magát társaságomban. — . . . utczában vagyunk, — szóla, egyszerre megállva, — most csak a számot keresse. — S ne remélhessem, — kérdezém, — hogy önnel, kivel ily szerencsés véletlen összehozott, még ezentúl is találkozhassam?

Arczai lángba borultak. — Ha épen véletlenül találkozunk, — szóla a legnagyobb zavarban, — örvendeni fogok, — és sebesen meghajtva magát, befutott házába. Én utána néztem, míg a könnyü, silphidhez hasonló lény a sötét lépcsőn eltűnt, s mély gondolatokba merülve ballagék vissza lakásomba.

Soha ily lelki állapotban nem valék. Mintha álmodtam volna. Midőn egy pár óra előtt lakásomból elmentem, nyugodt valék; kalandot kerestem, s szívemnek nem vala része ügyemben. Előre meggondoltam minden érzeményt, melyet színlelni akartam, s most — nyugalmam elveszett. Sokat tapasztaltam életemben, láttam coquetteket s álszenteket, s a színlelt érzemény s a hazudott erények hidegen hagyák szívemet; ez egyszerűségnek nem állhaték ellent, e szelid lény ártatlan arczai előtt eloszoltak kételyeim.

Mit tegyek? folytassam-e kalandomat? Hát ha a remények, melyeket szavaim ébresztenek, oly mélyen verik gyökereiket, hogy csak a szívvel veszhetnek el? ha enyelgéseim komolyan vétetnek, s az érzemény, melyet én színlelék, Bettynél valósággá válik? Azt mondjam neki, hogy hibázott, midőn a dolgot ily komolyan vevé, hogy az egész csak tréfa, csak nyert fogadás vala; s hogy míg nála élte boldogsága, nálam csak ezer napoleon állt a játékon? Nem tudtam-e önmagamról, mi a szerelemben csalódni? Vagy ismét lemondjak? most, miután annyi borúlt nap után végre egy sugár hata át lelkemen, miután éltem ismét érde-

ket, szívem egy reményt nyert? S miért? ha Betty az, kinek gondolám, nem lehet-e boldog szerelmem által; boldog, mint én általa azzá leendek, s nem vala-e balgatagság félórányi ismeretség után ennyi tökélyeket képzelni e leányban? mintha asszonyok nem tudnának szelíden mosolygani s pirúlni ártatlanúl, s mégis hazudni, ha érdekök kivánja. S mit fognak mondani társaim, Werner, az izetlen Lafard, egyáltalán mindnyájan, kik e dolgot hallani fogják? Nem tudtam, mit tegyek: bizonytalanúl habozva, tízszer változtatám feltételeimet, átgondoltam minden okot, minden lehetőséget s végre, mikor az óra ütött, melyben Bettyvel tegnap találkoztam — felöltözködtem s oda álltam a divatárus boltja mellé, mint tegnap. Ilyen az ember; látja a jót, esze a biztos ösvényre vezérlené, de ha a szenvedély felszólal, ki tudja követni amannak tanácsait?

Kis várakozás után Betty kijött a boltból, s noha látszólag zavarodott s hallgató volt az első pillanatokban, rövid idő mulva minden tartózkodás megszűnt; s ha már az első találkozásra erősen vonzódva érezém magamat e szelíd teremtéshez, most, midőn szíve inkább megnyílt, s szavai oly bizodalmas hangon szóltak hozzám, mintha régi ismerősök volnánk: egy le nem írható érzemény tölté szívemet s sírhattam volna, nem tudom, örömömben-e, vagy mert szívemet a gondolat fájdalommal tölté, hogy e tiszta kebel is a világ érintései között el fogja veszteni szeplőtelenségét.

Hetek múltak így, mindig növekedő bizodalmassággal. Eleinte, őt naponkint a divatárustól házáig kisérve, csak félórát töltöttünk együtt, később lakást véve Betty ablakának ellenében, kevés órákon kívül, melyek alatt ő engem a collégiumban gondolt, s melyeket szokott lakásomban tölték, az egész napon által véle foglalatoskodtam. Ha reggel kinyitá ablakait s megöntözve a

virágokat, munkához ült; ha estve a fehér kárpitok mögött a világ s kedves árnyéka eltünt; ha munkaasztalánál ült, s néha dolog közben egy titkos tekintetet vete át hozzám, elpirúlva, ha szemeink véletlenül találkoztak: én ott valék ablakomnál, látva, élvezve minden mozdulatát, s boldog, csak mert láthatám; naponkint inkább meggyőződve, hogy nem csalódtam első itéletemben. Ha észrevevém, hogy kimegy, útnak indultam én is, majd vele menve, majd csak észrevétlenül távolról kisérve lépteit; ha a templomban imádkozott, ott álltam egy oszlop mögött, nézve a nyugodt angyalarczot, mely bizodalmas tekintetét éghez emelte, s talán értem imádkozott. S igy, reggeltől estig vele foglalatoskodva, ő vala napjaim gondolata, ő álma éjjelimnek, s szívem, melyben az élet szenvedései annyit rontának, ismét jobbult e tiszta befolyás alatt. Betty szeretett; talán maga sem gyanitá még, de én meg valék győződve, s igazam vala. Az asszony mindent eltitkolhat, csak szerelmét nem; s ha gyermekes örömét látám, melylyel virágaimat naponkint elfogadá, s a nyugtalanságot, melylyel körülnéze, ha néha a szokott helyre egy perczczel később jöttem, s azon nyájas részvétet legkisebb bajaimon s örömeimen, melyet csak asszonyoknál találhatunk, s mely szívünknek oly jól esik, egy szóval mindent, a gondteli tekintettől, melylyel, ha jövőmről szólék, rám néze, mosolygó vidámságát, melylyel, ha enyelegtem, minden szót fogada: nem lehete kételkednem szerelmén. Szavának hangja mondá, ajkai azt mosolyogták, keze remegve azt vallá, piruló arczain az álla — s boldog valék.

Néha szomorú sejdítések tölték szívemet. Eszembe jutott a múlt, s érzém, hogy soha nem szerethetek többé úgy, mint ő érdemlené; eszembe jutott, hogy e boldog csalódás nem tarthat soká, s hogy Betty végre meg

fogja tudni a valót; de egy tekintet rá, egy szó, melyben mondá, hogy társaságomban jól érzi magát, s minden gond eltűnt. Hány ember van a világon, ki Damoklesként látja a kardot feje fölött s örvend: így élveztem én örömittasan várva a jövőt, bármit takarjon is rejtélyes fátyolával.

Oh barátom, ő szép vala. E szelíd arcz, melynek nyájas kifejezését soha szenvedély nem dúlta még fel, soha el nem keserité fájdalom; melynek tükrén csak bizodalom, csak rejtélyes sejdítés vala kimondva, s ha néha egy felleg vonula át, mint felleg az égen, ha cseppjei lehulltak, nem hagya nyomot maga után; e kék szemek meleg sugarai, melyek tavasznapként a szenvedély vészeit nem ébresztik, s mégis annyi világgal töltik lelkedet; s e biborajk, melyen nem a pillanat öröme, de egy tiszta kebelnek nyugodt boldogsága mosolyog elédbe, minden oly összhangzón szép: elbájolá lelkemet, s ha e lányra nézék, ki majd gyermeki vidámságban, majd mint ábrándozó hölgy álla előttem, s eszembe jutott, hogy azon egy lény, mely Isten után e szívet eltölti, én vagyok, hogy gondolatjai bennem központosúlnak, hogy ez érző kebelnek mindene vagyok: oh akkor, lábához borulva engedelmet kérhettem volna, hogy hozzá közelítni mertem.

Nap nap után folyt nyájasan s egyenlőn, s mint a mezőn napról-napra új virágok, úgy szelíd befolyások alatt szívemben több s szebb érzemények fejlődének; de soha szerelemről nem szóltam vele; az öntudat, hogy szeretetét nem érdemlem, emlékezete azon alávalóságnak, mely hozzá vezetett, megkötè nyelvemet, s feltevém magamban, hogy soha e vallomás ajkaimon hangozni nem fog. Barátja leszek, gondoltam magamban; az érzemény, mely keblét most iráutam eltölti, tiszta s fellengző, maradjon az, lássa bennem testvérét,

s ha majdan elválunk s ez érzemény is gyengülni kezd, legyen boldog egy érdemesebb karjai között; fájni fog, de én megérdemlettem e büntetést. — Ezen föltétel megnyugtatá lelkiismeretemet, mert hogy fogadásom megnyerésére nem gondoltam többé, azt képzelheted.

Mióta Bettyt jobban ismerém, valahányszor munkája engedé, kisétálánk a városból. Majd a boulognei erdőbe, majd a Szajna partjain Sêvres felé, vagy máshová; csak ki a városból, ki e sötét utczákból zöld fák alá, így kére mindig. Szegény Betty, hogy is maradhata ő e falak között, ő, ki ablakának szorgosan ápolt virágai előtt a szabad tájról ábrándozott, melyen növekedett, a Dauphiné magas bérczeiről, melyekhez ifjú lelke vágyódott, a nagy gesztenyefáról apja háza előtt, s annyi szép színes virágról, melyekből egykor mint gyermek koszorúit fonta? Oh ha honn volnék — mondá sokszor — ha ismét honn volnék, s megmutathatnám önnek a völgyet, melyben kis házunk áll, ha innék forrásunkból, s velem jönne fel a közel hegyoldalra, honnan három falutorony látszik, akkor örülne igazán; itt még a fák is városiasan néznek ki.

Egy este tovább mentünk, mint közönségesen. Betty fáradt vala, s mert emlékeztetém, hogy útunk a boulognei erdőből házáig még hosszú, leült egy fa alá megpihenni. Az est gyönyörű vala. A nap épen lealkonyodott, s a láthatáron bibor tó terjede el, melyen fényszigetekként egyes fellegek úsztak, ragyogva mint az olvadott ércz, ha a kemenczéből gömbölyögve kiömlik, fényöket vesztve s elsötétülve lassankint, mint ez, ha lángforrásából messzebbre folyt. Minden hallgatott körülöttünk, csak néha egy távol kocsi zörgése s az estfuvalom, mely a fák lombjaiban suttogott, szakasztá félbe a csendet, míg a fénytenger lassankint elapadva, a tiszta ég mindinkább elsötétedett s fensőbb ívein már

egyes csillagok ragyogtak. Hallgatánk mi is. A természet csudáinál nem maradhat senki érzéketlen, a szív felszólal előttök, de csak szokott hangon. Betty gyönyörtelve bámulá a napnyugotot, én elszomorodtam.

— Oh Gusztáv, mi szép ez, — szóla végre Betty elragadtatva, — nézze csak, mint pirúl az ég.

— Pirúl, — viszonzám elkeseredve bús emlékeimtől, melyek szokatlan hatalommal ébredének lelkemben, — mintha maga az ég szégyenbe borulna, ha estve a megcsalt emberek panaszait hallja, kik valamit vártak a naptól.

Betty bámulva néze rám. — Hát nem szép-e ez? — kérdezé gyermeki egyszerűséggel.

— Szép — viszonzám felindúlva, — szép boldogoknak, szép neked, ki feltekintve e piros égre, honn érzed magadat, s a bájló alkonyat színeinél nem emlékezel másra, mint a napra, melynek sírja fölött úszik. De vannak emberek, kiknek sötét lelkébe e sugárok nem hatnak.

Betty hallgatott, s arczai szomorúak levének.

— Oh örülj, örülj az életnek — szólék meghatva — örülj, míg más napot eltűnni nem láttál, mint azt, mely a láthatáron néhány óra múlva ismét feljő. Ne hagyja az ég soha megtanulnod, hogy a táj hasztalan virágozik, a nap kelte s az alkony hasztalan színezik egünket, ha belsőnk kopáran áll, s lelkünk elveszté meleg sugárzatát.

— Te szenvedsz — mondá kezemet fogva Betty — téged ma baj ért.

— Ma? — szólék keserűen mosolygva.

— Ma vagy tegnap — szóla Betty, — mondd meg nékem, talán vigasztalhatlak.

— S fognád-e érteni — viszonzám szomorúan — ha elmondanám is; megérteni azt, mi e szívet fájdalommal

tölti? Nem, kedvesem, vannak keservek, melyek szívednek örökké érthetlenek fognak maradni: az arany rozsdát nem ismer.

— Gusztáv, — szóla Betty rövid hallgatás után, s szemei könyekbe lábbadtak — nem kényszeríthetlek; de lám, ha szomorúan látlak, ha szenvedsz, s nem tudom miért, ha azt kell gondolnom, hogy talán valami vigyázatlan szó által én bántottalak meg, — nem türhetem. Lám, Gusztáv, — szóla zokogva — én szegény leány vagyok, nem is tudom, miként érdemeltem, hogy ily okos ember velem ennyit bajlódjék, de szeretlek, és —

— Szeretsz? — kiálték elragadva érzelmeimtől.

— Szeretlek, mint senkit a világon, — viszonzá ő, kezemet fogva — nem mondhatom, miként szeretlek.

— Angyal! — kiálték s magamon kívül karjaim közé szorítám a remegő hölgyet, s az első csók lángola ajkain. Midőn magamhoz jövék s érzém szívének sebes dobogását mellemen, s a forró cseppeket, melyeket arczaimon sírt, le nem írható fájdalom rezgé át szívemet. Ő szeret — gondolám magamban — s én — —

Betty hallgatott; vállamra támasztva fejét, állt mellettem.

Ekkor jött fel a hold, ezüst sugárai messze áthatottak a tájakon, s a sötét föld fölött ismét világosság lőn. Bettyre néztem, öröm sugárzék arczain.

— De most meg fogod mondani keservedet, nemde — mondá végre remegő hangon.

— Nincs keservem többé, — szólék elragadva egy nagy, kimondhatatlan öröm által, mely mindent elboríta fényével, s még egyszer keblemhez szorítám kedvesemet. Hallgatva menénk haza felé, mert oly érzelmek kifejezésére, minők kebleinket e pillanatokban eltölték, szava nincs nyelvünknek.

Szegény Betty! ki gondolta volna akkor, mik fog-

nak történni. Az éj oly csendes vala, az ég oly teli csillagokkal, a Szajna ezüst folyóként halada a város között s az elyséei mezőkről éji zene édes hangjai áldásként szálltak át hozzánk. Ég és föld, fenn a csillagok, körülöttünk a tavasz milliónyi kelyhekből öntve illatjait, minden oly szép vala; ki mondta volna, hogy a természet boldogságod vég óráit ünnepli! Ne higyen senki előérzeteknek. Ha valaha volt kebel reményteli, ha valaha szív bizodalommal függe kedvesén, a tiéd vala az: s mi vala sorsod? Egy irtóztató hatalom játszik az emberrel e világon, hogy így remélhetünk, s ekként szenvedhetünk ennyi remény után!

XLV.

Életem új irányt vőn. — Mit szenvedélyemtől elragadva tevék, megtörtént, s bármik valának is előbbi feltételeim, most, mióta Betty szeretve gondolá magát, nem lehete visszalépnem. Vagy ha már e szerencsétlennek végzete az, hogy szenvedjen, ha később vagy előbb a pillanatnak jönni kell, melyben magát csalatva, azt, kiben oly erősen bizott, mint alávalót fogja látni; ha végre ő is, mint majdnem valamennyien, át fogja látni, hogy nyilvános kert az élet, melyben szabadon járhatunk s kelhetünk, s nézhetünk mindent, a mint tetszik, de melyben semmi örömöt leszakítva birnunk nem szabad, mert semmi sem a mienk: — én siettessem-e e pillanatot? én, ki az örömöt, mely e szelíd arczokon sugározék, látám; kinek ő naponkint mondá, hogy magát boldognak érzi, s nem kiván mást sorsától, mint hogy e pillanatok soha ne múljanak? Oh ha valaha szenvedtél, ha valaha elhagyatva érzéd magadat e világon,

ha ifjú szíved vágyait érezve körültekintél, s nem vala semmi, mihez ragaszkodhatnál, s most egyszerre egy derült pillanat jöve rád, s reményeid, melyekből, mint nyári nap után a nehéz felhőzet, csak sötét emlékek maradtak, e nem várt öröm sugárjaiban ismét ragyogva álltak lelked előtt, s ismét szeretni, élni kezdél; ha érezéd azon végetlen boldogságot, melyet, mint a hajnal fenséges szinezetét, csak fájdalmak sötét éje után láthatni: kázhoztasd gyengeségemet! én nem teheték máskép. Talán hibáztam, talán jobb vala elrontani boldogságát, mielőtt a szív még élvezetéhez szokott; de ő boldog volt, s bármennyi kín dulá fel lelkemet, bármily keservek várnak rám ezentúl: én nem tudom átkozni a pillanatokat, melyekben azt, kit szereték, boldogítám!

De hát szerettem-e őt? — Ki mondhatja, való szerelem tölti-e keblét? csak tetteink mutatják később, mit érezénk. De hogy azt hivém, hogy szavaim között, melyekkel Bettynek szerelemről szólék, nem vala egy színlelt, hogy igéreteim között nem vala egy, melyet teljesíteni nem akartam, annyi bizonyos; s az Ég, ki mindent tud, s ki látá e szívet tévedéseiben, s látta küzködéseit s az ellentállhatlan szenvedélyt, mely elragadá, talán meg fog bocsátani vétkeimért. — Tetteink egyetlen mentsége sokszor sorsunkban fekszik; s ha múltamra gondolsz, talán te is, habár nem felmenteni, legalább szánni fogod barátodat.

Boldog valék. — Egy szelid asszonyi kebel részvételénél nincs semmi vigasztalóbb. Áldjad sorsodat, ha éltednek egy barát juta, bátor szívvel állhatsz szembe végzeteddel; csapás oly nagy nem érhet, melyet a hív kebel nem osztana veled, küzködés oly nehéz nincsen, melyben nem állna oldaladnál, pillanat nincs oly sötét, melynek terheit veled nem osztaná. Ha reményeid meg-

csalának, rá tekintsz a változhatlanra, s szivedet új bizodalom tölti; ha az emberek tőled elfordúltak, kezet ad, s erősnek érzed magadat; ha minden, min egykor szíved függött, elveszett, a köny, mely szemében ragyog, mondja, hogy szegény nem vagy. Kérj tőle áldozatokat, s nincs semmi oly nagy, mit megtagadna, kérd vagyonát s a tiéd, kérd életét s halni fog. Bajtársad ő, s élted küzködései között bátran számolhatsz rá. De ha vigasztalás kell, ha csatádból nehéz sebekkel tértél meg, csak nyájas asszonyi kezek gyógyíthatják a vérező kebelt. Oh mert van-e férfi, ki életét perczenkint fel tudná áldozni, kinek lelkesedésre szüksége nincs, hogy magáról megfeledkezzék? S lám, az asszony tudja mind ezt, s ezért ellenállhatlan hatalma keserveid fölött. Ha barátod van, ki vigasztalásodat czéljául tüzé ki, egyenesen meg fogja támadni keservedet, elő fogja adni okait, jó logikai rendben, szépen összeszedve; mondani fogja, hogy kár keseregned, hogy veszteséged természetes, hogy magában talán nem is oly nagy, mint képzeléd, hogy máshoz kell fordulnod, más tárgyat választanod a gazdag életből, s ki tudja mit nem; hisz mily fájdalom volna oly nagy, melynek azok, kik nem érezék, száz enyhítő okot nem tudnának találni, — s ha barátod mindent elmondott, s kért, hogy ne sírj, s férfiasságodra intett, és a terhet még sem emelheté le kebledről: ott hagy s tovább megy. Az asszony nem így tesz. Ő nem kérdez, miért könyezél, nem okoskodik, nem küzködik bánatod ellen; de ha arczodon nehéz fellegek vonúlnak át, a részvét, melylyel rád néz, enyhítni fogja keservedet. Bármi elzárt légy, szerelme ismerni tanítá lelkületedet, s elkerülve mindent, mi fájhatna, felkeresve, mi kedves, a nyájas kezek mintegy bájkört vonnak körülted, melyben magadat jól érzed. Ha lelkeden egyike azon nehéz pillanatoknak vonúl át, melyekben a régi

bánat új erőben visszajő, melyekben szívünknek még kedveseink közeledése is fáj: ő magadra hágy, s legfelebb azon vigasztalás sugárzik könytelt szemeiből, hogy veled osztja bánatodat. Ha szívednek valaki kell, kinek sorsodat elpanaszolhassad: ott van ő, s bármi okozta bánatodat, ő nem fogja kicsinynek találni. Talán nem is érti keservedet, talán a nagy tervek, melyeknek veszte fölött könyezel, neki hasztalanoknak látszanak; de szenvedtél, s ő veled könyezik. Ő nem fordítja másra a beszédet, ha panaszkodol; nem alacsonyítja le azt, mit szeretél; nem rosszalja fájdalmaidat; szívednek részvét kell, azt adja. S mindazon kis örömök, melyeket szeretete számodra kigondola, azon nem szűnő gond, melylyel érzelmidet kíméli, azon szelíd melegség, melylyel kebledhez símul, s mosolyog, ha derültebben, s könyezik, ha komoran lát; azon napok, melyekben nincs egy pillanat, mely nem a tiéd, s midőn nem érzenéd, hogy szeretve vagy! — Oh a ki múltjában ily lényre emlékezhetik, s érzé a nyájas kezek érintését, melyek a kebelnek nehéz terhét részenkint levevék, s látá a lassú csudát, melyet szerelem keblében mívele, s melyért az, ki tevé, nem kiván mást, mint hogy boldog légy, s néha napjában mondjad neki, hogy szereted, hogy szerettetni s boldogíttatni engeded magadat; ki mindezt látta, ismeri, tapasztalta s nem boldog, az ne panaszkodjék sorsa ellen, mely neki azt adá, mi e földön egyedül boldogító. Az angyal mellette áll, csak szív kell, s ő mennyben gondolhatja magát.

Az első hónap, melyet Bettyvel tölték, éltem legboldogabb időszaka vala, s szerelmének szelíd érintései alatt minden gondolat új irányt vőn. Ha szegény lakásomban magam valék s körülnéztem, ő ott vala minden legkisebb bútoromon; a virágok, melyet ablakomra állíta, róla illatoztak, ő rendezte el könyveimet, a szé-

keket ő igazítá, órám vánkosát ő hímezte. Ha reggel ablakomhoz mentem, piruló arczai mosolyogtak elémbe; ha dolgaimat elvégezve, hozzá siettem, előmbe jött s nyakamba borúlt; ha egy pár órára el kelle válnunk, s maga intett, hogy a collégiumba menjek, de ne késsem sokáig, képe velem jött; ha estve haza tértem, valami újat találtam ismét, habár csak egy virág volt is, melyet szobámba állított; egy szóval: nyomot, hogy ott volt, s távollétemben rólam gondolkozott. Mint ott, hol jó nemtők járnak, a népmonda szerint minden fűszál szebben zöldel: úgy körömben mindenütt az angyal nyoma látszott. S ha végre a vasárnap eljött, s a város sötét utczáiból kimenénk, oda, hová a sokaság zaja nem hatott; hol csak ritkán zavará fel egy magányos átmenő a csendet, s a természet magányosan a tavaszszal, szebbnek látszott, mint az emberek mesterkélő kezei alatt, s leültünk egy fa alá, s hallgatva örömérzetünkben ábrándokba merültünk: — képzelhetsz-e oly boldogságot, mint a miénk! Oh ki írhatná le e pillanatokat, midőn már nem gondolkozunk, s még nem álmodunk, s mégis mindkettőből teszünk valamit; hol a felszabadult képzelet ezer képeket teremt elénkbe, szívünkben száz érzemény dadog, melyet rég ki nem merénk mondani; az élet minden bájaival eltűnik előttünk, s önmultunk oly idegennek látszik, mintha csak álmodtuk vagy regélni hallottuk volna; lelkünkben bús sejdítések vegyülnek reményeinkkel, s oly boldogunk vagyunk, s mégis oly könnyen sírhatnánk! Oh ki írhatja le e pillanatokat; de ha érezém azokat, s ébredve ábrándjaimból Bettyre tekinték, s látám e derült kék szemeket, melyek a természet minden szépségei között arczaimon függtek, s ha osztva meghatásomat, remegő kezét nyújtá, s kérdezett: boldog vagyok-e? akkor az valék, s keblemhez szorítva

dobogó szívét, a föld s minden keserűsége eltűnt előlem. Oh s miként ne néztem volna bátrabban a jövőbe? nem valék-e ifjú, gazdag, szabad? Atyám lemonda rólam, annyi előítéleteit sértém, annyi reményét rontám meg, hogy az, mit még ezentúl tehettem, többé szívét váratlanul nem érheté; a világon nem volt, kinek számadással tartoznám tetteimről, s szívem közönyösen tekinte ítéletére: — mi gátolhatá boldogságomat? miért nem szorítanám keblemhez az egy szívet, mely megérte, az egyet, mely értem dobogott?

Oh! így gondolkozám, messze el innen e szerencsétlen csoport tolongásai közül: el oda, hol az Alpok ragyogó csúcsai emelkednek a kék láthatáron, s a természet nagyszerű csudái között a kebel, melyet mondhatlan öröm vagy szenvedés feszít, nyugodtabbnak érzi magát, ott talán egy magányos völgy nyílik szerelmünknek is. Elzárva a világtól, messze zajától s küzködéseitől, csak te légy boldogságom tanúja, nagy természet! ti bérczek, melyeknek látásánál a gyermekszív egykor vágyakkal telt; te dörögve lezúgó hegypatak, melynek hatalmas szava túl nem fogja hangozni az öröm érzetét, mi e szívben felzajog; te virágzó mező, mely soha nem hazudtál még, s minden tavasszal meghozád virágidat! Végy anyai karjaid közé, szent természet, s tanítsd felejteni, mit az emberek között szenvedék; felejteni a hideg számoló csalfaságot, melylyel lelkesülésem fogadtatott, az önösséget, melynek áldozata valék, a rágalmat s üldözést, melyet találtam; önmagamat — azaz, mit belőlem az emberek csináltak, hogy kiválasztva a sarat, mint a víz, mely sokáig nyugalmából fel nem zavartatott, ismét tisztán álljak előtted, teremtőm! — S ha nem, — ha e kebelnek bánata nem volna orvosolható, ha maga a szerelem tiszta lángja nem szabadíthatná meg e szívet salakjától: legalább

ez angyal, ki annyi szeretettel ragaszkodott hozzám, ki bennem bízott, s tartalék nélkül adá egész szívét, ne szenvedjen soha a világ hideg érintése által. Tisztán szorítám keblemhez: maradjon tiszta s ragyogó örökre. Nem az út közepén lábbal tapodva az átmenőktől, illatozzék e virág; nem a mocskos élet iszapja fölött folyjanak e lét tiszta habjai: legyen boldog legalább ő! — Rám bíztad magadat, szerető kebel, én nem fogom megcsalni bizodalmadat.

Oh bár hű maradtam volna feltételemhez!

XLVI.

— Hát végre meglátjuk a kalandort, — hangozék hátam mögött egy szó, midőn egyszer reggel az elyséei mezőn átmenék, s megfordulván, Werner álla előttem. — Meg kell vallani — szóla kezet szorítva — soha ember nagyobb komolysággal tréfát nem űzött még, mint ön; úgy beletanúlt a törvényhallgatóba, vagy nem tudom, mi más szerepet játszik, hogy végre magam is alig gondolhatom, hogy Gusztávunkkal szólok.

Nem mondhatom, mi kellemetlenül hatott rám Werner látása; mióta Bettyvel ismeretségben valék, csak ritkán, s most hetekig épen nem láttam őt, s hideg gúnyoló modora, melylyel minden tárgyról szólt, most érzetemet sérté. Viszonzám köszöntését s közönyös tárgyakról kezdék beszélgetni.

— Barátom — szóla végre félbeszakasztva phrasisaimat, melyekkel épen az utolsó szomorujátékról okoskodtam — ha gyaníthatám, hogy fogadásának ez lesz a következése, nem engedtem volna soha, hogy az megtörténjék. Ön társaságunknak, úgy szólván, elveszett; Lafard,

mióta egy tárgy van a világon, melyről szólni nem szabad, betegeskedik; Arthur, mert önnel nem lehet, a játszóasztalnál tanyázik, s vesztve mindig, jelképe lehetne Werther szenvedéseinek, annyira agyonlövési kedélyben van; angolunk naponkint ostobább; egy szóval: ha ez sokáig tart, egész társaságunk szétoszlik, ha csak ön nem könyörül rajtunk, s a hat hónapi határidőt meg nem rövidíti.

— Én? — kérdezém zavartan.

— S ki más? — viszonzá ő jókedvűen, — a fogadás nyerve van, s csak — —

— S honnan tudja ezt ön? — szakasztám félbe beszédét.

Nevetett. — Honnan? mintha nem ismerném eléggé arra, hogy ön nem soká folytat ily tréfát, ha philosophiájában Plátónál túl nem haladott; mintha minap a boulognei erdőben nem láttam volna igen rosszúl öltözve, de igen szép társaságban; mintha nem tudnám, hogy N. utczában kedvesével szemközt lakik, s mintha — meg kell vallani, — szóla mosolyogva, — azt nem gondoltam volna, hogy még valaha pirulás által is el fogja árulni magát.

Az embert nem alázza le semmi annyira önmaga előtt, mint a titkolódzás; zavarodva álltam Werner előtt.

— Miért jő oly zavarba? — szóla ő, rám függesztve sötét szemeit; — ha valakinek, önnek bizonyára nincs oka zavarba jönni, nincs oka pirúlni; bátran, emelt fővel léphet körünkbe, s míg lakománknál öregünk szomorú képpel gazdáskodik, kedvesére mutatva mondhatja: nézzétek e lányt, ez önmagamért szeret, pénz- s haszonvágy nélkül, s tátott szájjal fogjuk bámulni ez Istencsodáját.

— S hát mit mondana ön — szólék, felingerelve csak a gondolat által is — ha én, kit ő szeretett, kinek teljes bizodalommal oda adá magát, most köszönetül

önök társaságába vezetem; s élvezve a dicsőséget, hogy egy szegény lányt hazugságimmal elámíthattam, romlott társaink durva tréfáinak teszem ki őt; ha érintkezésbe hozom azon alávaló teremtésekkel, melyek társaságunk asszonyi részét képezik, lealázva, lábbal tapodva őt, köszönetül, hogy szeretett!

— Ez szép s nemeslelkű lehet, — szóla nyugodtan Werner — de regényben, hol a fogadás csak papiron áll, talán helyesebb volna, mint itt, hol ezer napoleonba kerül; az öreg Lafard, csak ha kedvesét orgiánkba hozza, fizet; s higye el, kis grisetteje nem épen oly szörnyűnek fogná venni az egész dolgot, mint ön talán képzeli, vagy ha kissé neheztel, adja neki a nyert pénzt, s minden rendben van.

Nem mondhatom, mennyire sérté érzelmemet e hideg nyugalom, melylyel Werner az egész tárgyról szólt. — S nem mondtam-e önnek, — szólék végre — hogy e lány szeret, s hogy mindez lehetetlen?

— Szeret — viszonzá nyugodtan ő — meglehet, én nem tagadok semmit; vannak holdkórosak, somnambülek, szerelmesek, s ha ily szegény lány, ki talán egy pár regényt olvasva képzelmét felizgatá, szerelmessé válik, a dolog nem csudálatos; de ha ön azt hiszi, hogy Bettyje a törvényhallgatóba szerelmes, s nem épen oly jól tudja, mint mi ketten, kivel van dolga: teljes meggyőződésem szerint csalódik; s — úgy tartom, mit sem vesztettek egyéb tökélyei szeme előtt, ha kedvesének eszébe jutott, hogy az, ki bírja, egyszersmind gazdag és gróf; ily leányok jóval okosabbak, mint közönségesen gondoljuk.

— De honnan gyanítja ön, hogy Betty nevemet ismeri? — kérdém feszülten.

— Honnan? — viszonzá mosolyogva. — Im egy szép példája ismét, hogy minden tapasztalásunk hasztalan, ha

kivánatainkkal ellenkezésben áll. S miként is gondolhatja ön, hogy nem? — Évekig élt e városban, hintai, lovai a legszebbek közé tartoznak; ön termeink egyik legdivatszerűbb embere, s azt hiszi, hogy ismeretlen maradhatott? Nem valószínű-e, hogy Betty egyszer önt az elyséei mezőn lovagolni látván, nevéről kérdezősködött, vagy azt véletlenül mástól hallá? vagy ha nem, egyik barátnéjától megtudta, ki lappang a szerény deák alatt? — mondja meg önmaga, nem valószinű-e ez? nem igazolja-e ezen véleményt maga az engedékenység, melylyel kivánatait teljesítette, melylyel hetek alatt öné lett? Egy szegény deák hónapokig sóhajtozott volna, ön mint Caesar jött s győzött; mi természetesebb, mint hogy a szegény leány megtisztelve érzé magát, s hogy meggyőződve szeretetéről, melyet közeledésének regényes színe hihetővé tett, talán azért nem álla ellent, mert a legnagyobb reményekre gondolá jogosítva magát. — Oh mit nem tudnak a leányok reményleni!

Werner hideg okoskodása fájt szívemnek, s mégis nem tudom, mi belső érzet mondá, hogy igaza van. Éltem csalódásai gyanakodóvá tettek, s habár küzköd-tem a gondolat ellen, bizodalmam ingadozni kezdett.

— De, — folytatá Werner — ha minden valószínűség ellenére csalódtam, ha Bettynek ártatlansága minden számításon felül áll, ha soha lovasra nem nézett, soha fiatal embernek nevét nem kérdezte, sőt ha barátnői mind épen oly ártatlanok mint ő, s egész grisette-ösmerettsége között nincs egy, ki neki az ön való nevét megmondhatná: vajon azt hiszi-e, hogy ha valaha csalódása felfedeztetik, s a szegény deák mint gazdag gróf áll elébe, ő vigasztalhatlan lesz? hogy nem fog magán kívül örömében nyakába borulni s nevetni és sírni elragadtatásában? hogy nem fogja százszor inkább szeretni, mint elébb? — Hígye el ön, a pénz egyike azon hibák-

nak, melyeket mindenkinek megbocsátunk, s bármi regényes legyen is lelkülete, kevés van, ki, ha virágzó mezeje alatt egyszerre aranyakna találtatott, alábbvalónak gondolná előbbi birtokát.

— Ön Bettyt nem ismeri, — szólék rosszkedvűen, — de ha ezt tehetném fel róla, — megvetném.

— Hibázna — felele ő nyugodtan. — A szerelem nem más, mint összege azon reményeknek, melyeket egy személy birtokával összekötünk. Ha asszonyt lát, szépet, gazdagot, elmést és sokaktól csudáltat, olyant egy szóval, kinek birtoka éldeletet s irígyeket igér, érzékét és hiúságát kecsegteti: szeretni fogja; vegyen el tökélyéből egyet — s érzeménye megváltozott; változtassa csak nevét, hírét, vagy épen azon divatszerű kényelmet, mely őt környezi, s noha a személy egy maradt, — szerelme gyengűlt; s azt gondolja, hogy nők nem épen úgy éreznek mint mi, s hogy mind azon külső fény s dísz, mely minket szeretni késztet, őket érzéketlenűl hagyja? — Ön szeretve gondolja magát, s boldog. De bármi nagy legyen kis grisettejének szerelme, vajon nincsenek-e némi remények is összekötve szerelmével? Bizonyosan. Ön most törvényhallgató, valaha ügyvéd vagy jegyző lesz önből, s egy pár száz vagy ezer francnyi jövedelem megszerzi mind kettőjöknek a polgári lét kényelmeit; ez az, mit Betty remél, mit szeretetével összeköt. Már ha e szerény remények helyett egyszerre mindazon éldelet áll elébe, melyet az ön birtokával szerezhet: szegény polgári lakás helyett fényes termek, kocsik, inasok, páholy az operában, ruhák s kalapok szíve tetszése szerint: vajon e kis leány, ki erről éltében százszor álmodozott, s mindezt annyival nagyobb örömöknek vélte, mennyivel távolabb áll tőlök, nem fogna örülni, ha elérte? nem fogná magát boldogabbnak vélni grófja, mint szegény deákja karjain? —

Kereskedők vagyunk mindnyájan, minden tetteinknek megvan ára; legyen pénz, dicsőség, érzékeink kielégítése, vagy képzelet, miért valamit cselekszünk, mindegy: bizonyos, hogy nem teszünk semmit ingyen, s e kis leány, ki oly szegény jövőért adta el magát, nem örülne, ha a fizetésnél egyszerre annyival többet kap? nem áldaná végzetét, hogy ez életben, mely mindenikünknek egy nagy számolási feladás, ő csak abban csalódott, hogy számára több jutott, mint képzelé?

— Ha ön ismerné Bettyt — szólék mind inkább elkedvetlenedve — nem beszélne így. E lény nemesebb, mint hogy, ha szíve felszólalt, számítani tudna.

— Én nem kételkedem tökélyein, — viszonzá Werner s ajkai körűl gúnymosoly lebege; — az asszonyi tökélyek ideálja, mint a mobile perpetuum, százezerszer fel vala találva, s bár mit mondjon az alávaló sokaság, még százezerszer fel fog találtatni utánunk is. — Bettyje angyal lehet. Ki tudja, mi ócska könyvekből talán egy szép arkádiai boldogságot szedett össze képzeletében; szalmafedél, fekete kenyér s víz, hozzá tíz nyifogó gyermekkel, mindennel egy szóval, mi ily mennyországhoz való; ő nem tudja, hogy a szerelem kis mustármagjából néha fa nő, oly nagy s magas, hogy magunkat felakaszthatnók rá; nem gyanítja, hogy a házasság csak épen bekötése szerelmünknek, mely által, mint minden könyvkötésnél, verve s körülmetélve a könyv észrevehetőleg kisebbé válik; nem hallotta soha boldog házastársaktól a csodálatos tapasztalást, hogy ugyanazon szerelmi nap, melynek hajnala oly szép vala, ha végre házassági egünkön feljő, oly fenségesen ragyog, hogy rá néző szemeink könyekkel telnek: megengedem, mind ez ismeretlen, hihetetlen előtte, vagy legalább az volt, midőn Párisba jött, de meddig tarthat ez? — Meddig tarthat ez itt e város prózai körében, hol min-

den fellengző képzeletnek egy positiv szükség lép elébe, s ha más nem, legalább az éh gyomor mindent kijózanít. — Teli reményekkel lép az ifjú e város körébe, fejében, a mint hiszi, nagy gondolatok, szívében, a mint nevezni szoktuk, magas érzemények szólalnak fel; ha Francziaországnak Mirabeau vagy Napoleon, ha a világnak egy új megváltó kellene, felhíva gondolná magát minderre. — Kis szülővárosában ő volt a lángész, az egyetemen ő az első, testvérei között ő, kitől legtöbbet vártak, s míg honn egy szép tervet alkota magának, s előre kijelölte az útat, melyen haladni fog, Párisba jő, s hova csak fordul, ez egy szó hangzik elébe: add el magadat, add el lelkedet, azaz: élted meggyőződését, hitedet, reményedet, s a min szeretve függtél; adj el mindent, kéz alatt titkon, vagy azon árverés útján, melyen pártjaink egymást igéreteikben felülmúlják: add el magadat s jól jársz, meggyőződésedért fizetést kapsz, becsületedért egy rend-szalagot, a nagy remények helyett, melyeket nemzetedről képzelél, egy kis szerencsét magadnak; ha azt nem teszed, maradj becsületes s halj meg éhen. Tisztán s teli reményekkel lép a hölgy e falak közé; érzi, hogy szerelem nincs oly nagy, melyet szíve viszonozni, áldozat oly nehéz, melyet tenni nem tudna; félig anyja körében töltött gyermeksége emlékiből, s félig keble vágyaiból alkotva, a jövő, melyet képzele, derült s boldogító. Add el magadat, ez hangzik fülébe, mihelyt ez utczákra lép; add el szép testedet, fogd körül ifjú karjaiddal az elaggott korhelyt, melegítsd csókjaiddal remegő ajkait, színlelj szeretetet, hogy elgyengült érzékei felhevüljenek: ártatlanságod tiszta köntöse helyett divatszerű ruhákat adunk, házi boldogság helyett színházat, kocsikat s inasokat; s még a fölött szíved a tiéd marad, az nem kell senkinek; ha ezt nem teszed, maradj ártatlan s koplalj! S vajon

hány ifjú van, s hány leány, ki e jó tanácsot nem követte? S ön azt hiszi, hogy az, kit kedvesének nevez, e társaság érintéseitől tiszta maradt? — hogy itt, hol nem tudjuk, az asszony, ki ott a divatszerű hintóban mellettünk áthalad, nem adta-e el magát útált férjének, csakhogy nagy nevével együtt gazdag eltartást nyerjen, s e leánynak, ki előttünk megy, nem fog-e még ma vevője akadni, — csak Bettyje fog tiszta maradni, mintha e sárban valaki haladhatna csak egy lépést is a nélkül, hogy magát bemocskolná?

Mélyen hatottak Werner szavai rám; s habár sértve legszebb érzeményeimben, nem nézheték szánakozás nélkül e férfira, kinek keserű beszéde talán csak azon keserű kehelynek utolsó cseppje vala, melyet ajkai aljáig kiürítettek. — Önnek szomorúak lehetnek tapasztalásai, — szólék végre.

— Meglehet — monda keserűen mosolyogva ő — meglehet, hogy szerelmes sóhajtásaim, melyekre ifjú koromban ez ajkak is nyiltak, ha nem is a házasság igen közönséges sopánkodásaihoz, legalább azon szomorú meggyőződéshez vezettek, hogy ifjú korunkban több boldogságot reménylünk egy rövid órában, mint később egész életünkben elérhetünk; meglehet, hogy egyike vagyok azoknak, kiknek barátjaikból csak szomorú tapasztalások maradtak; meglehet, hogy a szív, mely az életbe lépve gondolá: nyerni nem lehet, ha hitelre nem adunk, túlvitt bizodalma által banquerottá vált; vagy hogy, mint a bányásznál, ki arany érczének sárga ereitől annyit várt, s olvasztó tála alján a csepp aranyat látja: az, mit elértem, nem felelt meg reményimnek; vagy hogy e véghetlen világvásáron, hol mindenki csak vevőt keres, némely magasan hangzó szónak értelmét, némely fenségesnek látszó dolognak való becsét jobban ismerni tanultam; de egyet tudok, s azt vegye

tanácsul: a szerelem költészet, mely eltűnik, vagy hazugság, melyet végre felfedezünk, soha nem való; az balgatag, ki érte valamit tesz vagy elhagy. S ezzel elváltunk.

XLVII.

Ritkán jut eszünkbe, mit teszünk beszédeinkkel; — mag a szó, melyet gondatlanúl elhintünk; ha néha sejdítnők, hová vetettük, s tudnók, hogy az, mit a pillanat felgerjedésében kimondánk, fogékony emberi kebelben csirázva, mivé nőhet: eliszonyodnánk. Werner bizonyára nem sejdíté, hogy szavaival szerencsémet rontja el, — s mégis úgy vala.

Mióta Betty szerelmében bíztam, boldog valék; éltem új irányt nyert, reméltem, örültem ismét, mint szebb napokban; e beszélgetés lelkemben kételyeket ébresztve, bizodalmamat s vele egész örömkincsemet feldúlta. — Mit ért, hogy Betty nyájas és szerető vala, mint azelőtt, hogy komolyságomat észrevéve, kettőztetett szorgalommal teljesíté minden kivánatomat, sőt hogy e mosolygó gyermekarcz előtt, néha mindent felejtve, pillanatokra ismét boldognak érezém magamat: a szív elvesztette nyugodt biztosságát, s a legkisebb alkalom, a legártatlanabb szó új kételyeket gerjeszte. — Gyűlöltem Wernert, százszor mondám önmagamnak, hogy csak jók érthetik egymást a világon, s hogy e szívtelen ember nem itélhet Bettymről, hogy keserű beszédei csak önromlottságát mutatják, — hasztalan! Ha Betty néha ártatlan tudatlanságában a gazdagok boldogságát magasztalá; vagy barátnéjáról szólt, ki egy külföldi herczeggel ismeretségbe lépve szerencséssé lett, azaz hintóban jár, s naponkint más szinházba mehet: akkor minden,

mit Werner mondott, bizonyosnak látszott, s e szegény lány egész szerelme nem adhatá vissza bizodalmamat. — Mint a kő, mely vízmederbe esett, ha a habok, melyeket gerjeszte, elsimultak is, zavaros helyet hagy maga után: úgy e kétkedő szív, felzavarva egyszer, elveszté derült nyugalmát örökre.

Eddig Betty még nem tudott semmit; — s noha zaklatva kételyeimtől, minden lépését kémlelő szemekkel követém és a legártatlanabb szó fölött órákig töprenkedtem, nem vala semmi okom gondolni, hogy csak gyanít is valamit. — Egykor véletlenül leveleket hagyék asztalomon, melyekben való nevem s lakásom állt; ő kérdezett, de mondám, hogy e levelek egy ifjú úrhoz irattak, kinek kisebb dolgait s levelezéseit viszem, s ő megelégedett, s már által kezdém látni gyanakodásaim egész nevetségét, midőn egy véletlen eset végre fölfedezé titkomat.

Atyámnak dolgai valának a fővárosban, őt magát betegsége honn tartóztatá, s így az egész ügy rám bizatott. A levél, melyben atyám ezt tevé, udvarias vala s hideg; engedelmet kért, hogy fáraszt, igérte, hogy ezentúl nem fog alkalmatlankodni többé; egy szóval minden sorából látszott, hogy idegenekké váltunk, de menynyivel inkább érzém, hogy e bánásmódot atyámtól megérdemeltem, annyival több szorgalmat akarék fordítni ez ügyek elrendezésére, s így Betty egy ideig magánosabban élt. Összejártam a ministeriumokat, meglátogattam a legtöbb befolyású személyeket, s végre, hogy még biztosabb legyek, elmenék a Tuilleriákba. Szerencsétlenségemre velem együtt néhány követ tevé udvarlását, s midőn elvégezve dolgomat lejövék, az ajtónál egész néző csoport tolongott; képzelheted meglepetésemet, midőn a tömegen végig tekintve, egyszerre Bettyt látom, ki elbámulva rám függeszti szemeit. Kocsim,

nem tudom mi okból, nem jöve mindjárt, s így ott kellett állnom, míg egyesek, kik előttem hintaikba szálltak, köszöntének, mások beszélgetésbe ereszkedtek, időt hagyva, hogy Betty, kinek szeme rólam el nem fordúlt, egészen meggyőződjék.

Szerepemnek további folytatása lehetetlen vala, azt érezém; egyenesen kis lakásomhoz hajtaték tehát, s nem is változtatva ruhámat, fel s alájárva a szobában, várék kedvesemre. Rövid idő mulva eljött; ne várd, hogy e jelenetet leírjam. Rossz leíró voltam egész életemben; minden tárgy vagy közönyösen hagy, vagy oly hatalmasan gerjeszt fel, hogy eltűnte után érzelmeimnél más emlékem nem marad; de hogy soha boldogabb teremtést nem láttam, mint e pillanatokban Bettyt, hogy soha szebbnek e kedves lány nem tetszett, mint e határtalan öröm felgerjedésében, azt mondhatom; s hidd el, e pillanat éltem legszebb emlékei közé tartozik.

Eleinte zavart vala; egyenruhám, czímem, az új helyzet, melyben előtte állék, oly idegen színt vontak személyemre, hogy első pillanatokban közelítni sem mert, s elpirulva remegő szóval gróf úrnak nevezett; de midőn szokott hangon nevénél szólítám, s nyitott karokkal jöttem elébe, mint máskor, öröme nem ismert határokat, s keblemre borulva csak könyeinek zápora mondá ki érzelmeit. Mélyen meg valék hatva. — Oh Istenem, — zokoga végre rám függesztve nyájas tekintetét, — hogy érdemeltem én ezt? mi vagyok én, hogy hozzám leereszkedél? Te, ki gróf vagy s gazdag, ki a királyhoz mehetsz, kit mindazon nagy urak s dámák köszöntenek, s ki mégis engem szegény lányt tudál szeretni! — Hintaid vannak, cselédeid, ki tudja mily pompás palotád, s te elhagytál mindent, s e kis szobában laktál hónapokig, szegény bútorok között, társa-

ság s örömök nélkül, s mindezt miattam. Oh Gusztáv, én véghetetlen boldog vagyok. — Az valék én is, — s ez a végső tiszta öröm vala, melyet társaságában élvezék.

E váratlan felfedezés által a viszony, melyben Bettyhez álltam, megváltozott. A nyugodt boldogság, melyet szerény lakomban eddig találtam, nem tarthata tovább, az örömök helyébe, melyeket a szegény deák élvezett s adott, más viszonyoknak kelle lépni; minők lesznek azok, még nem tudhatám, de egy elhatározott feltételem vala: hogy Bettyt soha a romlott társaság érintésének, melyben elébb éltem, nem fogom kitenni.

Falusi lakot bérlelék tehát magamnak, s mindjárt harmadnap oda vezetém kedvesemet. A lakás kényelmes vala; néhány divatosan bútorozott szoba, csinos kert tele virágokkal, terraszunkról derült kilátás a Szajnára, ablakaink alatt zöld mező s kertek, egy szóval minden, mi falusi lak kényelmeihez szükséges; gondold hozzá még lovaimat, cselédeimet, s egész házamat, mely Bettynek királyi pompával tartottnak látszott, s hinni fogod, hogy paradicsomban érezé magát; — s bár távol elragadtatásától, első napokban megelégedve valék magam is. — Hogyis ne lettem volna az? Látni az ártatlan örömet, melylyel e kedves lány új körére tekintett, az elragadtatást ablakaink kilátása fölött, a bámulást, ha kertünkben egy ismeretlen virág, vagy a falon egy még nem látott kép vonta magára figyelmét, a gyermekded megelégedést, melylyel majd házunk bútorait, majd önruháit tekinté, egy szóval a nem szűnő boldogságot, mely egész valóját körülsugározá. Az emberi szívnek boldogítóbb érzete nincs, mint boldogságot látni, melynek alkotói mi vagyunk; s ha Bettyt sohasem szerettem volna is, az, hogy ekkép boldogíthatám, kedvessé teszi egy időre. — Néha túlságosnak látszott ez öröm,

eszembe jutott Werner, ki ezt előre jósolá és szinte neheztelni kezdék Bettyre, de ha ismét meggondolám, hogy mind ez, mit a szokás megvetni tanított, neki még napok előtt elérhetetlennek látszott; ha mosolygó arczczal elémbe lépett, s majd egy szoborhoz, majd egy képhez vezetve kérdezett, mit jelent, s ha megmondtam, nyakamba borúlt s újra elmondá köszönetét: akkor, egy ideig legalább, megelégedett valék. — De miután hetek múltak és semmi sem változott, miután Betty naponkint jobban érezé magát, naponkint több érdekkel tekinte körűl új körében, miután beszélgetései csak a szinházról, melybe esténkint elmenénk, sétáinkról vagy épen ruháiról folytak: ez örömök, melyekben részt nem veheték, úntatni kezdének. Összehasonlítám a jelent ismeretségünk első napjaival, mennyivel valék akkor boldogabb! Ha egy pár órányi távollét után haza tértem, s ő örömzajongva nyakamba borúlt, mily egészen enyimnek nevezhetém akkor; lelkében nem volt egy gondolat, melynek nem adtam volna irányát, nem volt érzemény, mely nem rólam szólt; ha arczain öröm sugározék, mondhatám magamnak: ezt te adád; ha a jövőről szólt, s a reményteli szív derűlt képeket teremte elébe, érezhetém, hogy e remények tőlem jönnek, én valék a művész, kinek érintése alatt e szív minden húrjai felhangoztak, az Isten, ki szívének édenét teremté! S most mennyi tárgy, mennyi idegen érdek álla közöttünk; a tegnapi szomorújáték, könyvek, virágok, ruhák, lovak foglalták el gondolatjait, s a hálaérzet, melylyel mindezt nekem köszöné, nem pótolhatá ki azt, a mit vesztettem.

Szerelemféltők vagyunk valamennyien; nemcsak mert az, ki egy egész szívet ad, joggal egész szívet kivánhat vissza, s bármi legyen az, mi kedvese szerelmének részét elfoglalja, s bármi csekély legyen e rész, mely

nem rajta függ, általa magát csalatva gondolja, — de mert valamennyien büszkék vagyunk. Nézetünk szerint az asszony, kit szeretetünkkel megtisztelénk, oly boldognak érezheti magát, hogy más örömre hely szívében nem maradhat többé; s ezer közt alig van egy közöttünk, ki rossz néven nem venné, ha kedvese még más valamin is függ. — Elkedvetlenedtem.

Minden dologban csak az első lépés nehéz, igy szól a közmondás; s ez bizonyára sehol nem valóbb általánosabban, mint kedveseink hibáira nézve; csak az elsőt találjuk meg későn, ha ez feltaláltatott, s a nimbus eloszlott, mely alatt kedvesünket tökéletesnek véltük, csak kevés idő kell, hogy a hibáknak egész seregét észrevegyük: így vala ez vélem is. Az idő megszűnt, melyben Betty angyalnak látszott; vizsga szemmel kémlelém legkisebb tetteit, s mihelyt lehetőnek gondolék csak egyet, ezer hibát találtam. — Ha a városból visszatérve új ruhát vagy más ékességet hoztam magammal, s minden adományaim között ez vala legkedvesebb, ha új köntöst véve, a tükörhöz ment, onnan hozzám, tizszer kérdezve, hogy' áll, s ismét vissza a tükörhöz gyermeki örömmel nézve új piperéjét: egy szóval, ha úgy viselte magát, mint minden leánynak ily helyzetben szokása, a hároméves kisdedtől, ki selyem szalagjában büszkélkedik, a jegyesig, ki czifra nászköntösében a tükör előtt még jegyesét is elfelejti: ő hiú, gondolám magamban; ha kikocsiztunk, s nem örült semminek inkább, mint ha sok emberre akadtunk, hogy láttassék: — ő büszke, vala itéletem; ha minden kivánatomnak hódolt, ha most naponkint többször visszatérő rossz kedvemet nyugodtan tűrte, s mindenben ellenmondás nélkül kedvemre járt: tette volna-e ezt előbb is, még mikor szegénynek vélt? így elmélkedém magamban; — s nem a legönösebb, legalávalóbb

számítás-e talán ez engedékenység? vagy ha végre a szerencsétlen épen azt mondá, hogy első találkozásom óta többnek vélt, mint minek látszottam; hogy épen azon uriasság tetszett néki rajtam, mely minden mozdulatomból kitűnt; vagy azt, hogy nénje előre jósolta jövőjét, mindig mondva, hogy majd szép hintókban fog járni, inasokkal, a legszebb ruhákban s gyöngyökkel: akkor minden, mit Werner mondott, bizonyosnak látszott, csalatva gondolám magamat, vagy legalább meg valék győződve, hogy Betty engem, ha azon időben, midőn még deáknak gondolt, egy gazdagabb ifjú ajánlkozik, elhagyott volna; s szinte megvetéssel néztem e szegény leányra, ki nem gyanítva semmit, nyugodtan elmondá boldogtalan beszédeit.

Ő nyájas és szerető vala irántam, mint azelőtt; de most még szépsége is elveszté báját ez új, neki oly idegen körben. Egykor, míg egyszerű köntösében állt előttem, minden ékesség nélkül, azon kívül, melyet az ég e mosolygó arczra teremtett, szívem feldobogott örömében. Oh mi szép, mi bájoló vala ő így! Az illatos virágok sötét fürtjei között, az ártatlan öröm, mely egész valóját eltölté, az ellenállhatlan természetiség minden szavában, minden mozdulatában; — keblem megnyílt, ha láttam! S most! Haja az utolsó divat szerint rendezve, a legújabb szabású ruha, a legszebb kendő s patyolat és drágaságok, felczifrázva s piperézve, hogy szépsége alig látszott ki e rosszúl választott divatvegyület alól, s hozzá mennyi mesterkélés minden mozdulatban, mennyi iparkodás nagyvilági formák után, mennyi önmegelégedés, valahányszor tükörben felczifrázott személyét láthatta! Oh barátom, sírhattam volna e változáson; ő lealacsonyítva, meggyalázva látszott e divatos ruhák alatt.

Mindent színlelhetünk, csak szerelmet nem; vagy ha

a világot csalhatjuk is érzelmeinkkel, az asszony, kit egykor szereténk, észreveszi a változást; szavunk hangja, tekintetünk, beszédeink, s maga hallgatásunk megmondják néki, s habár az egész világ, ő nem fog csalódni érzeményeink felől. S így Betty minden nyájasság mellett is, melylyel legkisebb gondolatait teljesítém, rég észrevevé szívem változását, s nem gyanítva okát, csak több nyájasság által akará eloszlatni a felleget, mely derült egünkön összevonúlt. Oh, de a szerelem omladékit ki állíthatja helyre ismét? azon szövetekhez hasonló az, melyek egy fonalból készülve, ha egy csomó megszakadt, mennyivel többet húzzuk, annyival inkább szétfoszlanak; a szerelem sebei gyógyíthatlanok, s Betty minden iparkodása csak inkább elkedvetleníte. — Ő nem engedett állhatatos törekedésében; a hidegség, melylyel néha nyájasságát fogadtam, keserű feleleteim legártatlanabb kérdésire, unalmam, ha együtt valánk: — mindent eltűrt, mindig jókedvűnek, boldognak látszott. De épen ez ártatlan tettetés ébreszté fel gyanúmat. A derűlt mosolygás, mely ajkai körűl lebegett, nem takarhatá el szívének mély bánatát. Ha néha véletlenűl szobájába léptem, s elfordulva szemeit törlé: bármi víg szavakkal fogada, én tudtam, hogy szenvedett, s ez egy csalfaság egész természetességét elrontá. Mióta örömre kényszeríté magát, minden, mit tett, kényszerítettnek látszott, s mindinkább erősödtek kételyeim.

Nem csalfaság-e ez? gondolám magamban; ő megelégedve nem lehet, ő észrevevé, hogy nem szeretem többé s mindez öröm, melyet színlel, tettetés; de miért tűri hát mindezt, miért színlel? mert gazdag vagyok, mert fényes helyzete tetszik, mert ruháinak s páholyának örül, mert eladta magát. — Szívem elkeseredett e gondolatnál.

Betty mindent tett, mi által kedvemben járhatott;

észrevevé, hogy szerfölötti piperéje kellemetlen, s öltözete ismét egyszerűbbé lett; gyanítá, hogy a mulatságok, melyeken gyermeki örömmel függött, engem úntatnak, s felhagyott vélök; de mit ért mindez? Ha estve magunk valánk, s kivilágított kis termünkben egymás mellett ülve beszélgeténk, szívem csak unalmat talált; szerelmem megszünt, s vele minden, mi Betty társaságát érdekessé teheté. Akaratlanúl Julia képe emelkedék lelkemben s ha a mívelt asszony lelkes beszédét e kis leány csevegésével összehasonlítám, s visszagondoltam a boldog estékre, melyeket ama kitünő hölgy társaságában tölték, a jelen pillanatok ürességét érzém. Betty néha tűrhetetlenné vált. Találkozásunkról szólt, — szerelmünk első napjairól, de e beszédek, melyek egykor oly kedvesek valának, most elveszték érdeköket; s ha néha kezét nyújtva kérdezett, szeretem-e még, s könyörületességből igennel feleltem: a gondolat, hogy hazudtam, hogy hazudnom kelle, elkeseríté lelkemet.

Betty még nem veszté reményeit. Tudta szerelmemet Juliához, s ha tökélyét emlegetém, mindig sóhajtva saját tudatlanságáról kezde beszélni; most egyszerre új gondolat támada lelkében: művelté akart válni ő is. Mestereket fogadott, s nem képzelheted szorgalmát. Ha szobájába léptem, zongorájánál vagy könyvek közt találtam; tanult, olvasott, zongorázott reggeltől napestig; egy új leírhatatlan kínná lőn életem. Ha csak egyszer hallottad volna a hosszú tudományos beszélgetéseket, melyekben e szegény leány nehezen tanult ismereteit kitárva, vegyítve Rómát s Hellast, régi s új költőket, a világ minden részeit chaosi homályban, majd egy helytelen idézést, melyet könyv nélkül tanult, majd furcsán elcsavart adatokat keverve mindennapi dolgok közé, s ha valaha érzéd a kínt, melylyel szívünk eltelik, ha azt, kit szeretünk, vagy legalább egykor sze-

reténk, nevetségesnek látjuk: szántál volna. Ha beszédeit félbe akarám szakasztani, s néha mondám, hogy a tudomány nem asszonyoknak való, könytelt szemekkel mondá, hogy Julia is tudós volt, s hogy nála mindezt szerettem; ha nem szóltam, kérdezett, nem nagy előmeneteleket tett-e már? s ha jó szívből néha dicsérém, zongorához ült, s leírhatatlan erőlködések közt egy gyermekek számára írt darabot játszott, majd szüntelen jobbítva tévedéseit, s egy accordot tízszer próbálva, míg az összhang végre félig-meddig kikerült; majd csodálatos precisióval e hamis accordok egész sorát eljátszva, hogy szinte borzadék hallásába. Ha még szeretém, most megszűnt volna szerelmem.

Nem képzelheted, mennyit szenvedék e napokban. Látni a leányt, ki értem annyit tett, kit egy melegebb szavam boldoggá tehetett, s érezni, hogy nem szerethetem többé; látni a benső bánatot, mely arczainak rózsáit elhervasztá, s egykor vidám szemeit könyekhez szoktatá: keblemben határtalan bizonytalanságot hordani, s majd angyalnak, majd alávalónak tartani az egy lényt, ki hozzám ragaszkodik; vádolni majd őt, kit csalfának gondolék, majd magamat, ki szeretni nem tud; küzködni önérzeményemmel s lehetetlen harczban szerelemre kényszerítni önmagamat; mondani, hogy szeretem, s pirulni magam előtt, mert hazudtam; vádat, keserű panaszt érezni keblemben, valahányszor kedvesem hozzám simul, s mégis tudni, hogy nem változtathatom lelkemet; — oh nem tudja senki, mennyit szenvedhetünk e világon!

De habár szerelmem megszűnt s Betty társasága naponkint kellemetlenebbé vált, azon feltétel, hogy őt Werner és Lafard társaságába vezetni s megalázni nem fogom, nem változott; s noha társaim, kikkel most unalomból ismét találkoztam, s főkép Werner,

majd gúnynyal, majd okok által e szándékom ellen kikeltek, akaratom megrendíthetlen vala; — szerencsétlen viszonyok összetalálkozása megváltoztatá ezt is.

Ismerőseim között oly közel szívemhez nem álla senki, mint Arthur; azon érzemény, melylyel iránta viseltetém, távol vala ugyan ama határtalan bizodalomtól, melylyel egykor Armandot körülfogám, de nem vala senki, kit ez időben igazabban barátomnak nevezheték, mint ő, — s kivel annyit s oly szívesen társalkodtam volna. Házam egyedül néki vala nyitva, csak ő bírta bizodalmamat, s mint éltem annyi s oly fontos pillanataiban, úgy ezen szakában is, mely egész jövőmet elhatározá, a véletlen ada irányt tetteimnek. — Mi csodálatos végzetünk! eset nincs, mely jövőnknek irányát meg nem változtathatná; az ember, kivel véletlenül találkozánk, egy szó, melyet közönyös ajkak kimondanak, talán új időszakot tesznek életünkben; s mint a golyó, melyet karodnak észrevehetetlen remegése czéljától távol visz, úgy élted elveszti a pontot, mely után kiindult, s alig mondhatnád néha, mi tévedésednek oka. Ki mondta volna valaha, hogy Arthur végzetemre csak legkisebb hatással lehet? Ifjabb nálamnál, más irányt választva életének, más vágyakkal, idegen, alig értett reményekkel, mi vala rokon köztünk? Mint két hajó, távol partoktól kiindulva, ellenkező czélok felé evezve, ellenkező szelekkel, ha a nagy tengeren véletlenül találkozik, köszöntést kiált egymásnak: ilyenek valánk mi; — ha felettök derült ég boltozik, elválnak ismét, s alig marad egy emlék találkozásukból; de a vész együtt tartja az idegeneket, a vad hullámok nem engedik távozásukat, egymás mellett küzködve, egymáshoz csapva, végzetök: összeütközésökben elrontani egymást akaratlanúl, mint kiket egy hatalmasabb kéz átkul hozott együvé. Oh nekik jobb

vala nem találkozni, jobb, ezerszerte jobb örökre távol állni, mint közeledni így!

Arthur közbenjötte által változtak azon viszonyok is, melyek köztem s Betty közt eddig létezének. Egy idő óta nap nem vala, melyben nem jöve házamhoz. Szabadon társalkodva, s néha, míg én sétáltam, vagy dolgaim után járék, órákig egyedül maradva Bettyvel: szíve, mely minden gyenge érintésnél megindult, nem maradhata nyugodtan; s én, ki szerelmét észrevevém, örültem, mert általa véletlenül út látszék nyílni előttem, melyen már majdnem tűrhetlen helyzetemből kiszabadúlhaték. — Rég nem szerettem Bettyt; a mód, melylyel magát Arthur iránt viselé, mintegy önszemeim előtt igazolá eddigi érzelmeimet, s gondolhatod, mi örömmel kaptam ez alkalmon. E szerencsétlen leány, ki múlni érezve szerelmemet, eddig mindent elkövetett, mi által a lángot, mely éltének melege s világa vala, felélesztheté: most, miután a nyájasság, melyet reám pazarla, örömeinek feláldozása s önmegtagadásai hasztalanok valának, szerelemféltés által akará felverni szívemet közönyösségéből, — de hasztalan! A gyűlölés szerelemmé válhatik, de nem a hideg közönyösség ott, hol egykor szerelem létezett: miként minden lángba borulhat, csak az nem, mi egykor lángolva hamuvá égett; s minden nyájasság, melylyel kedvesem most Arthur iránt viselteték, az öröm, melylyel jöttét fogadá, s a figyelem, melylyel szavain függött, legfölebb megvetést ébresztének lelkemben s azon gondolatot, hogy igazam vala őt nem szeretni. Ha szívemben egykori szerelemből csak egy szikra maradt, s ha Bettyt figyelemmel követtem volna, szándéka nem maradhatott titokban előttem; a kényszerített vidámság, a mesterkélés, mely Arthur iránt mutatott szivességéből szűntelen kitűnt, nekem, ki e leányt ismerém, s őt szeretni

láttam, eléggé nyilvánították, hogy azon érzemény, melyet most színlel, szívének idegen; a gondteli meleg tekintet, mely, ha véletlenül rá nézék, rajtam függött, az öröm, mely arczain sugárzott, ha egy melegebb szavamnál magát még szeretve gondolá, nyiltan kimondák, hogy szíve nem változott; de alávalónak akarám gondolni; ürügy kelle önszívtelenségem igazolására, s ha azt bizonyíthatjuk be magunknak, mit leginkább bizonyosnak kivánunk: ki hallgat ellenokokra?

Így jött az ősz. — Betty társasága naponkint kellemetlenebbé vált; a mesterkélés, mely természetes bájait elfeledteté, tudatlansága, mely, mióta mívelés után törekedett, s mindenbe beleszólt, csak inkább kitűnt; mindenekfölött pedig azon szüntelen coquetteria, melylyel Arthur iránt viseltetett, s mely épen, mert csak szerep vala, annyival aljasabbnak látszott, — e szerencsétlen leányt néha utálatossá tevék előttem; csak maitressemet, csak örömlányt, kinek öleléseit pénzzel fizetem, s ki első alkalommal hálóit új kereset után veti ki, láték most benne. A mennyire lehetett, kerültem, megrövidítém találkozásunkat s napjaimat nagy részben könyveim közt töltém.

Ezekkel foglalkoztam, midőn egy reggel Arthur, szokásánál jókorabb, jöve hozzám. Az egész éjjel, mint mondá, játszott; vesztett, és — tevé látszó zavarodással hozzá — azért jött, hogy barátságra kérjen, melytől becsülete függ.

Sejtettem szükségét, s kérdém, mit kiván.

— Adj ötezer francot, Gusztávom, — szóla még nagyobb zavarodással. — A mellékszobába menék, s magammal hozva a pénzt, átadám.

Megszorítá kezemet s halvány arczán örömsugár lejte át. — Fogadd köszönetemet — szóla végre, nem titkolhatva a meghatást, mely keblét eltölté — soha éltedben nagyobb jótéteményt nem tevél, mint e pénzzel.

— De, — tevé hozzá rövid gondolkozás után — nem akarlak csalni; — meglehet, hogy e pénzt, melyet kölcsön adál, soha sem látod többé; ha számolsz rá, vedd vissza inkább most, én később talán nem fogom visszafizethetni.

Meg valék lepetve, s visszalépve, midőn pénzemet oda nyújtá, alig találék szavakat, melyekkel biztossá tehetém, hogy a pénzt magáénak tekintheti.

— Látod, ha zsidó volnál — folytatá nem is figyelve szavaimra, — uzsorás, mint az alávaló Werner, ki játékhoz késztetett, s most gúnyolva elhagy, nem szólnék így veled. Akkor tőkét s kamatokat igérnék, lekötném becsületszavamat, hogy mindent napra megfizetek — s megcsalnálak. Oh én rég megtanultam hajlongni mindenki előtt, hazudni, rimánkodni, hizelegni, mindent, mit csak ember e világon megtanulhat. De téged nem foglak csalni; még egyszer, barátom, ha pénzedre szükséged van, vedd vissza.

— Még egyszer ismétlem, hogy a pénzre szükségem nincs, s hogy örvendek, ha vele rajtad segíthetek.

— Úgy hát fogadd el köszönetemet, — szóla újra megszoritva kezemet, — e pénz az egyetlen remény, mely számomra a világon még megmaradt. — Nemde bámulsz? — tevé hozzá keserű mosolygással, — a dolog megérdemli csodálatodat. Arthur, a gazdag, az irígylett Arthur, ki annyi reményekkel lépe az életbe, kinek vágyai oly magasak, tervei oly szépek valának, ki merész kezét kinyujtá minden után, mi e világon nagy és fenséges, ki ifjú homlokán érzé már a borostyánt, melylyel egykor a világ nagy művészei között álland, s kinek egész birtoka, reménye, mindene most öt ezres bankjegyben fekszik: a dolog nevetséges volna, ha nem lenne oly szomorú!

— Barátom — szólék mélyen meghatva — szóljunk

komolyan dolgaidról; a zavar, melyben jelen pillanatban vagy, talán nem orvosolhatlan; rám számolhatsz, ha én segíthetek.

— Segítni — szóla kaczagva — mintha ott, hol semmi sincs, még segélyről szó lehetne. Lám barátom, én jó számoló vagyok, atyám s öreg irnokunk, kik felneveltek, semmire sem tanítottak meg jobban, mint erre; nagy könyvünk fölött folyt ifjúságom; s hidd el, soha tisztábban vagyonom mérlege nem állt előttem, mint most. Nincs egy fillérem. Házaim, jószágaim, tőkéim, hintók, lovak, bútor, mind elvesztek; tegnapi ebédem, e ruha, melyben előtted állok, másé; vajon van-e tanácsaid között egy, melyhez pénz nem kell?

— De ha helyzeted valóban ily szerencsétlen — szólék közbe — mit segíthet e pár ezer franc?

— Sokat, igen sokat — viszonzá ő derülten, s azon kétségbeesett szilaj vígsággal, melyet rajta már egy idő óta ismerék, — te nyugodt polgár létedre, ki csak kamataidból élsz, nem tudod, mi termékeny a játszóasztal zöld mezeje. Kihintem magomat, a kerék peregve forog, s ím, földem tizszerte megtermé a rábizott kincset; s én újra elvetem magomat, s ismét sokszorozva megjő; rám aranyesőként hull az áldás, a nézők serege tolongva bámulja szerencsémet, s mikorra a nap feljő, gazdag vagyok. Ah van-e öröm a világon ehhez hasonló? Míg gazdag valék, nem ismerém az ellentállhatlan csábot, mely annyi szívet von a játszó asztalhoz, s az embert arra bírhatja, hogy életét, sőt becsületét is veszélyeztesse egy kártya fölött. Émelygésig éldelve mindent, mit vagyon szerezhet, gazdagnak a játék legfeljebb időtöltés; a mit nyer, nem boldogítja, a mit veszt, legfeljebb pillanatnyi kellemetlenségekbe keverheti. Gazdag csak pénzért játszik; s az erényesebb jól teszi, ha megvetve néz le arra, kit csak pénzvágy buzdít; a fukar

jól teszi, ha nem becsülheti e gondatlan tékozlót. De tudod-e, mit érez a szegény, ha játszóházba lép? ő, kit a világ kitagada nagy örökségéből, ki csak inséget lát maga körűl, vagy épen, mint én, azon pontra ért, hol megvetés vár reá, s ki most egyszerre ott áll a magas aranyhalom előtt, s látja a forgó szerencsekereket, a nyerők örömzajgó csoportját, s meggondolja, hogy egy órányi szerencse őt egész inségétől megmentheti. Oh ő nem pénzért játszik! előtte a közbecsülés áll, melyet máskép megnyerni vagy megtartani nem lehet; a szabadság, melytől őt kegyetlen hitelezői minden pillanatban megfoszthatják, minden, mit szeret, s mit egy maroknyi aranynyal valósíthatna: s vajon nem nagy, nem fenséges-e azon érzemény, melylyel ő a játéknál ül, végfillérében odavetve mindenét, kétségbeesett állhatatossággal küzködve sorsával, míg a remegő szemmel tartott kerék végfordulása öngyilkot vagy egy pár víg órát szerze kínja után, — oh, a ki így nem játszott, nem ismeri a játék ördögi boldogságát.

— S ha vesztesz? — kérdezém szorúlt kebellel.

— Egy golyó véget vet az egész bajnak — szóla nyugodtan, — úgy is később vagy előbb az út, melyen haladok, csak oda vezethet. Megőszülni Clichy tömlöczében; mint croupier, fizetéssel, a bank-adók által szolgálatba fogadtatni, vagy koldulva járni körűl, míg egy francot szerez, melyet egyik aljasabb játszóteremben ismét elveszthet: ez a játékos jövője, s kinek ez nem tetszik, az lője főbe magát.

— Nem volna-e más kilátásod? — szólék elijedve a határozottságtól, melylyel e dolgokról szólt; — ha például nyersz, s dolgaidat ismét rendbe szedheted, nem mondhatnál-e le e szerencsétlen szenvedélyről?

— Soha, barátom, — viszonzá ő nyugodtan, — ismerem magamat, s érzem, hogy e szenvedély nélkül nem élhe-

tek; lelkem megszokta e nagy izgalmakat, s ha ezek hiányzanak, minden egyéb unalommal tölti szívemet. Hidd el, barátom, — szóla észrevéve meghatottságomat, — mélyen érzem barátságodat, de bármi józanok legyenek oktatásaid, nem követhetem azokat. Minden léleknek csak egy bizonyos körben fekszenek lehetőségei, legyen, hogy a végzet úgy akará, vagy hogy önmaga választá a kört, melyben forog, — mi ezen kívül fekszik, neki elérhetlen; nem változtathatom meg belső természetemet, épen oly kevéssé, mint te, vagy bárki más. Hogy jobb vala nem úgy születnünk, hogy te boldogabb lehetél, ha a természet oly szívet adott volna, melyet apád kivánata szerint egy kis világi fényért vásárra bocsáthatsz; hogy én, családom munkásságát követve, számoló könyvek fölött több belső megelégedést találhattam volna, mint ott, hol most állok, hogy egyáltalában a világ jól teszi, ha tetteinket rosszalja, s gonoszoknak, szörnyetegeknek kiált ki, megengedem: — de a dolog megtörtént, s mi nem változtathatjuk meg. Egész feladatunk: oly keveset gondolni a jövővel, mint csak lehet, s élvezve minden pillanatot, mely derűlten vonult át láthatárunk fölött, nem aggódni a holnapon; hisz végre nincs bánat, melyet órákra egy palaczk pezsgő, örökre egy pisztoly dörrenése el nem felejtetne; nem nevetséges-e hát szomorkodásunk?

Soha Arthurt ennyire elkeseredve nem láttam, de hallgaték; jobban ismerém e fájdalmakat, mint hogy egy vigasztaló szóval akarhatám mérgesítni az eléggé vérző sebet. Felkelt s néhányszor fel s alá járva szobámban, közönyös dolgokról kezde beszélni.

— Többi között — szóla végre, leverve szivarja hamvát, melyet az alatt meggyújta, — ma este fogadásod határideje eltölt; Werner pompás lakomát készíttetett,

s még nem tudja senki, ki fizetendi. Remélem eljösz, s az agg bohóczra nyomod a költséget.

— Hogy a fogadást megnyertem, — viszonzám, — tudod; de miután a fukar öreg csak azon esetre tekinti legyőzöttnek magát, ha Bettyt magammal hozom, a fizető én leszek.

— S miért nem hozod magaddal Bettyt is?

Elmondám okaimat, mennyire gyalázatosnak tartom az egész fogadást, s Bettyt mennyivel jobbnak még most is, minden hibái mellett, mint hogy őt ily társaságba vezethetém.

Arthur nevetett. — Valóban, te ma az erényesség oly magas fokán állsz, — szóla ásítozva, — hogy nem is értelek. S hát mit akarsz? törökként őrzeni e leányt, hogy az egész világ, mely most is már szerelemféltőnek hirdet, kaczagjon? s hiszed, hogy ez által végzetét el fogja kerülni, s bármit tégy, nem fog-e végre azzá válni, mivé szép leányok Páris meridiánja alatt válni szoktak? Kérlek, hagyj fel e pásztori túlságokkal, s hadd őt vígadni kedve szerint; s hidd el, egy tánczért, egy vígan töltött óráért hálaadóbb leend, mint ha életét erkölcsi védelmeiddel körülfogod, melyek mind vagy szükségtelenek, vagy hol nem azok, könnyen kijátszatnak. Ha Bettyt magát kérdezhetném, ő bizonyára egy értelemben volna velem.

— Oh, igaza van Arthur, — hangozék egy asszonyi szó mögöttem, s mikor megfordulék, Betty állt ott, ki beszélgetésünk alatt halkan a szobába jövén, Arthur utolsó szavait meghallá. — Oh kérlek, Gusztávom, vezess el magaddal a társaságba, hová meghivattunk; szépen kérlek, — tevé hozzá, vállamra téve kezét, — úgyis még nem vezettél sehová.

Ellenéztem kivánatát. Ő nem szűnt kérni, s miután Arthur is kéréseit az övéivel egyesité, s a kis Betty

sírni kezdett, s nehéz panaszokra fakadt, hogy más leányok örülnek, tánczolnak s mulatnak, csak ő nem, kit zárva tartok, mint török háremben a török leányt, s hogy nem szeretem, mert semmiben kedvét nem töltöm, s hogy tovább nem tűrheti e klastromi elzárást: — már alig állhaték ellent rimánkodásainak; de mikor végre Arthur ismét szerelemféltésemről kezde beszélni, s Betty diadalmas mosolylyal megigéré, hogy hívem fog maradni, hogy benne bízhatom, s hogy minden vigyázatom fölösleges: akkor vesztve türelmemet, nem ellenzém többé kivánatát.

— Ha magad akarod — szóltam felgerjedve, — ám legyen; tulajdonítsd magadnak, ha a körben, melybe lépni fogsz, magadat megalázva érzended; én nem vagyok oka.

Betty, felugorva örömében, nyakamba borúlt. Arthur Lafardhoz sietett, hogy, mint mondá, az öregnek hippokratikus képén, melyet e hírre csinálni fog, gyönyörködjék; én kimenék kertembe, s míg az őszileg színezett fasoron fel s alá járék, bús sejdítések tölték lelkemet.

Te Arthurt többször láttad, de hidd el barátom, nem ismerted őt. Gondolataidnak practicus iránya, mely szenvedélyes túlságoskodásait fel nem foghatá, hozzám való szereteted, mely tévedéseimet befolyásának tulajdonítá s vallásosságod, mely e szerencsétlen ifjúban csak az öngyilkost látja, igaztalanná tevének iránta, s nem engedék látnod a nemes szívet, mely ennyi szenny és sebek alatt soha nem veszté isteni bélyegét. Ő mélyen sülyedett! Ki magas czélt tűze ki életének, s kit, mielőtt elérte, ereje elhagyott, nem szállhat le nyugodtan a közélet körébe mindig; mint a havasok között, úgy az életben, vannak magasságok, melyekről visszalépés nincsen, s ki ezeknek egyikére ért, a mélybe vetheti magát, de nem jöhet le sérelem nélkül az úton, melyen

felment; ez vala Arthur sorsa is. Megfosztva fenséges reményeitől, erőtlenül lesülyedve magas útja közepében, a lét azon pontjához érve, melyen minden vágy fájdalommá válik, minden, mi lelkünket felmagasztalá, csak keserűséggel tölti keblünket; érezve, hogy emelkednie nem lehet, hogy út nincs, mely őt nyugodtan visszavezethetné: — nem hogy éljen, csak veszni veté le magát e boldogtalan szív magas helyzetéből, csak felejtés vala, mit e világtól kivánt. Oh, de bármenynyire sűlyedett kínjai között, bármi istentelen szavak hangozának bortól felhevűlt ajkairól, bármennyi aljas gond vonta porba ez egykor fellengző kebelt: a szív megtartá származásának bélyegét; s habár e boldogtalan ifjúra tekintve, ki egykor oly tisztán s magasan álla előttem, s most eltékozolva vagyonát, minden megalázást eltűrt hitelezőitől, s hajlongani s hazudni tanult, csak hogy élte folytatására ismét egy pár ezer francot kapjon, sokszor eszembe jutott, mi alávaló dolgok húzhatják le sárba a legmagasabb lelket: — csak egy szó kelle, egy kép, egy hang, mely szívét mámorából felébreszté, s rá ismertem ismét. Oh akkor ő nem álla aljasan előttem; mint a húr, mely még azon pillanatban is, mikor megszakad, azon egy hangot zengi, mely egykor elbájola; mint a virág, mely lábaink alatt illatozva vész el; mint a szövétnek, mely ha utolszor fellobog, világot terjesztve alszik el: úgy szíve nem felejté egykori érzelmeit; minden, mit veszve gondolál, még élt; a hatalmas vágy, mely fájdalmasan felhangozék, a szent fájdalom, mely szemeit könyekkel tölté, az elkeseredés, melylyel örömeiről szólt, elmondá e szívnek titkait és szánakozással nézhetél e szerencsétlenre. Mint a sas, mely nehéz sebektől vérezve sülyedett, s most vad haraggal fetreng a sár között, s körülcsapdosva szárnyaival, tollúját iszappal takarja:

ilyen vala ő; a sár között is, kétségbeesett erőlködéseiből, melyekkel önmagát bemocskolá, láttad, hogy természete emelkedni tud. S mégis nem kellett-e sülyedni e magasra teremtett léleknek mentség nélkül, sülyedni, mert szívének alapgondolatja elvétetett? Mi a művészet másnak? — im, e szívnek ez mindene vala; s mint a ház, melynek alapja megrendítteték, úgy e szív nem állhata fenn annak vesztе után, mire egész jövőjét épité. Achilles csak sarkán, s így sok emberi szív épen csak ott veheti halálos sebét, hol legkevesebbé gondolnók. Oh ki ismeri mindazon sziklákat, melyeken az élet ingó tengerén éltünk sajkája széttörhetik?

XLVIII.

Nem akarok a valónál jobbnak látszani előtted; de ha tetteinknek mentségül szolgál, hogy a mit tevénk, inkább gyengeség, mint önfeltételeink következése vala, s külső hatásoknak engedve, a szív legalább fájt a cselekvés pillanatában is: — hidd el barátom, nincs senki, ki e mentséget inkább felhozhatná, mint én. Soha boldogtalanabbnak nem érzém magamat, mint e pillanatokban. Nem szeretém Bettyt többé; ő, kinek természetes szavai szívemet egykor megindíták, most divatatos öltözete alatt csak közönséges maitressenek látszott, kire megvetéssel, vagy legfölebb szánakozással tekinték. De ha eszembe jutott, hogy azt, kit karjaim egykor szeretve körülfogának, kivel oly boldognak érezém magamat, kinek szeretetéről, legalább ismeretségünk első napjaiban, kételkednem nem lehetett: most, jutalmúl, pellengérre állítom; hogy őt a romlottság

körébe taszítva, tiszta homlokára örök szégyenbélyeget nyomok; hogy végzete ezentúl örömleánynak lenni, szenvedni minden megvetést, minden gyalázatot, csak mert szeretett, s hogy én pénzen eladtam őt: akkor szívem elborzadott önmagam előtt.

Tizszer el valék határozva, hogy Bettynek mindent megmondok. Nem vala erőm. Nem balgatagság-e ez? — gondolám magamban, — e gyalázatos alku most még titok, Arthur s Werner a becsület emberei, Lafardot némán fogja tartani a félelem, s miért fedezzem fel Bettynek önmagam azt, mi — ha valaha szeretett — élte boldogságát örökre feldúlja?

Meg akarám kérni Bettyt, hogy kivánatától önmaga álljon el; de mily ürügy alatt? Ha arról kezdék szólani, hogy a társaság, melybe menni készül, nem neki való s rosszabb, mint talán képzelné, kételkedő mosolygással arra inte, hogy én és Arthur is ott leszünk, s hogy végre bármit tegyen, a nagy dámák azon körbe, melyet jó társaságnak neveznek, még sem fogadnák be, s hogy szegény leány létére nem is vágyódhatik más örömek után, mint melyeket hasonlóival oszthat. Ha egyes szavaimból gondolá, hogy szándékom változott, könytelt szemekkel kért, csak ez egyszer ne rontsam örömét; ha hallgaték, szomorúan összerakva ruháit s ékességeit, melyeket az esti örömek előélvezetében még délelőtt szobájában kitárt, zokogva szegletbe ült, százszor elmondva, hogy boldogtalanságra született, hogy semminek úgy nem örült, mint a mai esténck, s hogy soha többé semminek nem fog örülni életében; míg egy szó, melyben ismét igérém, hogy elmegyünk, egész kedvét s boldogságát visszaadá. S mikor végre est lett, s egy órával elindulásunk előtt már elkészülve szobámba jött s kérdezett: megelégszem-e öltözetével? s a tükör előtt elmosolyodva valahányszor magát látá,

százszor köszönt mindazon ékességekért, melyeket tőlem kapott s most először használhatott, s százszor néze óránkra s intett, hogy öltözködjem, mert elkésünk: lehetett-e ellenállnom ennyi örömnek? — Betty gyermek vala, kedves, örömteli gyermek, nem tekintve vissza vagy előre, nem bántva emlékek, nem háborítva előérzetek által, hanem élvezve egész édességében az egy örömteli pillanatot, melyet végzete nyújta; élvezve azon véghetlen, le nem írható boldogságot, melylyel a leány első tánczvigalmára készül, a fiú először látja magát lovon, s melyet később a világ minden kincsei nem hozhatnak vissza kebleinkbe; s vajon el lehetett-e rontanom mindezt? Mit nyújthaték ez örömök helyett én, ki Bettyt többé nem szeretém? S ha lelkiismeretemet követem, nem fog-e Arthur szerelemféltőnek mondani? a többiek kaczagni? Werner, Lafard, s mind azok, kiknek dicsérete örömmel, gyalázása bánattal nem tölthető szívemet, de kiknek nevetését közönyösen el nem tűrhettem volna? Elmenék. Végzetünk vala.

Lelkünknek két gyengesége van, melyben számtalan tettnek alapokai fekszenek; — az első, hogy kedveseink örömét látva, csak hogy ezt ne rontsuk és rossz kedvöknek tanúi ne legyünk, a jövőről megfeledkezünk; a másik, hogy gyáván hódolva társaságunknak, inkább önmeggyőződésünket sértjük, mint annak előítéleteit; s bármi szép neveket adjunk mindkettőnek, azt jóságnak híva, ezt becsületérzetnek: ha igazán számot akarnánk vetni magunkkal, forrásukig követve tetteinket, látnók, hogy sok, s épen talán az, mit éltünkben leginkább megbánánk, e két kútfőből származott; hogy kedveseink talán boldogabbak volnának, ha nem kímélve önmagunkat, inkább pillanatnyi keservöket láttuk volna, mint hogy őket egy percz öröme után évek szenvedéseinek kitegyük; s hogy talán nem lettünk volna soha

alávalók, ha nem gondolunk vele, hogy egy pár napra nevetségeseknek tartanak. Én tapasztaltam ezt.

Werner, kire az egész vígalomnak elrendezése bízatott, számunkra Páris egyik hôteljének legfényesebb termeit bérelve, pazar kezekkel megszerzett mindent, mit divat s kényelem csak kívánhat; s képzelheted az örömteli bámulást, melylyel Betty, most először életében, ily fényes termekbe lépett. A ragyogó világosság, tükrök, előttök alabastrom edényekben illatozó virágok, s mindenekfölött a divatos társaság, mely e körben fel s alá járt, minden bájló álomként emelkedék előtte; ártatlan örömétől elragadva, szinte elfelejthettem volna helyzetemet, ha e társaságban annyi ismert arcz nem áll vala előttem, s ha a gúnyos mosoly, melylyel Werner rám tekintett, s Lafard — ki mint kényszerített házi úr engem színlelt örömmel, Bettyt udvarias hajlongásokkal fogadott, — nem intenek alávalóságomra.

Betty, mindjárt beléptünk után, a társaság asszonyai között egyik régi ismerősére talált, kivel hajdan egy divatárusnál dolgozott, s kivel most, mint nem tudom mily orosz vagy spanyol gróf maitressével, hónapok után először találkozott; s míg ő barátnéjával beszédbe ereszkedett, én Arthurt s Wernert keresém fel, hogy — ha lehet — e vigalomnak indító oka Betty előtt titokban maradjon. — Szerencsémre még senki sem tudta fogadásunkat, Lafard, ki az utolsó pillanatig remélve, hogy Bettyt elhozni nem fogom, nyertesnek gondolá magát, szorosan ragaszkodott feltételemhez; s miután Arthur, kit épen legjobb kedvében találtam, mert kölcsönzött pénzével ez nap tetemes summákat nyert, becsületére megigéré, hogy hallgatni fog s Werner vállat vonítva mondá, hogy idylli örömömet rontani nem akarja, nyugodtabb valék. Ismerém Lafardot, s tudva,

hogy félelem által mindenre rábírhatom, mit tőle kívánok, habár nemes tett volna is, komolyan kérém, hogy hallgasson. Ő eleinte vonakodott; mondta, hogy ezer napoleonjáért legalább azon kis örömet meg nem tagadhatom, hogy egészségemre igyék, hogy eleget hallgatott, s a vendégek, kik tudják, hogy köztünk valami fogadás vala, kiváncsian várják a titok felfedezését; de miután komolyan s elhatározottan kinyilatkoztatám, hogy mindenkit, ki e dologról szól, halálos megbántómnak fogok tartani, s tőle oly elégtételt kérendek, mint ha becsületemet sértette volna: ő, ki, mint mondá, ellensége minden lármának, sóhajtva megegyezett kívánatomban. — Isten mentsen — szóla kezemet rázva — hogy ily kicsiségen összeveszszünk, főkép ma, mikor oly jól mulatunk. De hisz ön még nem is tudja a legszebb tréfát, mely reánk vár. Én akaratom ellen lettem házi urrá, egy akaratlan vendégünk is lesz. Nem felséges-e ez? Herczeg Amalfi, kit talán híréből ismer, s ki csak pár hete jött Párisba, a legszebb asszonynyal utazik, kit valaha láttunk; valóságos Istencsodája, mint mondják; de képzelje, mióta a városba jött, nincs földi erő, mely őt arra bírja, hogy szobájából kimenjen, vagy valakit a herczeg legrégibb barátjai közül is elfogadjon. A herczeg lovagias, teli nemes érzésekkel az asszonyi nem iránt, s azért nem akarja kényszerítni; s mivel minap bor között megigéré, hogy e remeket barátjainak meg fogja mutatni, — ön érti, a herczeg becsülete forog fenn, — e felséges fortélyhoz nyúlt. A herczeg e hôtelben lakik; azon ajtó, melyet ott a végteremben lát, épen a makacs asszony szobájába nyílik; s képzelje csak, ha majd valamennyien együtt leszünk, a herczeg, ki a lakatokat elkészítteté, felnyitja az ajtókat, s a rejtélyes hölgy előttünk áll, előttünk menedék nélkül; a többi ajtók rázáratnak, s neki nem

marad más hátra, mint ide jönni közünkbe, s velünk mulatni. Nem gyönyörű-e ez?

— Megvallom — szólék rosszkedvűen — én az egészben csak brutális erőszakot látok.

— Ön mindig túlságos — viszonzá Lafard, jókedvűen nevetve, — mindig telve regényes érzeményekkel; de képzelje csak ez asszony haragját, a dühöt, melylyel valamennyinket fogadni, a szégyent, melylyel magát házi köntösében e fényes társaságban látni fogja. Oh én alig várhatom e pillanatot. De ott jő a herczeg, — szóla egyszerre a főajtóra tekintve, s azzal az agg bohócz magamra hagyott.

Én rosszkedvűen, minő nagyobb társaságokban mindig lenni szoktam, járék fel s alá. Az egyik teremben már tánczhoz fogtak, s Betty egy ismeretlen ifjú karjain fel s alá lejtve, s a ráfordított szemüvegekben s egyes szavakban, melyekben szépsége dicsérteték, élvezé egész dicsőségét; a másikban Lafard idősebb kedvese, azon egész dámai méltósággal s kellemmel, melyet mint színésznő egykor az ambigu comique-ban tanult, theát osztogata; a többiekben férfiak játszóasztalok körül vagy beszélgetve mulattak; az egész egyéb vigalmakhoz vala hasonló, melyeket a nagy világban naponkint látunk, talán valamivel több örömmel, valamivel kevesebb tettetéssel s rosszabb formákkal; egyébiránt unalmas, mint minden egyéb társaság.

Nem ismerek szomorúabban ostobábbat, mint századunk társasági örömeit. Ha a hajdani görög hazájának derült ege alatt az olympi játékoknál, midőn a babérért küzködő ifjakat nézé, kiket a játék hősöknek készíte; midőn hallá költőinek halhatatlan dalait s körültekintve látá nemzetét, mely e helyen összegyülekezett, — s magát akkor megelégedve érzé: nincs mit csodálnunk; — ha az otthonos hollandi kis termében kevés barát-

jait összegyűjtve, dohányfellegek közt meleg tűzhelyének s a kevés, de hív barátoknak, kikkel multjáról szólhat, örül: az is természetes; — de vajon, ha szűk termeinket látod, s bennök az izzadó csoportot, a komoly képeket, melyekkel a tánczolók bizonyos lépésekben fel s alá tipiskélnek, a szűntelen hajlongást s kényszerített nyájasságot, az ízetlen beszélgetéseket semmi fölött, csak hogy épen el ne aludjunk, egy szóval ez egész rendbeszedett bohóczságot, e systematizált unalmat, melyből társas vigalmaink állanak: vajon ha senki nem mondaná, eszedbe jutna-e, hogy kiket látsz, mulatnak? Oh azon társaságnak elvénültnek, érzéketlennek kell lenni, mely ily örömökkel megelégszik!

Talán egy óra telt el, midőn Lafard, új herczegi barátjával, kivel épen a szobán átjött, megismerkedtetett. Kis, vaskos öreg vala ez, méltóság nélkül; egy azon mindennapos képek közűl, melyeknek szemeik, csak látni, nem ismerni teremtve, legfölebb akkor mondanak ki valamit, ha álmosak; melyeknek piros duzzadó arczai csak jó étvágyra intenek, s vastag ajkaikon legfölebb azon új gondolat hangzik, hogy ma szép időnk van; egyike azoknak, kik soha ostobaságot nem mondanak, mert soha szó nem hangzik szájokból, melyet magok gondoltak ki; kik mindenkivel egyenlőn nyájasak, mert senki sincs, kit szeretni vagy gyűlölni tudnának; kik őrizve parókájok s lelkök nyomorúltsága által, sem testben, sem lélekben látszólag el nem vénülnek, s mert helyet töltenek, a nélkül, hogy valakinek — legalább engedelemkérés nélkül — lábára hágnának, termeinkben szívesen láttatnak. A társaság felsőbb köreiben száz ily embert láthatsz, s miután velök egy pár szót szóltál, joggal régi ismerősöknek mondhatod.

— De most — szóla a herczeg rövid beszélgetés után, jerünk Heloisámhoz; jobb ismerőseink már, mint látom,

ott az ajtó előtt összegyűltek, jőjjön a gróf. Soha ily tréfát nem láttak, — folytatá az ajtó felé haladva velünk — ez az asszony oly büszke, oly parancsoló mindenben, nem is tudom, mit fog tenni mérgében. De annyival jobb, engem ez mulattat.

— De talán mégis — szólék közbe, bensőmben sértve e durva kiméletlenség által, — kedvesének talán vannak okai?

— Mit bánom én! — viszonzá ő rám meresztve szürke szemét — én fizetem, s engem ez mulattat; — s azzal kivevé kulcsát, s az ajtó megnyilt. Nem akarék az elsők közűl lenni, kik a szobába tolongtak, de mikor végre beléptem, s a nevető csoportot látám, s a herczeget, ki örömsugárzó arczokkal egyiktől a másikhoz futott, s kérdé: nem jó tréfa-e ez? s a szoba közepében egy asztalhoz támaszkodva a halvány asszonyt, ki majd remegő ajkakkal kérdé, mit jelent ez? majd bámulva körültekintett; az asszonyt, ki egy pillanatig közgunynak tárgya, most haragban lobogó arczokkal, megvető tekintetet vetve maga körűl, a gyalázatos örömzajt elnémítá, oh akkor egy véghetlen, soha nem gyanított fájdalom tölté keblemet — — — ez asszony Julia vala. — S bár szívem kétségbeesve ellenmondott a gondolatnak, hogy őt valaha így találhatom; bár hosszú fájdalmak ez egykor imádott vonásokat, melyeket öt év óta nem láttam, megváltoztaták: a sötét szemeknek tekintete, szavának hangja, maga szívem, mely csak Julia előtt doboghatott így, nem hagyának kételkedni. — Megsemmisítve valék.

A herczeg, ki Juliától nem azon méltóságot várá, melylyel a megbántást fogadá, s szenvedélyes haragra s talán szitkokra készült, csak e komoly hallgatásra nem: most, mint egy hibán ért oskolagyermek, megzavarva mentegetni kezdé magát. Mondá, hogy az

egészben rossz szándék nem vala, hogy elzárkozását csak asszonyi szeszélynek tartotta, mely miatt barátjait a legszebb asszony látásától megfosztania nem lehetett, hogy jól fogja mulatni magát; — de bármi nyájasak s rimánkodók valának szavai, Julia képe nem változott; míg végre egy megvető tekintetet vetve a vénre s kik körülötte álltak, kéré, ne szóljon többet. — Herczeg uram — tevé hozzá, — ez alávalóság. Tudja, mily feltétel alatt jövék Párisba. Ön megszegte s én szabad vagyok. Ne féljen, hogy ma örömét el fogom rontani, újjal mutathat, kinek tetszik; holnap örökre megválunk; — s ezzel a tánczterem felé indult, hova a jelenlévők nagy része követé.

Megvallom — szóla a herczeg Wernerhez, kivel a szobában maradt, nem is figyelve rám, ki elmerülve fájdalmas gondolatimba az ablakhoz támaszkodtam, — ha tudtam volna, hogy ez asszony így fogja venni ártatlan tréfámat, nem teszem.

— S ön hisz e tettetésnek? — viszonzá Werner nyugodtan. — Az ég adja, hogy soha nagyobb bajba ne keveredjék; ha jól fizeti kedvesét, ne féljen, meg fogja tartani; ha nem, elhagyta volna ezen eset nélkül is. A megbántások drágák, de kinek pénze van, megszerezheti e költségen örömeiket is magának; alig van dolog a világon, mely kisebb vagy nagyobb pénzbeli büntetésnél többe kerülne. — S ezzel elmenének ők is.

Magam maradtam.

Ki képzelheti a bánatot, mely lelkemet e pillanatokban eltölté? Julia szobájában valék. Évek után ismét ott, hová szívem annyiszor vágyódott; a helyen, melyen ő élt, melyet lábai tapodtak, melynek legkisebb holmija jelenlétére intett, s most — előttem íróasztala állt, rajt atyjának képe, derült méltósággal, mosolygó arczokkal, mint azt annyiszor látám, mellette egy kis tőr, melyet

Juliának évek előtt ajándékoztam, s ő! — ő fizetett ágyasa egy alávalónak, ki őt nevetve pellengérre teszi, s az ősz apának képe nyugodtan tovább mosolyg, s tőröm csillogó tisztaságban fekszik előttem, mint évek előtt. Oh hideg, életnélküli szerek, melyek között múlt napjaink folytak, mi szomorú, kétségbeejtő tanúságot tesztek ellenünk! Ha évek lefolyta után a szem véletlenül reátok akad, az emlék, melyet egykor szerelem ada, derült színekben áll előttünk, mint azt boldogabb pillanatokban először láttuk; s a ház, melyben szerencsés napokat tölténk, úgy áll, mint mikor lábunk küszöbén utolszor átment, s minden megmaradt, minden bútor régi helyén, minden szín egykori szépségében, csak mi magunk nem; oh mik vagyunk mi emberek, hogy csak mi változunk e világon! Örök szépségben önti le tiszta egéről a nap meleg sugárait ősz fürteink fölibe; virágozva illatozik a tavasz éltünk véghatárai körűl, s a mormogó patak s a pacsirta örömteli éneke egy hangon szól, bármennyiszer hallottuk zenéjét; maga a mű, melyet mi alkotánk, megmarad: csak mi, — mi nem! Mint a selyembogár, mely font, repült s elveszett, úgy változunk, úgy tűnünk el, miután mi is belészőttük vékony, észrevehetlen fonatunkat az emberiség nagy köntösébe. S mi életünk hosszú sülyedésnél egyéb? Az ifjú mosolyogva néz a gyermek magas álmira, a férfi nem érti többé ifjú korának tiszta lelkesülését, az agg elijed a férfi büszke feltételei előtt; s így sülyedünk a sírba, miután lelkünk elébb porba görnyedett, — miután elébb részenkint mindent elveszíténk, miért élni érdemes vala. Oh Julia, hát te is . . . Te, kit oly magasnak, oly fenségesnek véltelek; te, kinek képe annyi kínos tapasztalások után még tisztán állt, kiben e szív még el nem veszté bizalmát, kihez lelkem vágyódva feltekintett, mint útas a

távol csillagra függeszti szemét, mely más sphaerákban forog, más földre önti sugárait, de neki legalább ragyog, s most — —. Ki ismeri a bánatot, ha az utolsó is, kit becsülénk, lealjasodva áll előttünk!

A tánczteremben menék; minden vigadott, a zene örömhangjainál mosolygó arczokkal lejtének fel s alá a tánczolók, körülöttök a nézők tolongó sokasága, víg beszélgetés, kaczagás, tréfa; búsan csak az egy szenvedő, annyi gondatlan, annyi vigadó között, elkülönözve az egész világtól, iszonyúan önálló bánatában, nem zavarva annyi öröm által, mely lejtve s keringve tolonga körülötte. Bús vala e látmány, szomorú, mert az életet képezé, hol a mozgó sokaság között titkolva jár körül a fájdalom, s nem sejdíti senki, e mosolygó arczok alatt hány orvosolhatlan seb rejlik, mennyi nehéz fohászokat takar e víg kaczagás lármás hangjaival; s hogy az egész többnyire csak olyanokból áll, kik örömeiket már elveszték, vagy kétségbeesve csak még keresik. — Ah de miként írjam le az érzeményeket, melyekkel Juliám látása szívemet e pillanatokban eltölté. A virágzó életteli hölgy most mint azon márványszobrok egyike, melyeket sírokon látunk, állt előttem; halvány arczain az egy változhatatlan fájdalom, melyet a sors — a nagy művész — beléje vésett; oh de a vonások, melyeknek látásán szívem egykor feldobogott, nem veszték szépségöket, a halvány bánat csak fenségesbeknek mutatá bájait, mint az Alpok vidékei nagyszerűebbeknek látszanak, ha rájok a tél borítja hótakaróját.

Minden lélekben vele teremtve egy érzemény él, mely szép s jóhoz vezérli; gyermekségünk első éveitől, hol a madárka színes szárnyainak vagy rózsáink virágozásának örülünk, a vég gyönyörérzetig, melylyel az agg utolsó napja alkonyát követi; azon szelid örömtől,

melylyel a kisded anyja nyájas gondoskodását észreveszi, azon lelkesedésig, melylyel nagy tettek a férfi szívét eltöltik: életünk egy hosszú vágy, egy nagy végnélküli küzködés e kettő után; csak a mennyiben elértük, a mennyiben a szép, melyről álmodánk, a jó s nemes, melynek eszméjét lelkünkben viseltük, valósult vagy nem, — valánk boldogok vagy nyomorultak. De vannak pillanatok, melyekben minden, mit kerestünk, egyszerre előttünk áll, melyekben, mit éltünkben valaha szépségről álmodánk, mit lelkünk valaha jónak s nemesnek képzelt, egy lényben testesülve, bájló valóságban mosolyg elénkbe, melyekben minden kivánat egy nagy véghetetlen boldogsággá egyesül keblünkben: s ez a szerelem. Szívemben csak egy lény ébreszté ez érzeményt, s az Julia vala. Mert mi volt Betty nékem? Most Julia mellett látám, a táncz között szemei rajtam függtek, derült arczain az öröm el nem takarhatá azon meleg szeretetet, melylyel hozzám ragaszkodott, s mégis nem nézék-e hideg közönyösséggel minden bájaira, míg Julia komoly szépsége előtt keblem remegve feszült? Mi a kisded harmatcsepp, melynek csillogásán szemünk egy perczig örült, a csillaghoz mérve, melynek ragyogó fénye végzetünket vezérli?

— Nem ismeri ön az idegen szépséget? — suttoga valaki mögöttem, kiben visszafordulva Lafardra ismerék; — alig hihetek szemeimnek, de ez azon grófné, kivel ön valaha viszonyban állt, s ki Dufeyvel megszökött.

— Ön megbolondúlt — szólék boszúsan, — s jól fogja tenni, ha ilyen ízetlen tréfákkal felhágy; — s ezzel elhagyám a termet. Keblemben száz ellenkező érzemény küzködött, szerelem, bosszú, szégyen, hogy azt, kit most így találtam, valaha szerethetém, s mégis egy ellenállhatatlan vágy, mely hozzá visszavezetett; soha többet nem szenvedtem.

Így bolygék körűl szobából szobába. Az egyikben egy asztalnál Arthur Wernerrel koczkázott, a nézők közé álltam, kik játékukat a legnagyobb figyelemmel kisérték. Arthur halvány arczain kétségbeesés ült, kezei remegtek, míg Werner hideg nyugalommal veté koczkáit s nyert szünetlenül. Én szinte irigylém Arthur sorsát, kit aljas szenvedélye legalább azon kínoktól megőrze, melyeket én tűrtem. S így értem egy kis szobába végre, hová a közzaj alig hatott. A nyitott termeknek végsője vala ez, s csak egyes hangtöredékek, melyek néha a tánczteremből áthangozának, s a felgyújtott gyertyák intének a vigalomra, mely kinn zajgott. Szívem magány után vágyódott: itt akartam maradni. Szabadon átengedve lelkemet szomorú gondolatjainak, indulék a kandalló felé, hogy leüljek, midőn egyszerre mély sóhajt hallék. Visszafordultam. Az ablak mellett egy asszony állt. Julia vala.

Ne kérdezd, mit érezék e pillanatokban. Mint a sötét felleg, melynek szélét a nap ragyogó sugára aranynyal hímezi, míg belsejét villám hasítja szét: így vegyült öröm s fájdalom e kebelben, s a szív, mint ellenkező szelektől megragadva a sajka, remegett hatalmas küzködésében. Ő nem vőn észre; az ablakhoz fordulva, mozdulatlanúl álla ott, s csak a nehéz sóhaj, mely néha keblének mélyéből felhangozék, inte, hogy még él.

Remegve közelíték. — Julia, — szóltam, erőt véve magamon, — ön szenved.

Felijedve megfordult, s rám meresztve könyteli szemeit, egy pillanatig hallgatott. — Gusztáv! — kiáltá végre, s kezével eltakarva képét, a pamlagra veté magát. Hallgatánk; csak az ablak zörgése, melyre az őszi szél esőt csapdosa, s Julia zokogása szakíták félbe a csendet; szemeim könyekbe lábadtak.

— Oh Gusztáv — szóla végre hosszú hallgatás után,

rám meresztve nagy szemeit — hogy így kell találkoznunk ismét. Itt és így; — azon végső szegény vigasztalása nem maradhat éltemnek, hogy képem legalább ön emlékei között álland tisztán; hogy legalább egy nemes lény fog megvetés nélkül gondolni rám! Ám legyen — tevé egy sóhajjal hozzá, — ez egy keserű csepp maradt kelyhemben, most bátran nézek a jövő elébe.

Mélyen meg valék hatva; annyi emlék, mely Julia ismert szavánál lelkemen átvonult, e váratlan helyzet, melyben őt látám, a lángoló szerelem, mely lelkemet eltölté, s egy benső, le nem írható szégyen, hogy őt így találom, elnémítának. Julia észrevevé zavarodásomat. — Ön bámul — szóla végre rövid hallgatás után, — Julia, kit annyira szeretett, kinek képe oly fenségesen állt emlékei közt, hogy sülyedhetett ennyire, s nem talál szavakat érzeményeinek kimondására, nemde? Oh barátom, e világon minden lehetséges, minden valószinű, csak boldogság nem. Mi bájló ez élet, midőn küszöbén először átlépünk, az ösvény mi könnyű, mi egyenes, a merre csak fordulunk, egy nagy virágozás, s öröm s meleg napsugárok mindenfelől; de vajon tudjuk-e, hová visznek útjaink? mondhatjuk-e, mily vég vár reánk e szép kezdet után? Haladj a mindennapiság járt útjain — így int a tapasztalás, — poros és örömtelen, de biztos. Sorsodban tőled csak egy függ, az, hogy a helyet, melyre a végzet által állíttatál, jól töltsed be; ha mást akarsz, veszned kell; azon erő, mely természetes helyzetedet kellemetessé vagy legalább tűrhetővé tehetné, a sors ellen küzködve elvész. Tégy mint mi; menj a tömeggel, kövesd a sokaságot irányában, csak így maradhatsz bántatlanúl. — De nem mond-e szívünk ellent e hideg tanácsnak, nem hangozik-e száz titkos sejdítés kebleinkben, mely más ösvényre csábít?

S így lebegünk örök bizonytalanságban, majd a világ tanácsát követve, majd önszívünk hatalmas kivánatait, míg sajkánk, két czél között nem tudva választani, minden útat tévesztve elveszett.

— Oh Julia — szólék visszaemlékezve önmúltamra — mi igaza van.

— Elveszett! — ismétlé, szomorú tekintet vetve rám. — Oh Gusztáv, én ismerem sorsomat. Vagy nem néz-e megvetéssel ön az örömleányra, ki festett arczaival útját állja, s megvetéssel mindazon szerencsétlenekre, kik felejtve, vagy legalább rejtve gyalázatukat, ott kinn tánczolnak? S mi vagyok én egyéb mint ők? s nem voltak-e ők is egykor tiszták, mint én? Mint a falevél nem válhatik meg az ágtól, melyen fejlődött, a nélkül, hogy földre sülyedve lábbal tapodtatnék: úgy az asszonynak sülyedni kell, mihelyt természetes helyzetéből kilépve, nemének közönséges körén túl akar emelkedni. De vajon jut-e ez valakinek eszébe? vagy gondol-e valaki arra, hogy a csepp, mely sárrá vált, egykor fenn az égen lebegve, talán mint felleg a nap sugáraiban ragyogott, vagy ha virágra esik, gyémántként tisztán tündökölhetett volna? — az átmenő mégis kerüli érintését; ki akarná magát bemocskolni? De, — tevé hozzá rövid hallgatás után, — tetteinknek egyetlen mentsége többnyire életünk történetében fekszik; hallja az enyimet s itéljen.

Egy ideig hallgatott, a kandalló lobogó lángjaira függesztve tekintetét, ült ott, csak a távol zene, s az égő kanócz pattogása szakítá félbe a csendet. Szivemet le nem írható bánat feszíté. Végre felemelve fejét, így szólott:

— Kevés férfi van, ki egy asszonyi életet érthetne; egy remény, mely csalt vagy teljesült, egy lény, mely hív vagy alávaló vala, egy érzemény, mely viszonoztatott,

vagy nem: ez minden. Ha külső körülményeit tekinti, nem változott semmi körülötte; ő gazdag, szép irígylett lehet, minden régi helyén áll, minden egyformán mosolyg, s ő azalatt boldogból szerencsétlenné vált, ő a körben, melyet egykor mennyországnak vélt, pokolban érezheti magát, s miért? — talán maga sem mondhatná. Egy szó kedves ajkaktól mondva, egy tekintet, egy kétely, mely örömeit elkeseríti, a világot új színben állitják elébe. Sorsa szívétől függ egészen, s mi volna oly kicsiny, mi, ha ezt találta, halálos sebet nem ejthetne? Ön tudja, miként szerettem, tudja, mi vala díja szerelmemnek, s nem szükség mondanom, mit szenvedék, midőn egyszerre, mintegy álomból ébredve, Dufey egész alávalóságát látám. Ha visszagondolok e napokra, alig érthetem, miként tűrém éltemet. Atyám átka, szívemnek szemrehányásai, ha önre gondolék, a gyalázat, mely nevemet érte: a hová csak tekinték s fordultam, szégyen s átok mindenfelől. De a tompa fájdalom, mely keblemet tölté, lesújtá végerejét, s nem maradt annyi akarat bennem, hogy tőrt márthattam volna szívembe.

Érzéketlenül minden iránt, mi körülöttem történt, mintegy nehéz álomba merülve jártam körül; szerencsétlenségem oly szörnyű vala, hogy fel sem foghatám egész nagyságában, s néha kételkedve önemlékeimen, az egészet csak iszonyú képzeletnek gondolám. Önnek betegsége — melyről nem emlékezem, ki által tudósittattam — felráza tompa kínjaimból. Oh barátom! bármik legyenek vétkeim ön iránt, e napokban, melyeket ágyánál tölték, megbűnhödtem értök. Ha éjjel ágyánál magam maradtam s egyszerre nevemet hallám, melyet álmában kimonda, nevemet fájdalmasan sóhajtva, mintha segítségre hína, s ha ágyához siettem, ajkai elnémultak ismét, s csak nehéz fohászok tölték el a borzasztó

hallgatást; vagy ha néha rám mereszté lázban lángoló szemét, s ajkai érthetetlen szavakat rebegtek, keze felém nyúlt: oh, ki írhatná le az érzeményeket, melyek szívemet e pillanatokban eltölték.

Napok múltak így, kínos bizonytalanságban, orvosai kegyetlen közönyösséggel szóltak állapotjáról, s én hallám beszélgetéseiket, pillanatokra eltelve reményekkel s ismét lesújtva szavaiktól, kémlelve halvány arczainak minden mozdulását, számolva szíve dobbanásait, remegve minden sohajtásnál. Végre az ég megkönyörült rajtam, ön mentve vala. Barátja, az egyetlen, ki az orvosok között könyörületességgel tekinte rám, becsületére mondá, hogy veszélyen kívül van, s én nyugodtabb valék. Legalább ez egy vétektől az ég megőrzé lelkemet, gondolám magamban; Gusztáv élni fog, én nem vagyok gyilkosa.

Míg önt veszélyben látám, remény s félelem között szívem mindenről megfeledkezett; csak miután mentve vala, gondolék ismét helyzetemre. — Párisban nem maradhattam többé, s összeszedve kevés holmimat, délnek vevém útamat, hol nénémnél Avignonban egy időre menedéket akarék keresni. A városba értem, éjszaka bementem néném házáig, felnéztem a kivilágított ablakokra, melyek mögött a jámbor asszony dolgozott vagy talán imádkozott, már a kapu kilincsét ragadta meg kezem, — s nem mertem átlépni küszöbén. Nem fog-e hideg megvetéssel fogadni? — gondolám magamban; nem fog-e elűzni házától, hol jelenlétem csak botránkozást okozna ismerőseinek? s mindazon szemtelen szánakozás, melylyel mindenki e körben rám nézne, a megvető tekintetek, a suttogás körülöttem, — vajon tűrhetném-e ezt? — Oh el, messze innen! oda, hol senki nem ismer, hol e szív magányosan sülyedhet el terhe alatt! S elmenék czél nélkül, majd egy,

majd más faluban vagy kisebb városban töltve egy pár napot, s ismét tovább zarándokolva, mihelyt észrevevém, hogy jelenlétem valakinek figyelmét magára vonná.

A nem szokott életmód, s még inkább a nehéz bánat elrontá egészségemet. S midőn egy nap fáradtan egy kunyhóba betértem, hogy megpihenjek, érzém, hogy nem mehetek tovább. Nehéz betegségbe estem. De csak boldogok halnak meg e világon, s a szerető gond, melylyel a szegény asszony, ki két gyermekével a kunyhót lakta, bajomban ápola, megtartá éltemet. Már pályám végén gondolám magamat, s szívem nyugodt örömmel nézett a pillanat elébe, mely ennyi szenvedésnek véget vet. Az ég máskép határozá, s én panasz nélkül alávetém magamat rendelésének, mely, ha nem vevé is még le terhemet, legalább azon édes vigasztalást nyújtá bánatomnak, melylyel egy valóban jó ember látása szívünket mindig eltölti. Ki inséget nem tapasztalt, az nem ösmeri az embert egész fenségében; mindazon nagy nevek, melyek történetkönyveinkben állnak, óriási hiúságszülte nagy tetteikkel, mindazon szép szavak, melyeket fensőbb köreinkben annyiszor hallunk, nem ébreszthetik az eszményt lelkeinkben. Minden, mit a sokaság bámul, a század magasztal, a jövő istenségkint imád: nyugodtan tekintve, mihelyt a nimbust elvevők, melylyel idegen képzelet körülkeríté, csekély- s törpévé válik; csak egy van, mi az embert valóban nagygyá teheti: jósága, s csak szenvedéseink között ismerkedünk meg e tulajdonával. Ha elhagyatva állottunk, remény nélkül, kitaszítva egy idegen világba, nem ismerve senkit, kinek nyomorúságunkat panaszolhatnók, kinek ápoló gondviselésére számolhatnánk, s ha egyszerre az idegen csoport közül egy ismeretlen emberarcz lépe elénkbe, nyájasan, mint Isten angyala, tudakolva bajun-

kat, bíztatva vigasztaló szavakkal, kenyerét megosztva, ha éhezénk, bánatunkat, ha részvét kell, velünk érezve, velünk ontva könyeket: oh akkor, csak akkor sejdítjük emberi hivatásunkat egész szépségében, s a legnagyobb keserv, melynek vigasztalást már nem is kerestünk, enyhűl a gondolatban, hogy valaki van, ki szívesen könnyítene terhünkön. — Nyugodtabb levék. E magányos lak, melynek csendjét csak a közel tenger zúgása szakítá félbe, e nyájas család, melynek szerény örömei mintegy bájkört vonának körülöttem, e szerető részvét, mely nem ismert keserveimet vigasztalni iparkodott, kibékítenék ismét a világgal, s legalább sírhaték. — Hónapok múltak így, s Mária naponkint több barátsággal, a gyermekek bizodalmasabb szeretettel ragaszkodtak hozzám, s el valék határozva, hogy itt maradok. A kevés pénz, melyet magammal hoztam, s kezem munkája, melyhez naponkint inkább szokni kezdék, elég vala élelmemre; s hol kereshettem volna ennyi részvétet s barátságot, mint itt? Hisz Mária is szerencsétlen vala. Megfosztva férjétől, ki évek előtt sajkájával halászni ment s nem tért vissza többé, keze munkájával tartva gyermekeit, ő is ösmere bánatot, s keservem itt legalább nem gátola senkit örömében. Ha napi munkánk után házunk elébe ültünk, s szemeim a tengeren függve könyekkel teltek, barátnémra nézék s cseppek csillogtak az ő szemeiben is; ha napközben hallgatva dolgozánk, s míg ujjaim a fonalt sodorták, keblem egyszerre fohásztól emelkedett, a sóhaj nem marada visszhang nélkül; mi értettük egymást. Egy esemény, mely egész életemnek új irányt adott, megváltoztatá határozatomat.

Julia elakadott, látszó zavarban hallgata egy pillanatig, végre erőt vett magán, s pirulva tovább szólt. — Anya valék. Anya! oh mily boldogság fekszik e

szóban. Mi az asszony gyermek nélkül? vagy több vagy kevesebb szeretetet bírva mindig, mint hogy boldog lehetne, keble majd üresnek érzi magát, majd szinte lesülyed az érzemény terhe alatt; gyengén s támasz nélkül, körülhányva ezer vésztől, nem állhatva ellent a világnak, s nem szíve hatalmas vágyainak, élte egy hosszú örömtelen küzködés; oh de adj gyermeket neki, s ő nem gyenge már, körülfogva gyermekét, nem ingadozik többé az élet vészeiben, egész léte ez egy véghetlen szerelmen alapszik, s erő nincs, mely őt megtántoríthatná. Ha szívét keserv tölti — nem mosolyg-e gyermeke boldogságot életébe? ha lelkét a múlt emlékei bántják, nem emelkedik-e a jövő bájlón képzete előtt, oly szép s örömteli, mint csak egy anya kivánatai képzelheték? ha hite elveszett, nem tanúl-e ismét imádkozni gyermekétől, s reményleni s szeretni? nem nyílik-e új élet napjainak? nem érezheti-e szükségesnek magát e világon, hol ápolása e nyájas gyermeket fel fogja nevelni? s gazdagnak, mert, e gyermek az övé, az övé kínjai s boldogsága, gondja s szeretete által; s ha majdan a gyermek felnőtt, s az lett, mit tőle anyja reménylett, nem fogja-e vele éldelni egész dicsőségét? — nem fogja-e mondhatni a világnak: kit ti szerettek, csodáltok, magasztaltok, az az én gyermekem, — én nem éltem hasztalan.

De vajon ez örömeket, a legnagyobbakat, melyeket Isten az asszonyi szívnek adott, én éldelhettem-e? — Név s birtok nélkül, megfosztva mindentől, mi által gyermekem jövőjét biztosíthatám, mi vára e szerencsétlenre? Nevelés nélkül nőjjön-e fel, hogy ha majdan férfivá lett, mint halászt, mint napszámost lássam, elátkozva örök rabság- s nyomorúságra? s ha majdan e magasabbra született kebel fájdalmas vágyakkal telik, ha az ész, melynek hivatása szebb vala, csak elégedet-

lenségében mutatja nemesebb bélyegét, fogom-e tűrhetni panaszait? vagy tűrhetni nyugalmát, ha fiamat aljasnak s megelégedve látom? S ha apjáról kérdez, fogok-e hazudhatni gyermekemnek? vagy megvallhatni szégyenemet, hogy átkát halljam s átkozzam önsorsomat? E gondolatok le nem írható kínokkal tölték lelkemét. Valahányszor gyermekem mosolygva felém nyújtá kis karjait, valahányszor kék szeme rám tekintett, minden könyében, minden mozdulatában egy szemrehányást láték; nem tűrhetém tovább.

Hát ha Dufeyhez mennék? gondolám egyszer magamban. Egész önérzetem ellentmondott e gondolatnak; vajon elfeledhetém-e azt, mit Dufey rajtam elkövetett? a hosszú színlelést, melylyel szerelmemet megnyerte, az alávalóságot, melylyel elhagyott, mihelyt személyemnél mást nem remélhetett? vajon nem ő vala-e oka minden szenvedéseimnek, vétkemnek, gyalázatomnak; oka haldokló atyám átkának, mely, ah! oly hamar teljesült! S most menjek hozzá kegyelmet koldulva, hogy ismét elűzzön magától, hogy lábbal tapodjon? nem, inkább meghalok! — S gyermeked? így hangozék egy belső szó lelkemben, mi lesz gyermekedből? Van-e jogod büszkének lenned, hol gyermeked jövője forog kérdésben, van-e jogod az ártatlant, kinek vétked adá létét, bántalmaidnak feláldozni?

Mennyivel inkább meggondolám helyzetemet, mennyivel több anyai büszkeséggel tekinték gyermekemre, annyival erősebb lőn e gondolat bennem. E kunyhó, melyben elébb oly megelégedve érezém magamat, szegénységem, melyre elébb közönyösen tekinték, most, midőn bennök gyermekem jövőjét látám, szörnyűknek látszottak; nem tűrhetém ez állapotot tovább. Történjék, minek történni kell, így gondolkoztam magamban, tűrje szívem a végső legnagyobb kínt, álljak megalázva az

előtt, kit leginkább megvetek: legalább gyermekem boldog lesz. — Dufey gyalázatosan bánt velem, de mit bánom én; e gyermek az ő gyermeke, ezt ő nem fogja eltaszítani magától; hisz ő is ember, keblében is szív dobog, s ki ne szeretné gyermekét? Nem volt-e apám hideg, szívtelen, s mégis nem fogadott-e el leányának, s nem engedé-e szegény anyámnak, hogy ápoljon? s miért nem tehetné ezt Dufey is? én nem vágyódom neve, birtoka, szeretete után, csak szolgának fogadjon házához, csak mint ápolóját hagyjon gyermekemnél, hogy láthassam, őrizhessem, hogy szelid arczai rám mosolyogjanak, hogy karjaim között nőjjön s fejlődjék, hogy szerethessem.

Elhatározám magamat. A legnagyobb áldozat vala ez, melyet teheték; földi kín nem volt, melyet nem viseltem volna inkább, mint hogy Dufeyhez folyamodjam, de gyermekem boldogsága kiváná, nem vala szabad választanom. Könyező szemekkel vevék búcsút Máriától, s karjaim közé szoritva fiamat, útnak indultam.

Nem fogom önt fárasztani szenvedéseim leirásával. Magánosan, csak alig bírva annyit, hogy legszükségesebb kiadásaimat fedezzem, nép között, melynek alig értém nyelvét, kín nem vala, melyet e hosszú vándorlásom alatt nem tűrtem. Majd gyalog, majd rossz szekeren, néha beteg gyermekemen aggódva, megfosztva minden kényelemtől, így értem *ba, hol Dufey mint követ lakott.

Oh de csak keserveim küszöbén valék még! Midőn magányomból elindultam, szándékom elhatározott vala; gyermekem jövője, melyet máskép nem biztosíthattam, minden kételyt kizárt; most, midőn hosszú vándorlásom czélján álltam, ismét habozni kezdék. Miként lépjek Dufey elébe? így gondolkoztam magamban, s miként fog ő fogadni? Azok után, mik történtek, ő és

én nem állhatunk egymás mellett, s vajon lesz-e erőm megválni gyermekemtől? A kisded oly bájlón mosolygott, kis keze oly nyájasan simítá arczomat s hogy' éljek, ha kedves szavát, melylyel nevemet dadogá, nem hallhatom többé? Szívemet véghetlen határozatlanság tölté. Így múlt egypár nap szüntelen küzdés közt. Tízszer írtam Dufeynek, tízszer mentem házához, s valahányszor levelemet át akarám adni, nem határozhatám el magamat. A szükség végre nem engede választást. A kevés pénz, melyet magammal hoztam, elfogyott, drágaságaim, melyeket mint emlékeket viselék, ha el akarhatám is adni, legfölebb még hetekre szerezhetének élelmet, nem lehete továbbra halasztani feltételem teljesítését. Remegő szívvel adám tehát által levelemet, melyben Dufeyt ittlétemről s lakásomról tudósítám, s visszatérve gyermekemhez, kínos nyugtalanságban várám feleletét.

Levelem nyugodt s egyszerű vala. Megirám helyzetemet, megirám, hogy megfosztva mindentől, nem növelhetvén fel gyermekét, kötelességemnek tartom e gondot reá bízni; hogy harag s keserűség nélkül jövök, s csak azon egyet kérem, hogy gyermekemtől ne válaszszon el. Megirám, hogy soha tőlem szemrehányást hallani nem fog, hogy soha czéljaiban gát nem leszek, legyen ő apja gyermekének, én megelégszem, ha mint szolgája szerethetem, s látom, hogy önmegtagadásom e kedves lényt boldogítá.

Soraimban nem volt egy keserű kifakadás, nem volt egy szó, mely őt megbánthatá; s habár Dufey lelkületét becsülnöm nem lehetett, meg valék győződve, hogy kérésemet nem fogja megtagadni, már csak gyermeke kedvéért sem. Oh mert ki tudná e kisdedet megnyugtatni, ha sír, elaltatni, ha éjszaka felébredt, kinek ajkaitól tanúlna jobban beszélni, kinek mosolyogna

oly édesdeden, mint nekem? — s Dufey nem ördög, így bíztattam magamat, hogy öngyermekét anyjától fosztaná meg.

Így múlt óra óra után, s így telt el a hosszú, véghetlen éj. Mindig nyugtalanabb levék; talán nem kapta levelemet? vagy elutazott? s már újat akarék írni, midőn másnap reggel egy idegen szobámba lépve, tőle egy levelet hozott. —

Julia ismét elakadott, én kínos figyelemmel várám története folytatását.

Vannak dolgok — szóla végre, ég felé emelve tekintetét — melyeket becsületes embernek tapasztalni kell, hogy eszével felfoghassa, tettek, melyek minden emberi számításon kívül állnak: s ilyen vala Dufey levele.

Én kész valék mindenre. Nem bámultam volna még azt sem, ha kérésemet megtagadva, gyermekemtől megfoszt; de azt, hogy ezen gyermeket elfogadni nem fogja, hogy még annyi szíve sincs, hogy gyermekét csak egyszer látni akarná: ez túl álla képzelő tehetségemen. Remegve olvasám végig e sorokat. Írta, hogy véghetlenűl szánja helyzetemet, de hogy jelen körülményei között, melyekről titoknoka, kit hozzám küldött, bővebben tudósítni fog, gyermekemet semmi esetre magáénak nem fogadhatja. Jobban ismer, mint hogy e gyermeket ne hinné magáénak, s azért minden esetre kötelességének fogja tartani, hogy jövőjéről gondoskodjék. Most — pénz szűkiben levén — csak öt ezer francot küldhet, de ha később módjában lesz, mindig örömmel fog segítségemre lenni, azon egy feltétel alatt, hogy e várost azonnal elhagyjam, s mindig csak titoknokához intézzem leveleimet. Megsemmisítve valék. Végső egyetlen reménye vala éltemnek, hogy legalább gyermekemet láthatom boldognak; most eltűnt ez is; mi marad számomra a világon?

A titoknok azalatt nyugodt egykedvűséggel asztalomon aranyokat olvasott. E látvány felébreszte tompa fájdalmamból.

— Mit akar ön e pénzzel? — kérdém haragtól elfojtott hangon.

— Mit? — kérdezé rám meresztve kis szürke szemeit — úgy tartom, ezt önnek nálamnál jobban kell tudnia. Ha nem kérte volna, hihetőkép a gróf nem erőszakolná elfogadására.

Valami oly sértő vala ez ember hangjában, mi egész belsőmet felrázá; de nyugalomra kényszerítém magamat s kérém, hogy vigye vissza pénzét.

— Visszavinni e pénzt? — szóla összecsapva kezét — öt ezer francot! Hallott-e ilyet a világ, még az sem elég?

— Vigye vissza, — szóltam még egyszer s a harag könyekkel tölté szemeimet, — és mondja grófjának, hogy megvetem.

— Megveti? — viszonzá haragosan — megveti, s miért? mert hallatlan nagylelkűséggel ily tetemes summát küld; mert, mit talán senki nem tenne, ezentúl is gondoskodni akar sorsáról? Megvallom, sokat tapasztaltam a világon, de ezt nem képzelhetém lehetségesnek. Ha nem ismerném grófomat, s nem tudnám, hogy kedvetlenűl venné, ha e pénzt visszahozom, ön megérdemlené, hogy tegyem; de ő valóban nemes ember, s ön minden háladatlansága mellett könyörületességet érdemel; de máskor szóljon tisztelettel jótevőjéről.

Nem szóltam, de a fájdalom, mely keblemet feszíté, oly szörnyű vala, hogy még e szívtelen ember is észrevevé megindulásomat, s módja szerint talán szánakozással néze rám.

— Ne taszítsa el magától szerencséjét, — szóla végre oly nyájas hangon, mint tőle csak kitelhetett, — fogadja el e nagylelkű adományt, köszönje meg illendően s

bízza a többit ő nagyságának kegyességére, ez a legjobb, a mit tehet. Mert vajon mi más kinézése lehet a világon? Ön a gróf kedvese volt, s ez természetes és százszor történik. Önnek gyermeke van, kinek atyja ön állítása szerint ő méltósága, s ez ismét természetes; de ha a gróf ezen kételkedik, mint nekem is titkon mondá — s a gyermeket elismerni nem akarná: mi módokkal bír állítása bebizonyítására? S ha csakugyan ügyét törvényes úton akarná keresni, mit nyerhetne pénznél egyebet, pénznél, melyet a gróf most önkényt ajánl, csakhogy hihetőkép a biró sokkal kisebb sommát fog ítélni.

Sírtam. — A titoknok egy ideig hallgatott, végre kért, hogy írjam nyugtámat. Dolgaim vannak — szóla türelmetlenül — s mennem kell. Hogy önnek panasza nincsen a gróf iránt, azt, ha igazságos, önmaga is meg fogja vallani; bárkinek elmondhatja esetét, s nem lesz senki, ki nem fogná mondani, hogy önnel nemeslelkűbben bánt, mint bárki más a világon. Ha ön mást várt, tulajdonítsa magának, hogy csalódott; azt csak nem kívánhatja senki, hogy ily úr minden kis hibáért házassággal lakoljon?

— Még egyszer kérem önt, — szólék kényszerített nyugalommal, — vegye pénzét s menjen. Dolgozhatom, koldulni fogok, talán éhen halni! de urától segedelmet elfogadni soha. Ezt mondja meg.

— Jól van — viszonzá ő nyugodtan, felszedve aranyait. — S most csak arra kérem, hogy a várost még ma elhagyja; még ma, — érti? A gróf e város legelső családjának leányával jegyben áll, s biztossága megkívánja, hogy ön, kinek szenvedélyességétől minden kitelhetik, mentűl előbb távozzék. Nem mintha ön a grófnak valamit árthatna, de mi nem szeretünk botrányokat.

— S ki kényszeríthet? — kérdezém haraggal.

— Ki? — viszonzá gúnyoló mosolylyal — az első rendőr, kedvesem; vagy azt hiszi, hogy ily rendes városban ily személyek, mint ön, engedelem nélkül sokáig tartózkodhatnak? vagy hogy a gróf tűrni fogja, hogy jó neve, becsülete ön által veszélyeztessék? Délutánig tehát ön elmegy. Magam ide jövök, s megnézem, teljesítette e kérésünket. Ha nem, ne vegye rossz néven, ha szigorúbb módokhoz nyúlunk. — S ezzel a szörnyeteg gúnyolva jó útat kivána s elment.

Sokat szenvedtem életemben, s e szív megszokva a bánatot, nyugodtan nézett a jövő elébe, melytől semmi jót, de legalább rosszat sem várhata már: de e pillanat készületlenül talált. — Istenem, így szólék éghez emelve szemeimet, hát nincsenek villámaid, hogy lesújtva egedből a kínzóra vagy az áldozatra, büntess vagy könyörülj, ennyi szenvedések után! Mit tegyek? én, az idegen, a szegény, a megvetett, egy földönfutó, kóborló, kiről alávalóság nincs, melyet feltenni szabad nem volna; én a koldus, kit a jól rendezett társaság nem tűr, kit keresztyén országokban a közvélemény elűz, hogy máshová vigye nyomorúságát, más határokon veszszen inségében, s ő, a hatalmas, a tisztelt, a magasztalt nagy úr! — kihez folyamodjam nyomorúságomban? kinél keressek menedéket üldözései ellen? Ha történetemet elmondom, nem fog-e bódultnak, vagy alávaló hazugnak gondolni mindenki? — vagy ha hinne is szavamnak, legfölebb vállatvonítva mondani, hogy nem segíthet? hisz szegény vagyok, név s hatalom nélkül; védelmemből nem várhat senki dicsőséget, köszönetem nem igér hasznot senkinek; miért védelmezne valaki engemet?

De hát ha hozzá mennék, — gondoltam végre magamban — hogy szemközt állva az alávalóval, legalább egy perczig gyönyörködjem zavarodásán, hogy elébe

lépve e bánatban elhalványult arczokkal, legalább egy perczig lássa, mit tett, hogy szívem átkát mondjam ki reája, hogy elmondjam egész gyűlölésemet, az egész undorodást, melylyel emléke lelkemet eltölti, s ő pirulva, porba alázva álljon előttem?! — De vajon tehetem-e ezt? nem nagy úr-e ő? vajon a portás kapuja előtt, s az inasok előszobáiban nem fognak-e nevetve elűzni, ha jövök? Ő méltósága még alszik, vagy barátjaival mulat, vagy regényeket olvas, ki merné felzavarni csendjéből? fojtsd el önkebledbe a boszút, szegény, halj meg magányban, panaszaid, haldokló szivednek végfohászai nem fogják háborgatni üldöződet fenséges nyugalmában; ő visszavonulva rejtekébe, megőrizve mindentől, mi alávaló lelkiismeretét felébreszthetné, nem látja szenvedéseidet, s megszakadó szívednek még azon egy vigasztalása sem marad, hogy vele legalább egy perczig éreztetéd alávalóságát.

El kelle mennem; Dufey érdeke távozásomat kiváná, s nem lehete ellentállnom, — Hisz ő nem tűrheti, hogy jó híre, hogy becsülete általam veszélybe jőjjön; mit nem tesz ily úr becsületeért? Ha az asszonyt, ki néki életét áldozta fel, a rendőrség által elhajtja, ha gyermeke a lelenczeknél elvész, ki tudja ezt? ő csodált, ő becsületes, ő nagynevü marad azért; s ha néha eszébe jutna is, mit tett, a gondolat, hogy ezen áldozatok becsületének fenntartására szükségesek valának, megnyugtatja lelkiismeretét. El kelle mennem tüstént, haladék nélkül.

Karjaim közé vevém gyermekemet, s útnak indultam. Ah! jer velem ártatlan kisdedem — szólék elragadva fájdalmamtól, — álmodjál édesen e fájó kebel fölött, mosolyogj nyájasan szegény anyád felé, s tartsd fel gyenge karjaiddal, hogy le ne sülyedjen nehéz vándorlása között; s ha majdan te is megismered az életet s nehéz bajait, akkor bocsásd meg anyádnak, hogy szült. — Sirtam.

Mikor a város elébe értem, s fáradtan annyi izgalom után egy kőre leülék, mellettem víg lármával lovas sereg ságulda el. Felnéztem, s Dufey vala, ki mátkájával s a város divatos körével kilovagolt. Előttem két sétáló polgár néze a lovasok után. — Meg kell vallani, nincs szebb leány a városban, mint e kis grófné, — így szóla az egyik a lovasok után nézve. — Szerencsés is, — viszonzá a másik, ismét útnak indulva — hogy ily férjet kaphatott. Nincs szebb, eszesebb s nyájasb ember a városban, mint e franczia követ, s mi legtöbb, egészen a becsület embere. — Oh emberek itélete! — gondolám magamban, — mi vagy? — s tovább menék.

Helyzetem szörnyű vala. Nem bírva többet egy pár francnál, ha mindent utolsó gyűrűmig pénzzé változtatok is, alig vala annyim, hogy a legközelebbi nagyobb városba jöhessek, s mit tegyek azután? Ha munkát, melytől létem függött, nem találhatok, mi legyen gyermekemből? Már a tél közelgett, a hegyekről jéghidegen fújt a szél gyermekemre, s lábaim alatt fonnyadt levelek csörögtek. Oh a gazdag nem gyanítja az óriási szerencsétlenséget, mely évenkint egyszer a szegénynek életét veszélybe hozza. Megőrizve az idő kegyetlen érintéseitől, örvendve pattogó kandallójának s otthonossága kényelmeinek, melyeket soha inkább nem éldel, mint e fergetegek napjaiban, mi a tél neki? Oh de a szegény hová forduljon, ha maga az ég elvonta kegyelmét s hidegen boltozik fölötte? mit tegyen e véghetlen éjszakák alatt, hol meredt tagjait tűz nem melegíti, s álmatlan szemei előtt csak a szörnyű holnap áll, melynek insége alatt talán egy kedves szív megszakadand! Szivem borzadott e gondolatoknál, s eltelve szomorú előérzettel, léptem a városba, melyet útam céljának kitűztem vala.

Sejdítésim nem csaltanak. Kis lakást bérelék magam-

nak a város legtávolabb részében, s itt akarám tölteni a telet. Szegény s dísztelen vala hajlékom; kis, papirral félig beragasztott ablakok, melyek rossz rámáikban a legkisebb szellőnél csörgedeztek, kályha, egy romlott nyoszolya, s a füstös falon egy fakereszt, melyet e szobának előbbi lakója talán itt felejtett, vagy mely halála után ott maradott, ez vala minden dísze, minden kényelme lakomnak. De legalább hajlék vala, gyermekem nyugodtan aludott fenyűágyában, s én meg valék elégedve. Csak ezt tarthassam meg, gondolám, én nem kivánok egyebet, s így mentem ki munkát keresni.

Munkát! Oh Istenem, ha találhattam volna! mi vala oly nehéz vagy megvetett, mire kész nem valék? Mit nem tettem volna örömmel, csak gyermekemnek egy kevés fát, magamnak egy falat száraz kenyeret szerezhessek! — hasztalan! Házról házra ajánlám szolgálatomat; de nem vala, ki rajtam könyörülne. Az egyik mondá, hogy nincs szüksége rám, a másik, hogy gyengébb vagyok, mintsem hasznára lehetnék, a harmadik, egy tekintetet vetve ruháimra, melyek habár kopottak, mostani állásomhoz nem illének: hogy hihetőkép más életmódhoz szoktam, s ily személyt házához fogadni nem szokott; így tértem naponkint inkább kétségbeesve lakomba.

A tél azalatt megjött. Az utczát magas hó takarta, s gyermekem hidegtől reszketve simula keblemhez. A legszükségesebbre szorítám kiadásaimat, s mégis naponkint kevesebb maradott szegény kincsemből, melytől gyermekemnek eltartása függött. S ha végre ez is elfogy? lelkemben egy szörnyű gondolat ébrede. — Nem volna-e jobb egyszerre véget vetni e hosszú kínnak? én mindent elkövettem, hogy magamon segítsek, s mit tehetek én róla, hogy senki sem könyörült sorsomon? éhen halok, vagy tört mártok szívembe,

nem mindegy-e ez? ki mondhatná öngyilkolásnak tettemet? S gyermekem? oh mi lesz gyermekemből, ha én meghalok? így kiálték kétségbeesve; ki gondoskodnék az ártatlanról, kit még apja is elűzött? — A talált gyermekek közé fogják zárni fiamat, s ki bánja, ha a kisded, kinek név helyett szám adatott, inségben s elhagyottságban elvész, vagy eltörpülve felnő önátkára. E gondolat borzadással tölté lelkemet, keblemhez szorítám fiamat, s ismét kimenék munka után, s ismét visszatértem remény nélkül.

S így múlt nap nap után, nem marada semmi próbálatlan, könyező szemekkel rimánkodtam az emberek előtt, könytelt szemekkel térdeltem órákig feszületemnél: hasztalan, ég és föld elhagya nyomorúságomban.

Lakásom bérideje kitelt, ha ma nem fizethetek, gazdám elűz házából, s utolsó gyűrűm árával a vég reménysugár eltűnt. Halni kelle, el valék szánva.

Ágyamon ülve, gyermekem mellett néztem ki a borongó égre, s lelkemet a kétségbeesés nyugalma tölté el. Hisz végre a könyek is elapadnak, a fájdalom is eltompúl, s én többet szenvedtem, mint egy emberi szív eltűrhet. Gyermekem elgyengülve a hosszú éhség által, végre behunyta szemeit s hallgatott, míg én szívére téve kezemet, remegve kémlelém, él-e még? Minden hallgatott a szobában. Ekkor nyílt meg az ajtó, s egy vén asszony álla előttem.

Midőn munkát keresve a városban körüljártam, a véletlen egyszer e vénnek házába vezetett. Ő nyájasabban fogadott, mint mások, s lakásomról kérdezősködve, igéré, hogy jövőmről gondoskodni fog, csak gyalázatomat kiváná gondoskodása díjául, s én szégyenben lángoló arczokkal futottam el szemei elől. Most az agg ismét elémbe lépett, ördögi nyájassággal mosolygva felém, s vérem elfagyott hideg tekintete alatt.

Kérdezett, hogy' vagyok s miért nem vetek véget inségemnek? Mondá, hogy javamat kivánja, s balgatag vagyok, ha nem követem tanácsát. Én remegve hallgatám a gyalázatost, s habár máskor a gondolat maga, hogy valaki felőlem ily alávalóságot feltehet, haragra gyújtotta volna szívemet: most nyugodtan csak arra kérém, hagyjon halni békében, s legalább ne keserítse végpillanatimat.

Ekkor ébredett fel gyermekem. Felnyitá szemeit és sírni kezdett. Karjaim közé vevém s ringatám, de hasztalan: a gyermek tovább sírt, jajgatott, rágta kezét.

— E gyermek éhezik, — szóla az agg nyugodtan, — miért nem ad neki valamit?

— Oh Istenem — szólék elborzadva — nincs semmim!

— Úgy gyermeke meg fog halni, — viszonzá ő egykedvűen.

— S ön ezt ily nyugodtan mondhatja? — szólék elfojtott hangon. — Oh ha szív dobog keblében, ha valaha gyermeke volt, ha anyjára emlékezik, ki gyermeksége első éveit megőrzé, könyörüljön rajtam.

Ő hallgatott.

Térdre borúltam. — Az élő Istenre kérem, legyen irgalmas irántunk. Lám, ez ártatlan meghal, s ön megmentheti életét egy kis adománynyal. Fogadjon szolgálójának, bízza rám a legaljasabb munkákat, én híven, örömmel fogok teljesítni mindent, csak e gyermeket mentse meg, hisz én anyja vagyok, hogy' lássam éhen halni tulajdon gyermekemet?!

— S hát ki oka — szóla a vén szárazon — ha a gyermek meghal? én-e vagy önmaga, ki érte előitéleteit feláldozni nem akarja? fogadja el ajánlatomat, s fia mentve, jövője biztosítva van.

Kétségbeesve hallgaték. A semmirevaló asszony észrevevé habozásomat s tovább beszélt. Elmondá, hogy

egy öreg olasz herczeg látott s belém szeretett, hogy gazdag s jövőmről gondoskodni fog, s hogy fel fogja nevelni fiamat, minden kényelem közt, mint ön fiát, hogy majdan kitünő emberré válhatik. Hogy ha e tanácsát nem követem, mit sem tehet értem, s hogy magamnak tulajdoníthatom, ha gyermekem karjaim között éhen hal. Irtóztató határozatlanság tölté lelkemet, gyermekem zokogva reszkete karjaim között.

Az agg újra dicséré herczegét, újra sajnálá gyermekemet, végre, miután hosszú iparkodásai után czélt nem érhete, menni készült, mondva, hogy holnap visszatérend.

— S gyermekem? — szólék remegve. — Mit tehetek én róla, — viszonzá az alávaló hidegen — ha addig meghal.

— Vigyen magával herczegéhez — kiálték kétségbeesve — én nem bánom, csak gyermekem éljen, — s magamon kívül rogytam ágyamra.

Másnap divatos köntösben a herczeg lakásában valék, s gyermekem mosolyogva játszék karjaim között. — Most vessen meg.

— Megvetni önt? — szólék elragadva fájdalmas érzeményeimtől, melyekkel Julia története szívemet eltölté. — Oh Julia! s nem az egész társaság érdemli-e inkább megvetésünket, ha ily asszony sülyedett?

— Ön jobb, irgalmasabb a sokaságnál, — szóla Julia meghatva — fogadja köszönetemet részvételeért; én rég elszoktam ily baráti hangoktól.

Szenvedélylyel ajkaimhoz szorítám nyújtott kezét és sírtam. — Oh Julia, — szólék fájdalmasan, — miért kelle találkoznunk e világon? Én véghetlenül szerettelek, szerettelek, mint a szív csak egyszer szerethet, léted véghetlen boldogságot áraszta éltemre. Ha magam valék s e lélek elszomorodott, képed emelkedett lelkem előtt, s felvidúltam; ha az emberek zajgó csoportja között e

szív magát idegennek érezé s elkivánkozott, nem tudva merre vegye irányát, de érezve, hogy helyén nincsen, szívemben neved hangozék s nyugodt valék; feltekinték az égre s ott valál a csillagok seregében, körültekinték a mezőn, s képed virágozott a tér ibolyái között; s fenn és alattam, öröm s bánat között, a merre néztem s reméltem, te valál; egy bájló álom az élet szomorú valósága között; egy boldogító valóság, ha szomorú ábrándok búsíták lelkemet; az ég, melyet éltem folyója minden helyen visszatükrözött; az egy örökös ének, melyet e szív mint csalogány annyival hangosabban zenge, mennyivel zajgóbban zsibonga a fáradó tömeg körülöttem, s most — — szerencsétlenül, szenvedve mindent, mit emberi kebel e világon szenvedhet, lábbal tapodva, befertőztetve az élet mocskával, találtalak ismét; szívedben nines egy hely, mely nem hordaná sebét, — s vajon nem én vagyok-e oka szenvedésidnek? — Ha nem szeretlek, élted nyugodtan foly tovább, szeretve apádtól, becsülve a világtól, éldelve szíved bájló csalódásait, boldog volnál; s ne átkozzam hát magamat, kinek még szerelme is csak kínokat hozhata kedvesére?! — Eltakartam képemet és sírtam.

Julia rám tevé lágy kezét, s szemében könyek ragyogtak, midőn így szólott: — Ne átkozza ön magát. Ha van köztünk egy, ki magának szemrehányásokat tehetne, csak én vagyok az. De ne szóljunk erről. Ha az emberi lét sötét óráiban két vészhányt szív, mint tengeren két hajó véletlenül összeütődik, s a hatalmas csapás alatt a gyengébb széttörve elmerül, ki tehet róla? Egy magasabb hatalom irányozá útjokat, ők barátok valának azért; barátok mint mi, Gusztávom, s nemde ennyi szenvedés nem változtatá érzelmeinket?

— S nem fogja megváltoztatni soha, bármily jövő várjon is rám — szóltam megszorítva kezét. — Mint a

gyöngy a tenger hullámai alatt, mint a fellegek mellett csillagok, mint arany, melyet elástál: úgy képed megtartá szépségét ennyi bánat terhe alatt, eltakarva, elvesztve néha, de ragyogó mindig ha feltünt, s boldogító egyenlőn, míg e szív dobogni fog. — Oh Julia! ha van ez árva életben valami, mi boldogított, te valál az. Nem szerettél. De vajon nem bírtalak-e azért akaratod ellen is? nem voltál-e enyim? mert lelkem megragadott egész erejével, mert képed akaratlanúl is áldást sugároza éltembe, mint a nap, mely távolban ragyog a föld fölött, s nem tudja mennyi virágot teremtett; nem sugárzik-e képed lelkemen át most is annyival ragyogóbb fényben, mennyivel sötétebb éj borula körülöttem, mielőtt jövél? nem vagy-e enyém? mert minden, mi jó s fenséges e lélekben, tőled jő; mert minden, mi a múltban szép, reád int; mert a jövőben más remény nem vár reám, mint hogy felejteni nem fogsz. De ne félj, boldogtalan! szemeid nem hasztalan könyezének, szíved nem hasztalan fosztatott meg annyitól! nem boldogíthattalak, de légy meggyőződve, meg foglak boszúlni.

— Gusztáv! — viszonzá Julia nyugodtan — ha valaha szeretett, nem teszi.

— Nem? — szólék elragadva haragomtól — s ezen alávaló bűntetlen dúlhatá fel éltedet, bűntetlen rabolhatá el egész boldogságomat, s én nem léphetnék szemei elébe, nem mondhatnám el megvetésemet, nem döfhetnék tőrt ez alávaló kebelbe? Ő boldog legyen, ő büszkén éldelje alávalóságát; ő, ki szívedet ismeré, ki tudta, miként szeretéd? Mert bármennyire csalatkozunk, midőn puszta tetszvágyat, melyben asszonyok hozzánk közelítenek, szerelemnek gondolunk, nincs köztünk egy, ki való szerelmet nem ösmerne meg; oh Julia, az nem lehet! ki gyűlölhetné őt inkább, mint én? ki boszúlhatná szenvedéseidet, ha e karok nyugszanak?

— Isten! — szóla Julia éghez emelve sötét szemét. — Hát boldognak gondolja-e őt? hiszi, hogy szíve bármi hideg s nyugodtnak látszassék, nem tartá meg emlékeit, s hogy arczom vonásai, gyermekének képe nem fogja elrontani örömeit, nem fog eltörölhetlen foltként maradni emlékei között? S ha ez nem volna is, vajon mind azon külső fény s örömek, melyek létét környezik, kipótolhatják-e az éldeletet, melyet gyermekem karjai között találok? Ki irígyelné azon hideg éghajlat lakóját, kinek egén a nap fél évig ragyog, de a nélkül, hogy egy virágot teremtene; s nem ilyen-e a szívtelen szerencséje? Oh hígye el barátom, ő nálunk szánandóbb.

— Szánandóbb mint ön? — kérdezém mélyen meghatva.

— Hígye el, barátom, hogy az, — viszonzá Julia nyugodtan. — Én nem vagyok oly boldogtalan, mint ön gondolja. Vesztettem sokat, minek birtoka közönségesen boldogítónak tartatik, viseltem bánatot, melynek nyomát idő el nem törölheti: de nincs-e gyermekem? Nem mosolyg-e vigasztalás szelíd arczain minden keservnek, nem telik-e reménynyel keblem, ha rá tekintek, nem érezhetem-e, megalázva s földre tiporva bár az egész világtól, e gyermek karjai között, hogy anya vagyok, s hogy e szív, mely szeretni tud, nem alávaló? Oh barátom, én anya vagyok, ne szánjon engem. S míg e szív gyermekeért doboghat, e karok őt ölelhetik, boldogtalan s alávaló nem lehetek egészen.

Julia egy perczig hallgatott; én mélyen meghatva nézém e szép arcznak lelkesült kifejezését. — S most még egy kérést, barátom, — folytatá látható megzavarodással. — Azok után, miket e herczeg velem elkövetett, nem maradhatok többé házánál. Gyűlöltem őt találkozásom első pillanatától, de a szükség, mely házához vezetett,

a nyájasság, melylyel gyermekem iránt mindig viseltetett, s az, hogy soha eddig helyzetemmel vissza nem élt, házánál tartának; most ez nem lehet többé. Holnap e házat elhagyom, ne vegye rossz néven, ha nagylelkűségéhez folyamodom, s azon ötvenezer francot kérem, melyet atyám örökségül hagyott. Gyermekem sorsának biztosítása kényszerít e kérésre, s ön nem fog megvetni koldulásomért.

Én a vagyont, melyet Julia apjától örökségben kaptam, soha magaménak nem tekintém, s jövedelmeit a tőkéhez téve, most az egészet ajánlám; ő határozottan kijelenté, hogy elfogadni nem fogja. Kérém, eszébe juttatám gyermekét, kinek jövőjéről gondoskodni kötelessége, egy szóval felhoztam mindent, mi által e feltételétől elmozdithatám, de mind hasztalan.

Nem, — szóla végre — ne fáradjon hasztalan, barátom. Én ismerem az éldeleteket, melyeket dús vagyon nyújt, s inkább szeretem fiamat, mint hogy azokat néki kívánnám. Legyen az övé egy szerény polgári kör; távol a szükségtől, mely egész erőnket kenyérkeresésre kényszerítve, lelkünk legnemesb részét porba alázza, de távol a bőségtől, mely való örömök helyett csak hiú éldeletet nyújt s a szívet elöli; csak a munka boldogít, csak azon éldelet, melyet önmagunk szerzénk, mienk egészen. S ez legyen sorsa fiamnak. Svájczba utazva pár hónap előtt, egy methodista családdal ismerkedtem meg. Skóczia határszélein Perth grófságban laknak, s a nő, ki elég emberszerető vala inkább szánni, mint megvetni helyzetemért, többször mondá, hogy velök jőjjek, s falujokban vegyem lakásomat. Oda fogok menni: csekély örökségem elég, elvonulva a világtól, e szerény körben biztos nyugalmat szerezni vészes éltem után, s úgy nevelni fiamat, hogy belőle hazájának hasznos polgára legyen. Ha ön atyám örökségét elfogadni nem

akarja, oszsza ki szegények között, s áldás fogja követni jótéteményét.

— Oh Julia — szólék elragadva érzelmimtől, s szót alig találva — elhagy ismét, s csak azért láthatám, hogy örökre búcsút vegyek?

— Ki tudja — viszonzá mélyen meghatva ő — talán találkozunk ismét. Nagy e világ, de vannak emberek, kiket a sors néha összevet e tág határok között is, hogy egy perczig lássák egymást, hogy kezet szorítsanak, s elválva ismét a vigasztaló érzetet vigyék magukkal, hogy a távolban egy baráti kebel dobog feléjök; s mi talán azok közé tartozunk. S ha nem, tevé hozzá egy sóhajtással, legyen oly boldog mint én kivánom, tartsa meg szivét, s ne felejtse el Juliáját.

— Julia! — szólék megragadva s csókokkal takarva kezét, — törjön meg e szív, ha valaha szent emlékedet el tudná felejteni.

— Hűtelen, hűtelen! — így hangozék Betty szava mögöttem. — Hát így szeretsz? — S midőn felébredve elragadtatásomból, visszafordultam, könytelt szemekkel álla a leányka előttem. — Zavarodva valék.

— Hát ez az örök hűség, melyet esküvél? — szóla zokogva tovább, — ez a szerelem, melyet bírtam? Oh Istenem, Istenem, hogy ezt kelle megérnem!

Nem írhatom le az érzeményeket, melyek e pillanatban keblemben küzködtek, megszégyenűlve álltam ott Julia előtt, s ha Bettynek mély bánata keblemet fájdalommal tölté is, alig fojhatám el haragomat. Nem tűrünk semmit nehezebben, mint érdemlett megalázást, s vajon nem valék-e megalázva annak szemei előtt, kinek képzetében eddig oly magasan álltam, s kinek emlékei között tisztán akartam maradni. De mérsékelém magamat, s némely vigasztaló szót mondtam a a szegény leánynak.

— Oh ne fáraszd magadat, — viszonzá ő keserűen — én ismerlek, s jól tudom, hogy jobb szónok nincs, ha csalni kell; azt gondolod, nem tudom, hogy nem szeretsz? hogy nem vevém észre régen elhidegülésedet? vagy hogy elámíthatsz most, mikor így találtalak? — Így szóla tovább bosszú- s megvetéssel vegyült tekintetet vetve Juliára. — S kivel? e semmirevalóval, kit ma először látsz, ki nem szeret s nem fog szeretni soha, ki ezerte csunyább mint én, s vénebb, s akaratosabb; s ki hozzád hűtelen lesz, mint mostani kedveséhez az.

— Betty — szólék haragtól elfojtott hangon — hallgass, — mert — —

— Hallgatni, én hallgatni? — viszonzá haragban lobogó arczokkal — oh én beszélni fogok. Elmegyek a herczeghez s elmondok neki mindent, hogy legalább tudja, mily kígyót, mily basiliskot ápola keblében, hogy legalább ismerni tudja e nagy dámát, s lássa, az, ki becsületes társaságba jönni nem akar, s oly méltóságosan ül az emberek előtt, miket csinál a mellékszobában. Oh ne félj — szóla Juliához fordulva — alávaló; bármi ügyes légy, bármi mesterségesen csábítsd el elvénült bájaiddal más becsületes leányok kedveseit, én leráncolom erényes álarczodat, legalább ismerjenek meg.

Magamon kívül valék haragomban. Julia engesztelni akart, de hasztalan; boszúm kitört, elmondtam Bettynek mindent, mit fellázadt szenvedélyem sugalla. Hogy nem szeretem, nem szerettem soha; hogy fizetem, s nincs joga tetteimről panaszkodni; egy szóval mindent, mi neki fájhatott. A sértő szavak, melyekkel Juliát illeté, minden szánakozást elfojtottak szívemben, s csak midőn a szerencsétlen halotthalványan végre a pamlagra veté magát, s minden szó helyett fuldokló zokogással felele szitkaimra, enyhüle haragom.

Elhallgattam. — Miért bánik ily kegyetlenül e szegény

leánynyal — szóla Julia végre halkan, szemrehányó tekintetet vetve rám. — Ő önt szereti. Mondjon neki legalább egy pár engesztelő szót.

— S én tűrjem — viszonzám felindulva — hogy önt előttem gyalázza; tűrjem ez aljas kifakadásokat?

— Barátom — szóla Julia nyugodtan — tudja-e ő, kihez szól; ismeri-e a viszonyokat, melyekben egykor önhöz álltam? — Hígye el, én megbántva nem vagyok; de ha volnék is, nézze e szerencsétlent, s vajon e könyek, melyeket mi facsartunk ki, nem moshatnák le sértő kifakadásait?

Meg valék hatva, de még ingadoztam.

— Oh, gondoljon Dufeyre — szóla végre Julia sóhajtva, — vajon ő, kit ön oly alávalónak tart, kin csak előbb boszút akart állni, mit tett, mit ön nem tesz e pillapillanatban? Vajon ön nem sérté-e azt, kitől szerettetik? nem áll-e irgalom nélkül keservei előtt, nem tagad-e meg csak egy kis vigasztaló szót attól, ki talán éltét adná önért? s miért? mert hiúsága sértetett, mert jelenlétemben az álszégyen nem engedi, hogy e leány iránt nyájasnak látszassék. Hasonló helyzetbe jött, s ugyanazt akarja tenni! Oh Gusztáv, én ismerem a kínokat, melyeket e szegény leány szenved, legyen irgalmas iránta.

S ezzel Bettyhez menve vigasztalni kezdé. Ő elején nem hallgata reá, de miután, meghatva Julia szavaitól, én is oda menék s nyájasan szólék hozzá, s miután Julia elmondá, hogy régi ismerősök vagyunk, hogy mindent, mit hallott, csak találkozásunk örömének tulajdoníthat, hogy előbb felőle is szóltunk, s végre, hogy a mondottakat megbántam, a szegény lány, letörölve könyeit, kezét nyújtá, s megnyugodott. Szegénynek oly szükséges vala hinni szerelmemben, — ő nem akart kételkedni.

A kínos helyzetből, melyben a két asszony között álltam, rövid idő után Lafard szabadíta meg, ki szokott módja szerint lármásan szobánkba törve, panaszszal, hogy az egész társaságtól elvonulok, s víg szemrehányások közt, hogy legszebb asszonyait magammal viszem, a vacsorához hítt. Julia hallgatva fogadá el karját, s a terembe menénk.

Minden társaságnak vagyon aristokratiája. A nagyravágyás egy nagy őrültsége nemünknek, melyben kisebb vagy nagyobb mértékben valamennyien osztozunk; s alig találunk embert, bármily aljas fokon álljon, ki nem keresne kitüntetést, s ha erényei nincsenek, vétkeiben és azon arczátlanságban, melylyel elköveti, nem akarna mások fölébe emelkedni. A bagnónak úgy, mint a legdivatszerűbb teremnek, vannak hősei; korhelyek között, mint kolostorban, vannak példás férfiak, kiknek tettei, viselete, sőt minden szavuk s mozdulatuk utánoztatik; s ilyenek valának azok, kiket most, miután a sokaság, mely a tánczvigalomban részt vett, elszéledett, a teremben együtt találtam; csak társaságunk sommitásai, mind oly férfiak, kik a korhelységben virtuozitásig érve, az iparkodó utódnak mintául szolgálhattak. Nem foglak úntatni orgiánk leírásával; ha soha éltedben részt nem vevél ily lakomában, hol az ember, sokalva a parányi észt, mit a természettől nyert, csak azon fárad, hogy mennyivel tökéletesebb állattá legyen, nem értenél; s ha magad is osztozál ily örömökben, jobban ismered, mint én leírhatnám. Kényszerített öröm, sikertelen erőködés egy kis elmésség után, zajgó hahota, s nehezen elnyomott ásítások, kétségbeesett küzködés egy kis mulatság után, ellenállhatlan unalom, mely mindenen diadalmaskodik, mást ily körben nem találhatsz; s ki ezzel meg nem elégszik, s emberi méltóságát borban nem tudja, vagy nem akarja elme-

ríteni, csak undorodással tekinthet maga körül; csak émelygést érezhet azon társaság előtt, mely józanságának ostoba érzéketlensége helyett, nem lelkesülve, de őrülten zajog körülötte. Én ily körökben soha jól nem érzém magamat, s ez este, felgerjedve a történtek által, még türelmetlenebben várám a pillanatot, mikor visszavonulhaték.

— Hát öröm ez? — szóla végre Lafard rikácsoló hangjával, midőn a csevegés, mi nagy társaságban sokszor megtörténik, egy perczre elhallgatott. — Ön, herczeg Amalfi, rossz kedvű, kedvese júnói méltósággal hallgat, Gusztáv szomorú, Betty csakhogy nem sír, s Arthur hallgatva üríti poharát, oly szomorúan, mintha becsületes Lafitte helyett Sokrates méregkelyhét emelné ajkaihoz; franczia akadémikusok nem vacsorálhatnának unalmasabban.

Az egész társaság ismét csevegni kezdett, mintha megbánva, hogy egy pillanatig észtelenség nem mondatott, helyre akarná hozni hibáját. Én Arthurra fordítám figyelmemet; soha így nem láttam még. Hallgatva, részvét nélkül minden iránt, mi körülötte történt vagy mondatott, ült ott, mintegy álomba merülve; csak halvány arczainak kifejezése s a keserű mosoly ajkai körül mutaták belső felgerjedését. Ha a zaj hangosabb leve körülötte, néha egy hideg tekintetet jártata körül, s ismét komor ábrándjaiba merült. Ivott többet, mint bárki közülünk, s mint én őt valaha inni láttam; de csak sötét szemének lángjaiban látád a szeszes bor hatalmát, arczai halványok s szomorúak maradtak, szívemet bús sejdítések tölték el. Egyik szomszédomtól hallám, hogy Arthur ez este Werner ellen nagy sommákat vesztett, s ha visszagondolék azokra, miket egy pár órával elébb nálam mondott, s látám a kétségbeesést arczain, remegtem.

A társaság azalatt észre sem véve, vagy nem bánva az egyes szenvedéseit, vígan dorbézola tovább.

— Beszéltessük el magunknak e leányok egyike által történetét, — szóla egy vastag regényiró félig részegen az asztal végiről; — nincs kedvesebb mulatságom, mint ily históriákat hallani.

— Hogy a szegény közönségnek feltálald, nemde? — viszonzá gúnyolva Werner — s azzal, mit más szenvedett, honoráriumot szerezz magadnak; s mi itt jelen legyünk psychologiai tanulmányaidnál? meg kell vallani, több eszed van, mint munkáidból valaki észre vehetné!

— Gúnyolj csak, gúnyolj bátran, német satirikus — mormogá a másik, félig bor-, félig haragtól lángoló arczokkal, — azt, hogy az asszonyi szívet én ismerem legjobban, még sem fogja tagadni senki.

— Azaz hogy dicsérni tudtad, — viszonzá Werner mosolygva, — úgyis ez az egyetlen mód, ha asszonyok által a női szív ismerőjének kivánunk hirdettetni.

— No hát fogjanak hozzá a történethez már egyszer, — dadoga nehézkes nyelvvel a herczeg, — engem az mulat.

Oh! — szóla egy szőke szász báró, kit Lafontaine egyik regényhősének választ talán, ha Párisban történetesen korhelylyé nem válik, elérzékenyedve, miután a bor szívét nemzeti lágyságára feláztatá — én tudok egy történetet, egy bús fájdalomteli történetet, melynek csak emléke is könyeket facsar szememből. Közel Drezdához lakott egy —

Az Istenért — szakítá félbe Werner — kimélje meg szíveinket történetétől. Az emberek nagyobb része unalmas módon válik szerencsétlenné. Már régi a történet, mint Heinénk mondja:

De mindig új marad,
S kit épen ére, szíve
Bujában megszakad;

ő tudja miért; mások, ha elmondaná történetét, ásítoznának, vagy talán kaczagva hallanák, mit ő oly szörnyűnek tart. Nem érti senki másoknak örömét vagy bánatát; ha a herczeg elmondja, mi által mulattatik oly felségesen, s a báró, mi facsar könyeket szemébe, bámulni fognak mindketten; s ha e híres költőnk, ki poharát oly búsan emelgeti, elmondaná, mikép bánatának oka az, hogy halhatatlan művei, melyekből évenkint két kötetet bocsát a közönség elébe, soha még el nem ismertettek; s Arthur, ki ott oly kétségbeesett képpel ül, hogy szerencsétlensége az, mert soha a jó színt el nem találhatá, sem mint festő, sem most, mióta csak a kártyaszínekben csalatkozik: alig hihetné valaki, hogy nem enyelegnek. Manna a sors, melynek csak képzetünk adja ízét.

— Engem kihagyhatnál tréfáidból — szóla Arthur boszús tekintetet vetve Wernerre, — nincs kedvem enyelegni.

— Ne neheztelj kedvesem — szóla jókedvűen egy másik — igyál, s szánd e szerencsétlen elméskedőt, ő nem volt részeg soha életében.

— Ismét mondom, nem tűröm — folytatá Arthur — s nem fogom tűrni soha, hogy másoknak mulatságúl szolgáljak.

— Oh barátom, kedvesem — viszonzá az előbbi — ha rajtad állna? de ki nem szolgál mulatságúl másoknak? bolondja mindenikünk az egész világnak, s az egész világ mindenikünknek; menj haza s aludd ki magadat; benned a bor eleczetesedik, jobb ha elmégy.

— Menj magad, — kiáltá Arthur mindig indulatosabban — ha lábaid bírnak.

— S ha nem bírnak — nevete a másik — mi baj? A borban kettős erő van, az ég s a föld belé öntik egész éltető erejöket, az egyik emel, a másik földre húz; mit tehetek én róla, ha nálam a levonó erő hatalmasabb?

A társaság kaczagott.

— Én nem akarok kinevettetni senki által, — kiáltá Arthur — senki által a világon, s felugrott székéről.

Arczai lángoltak, s én látva felindulását, melyet a társaság harsogó hahotái még inkább neveltek, félre vonám, hogy megnyugtassam.

— Igazságod van — szóla, miután szerfölötti érzékenységét szemére hányám — hibáztam, nem is tudom már, mi ingerlett fel annyira; de én ma oly érzékeny vagyok, talán tudod már, elvesztettem mindenemet, a pénzt, melyet kölcsönöztél, s az egész nyereséget, mindent a semmirevaló Werner ellen, és — —

— Erről holnap fogunk értekezni — szólék közbe — ha kívánod, erszényem ismét szolgálatodra áll; de most fel vagy gerjedve s jobban tennéd, ha haza mennél.

— Már? — szóla szomorú tekintetet vetve rám — hát annyira rám úntatok, hogy még e pár óráig sem akartok tűrni körötökben?

Különös hang vala e szavakban, mely szívemet aggodalommal tölté. De még mielőtt felelhetek, Arthur gondolatjai más irányt vőnek. — Mit állsz szomorkodva itt, — szóla hozzám fordulva, — szegény, szerencsétlen Gusztávom, mit vetsz oly aggodalomteli tekintetet rám, nincs-e e szobában összehalmozva az emberi lét egész boldogsága: az asztalon bor, körülöttünk asszonyok, s mi ne éldelnők mindezt? jer igyunk! — S ezzel az asztal felé vont.

— Pirúlj, — szóla felkaczagva, midőn őt állapotjára figyelmeztetve kérém, ne igyék többé — pirúlj gyalázatos józanságod, esztelenséged fölött — szóla vad kaczagással tovább, — a józan én vagyok, ki az öröm poharát elfogadom, ki édességet keresek a keserű életkehely végcseppeiben is, ki nevetni, örvendeni tudok. Oh vess meg, vess meg, te nagy, dicső ész embere, nézz le

magas józanságodból e szédülő fejre; de vajon mivel tudsz többet mint én? értheted-e természeted nagy titkait? a szív halk dobogásától a magas gondolatig, mely agyadban feltünik, van-e valami e világon, mi nem volna titok előtted? tudod-e csak azt is, miért élsz? s ezért őrzöd eszedet, ezért taszítod el magadtól az örömkelyhet, hogy e kérdések hosszú sorát, melyekből tudományod áll, el ne felejtsed? Ah esztelen, háromszor esztelen barátom, ki meg nem elégedve emberi sorsoddal, fenn s nem inkább alattad keresed boldogságodat, mert elismerni nem akarod, hogy csak mint állat s nem mint Isten éldelhetsz e világon. Éldeljünk! fel a poharakat — szóla vadon lángoló arczczal emelve poharát — fel pajtások s ürítsük ki végső cseppig; éljen az áldott hatalom, mely gyenge szíveinket egy perczre felhevíti, bor, asszony, művészet, dicsőség, éljen minden, mitől részegülünk! mi e fárasztó életnek terhét egy pillanatig vállainkról leemeli, minek élvezetében múltat s jelent felejthetünk! — Az egész társaság harsogva felköszöntött.

— A részegség! — dadoga szász bárónk, kiben a bor csak azon pedanteriát nevelé, melyben született, — hallott-e ember ily felköszöntést; nincs csúfabb a mértékletlenségnél; s ezzel nagy nehezen újra megtöltè poharát.

— Csak rajta Arthur — szóla a másik, kivel elébb majd összeveszett — most jól indultál; így szeretlek.

— Szeretsz nemde? — viszonzá keserűen amaz — oh ti mind szerettek, jámbor jó teremtések, én ismerem nemes szíveiteket; nem játszottatok, nem ittatok-e velem mindig, ha csak lehetett? az ég jutalmazza meg hívségteket; éljenek mind, kik ily nemesen tudnak szeretni, mint ti; éljen a szerelem! Oh mi volna életünk szerelem nélkül? Miként juthatna az ifjú első ostobaságához, ha szerelem nem vezérelné kegyesen lépteit;

mivel tölthetnék költőink hosszú regényeiket, mivel takarhatnánk önös haszonkeresést s hiúságot, ha e fenséges szó nem volna birtokunkban, melyet bíborpalástként mindenre boríthatunk. Éljen a szerelem!

— Nem, ezt nem tűrhetem — kiálta fel rekedt hangon a szász, felkelve félig, de csakhamar visszasülyedve székére — így szólni a szerelemről, mely — s itt a jámbor akadozva túlságos tirádákba ereszkedett, melyeknek végét a társaság szerencséjére senki sem hallhatá, s melyek után a szőke báró, lármát hallva, a kaczagást taps helyett megköszönte.

— Oh bámulatos különössége emberi természetünknek — kiálta jókedvűen egy távolabb ülő — másokat őrültté tesz a bor, ez csak unalmassá válik.

— Soha jobban nem mulattam magamat, — szóla vígan, kezeit dörzsölve, herczegünk.

— Oh, ismét mily bámulatos ellentét, — szóla közbe ugyanaz; — ím kedves regényírónk, ki másfél óránál tovább aluszik, erre czáfolást hortyog; kinek van itt igazsága?

— Mindkettőnek — viszonzá nyugodtan Werner — ki embereken nevet, vagy ki balgaságaikat megúnta, nem csalódott egyik sem.

— Ez insultál, — szóla haragosan egy kiszolgált kapitány, bortól lángoló arczokkal; — tudja-e ön, kihez szól? s kit mer balgasággal s unalommal vádolni? én a nagy császár katonája vagyok.

— S én júliusi keresztet hordok, — kiálta közbe egy másik, ki mint állítá, a halhatatlan három napokban hősködött, sőt sebet is kapott, mely azonban, mint maga e forradalom, nem nagy nyomot hagyott maga után és csak baráti szemeknek marada látható; — én is egyike vagyok azoknak, kik ez új dynastiát alapították, és — —

— Hamar, az Istenért, koczintson hamar valaki poharat vélem — kiálta egy víg fiú öreg tisztünk mellett — máskép hőseink összevesznek, s mi holnapig nem hallunk más szót e dicső daliák tetteinél. Éljen a mit szeretünk!

— A mit szeretünk! — kiálta az egész társaság, összecsapva poharait.

— Amália! — sóhajtja a szász, meghatástól elúszó szemekkel; a többiek elkapva vad örömüktől zajongtak körülötte.

— Amália! — kiálta újra a szász szavának egész erejével küzködve a nagy lárma ellen — te angyal, te, kinek — de hasztalan, ily harsogó zaj ellen szava nem vihatott sokáig, s ő boszúsan földhöz csapá poharát; a többiek nevettek.

— Oh ne bánd — szóla gúnyoló hangon a mellette ülőknek egyike — ne bánd, te Wertherek erényes utódja, hogy gyenge szavad át nem hathatott a közzajgáson, hogy lángoló ajkaid nem magasztalhaták isteni Amáliádat: e társaság nem érdemli, hogy körében csak nevét is ki mondd; őrizd meg kebledben egy édeni szigetként, mely ennyi poharaknak árja között virágzón fennúszik; s ha majdan mint a nagy Atlantis, ez is elmerült, s helyében csak a véghetlen champagnei hullámzik szíved körül, zengd el velünk: éljen a mit szeretünk.

— A mit szeretünk! — harsogá a sokaság ismét. — S veszszenek a teatotalerek, — tevé hozzá, dühösen földhöz csapva poharát egy verhenyős képű angol; — veszszenek az alávalók, kik az emberi nemet ízetlen vízre akarnák szoktatni, kik e haladás nagy századában, a haladások legnagyobbikát, az emberi észnek legdicsőbb találmányát, a gint s brandyt méregnek kiáltják ki. De az angol nemzet megveti ármánykodásaikat, — foly-

tatá páthoszszal szónoklatát, — a nép nem fogja tűrni, hogy e felvilágosodott tizenkilenczedik században elődeinek barbarismusába, melyben az emberek csak vízzel éltek, vissza essék, én — —

— Éljen, éljen a bor, gin, brandy! veszszenek a teatotalerek! — így harsoga az egész társaság, s földhöz csapott poharak csörgése s kaczaj s dühös ének a világ legvadabb sabathjává vegyültek, melyet valaha láték.

Elundorodtam, s magammal híva Arthurt, ki a rövid kényszerített öröm után ismét előbbi hallgatásába merült, egyik mellékszobába menénk. Arthur szó nélkül követett s karszékbe vetve magát a kandalló mellett, kezére támasztva fejét, nézé a tűz végső kóbor szikráit.

Mélyen meg valék hatva. Én Arthurt szerettem. Érzelmem nem vala oly fellengző s túlságos, mint az, melylyel egykor Armandot körülfogám; a szív, mely egyszer szeretett, elszegényedik, s későbbi kedveseinknek csak érzelmeink romjai maradnak, de a mennyiben még barátságot érezheték, Arthur iránt érzém azt, s midőn őt így látám, s visszaemlékezém mindazon szép s nemesre, mi ez ifjú keblében egykor lángolt, s meggondolám, hogy az emberi lét legkínosabb szenvedései csak épen a legnemesebb lényeket érhetik, szemeim könyekbe lábadtak. — Arthur — szólék végre — te rosszúl érzed magadat, e lármás kör felgerjeszti idegeidet, menj haza.

— Részegnek gondolsz, nemde? — viszonzá keserű mosolylyal — csalatkozol, igen csalatkozol. Ittam sokat, de hasztalan, a bornak nincs többé hatalma fölöttem; maga a részegség elhagy, ha tőle vigasztalást kérünk. — Lám, én ismerem magamat, értem beszédedet, tudok mindent a legkisebb részletig, mi körülöttem történik, józan vagyok, fájdalom, nagyon is józan. Hadd maradjak még itt köztetek, holnap kialszom magamat,

s ne félj, részegségem soha többé nem fog megbotránkozásodra szolgálni.

— Nekem? — kérdém bámulva.

— Gondolod, hogy nem vevém észre, — viszonzá szomorúan — hogy nem látám a feddő tekintetet, melylyel elébb a teremben rám nézél, hogy nem hallám ki szavadból a megvető szánakozást, melylyel intél, hogy haza menjek. Oh én tudom, hogy megvetsz, s nem panaszkodom ellene; te józanabb vagy, műveltebb, erősebb kedélyű, miként ne néznél le szánakozással gyengeségemre; én gyáva, haszontalan teremtés vagyok!

— Vigasztalni akarám, ő szomorúan rázta fejét. — Én ismerem sorsomat, — szóla sóhajtva, — engem senki sem szeretett soha e világon; viszálkodásban atyámmal, ki bennem reményeinek vesztét siratá, boldog gyermeki emlék nélkül, így éltem s így lépek ki az életből, a nélkül, hogy egy kéz barátilag szorította volna jobbomat, hogy csak egy szív volna, mely fájdalmasan feldobogna, ha elmegyek, a nélkül, hogy csak egy könyáztatná síromat; oh nékem jobb vala nem születnem!

— Ez jobb volna talán valamennyinknek — szólék mélyen meghatva — s hidd el, néked sincs több okod panaszra, mint másoknak.

— Nincs? — viszonzá szomorúan Arthur — s hát nincs-e ezer, millió boldog lény e világon, s nem talál-e legalább részvétet minden szenvedő, részvétet, mert bánata közös ezerekkel, mert ezerek sírták könyeit, — de vajon én kihez fordulhatok? ha elmondom, hogy lelkemnek az fáj, mert el nem érheté fenséges vágyait? ha elbeszélem, hogy e szív e közlét porkörén túlemelkedve a művészetért lángola, s tehetetlensége kínjait szenvedi; vajon ki fogja érteni bánatomat? ki máskép, mint megvetéssel nézni kétségbeesésemet?

— Ki nézhetne így reád? — szólék meghatva.

— S hát mi mást várhatok a világtól? — viszonzá ő fájdalmasan. — Az alávaló korhely, ki dús örökségéből még apjának becsületes nevét sem tudá megtartani, s eltékozolva önvagyonát, mások birtokából élt; ki igéreteket adott, melyeket megtartania nem lehete, ki szavát százszor megszegte, ki százszor hazudott: vajon mit érdemel megvetésnél egyebet? Oh barátom! te önmagad elvonnád e kezet, melyet felém nyújtasz, magad pirulnád szereteted fölött, melylyel irántam viseltetél, ha tudnád, mennyire sülyedtem. Oh Gusztáv, Gusztáv! hogy ennyire kelle jutnom!

Arthur eltakarva képét, sírt; én mélyen meghatva állék mellette, szemeim könyekbe lábadtak. — Végy erőt magadon, — szólék végre, midőn őt nyugodtabbnak látám, — ne hadd földre sújtani magadat sorsod által; a jövő helyre fogja pótolni veszteségeidet. Csak idő s türelem kell, hogy végzetünk csapásain végre győzedelmeskedjünk. Mint a fa, mely, ha a vésznek ellentállt, a vihar után később csak inkább virúl, úgy az ember balesetek után. Veszni csak annak kell, ki egy csapás által dönteté le magát.

— Barátom — viszonzá Arthur hideg határozottsággal — én erős vagyok s e könyek, ne félj, nem fogják elgyengíteni határozamat. Az egyet legalább nem fogja mondani senki, hogy Arthur túlélte szégyenét. Oh barátom — szóla mélyen meghatva tovább — te az egy, ki e szivet ismerted, ki, mióta veled találkozám, nyájas valál irántam, s ismerve tévedéseimet, legalább tudod, hogy a czél, mely után kiindultam, nemes s dicső vala, ne emlékezzél megvetéssel szegény barátodra.

Mélyen meg valék hatva, s habár érzém, hogy vigasztalnom nem lehet, legalább részvétemmel akarám enyhíteni nehéz keservét, midőn Betty a szobába rohanva, gondolataimnak más irányt adott.

— Jer vélem e terembe — szóla remegve, midőn kezemet megragadá — ott benn dolgok történnek, melyeket látni kell. — Kérdezni akarám, de csak előbbi szavait ismétlé. Arthur kért, hogy menjek. Oh csak jer velem — szóla Betty tovább — s tanuld megismerni e szép barátokat.

Kérém Arthurt, jőjjön velünk, mert nem akarám ily állapotban magányosan hagyni; ő nem teljesíté kívánatomat, de megigéré, hógy megvár, s Betty maga után vonva a terembe vezetett.

A teremben az orgia az alatt tetőpontjára ért. Néhány vendég a pamlagokon hortyoga, mások székeiken aludtak, a szobában ledőlt székek, tört palaczkok s poharak hevertek körűl, s az asztal mellett zajongva ült az összeolvadott ívósereg, mely ennyi palaczknak ellenállva, most egy hatalmas punch-edénynyel mérkőzék meg, míg Lafard lángoló arczokkal az asztal közepéről bőven töltögeté gőzölgő italát. A leégett gyertyák halvány fényt terjesztének az egész fölött.

— Ismételd még egyszer alávaló rágalmadat, — szóla Betty, ki azalatt velem Lafard székéig ért; — ismételd, ha mered, itt Gusztáv előtt.

Lafard mámorában nem érté Betty szavait, de midőn feltekintve szemei rajtam akadtak, malasztteli mosollyal rám köszönté poharát. — A nap hőse, — kiáltá rekedt hangon — Lovelaceunk, híres törvényhallgatónk, éljen Gusztáv s bájló kedvese! — Betty halott-halványságban álla mellettem, szemeiben könyek remegtek, szívemet le nem írható érzelmek tölték el, midőn rátekinték.

— Hát miért állsz ily szótalan itt? — folytatá Lafard poharat nyújtva felém — mintha nem is hozzád szólnánk, vagy nem is értenéd beszédeinket; hasztalan szerénykedel, ez urak tudnak mindent.

— Meg kell vallani — szóla a herczeg minden lehető udvariassággal, melyre állapotjában még képes vala — soha szebb, mulatságosabb történetet nem hallottam; irígylem tettét. Ön törvényhallgató! — szóla nevetve tovább — a quartier latinban, talán néha collégiumokba járva, s mindezt csak hogy e kis makacsot elcsábítsa; a dolog felséges, ön büszke lehet rá.

— Gusztáv — szóla Betty, rám meresztve sötét szemeit — szüntesd meg e szörnyű tréfát, lám, én tudom, hogy az, de fáj mégis; mondd nekik, hogy hazudnak.

Meg valék hatva, s szívem érezé tettemnek egész alávalóságát. — Hogy merted megszegni szavadat? — szólék végre Lafardhoz fordúlva, haragtól remegő hangon.

— Barátom — viszonzá a másik nevetve, — hisz talán e kicsiségen össze nem veszünk. Nekem ezer napoleonomba kerül e tréfa, de megvallom, nem szánom pénzemet, annyira mulat az egész; és te mérgelődől?

— Részeg — dadoga egy másik, félig magánkívül — szemlátomást részeg, — feküdjék le s aludja ki magát.

Az egész társaság felkaczagott.

— Gusztáv — szóla Betty remegő hangon — ezek az emberek oly állapotban vannak, hogy kár velök szólanunk; mondd meg te: igaz-e, hogy ez alávaló vénnel szerelmem iránt fogadtatok, s hogy minden, mit elnyeréseért tevél, nem értem, hanem csak azon ezer aranyért történt, melyet birtokommal nyerhetél? Mondd meg önmagad, hogy minden, mit hónapokig ajkaidról hallék, minden szó, minden esküvés hazugság vala, hogy lelkem tisztaságát, egész éltemet minden reményeivel feldúltad egy pár ezer francért, te, a gazdag, te, kit szerettelek; mondd meg önmagad; ha tőled hallom, talán elhiszem.

Hallgaték. Betty egy ideig rám függeszté tekintetét, mintha feleletet várna, végre éghez emelve szemét: — Oh

Istenem — szóla elfojtott hangon — hát ez is való lehet e világon!

— De mi baja van kedvesének — szóla bámulva Lafard, midőn Bettyt zokogni látá — ez különös! — S az egész társaság, mely még lábon állhatott, csodálkozva nézte ezen kitörést. Csend lőn.

— Istenem, Istenem! — zokoga Betty, — mi legyen belőlem? kihez forduljak e nagy világon, ha még ez is megcsalhatott!

— Oh Betty, Betty, — szólék elragadtatva fájdalomtól — bocsáss meg.

— Én? — viszonzá ő, visszavonva kezét, melyet megragadtam — megbocsátani? s miért? mit gondol ön, gróf úr, egy szegény leánynak neheztelésével? mit bánja, ha e szív örvend vagy szétreped, szeretettel vagy gyűlölséggel emelkedik nevénél? Gróf úr megnyerte fogadását, gróf úr megkapja pénzét, mi köze vélem?

— E leány gyönyörű — szóla a herczeg, kivánó tekintetet vetve Bettyre — nem szeretek semmit úgy, mint asszonyt boszúságában.

— Komédia, puszta komédia — nevete közbe Lafard, új poharat töltve magának, — hisz ki nem ismeri ezt? egy pár gyöngy, mely, mint könyeinek petrificalt képviselője, nyakába akasztatik, s a jó kedv megjő.

— Menjen, menjen — szóla Betty haragtól lobogó arczokkal, — a gróf mesterileg adta szerepét, de úgy tartom, megelégedhetik tapsával, s kár tovább fáradnia. Oh kaczagjon, kaczagjon bátran a többiekkel nagy diadala fölött, s hagyjon legalább sírni békében.

Julia, ki könyteli szemekkel nézé az egész történetet, kért, menjek el, s jelenlétem által ne keserítsem még inkább e szegény leány szenvedéseit.

— Oh maradjon a gróf — szóla Betty keserűen — élvezze egész dicsőségét. Nemde én balgatag leány vagyok;

mindent, mit mondott, elhittem, én biztam a legtúlságosabb szerencsébe, nem kételkedtem semmin a világon, mihez csak szerelem kelle. Oh hát nevessen a gróf, beszélje el társainak egész bódultságomat, mondja el szerelmünknek részleteit ez uraknak; hisz miért dúlta fel egész boldogságomat, ha még félórányi mulatságot sem szerezhet vele magának?

— Oh Betty — szólék elragadva fájdalmamtól — hallgass meg, s angyali szíved talán meg fog bocsátani.

— Kétségen kívül — viszonzá Betty keserűen, — mily okom is volna panaszra? Álszín alatt elnyerni egy szegény leány szerelmét, ki szívét árúba bocsátani nem akarta; hazudni hónapokig oly következetességgel, hogy soha a valóságon senki rajta nem érheté, színlelni a leglángolóbb szerelmet, míg végre czéljához érve, a balgatag bizakodót társai gúnyjának kiteheté: mi rossz volna mind ebben? hisz én szegény vagyok, s a grófnak mulatság kelle. Nem történt-e ez százakkal előttem; és — tevé hozzá sóhajjal — az ég talán könyörülni fog rajtam is.

E pillanatban lövés hallatszék a mellékszobából. Az egész társaság elnémult. — Ez Arthur vala, — kiálték, s elfelejtve mindent, a szoba felé rohantam, melyben Arthurt hagyám. Zárva vala, s a halk nyögések s az ajtón átható lőporszag bizonyossá tevék bús sejdítésemet.

Betörtünk. Arthur vérében a pamlagon feküdt; még kezében tartá a fegyvert, keble nehéz fohászokban emelkedett. — Fussatok hamar orvosért — kiáltá Julia — máskép a szerencsétlen meghal.

Ő meghalt — szóla Werner nyugodtan, megfogva kezét — ajkai végsőjöket sóhajták, erei megálltak.

— Szegény fiú — szóla a herczeg, ki ez esemény által, mint a többiek is, nagyrészint kijózanodott; — már ki hinné, hogy részegség embert öngyilkoláshoz vezetne?

— Ön csalatkozik, — viszonzá Werner — e boldogtalan ifjú soha józanabb nem vala. Vannak emberek, kiknek élni balgatagság.

— Oh ez boldog — szóla remegve Betty, — ez túlesett rajta. — Különösen elijedve tekinték fel. Betty sírt.

— Gyermek, hát a sír mindent elfed? — szóla Julia halkan. — Imádkozzunk e szerencsétlenért. — Az asszonyok letérdeltek, s csak az őszi szél, mely az ablakokat verdesé, szakítá félbe a nagy, borzasztó hallgatást.

XLIX.

Képzelheted a zajos rendetlenséget, melylyel e váratlan eset az egész házat eltölté. A felébredettek kérdései, Lafard esztelen monologjai az öngyilkolás ellen, a halvány elrémült arczok mindenfelől, körülszaladó cselédek, orvos, rendőrség, szóval minden egy nagy chaossá egyesülve, melyben magadat fel nem találhatád: ez s főkép Arthur halála, úgy elfoglalának, hogy az első pillanatokban minden egyébről megfeledkezém. — Julia, ki egyszerre hozzám lépve, aggodalomteli képpel Bettyről kérdezősködött, felébreszte elmerültségemből. Mióta a szobából, melyben Arthur halva feküdt, kimenék, nem láttam őt, s midőn Julia mondá, hogy e szobát mindjárt utánam elhagyá, s hogy azóta nem találhatja sehol, le nem írható aggodalom ébrede szívemben. Szobáról szobára menénk, de hasztalan, senki sem hallott semmit felőle, csak Lafard inasa mondá, hogy kocsimon látta elmenni.

Haza tértem, s midőn hallám, hogy majdnem két órával előttem kocsimon ő is megjött, s most szobájába zárkozott, nyugodtabb levék, s fáradtan ágyamra vetém

magamat, parancsot adva, hogy mihelyt Betty felkél, azonnal tudtomra adassék.

Oh szegény Betty, gondolám magamban, mennyit szenvedtél, mennyit szenvedsz talán most e pillanatokban! de ne félj, én le fogom törülni könyeidet, ha valaha szerettél, én boldogítani foglak. Nagy elégtétellel tartozom, de mint nőm talán meg fogsz bocsátani tetteimért, nevem, birtokom, életem — minden a tiéd lesz, s te angyali szív, nem tudnál megengesztelődni? E gondolatok megnyugtaták lelkemet, annyira el valék határozva mindenre, mi által Bettyt boldoggá tehetém, s oly meggyőződve szándékom lehetőségéről, hogy végre kibékülve önmagammal, álomba szenderedtem.

Dél vala, mikor nehéz álmaimból, melyekben majd Arthurt, majd Bettyt, majd Juliát látám, s múlt éjemnek emlékei egy borzasztó képpé vegyültek, felébredtem. Azonnal Bettyről kérdezősködtem; de még nem csengetett, s én új nyugtalanságban járék fel s alá szobámban. Így múlt negyed negyed után, ajtajához menék s hallgatóztam, de szobájában nem hallatszék a legkisebb nesz; kérdeztem komornáját, ő mondá, hogy asszonya soha sem aludt ily sokáig, s talán beteg, mert tegnap nagyon halvány volt, s midőn őt elküldé, könyezett. Nem tűrhetém tovább bizonytalanságomat, s halkan megnyitám ajtaját. A szoba üres vala. A felvetett ágyon s székeken tegnapi öltözetének darabjai hevertek, asztalán egy levél feküdt, mely hozzám szólt. Remegve felnyitám a levelet, s képzeld az érzelmeket, melyekkel e sorokat olvasám:

Gróf úr!

Ha e házból, melyben annyi boldog napokat tölték, örökre távozva, el nem mehetek szótalan, s boldogságom küszöbén még egyszer búcsút veszek azon szép körtől, melyet elhagyok: a gróf talán természetesnek

fogja találni merészségemet; s habár e sorok csak szomorú s kedvetlen emlékeket gerjesztenek is szivében, meg fog bocsátani a szerencsétlennek, kinek egyéb vigasztalása e földön nem maradt, s ki, bármik legyenek is hibái, s bármi kevéssé vala is képes ön kivánatait kielégíteni, legalább mindig híven szeretè, s úgy fogja szeretni véglehelletéig.

Lám, én szegény, tudatlan leány vagyok, ki érzelmeinek szót találni nem tud, s midőn szívszakadva e sorokat írom, remegek, nehogy hibás írásom önt szánakozó mosolygásra bírja; oh de hogy szeretem, azt elhiheti, s bármit gondoljon maga felőlem, Isten látja lelkemet, én nem hazudok.

S minek is hazudnám? most, midőn önkényt lemondok mindenről, mit ön kegyessége által bírtam, midőn kolduskènt lépek ki háza küszöbén, mint egykor beléptem, csak nyugalomban szegényebb: mi érdekem volna színlelni? Oh, mondja ezt meg barátjainak, mondja meg nékik, hogy a szegény Betty nem a grófot szerette, s hogy ha elég gyáva vala elfogadni jótéteményeit, legalább csak addig fogadta el, míg magát szeretve gondolá. Oh Istenem, hogy ön is ily aljasan gondolkozhatott felőlem! mit tevék, a mivel e gyalázatot megérdemeltem? Ha nagy dáma lettem volna, akkor ön hitt volna szavamnak; körülfogva fénynyel s tisztelőkkel, nagy névvel s rokonokkal, ki merne aljas szándékokat gyánítani szerelmemben? de így — mi volna elég alávaló, mit a szegényről feltenni nem lehetne, mi valószínűnek nem látszanék, ha ellene felhozatik? Önök, gazdagok, azt hiszik, hogy a szegénynek szíve nincs, hogy nincs semmije, mit haszonkeresés nélkül adnia, vagy pénzökkel megfizetni nem lehetne. Oh hígye el gróf úr, csalódnak; a szegénynek is van valamije, mit pénzzel megvásárolni nem lehet, s

ha egy leány, mint én, mindenét oda adva, magát végre csalatva látja, ha egész élete reményét egy szeretetben pontosítva, meggyőződött, hogy érzelmivel csak játék üzetett: szíve vérzik, mint a legnagyobb dámáé, s minden aranyuk nem fogja meggyógyítni sebét.

Aranya? de hát tudtam-e én, hogy ön gazdag? Midőn szegény alakban elémbe lépett és szerelmemet megnyeré, lehete-e gyanítanom nevét s birtokát? Nem valék-e szegény lakunban ezerte boldogabb karjai között, mint miután e fényes termekbe lépve, magamat minden által megalázva, szerelmét naponkint inkább elhidegülve látám. Arany? s hát minek kelle az nékem? nem éltem-e nyugodtan, megelégedve elébb, nem járhaték-e emelt fővel körül a városban? Oh hígye el, gróf úr, bármi szegény valék, én ezer aranyért senkinek boldogságát koczkára nem tettem, én senkinek szerelmet nem színleltem volna.

Engedelmet e szavakért! — fejem oly zavart — nem tudom, mit írok, de hígye el, én nem akarok szemrehányásokat tenni; ön nem ismeré e szívet s bizonyosan nem gyanítá, mit tesz; én nem neheztelek önre. Isten bocsásson meg azoknak, kik szívét tőlem elidegenítették s egész boldogságomat feldúlták; én őket meg nem bántottam soha.

Sokat akartam írni, végig olvasám e sorokat, s látom, hogy nem írtam semmit; de mennem kell. Ön haza jött s már szürkülni kezd; ha tovább várok, nem távozhatom észrevétlenül; most még az egész ház alszik s nem fogja senki gátolni lépteimet. Mikorra ön e sorokat veszi, én távol vagyok. Ne kérdje hol? útam hosszu, s legyen bizonyos, arczvonásaim nem fogják soha többé háborítani nyugalmát — soha — soha többé. — Éljen boldogúl! oly boldogúl, mint én kivá-

nom, s legyen bizonyos, ez ajkak csak áldást fognak mondani véglehelletökig. A sors nem akarta, hogy boldog legyek, én nem panaszkodom ön ellen.

Még egy kérést: Ön egykor lefesteté képemet. Ne vesse el ez emléket. Tegye el valahol írásai vagy könyvei közé, talán egyszer majd kezébe akad s akkor megemlékszik a szegény Bettyről; nemde Gusztáv, megemlékezik róla, s ha majd eszébe jut, miként szeretém, ha arczvonásaim fölött egyike azon boldog óráknak tünik fel lelkében, melyeket együtt tölténk, el fogja mondani: mégis jó, hív leány volt szegény. Még egyszer, Isten veled. Nekem adjon az ég erőt feltételemhez. Betty.

Megsemmisítve valék. Ennyi szerelem, mely ez egyszerű soroknak minden szavában felém hangozék, ez angyali nyájasság, mely sírja küszöbén csak egy áldást talál elnyomójára, — s én mit tevék e szerencsétlennel? Az ég reám bízta e leányt; e szív nagy szeretetével, e szelíd kebelnek egész bizalma, e lélek, melynek tisztaságát semmi sem fertőzteté meg, enyim vala, s én mit tettem e kincsekkel, én hová vezettem e szerencsétlent, ki csak tőlem várá jövőjét? Borzadtam önmagam előtt.

Bettyről a házban senki sem tuda semmit; kérdeztem mindenkit, de senki sem látá őt kimenni. A városba futottam, elmentem a divatárushoz, kinél dolgozott, előbbi lakására, néhány barátnéjához, Juliához; senki sem látá, senki sem hallott felőle; kérdezősködtem a rendőrségnél, díjakat igértem a legkisebb hírért: mind hasztalan; végre három heti fáradozás után a szörnyű sejdítés, mely szívemet az első pillanatban eltölté, megvalósodott, s tudtomra adaték, hogy egy pár mérföldnyire Páris alatt, a Szajna partjain, egy leánynak holtteste találtatott, mely hetekig a vízben lévén, ismerhetetlenné vált, de a mennyire meg-

maradt ruházatának egyes részei mutaták, csak Betty lehetett. Minden kételkedésnek, melylyel magamat előbb vigasztalám, vége szakadott. Gyilkos valék.

Ne várd, hogy a kínokat, melyek szívemet e napokban eltölték, leírjam; te, ki a múltra tekintve, talán bús emlékeket, de bizonyára olyant nem találsz, melynél lelked borzadna; te ki nem tudod, mi az, vétket hordozni lelkeden, félni, ha az est közelg, küzködni az álom ellen, hogy egy ismert arcz ne tünjék fel egyszerre éji álmaid között; futni az emberek előtt s a magánytól, poklot hordva önszívedben, irtózni az élettől s mégis félni a haláltól, nem képzelheted fájdalmimat; csak Isten tudja, mit szenvedék.

Az első időben öngyilkosságról gondolkozám. Julia, ki mielőtt Skócziába költözött, még egy ideig Párisban mulatott, s híven osztozott fájdalmaimban, visszatartóztata; érzém, hogy a halál boldogság volna szenvedéseim után, s bűnhödni akartam tettemért. Éreztem vétkem egész súlyát, s mint büntetést elviselém ez életet, mely ezentúl csak kínomra lehete, s melynek keserveit semmi, még azon hív ragaszkodás, melyet te, barátom, irántam főkép e napokban mutatál, sem enyhíthette többé.

Így támadt végre a gondolat szívemben, hogy ide jőjjek. Betty, ki e hegyek között nevelkedett, s ájtatos szüléivel többször zarándokolt szent Bruno kápolnájához, sokszor beszélt e kolostorról. Ez emlékek, az undor, melylyel a világtól, hol annyit tűrtem s vétkezém, elfordultam, s azon vallásosság, mely minden szerencsétlennél legalább mint vágy felszólal, vezettek e falak közé. S nyugodtabb vagyok.

Ismered történetemet. Elmondék mindent, mire visszaemlékezém, hosszasan s részletesen, mint lelkem sugallá, mint barátságod engedé; s ha talán itt-ott többet

mondtam, mint történetemnek megértésére szükséges vala, legalább nem hallgattam el semmit, s szívemnek enyh vala kimondania egész bánatát, megismértetni egészen azon egy férfi által, kire még szeretve tekintek vissza: s vajon lehetett-e ezt elérnem, ha azon részleteket elhallgatom, melyek éltemre, habár észrevehetlenül, oly nagy befolyással voltak? Miként az erőtlenül hengergő golyó, ha kőre ér, új ívben emelkedik, új irányban ujult erővel sújt: így változnak gondolataink sokszor a legcsekélyebb tárgyak érintése által. E nagy világon, a melynek urainak csúfoltatunk, dolog oly csekély s alávaló nincs, mely a büszke ember legfenségesebb tehetségeit működésre nem kényszerithetné; egy darab kő, mely előttünk hever, egy fűszál, egy véletlenül kimondott szó, száz gondolatot ébreszt, s egy gondolat éltünk sorsa lehet. Te vagy az egyetlen lény e világon, ki előtt e szív kitárta titkait; oh hadd reménylenem, hogy az, ki ismer, legalább szánakozva emlékezik rám; s ha már senki más nem vala, kire e szív szeretve emlékezhetnék, ha atyámtól kezdve az utolsóig mindenki hidegen elfordult tőlem: maradjon legalább azon vigasztalása napjaimnak, hogy egy szívet megtartéK, melyben idegenné nem váltam.

Sokat vétkeztem! oh de hidd el, én sokat is szenvedtem, s a kegyes istenség talán leszámolja majdan a könyeket, melyeket sírtam, azokból, melyeket vétkeim által én facsartam ki.

NEGYEDIK RÉSZ.

L.

Április 6-án.

Feltevém, hogy többé nem írok. A mit kivántál, megtörtént: éltem feljegyezve legkisebb részleteiben; miért szomorítsalak bús emlékeimmel? miért tolakodjam csendes házi körödbe, hogy e széttépett kebel bánatjai, kedveseid között, az emberi lét fájdalmaira intsenek? Feltevém — — s ím ismét írok; e szív, melynek legsetétebb óráiban vigasztalása vala, hogy hozzád fordúlhatott, most nem tűrheti többé a magányt.

A tavasz közelg. A nap meleg hatalma végre felhatott bérczeinkre is, s a fehér téli lepel tünedezik. A tetők feketén állanak ismét, a hegyoldalokon száz zúgó patakban dörög le az olvadott hóteher, s a völgyek zöldelni kezdenek. A tavasz közelg, az élő természet felállítá százezeredikszer zöld győzelmi lobogóját a tél romjai fölött, s a magas hegytől, mely levetve halotti köntösét, új zöldben áll, a legkisebb bokorig, melynek ébredő ágai duzzadnak, minden megérzi hatalmát; a nagy folyótól, mely megszabadult árjaival ismét tovább halad, a legkisebb madárig, mely víg öröménekével az ég felé repül, minden teremtmény felzajog örömében; s veheted-e rossz néven barátodtól, ha ő is azon egy lény felé küldi fohászait, mely szavát megérti, mely e nagy világon az egyetlen hív, az egyetlen

szerető vala iránta? Oh nem, te nem fogod eltaszítani a távozónak kezét, melyet búcsúzva feléd nyujt; hisz úgyis e szív nem soká hordozza már terhét, hadd vidítsa szeretetednek emléke legalább rövid végnapjaimat.

Mióta nem írtam, nehéz beteg valék. A seb, melyet párviadalban Armandtól kaptam, s melyből ápoló kezeid között kiépültem, újra fájni kezde. Emlékezel talán, az orvosok már akkor rossz következésekről szóltak, s tüdősértésről, s később vagy elébb mellbetegségről; most a baj kitört, s ha előérzeteim nem csalnak, mikorra e sírkert, mely ismét zölden terül el ablakom előtt, újra hóval takartatik, egy dombbal több leend egyenetlen felszinén, s e kebelnek sebei nem fognak fájni többé! Hagyján, én nem félek a haláltól! mikor a paradicsomból elűzte, Isten akkor az embernek a halandóságot adá, s ki tudja, nem pótlékúl adta-e ezt?

Április 10-én.

A nyájas napok, melyekben tavaszról álmodoztam, eltűntek, s ismét hideg fellegek borulnak e falak körül. Rosszabbúl érzem magamat, lélekzetem nehéz, szenvedek. Oh barátom, hát ez tavaszunk? ez az időszak, melyet egész évünk bájpillanatának nevezünk? e fellegborított ég, e kopár mező, melynek múlt évi hervadását új zöld még el nem takarhatá, e hideg köd-ár, mely a völgyeken nyugszik, ez az, mit visszakivánunk? mire a nyár forró sugárai alatt, s mikor tél borítja határainkat, annyi vágygyal tekintünk vissza? S lám, ilyen gyermekkorunk is. Azon évek alatt, melyeket a freiburgi collegiumban tölték, volt-e csak egy nap, melyben el nem kivánkozám körömből? nem valának-e terveim gyermekségem határain túl, örömeim abban, mert a jövőről ábrándoztam? s nem kivánkozom-e

vissza e napokba? Oh a tavasz, melyről őszi ködünk közt ábrándozunk, s a gyermekkor, melyről a férfi és agg beszél, nem létezik soha; s a gyönyör, melylyel ez időszakokra visszatekintünk, csak képzeletünk szüleménye, mely az év és élet első szakáról egy szép ideált alkotva magának, oly múltba kivánkozik vissza, melynek legszebb emlékeit csak álmodá. — S miért ne tennők ezt? Tavasz s ifjúság, remények kora mindkettő, annak, mint emennek nincs múltja még, melynek fonnyadott virágai vagy feldúlt örömei fölött elszomorodhatnánk; itt mint ott csak fejlődés vár reánk, s ha már az sorsunk, hogy ez életben szívünk soha kielégítve ne érezze magát, miért ne nevezzük boldogságunk korának azt, melyben még legalább reméltünk.

Mi bámulatos e lét! hogy az idő, melynek, midőn rajtunk átvonúlt, minden órájában fulánkot találánk, ha végre eltünt, mint a méhraj, csak mézet hágy maga után! mi érthetetlen e szív, melynek minden pillanatban egy egész múlt s jövő kell, hogy magát boldognak érezhesse, mert csak vágyaiban s reményeiben fekszenek örömei! Csillagok, a tenger túlpartja, a kék hegyláncz legmagasb csúcsai, minden, mitől távol állunk, magához vonz; s vajon ki az, a ki mondhatná, hogy azon örömöket, melyeket a végzet körébe helyzett, élvezte? hogy karjai, melyeket a távol szerencse felé nyujt, mindent, mi mellette állt, már körülfogának? Nem vagyunk-e szerencsénkre nézve távollátók, kiknek szemei elérhetlen tárgyakon függnek, s a mellettök fekvő kincset észre nem veszik? Oh barátom, mennyivel nyugodtabban gondolok vissza múltamra, mennyivel inkább emlékszem, hogy e világon alig találtam egy embert, ki sorsával a jelenben megelégednék, s nem tekintne vágygyal múltjára, mintha csak a jelen pillanat volna sötét, s minden egyéb világos: annyival inkább meggyőződöm,

hogy önmagunkban, s nem végzetünkben fekszik oka szenvedéseinknek. Mint az alchimista a leggazdagabb arany-eret míveletlen hagyná, s retortái előtt tovább fárad lehetetlen mesterségében: így bánunk a szerencsével mi; előttünk fekszik, de alkotni, nem keresni akarjuk, — s elvesztjük.

Április 15-én.

Ne mondja senki, hogy többé sírni nem fog; a haldokló, kinek csak egy pillanata marad, nem tudja, nem vár-e keserv reá. Ki biztos abban, ha még e szívben is egy keserű csepp maradhatott, annyi szenvedés után, s pillanat jöhetett, mely kisajtolá.

Tegnap a generális, ki betegségem alatt többször vala nálam, atyám haláláról tudósított; átadá leveledet, melyben e szomorú eset részleteit közlöd, atyámnak végakaratát, s utolsó sorait, melyeket hozzám intézett. Oh barátom, te nem gyaníthatod a mély, leírhatlan bánatot, melylyel e hír lelkemet eltölté!

Nem a halál eszméje fájt szívemnek. Atyám öreg volt, túlélve reményeit, eltemetve azokat, kiken szíve leginkább függött, elvesztve mindent egyenkint, mi ez életben szép s boldogító, míg végre maga a szent fájdalom is eltünt, mely az ifjú szívét a sors csapásai után, mint villám a fát, fénybe s lángokba borítja: mi marada az aggnak, miért ez élet elvesztésétől remegnie lehetett? Mint a legtisztább folyó iszapot, úgy a legboldogabb élet bús emlékeket hágy maga után, s mely kebel oly erős, hogy ne görnyedne egy egész élet terhe alatt; mely pillanat eléggé szép, hogy az aggnak lelkét egy egész élet bánatáért vigasztalhatná, vagy elfelejtetné azokat, kik szívéhez egykor közel állának, s kikkel nem oszthatja többé örömeit? — Az aggnak élete, nem halála érdemli szánakozásunkat; a veszteségek fájtak,

melyekkel év év után egyes örömeit elvevé, a halál őt csak bús emlékeitől foszthatja meg. Oh, de midőn leveledben az áldó szavakat olvasám, melyeket apám haldokló ajkai rám mondának, midőn végakaratából látám, hogy éltének gondja végpillanatáig én valék, midőn ez utolsó sorokban, melyeket remegő kezei hozzám írtak, csak atyai szeretet hangozik felém, szeretet, melylyel ez élet küszöbén még egyszer visszafordulva, újra kér, hogy szomorú feltételemről mondjak le, melylyel mindent, mit ellene vétheték, megbocsát, mely ennyi háladatlanság után őt csak áldani készti — oh barátom, midőn ezt olvasám, s eszembe jutott, hogy ez apának idegenek hunyták be szemeit, szívemet le nem írható bánat tölté el; én irtóztatóan háladatlan valék!

Vagy nem szeretett-e ő? E szív, oly hideg és érzéketlen mások iránt, nem dobogott-e melegen fiáért? nem vala-e agg napjaiban egyetlen czélja boldogításom? nem valék-e bizodalma, reménye, dicsősége; és mit tettem én ennyi szeretetért? Nem hagyám-e el magányosan hetven évének emlékivel, nem valék-e hideg s érzéketlen szeretete iránt míg élt, s midőn haldokló szemei még egyszer körültekintve, az egy lényt keresék utolszor, melyen szeretve függtek, távol? S miért? mert egyes nézetekben különböztünk, mert ő az agg, boldogításomért fáradva, ez elérhetetlen czélt máshol keresé, mint én, mert ez álmok világában más képzelet után fáradott, mert különböző módon csalódtunk. Oh Istenem, hogy e világon, hol oly ritkán jut a szerencse, egy más szívnek visszhangja lehetni, annyiszor elmulasztjuk e ritka alkalmat is; hogy egy kis hiba, melyet kedvesünkön észrevevénk, elfelejtetheti szeretetét; hogy míg egy egész szív ajánlkozik, míg az egy nyújtatik, mi e földön boldogíthat, — mi nem akarunk adni egy kis türelmet sem! Mert nem a szeretet-e éltünk egyetlen

boldogítója? a fénypont, mely létünkön átsugárzik, s mint a nap, világot és meleget terjeszt határain; a gyönyörteli percz, mely, habár évek szenvedései után, feljő: nem mondhatjuk, hogy hasztalan tűrtünk; az álom, mely létünk keserűségeit elfejteti, a láng, melyben valónknak isteni része él, s melylyel elvész! S hányszor nem taszítjuk el magunktól e kincset! hány kéz nyúlt felénk, melyet el nem fogadánk! hány szív szólala fel mellettünk, melynek nem feleltünk! Talán egy szomorú tapasztalás, mely éltünk szép emlékeit elfelejteté, talán egyetlen egy csalódás, mely szívünkbe a kételyek magvát hinté el, vagy épen egy hiba, egy kis nevetségesség, melyet abban, ki hozzánk közeledett, észrevevénk: s mi eltaszitjuk a boldogtalant, mintha nem az volna legszebb tulajdona szeretetünknek, hogy mindent tűr, a nélkül, hogy megaláztatnék; minden hibának mentséget talál, a nélkül, hogy önmaga megromlanék. Mit ér, ha később, magányosan állva, az élet vészei között átlátjuk szerencsétlen tévedésünket; ha visszatekintve eszünkbe jut, hogy egykor nem állánk magányosan, hogy a puszta úton, melyen áthaladánk, egy lény nyájasan közelíte hozzánk, ha eszünkbe jut, mi kis áldozatok, mi parányi szolgálatok kellének, hogy boldogítsunk; ha eszünkbe jut, hogy egy lényt ismertünk, kinek sorsát az ég reánk bízta, s kinek szeretet helyett csak kínokat adánk, egy szívet, mely előttünk mint könyv kitárva állt, s melynek tiszta leveleire áldás helyett mi iránk átkot! Mit ér, hogy a szív, megbánva hideg kegyetlenségét, e világtól, melyen érzeményt nem találá, végre egy sírhoz fordúl, s most életét adná, ha az, kit egykor magától eltaszíta, még egyszer feléje nyújthatná karjait; hogy csak egy napja, egy órája legyen, melyben szerethesse, melyben hosszú szenvedések után boldogíthassa! Vándorok vagyunk mind,

rövid órákra találkozva e rövid pályán, melyen áthaladunk; kevés idő engedtetik, hogy lássuk, ismerjük egymást; ha nem használtuk, nem hozza vissza semmi a szívet, mely mellett hidegen elmenénk, nem hozza semmi vissza a pillanatot, melyben boldogíthatánk, s nem tevők.

S nem ez-e hivatásunk? Midőn Isten az embert e földre teremté, az egyetlen gondolkozó lényt ez érzéketlen anyag között, gyengén s erőtlenül kitéve minden elemnek, minden megtámadásnak: vajon nem kényszeríté-e szeretetre, szeretetre azon egy lény iránt, mely vele rokonságot érez, s panaszló szavát megértheti; szeretetre, mely neki veszélyeiben segédet igér, melynek gyermekségében feltartását, élte végnapjáig mindent köszönhet, mi e sötét létben boldogító vala? Nem tanít-e szeretetre minden, a mit látunk, hallunk, minden, a mi körülöttünk él, virul s tenyészik? S mi bizonytalanúl kérdezzük: mit tegyünk? Mi bámulunk, ha a szív, mely szeretni nem tudott, magát elégedetlennek érzi; s mert esztelen büszkesége azokat, kik hozzá legközelebb álltak, átfogni nem akarta, remény nélkül ingadozik vészei között. Oh barátom, én érzem, hogy hivatásomnak meg nem feleltem.

Mint a fa, melynek ágain ezer fellegek esője nevelé a zöld lombozatot, melynek növésére a föld anyai ereje, a fényes nap ragyogó sugárai, s annyi évnek meleg s hideg érintései kellének, s mely mégis csak kis körre vetheti árnyékát, csak szűk határt takarhat virágozó ágaival: ilyen az ember; az egész világnak köszönheti kifejlődését, de keskeny a kör, melyért élnie lehet. Vajon nem fekszik-e ebben a nagy oktatás, hogy a kis kört, melyre áldó hatalmunkat kiterjeszthetjük, nagyon szeressük, hogy, mert egy egész világnak tartozunk jótéteményeiért, azon keveseket, kik hozzánk közel áll-

nak, s kiken kívül az egész világ iránti tartozásunkat másnak nem fizethetjük le, egészen boldogítsuk.

Én nem tevém ezt, s ősz atyám emléke nagy vádként emelkedik lelkemben. A sors őt mellém helyezé, hogy agg napjainak ápolója legyek, hogy ifjú keblem reményeket öntsön e szívbe, mely annyi évnek hideg érintése alatt elfagyott; hogy szeressem, boldogítsam őt; az ég reám bízta e férfiut, s én mit tevék? — Oh én nem vádolhatom végzetemet. Örök törvénye természetünknek: kik nem szeretnek, nem lesznek boldogok; én megszegém, nincs mit panaszkodnom.

Április 17-én.

Kérdezéd utolsó leveledben, melyet ma ismét olvastam, nyugodt vagyok-e? Oh barátom, ha az lehetnék! de remélhetem-e ezt valaha? Betegség elfogyasztá testem ifjú erejét, s a szív lassabban dobog, mint egykor; lelkem elfáradt hosszú küzdelmei után, s gondolatim nyugodtabb irányt vőnek; gyűlölés nélkül nézek vissza az emberekre, s vannak pillanatok, mikor, miként vészek után a borongó ég fölött, úgy e kebel homályos belsejében hideg, örömtelen csend uralkodik; oh de nyugalom-e ez? kinek belsejében annyi vádoló szó hangozik, ki a múltra tekintve érezi, hogy léte haszontalan vala, az ne várjon nyugalmat. Csak fellegtelen égnek, csak tiszta emberi kebelnek adatott ez. Közöttem s e boldogság között Betty képe áll; e magas bérczek, melyek között nevekedett, róla szólnak, e szív bánata reá int; minden gondolat, minden álom ez egy vétkemtől visszhangozik, s vajon van-e valami, mi e kínt enyhítné?

Ha csak álmaim nem volnának oly szörnyűek, s legalább éjjel pihenhetnék meg, de a szív nem nyughatik, s miként dobogása, úgy érzelmei tovább hangoznak a

hallgató éjen át; s fáradva, remegve ébredek fel rövid elszenderülés után, melyben enyhülés helyett csak kínokat találok. Borzadok, ha múlt éjjelemre gondolok. Halld álmomat:

Magam valék, véghetlen pusztaságon, messze láthatáromon hótakart csúcsok; előttem a véghetlen tenger, de minden néma és mozdulatlan, mintha a természet halva feküdnék körülöttem. A vidéken nincs egy fa, melynek ágai zöldelnének; körülöttem nincs egy virág, melynek színes kelyhén szemem megpihenhetne; maga a tenger mozdulatlan, s az égen nem látható egy felleg, mely szállongva véghetetlenségének életet adna. A nap ragyogva halada sírja felé, de a nélkül, hogy sugárai meleget terjesztenének. Magányosan álltam ott e hallgató természet közepett; messze határai között nem vala egy lény, mely szívemhez szólna, nem egy tárgy, melyen örülhetek, s végetlen vágy tölté el lelkemet.

Ekkor egy nem ismert lény lépe előmbe, vállait fényköntösbe takarta, arczain soha nem látott méltóság vala; de a nyájas tekintet, melyet rám függeszte, s a szelíd mosolygás ajkai körül, előzék a félelmet, mely első pillanatban lelkemet a magas jövevény előtt eltölté, s bizalommal tekinték fel hozzá. Védangyalod vagyok — szóla ő — s jövék, hogy boldogítsalak! jer s kövess. — S felkeltem s követni akarám. De ő lágyan körülfoga karjaival, fölemelt, s messze elvitt magával. Hegyeken s rónákon szálltunk át, túl pusztán s tengeren, míg végre leereszkedve ismét, földön valék, s az angyal rám téve kezét, megszólíta: Tekints magad körül s örvendj életednek.

S körültekinték. Előttem a legszebb vidék állt, melyet szemeim valaha láttak. A magas hegyláncz hótakart csúcsai láthatáromon, körülöttem ezernyi virágok har-

mattelt kelyheikkel meghajolva, mintha a föld anyakebléhez borulva, ki akarnák sírni gyönyörüket, a csalogányok éneke sürü lomb között, a véghetlen tenger, melynek ingadozó rónáján szemem majd távolban tévelygett, majd a partokon csillogva széttörő hullámzaton gyönyörködött; minden egy nagy, dicső egészszé egyesülve, körülívezve a magas ég kék boltozatától, áthangozva milliónyi teremtmények öröménekétől, eltelve milliónyi virágok illatától: szívem feldobogott örömében e bájló csodák előtt.

De örömöm rövid vala, s midőn többször körültekintve, megszoktam e szépségeket, ismét vágy töltő lelkemet s elszomorodtam újra. S hát nem elégszel meg ennyi gyönyörrel? — szóla az angyal, észrevéve szomorúságomat. — Oh nem — viszonzám elragadva fájdalmamtól — a természet szépségei e szív véghetlen vágyait ki nem elégíthetik; oh mondd te, hatalmas lény, nekem: halhatatlan vagyok-e? Az angyal fájdalmasan tekinte rám s hallgatott.

Még több gyönyört adandok, — szóla végre nyájasan, s átfogva karjaival, ismét fölemelt magával. Fellegeket láttam messze alattam, s a legmagasabb havasok csúcsai eltüntek a mélység távolában, míg szédelegve ismét a földön állék. — A vidék, melyet most láttam, nem vala oly nagyszerű, de bájolóbb. Körülfogva járhatlan szikláktól állt e kis viruló völgy, mintegy érző szíve a kővilágnak; a fák szebben zöldeltek, minden virág édesben illatozott e határok között, melyek bájkörét soha emberi láb nem tapodta, csendjét a csalogány énekénél s a patak csörgő szavánál soha egyéb hang fel nem zavará. — Minden, mit e völgyben látsz — szóla az angyal — birtokod. S ím egy asszony álla előttem, szép s bájoló, mint soha asszonyt nem láték, s midőn e szelíd arczok pirulásán gyönyörködének

szemeim, nem láttak többé egyebet. Úgy rémlett, mintha régen ismertük, mintha más, szebb életben szíveink már szerették volna egymást, s szó nélkül keblemhez szorítva e kedves teremtményt, szívem nem ismert gyönyörnek érzetében emelkedett. S keblemhez szorítám ismét s ismét, s boldog valék. De szívemben újra felhangzott vágyaim rejtélyes szava, s gyönyöreim közepett újra elszomorodtam. Szerelmet adtam — szóla az angyal búsan rám tekintve — s te mégis szomorkodol. Ah! sóhajték fájdalmasan, e szívet földi aszszony szerelme ki nem elégítheti; mondd, oh mondd nekem: halhatatlan vagyok-e? s az angyal szemében egy köny ragyogott, de ajkai hallgatának.

S még egyszer karjai közé fogott, s még egyszer messze sötétlett a föld magas reptünk alatt. Egy nagy rónára ereszkedénk, jobbomról s balomról táborok, előttök két ellenséges had különböző színű lobogókkal, hallgató gyűlölésben várva a csata pillanatát. S az angyal kardot ada kezembe, s a hadak egyikére mutatva szóla: — Menj e nép közé, mely legszentebb jogaiért csatázik, s élvezd léted legmagasb gyönyörét: küzdeni jó ügyért. S elmenék s a csapatok elébe álltam, hol a harsogó trombita szavára, csataénekének mennydörgő hangjai, s a fegyverek villámai között viadalra indult a nagy embervész. Csatáztunk s győztünk, s én ott valék a bátrak első sorában, homlokomat babér körítė, s a nép áldva zengé nevemet. De szívem nem örült ennyi fénynek: belsejében a régi szó hangozék, s a győzelem között, mint mindenütt, vágy feszíté keblemet.

S még sem elégszel meg léteddel? — szólt az angyal, szomorúan rám függesztve tekintetét.

Oh mondd: halhatatlan vagyok-e? kérdezém még egyszer remegő hangon, s az angyal egy könyet ejtve szeméből, kiterjeszté szárnyait, s a magas légbe emel-

kedett. Én pedig szomorúan tovább menék az élet nehéz ösvényein, s minden öröm, mely lelkemhez közelíte, eltünt nagy kételyem hideg érintése alatt. S így múltak napjaim. Láttam a természetet derülten s vészek között, láttam az embereket nyugodtan s küzködve, száz alkonyt száz hajnal után, ezer emelkedő s lesülyedett emberszívet; egész éltem szomorú, s örömteli napjaival vonula át lelkemen, s közönyösen nézém futásukat, csak e nagy kérdésnek súlyát hordva szívemen. Boldogtalan valék, de nyugodt.

Ekkor egy ismert hang szólala fel mögöttem, gyenge s szelíd, mint az estfuvalom, ha a lombon átsóhajt; de szívem borzadott hallásán. — Betty szava vala. Visszafordultam. Képe halaványan emelkedék előttem, elváltozott arczvonásaira a halál végvonaglásaival rányomá nehéz kínoknak bélyegét, kidült szemei rémletesen meredtek felém, hosszú hajáról iszapos víz patakzott, s fehér keble eltakarva homokkal, nem emelkedék többé. — Lám, — így szóla gyenge hangon a tünemény — ez a te míved; szerettelek s te megöltél. Jaj neked gyilkos, halhatatlan vagy! — Szívemet soha nem érzett rémülés tölté el.

Eltakartam szememet, de a rém előttem állt. Halaványan, széttépett kebellel feküdt ott a folyó iszapos partja mellett, s a tenger emelkedő dagálya nem takarhatá el a szörnyet, a folyó minden vize nem moshatá le véres foltjait, s szívemben tovább hangzott az irtóztató szó: gyilkos, halhatatlan vagy.

Futottam kétségbeesve, mintha magamat kerülném; völgyekbe, melyeket emberi szem nem látott, bérczekre, hol soha léptek nem hangozának; lábaim alatt omló lavinák dörgése, körülöttem a prédakereső sas károgása, de hasztalan; a halvány vádoló utánam jött, s a szörnyű szó el nem hallgatott soha. Halhatatlan vagy! zenge a

föld mélyéből, s az ég kék magasságáról, fenn a tetőkön s völgyek sötétiben, s mindig s mindenütt egy szörnyű szó, mely nagy átokként tovább űze ösvényeimen, míg kétségbeesve hideg verítékkel homlokomon végre fölébredék.

Lám barátom, ez nyugalmam. Egy szó, egy gondolat, egy álom felveri lelkem csendjét; a bűnösnek nincs nyughelye e világon! Oh ha ez nem volna, ha sértve éltem küzködései között, vérző szívvel, de önszemrehányás nélkül emelhetném tiszta kezemet az ég felé, vagy ha még egyszer leborulhatnék az angyali lény előtt, kit szerelmeért halálig üldöztem, s megnyerném bocsánatát: akkor, akkor talán megnyugodnék e szív; — de így — oh szánj barátom!

Április 20-án.

Tegnap óta a kolostor majorjában lakom; az utolsó hét alatt bajom súlyosodott, s mivel orvosom ezt az éles hegylevegőnek tulajdonítá, az ő s generálisunk kérésére ide hurczolkodtam. Életem felől aggódnak. Oh barátom, ha tudnád, mi vala az élet nekem? De miért ne teljesítettem volna kivánatukat? oly jószívűen kérének, oly örömmel hallák megegyezésemet; ők azt hiszik, hogy hasznomra voltak, s miért rontanám csalódásukat, miért taszítanám el magamtól a kezet, mely barátilag támaszúl ajánlkozik? hisz oly ritkán hálálhatjuk meg azon kevés jótéteményeket is, melyeket találunk; köszönjük meg legalább az által, hogy azt, mi szeretve nyújtatott, ha haszontalannak látszanék is, nyájasan elfogadjuk.

Új lakásom szerény s egyszerű. Talán még emlékszel a házra; midőn a mult őszkor velem ide jövél, megálltunk küszöbén. A kápolnában, mely mellette áll, épen délre harangoztak, s a karthausi, ki itt a kolos-

tornak sáfárkodik, imádkozva ment fel s alá a fák alatt. Ha most jönnél, a küszöbön én lépnék elédbe, s ha velem körültekintenél e határon, talán elhinnéd, hogy városaitokon kívül is vannak helyek, hol élni lehet. Itt legalább fák vannak, tiszta ég, messze kilátás, láthatárunkban a bérczek sötét fenyvesei feketélnek, előttem a zöld völgyben szétszórt egyes házak között nyájak legelnek; itt jól érzem magamat.

Midőn a kolostorból elmenék, generálisunk, ki mindig atyailag érzett iránt am, megáldva mondá, hogy itt lenn bizonyára meg fogok gyógyulni. Lenn — — oh igaza van, lenn, hat lábbal mélyebben, s a kebel fölött egy kevés föld; mily szív nem gyógyulna meg így!

Április 22-én.

A nap lealkonyodott; bérczeink fölött elhaló szinekkel piros fellegek lejtenek körül, s ablakom előtt a fák lombja között halk suttogás hallatszik; körülöttem nyugodt s hallgat minden; csak a malom, melynek fáradhatlan kereke dolgozva körülforog, s kápolnánkon az estharang töltik el a hallgató vidéket hangjaikkal.

Oh boldog, kinek ily derült alkony jutott az élet nehéz napja után, boldog kinek lelki csendjét, mint e vidéket, csak munka s imádság tölti el hangjaival!

Április 24-én.

A szívnek szeretni kell; nincs ki e szükségnek ellentállhatna. Mint a folyondár, bár százszor letépve támaszáról, új hajtásaival ismét felfonja magát, s habár ágai ismét levágatnának, míg gyökerében élet marad, ragaszkodni meg nem szűnik: úgy a szív, alig gyógyulva, új erővel ölelkezik valamihez; hisz természete, hogy csak mást körülfogva emelkedhetik; miként bírhatná terhét magányosan?

Nem tudom, szóltam-e már Justus orvosunkról; mint egy hatvan esztendős férfi, nyájas, de tiszteletre késztő vonásokkal. A piros arcz, melynek nyugalmát néha legfelebb egy nyájas mosolygás váltja fel, a szelíd s mégis átható szem, mely ősz szemöldjei alól elevenen s ifjan sugárzik elédbe, a fejérlő haj, mely visszasimítva e magas kiálló homlokot még inkább kitünteti, magas termete, melyet annyi évnek terhe még le nem hajthata, szóval egész valója bizalommal tölti szívedet a férfi iránt, s ha csak egyszer láttad volna, nem bámulnál, hogy szeretetemet megnyeré. Betegségem alatt ő ápola; most, mióta itt lenn lakom, naponkint órákat tölt velem, s kívüled soha ember iránt ennyi bizodalmat nem érezék. Társasága szükségessé vált szívemnek.

Minap, együtt töltve az estvét, beszéd között, nem tudom mi belső szükség által kényszerítve, elmondám neki egész történetemet; ő nyugodtan végig hallgatott, s vigasztalás helyett elbeszélé önszenvedéseit. Barátom, mi megszégyenülve állék előtte! A sors őt sem ringatá nyájasabb karokkal, mint engemet. Nagyobb kört várva munkásságának, szerencsétlen viszonyok s emberi kajánság őt, ki tudománya által joggal fényt s dicsőséget remélhetett, még ifjú korában e hegyek közé vetették. A halál, mely egyenkint egy kedves nőtől s három gyermekétől fosztá meg már érettebb korában, feldúlta a szerény boldogságot is, melyet hosszú fáradsággal végre kivíva magának. Tűrve szegénységet mint ifjú, elhagyottságot közelgő agg korában, e férfi ismeri emberi létünk keserűségét: s ím ő nyugodt, ajkai mosolyganak; s habár a haj bánatában jókorabb fehéredett, e hótakaró alatt a szív még teljes nyarában áll, s melegen megnyílik mindenkinek. S miért? mert másoknak élt, mert meghatva hivatásának szentsége által, e léleknek magasabb czélja vala, mint önboldogítása; mert hasznosnak,

szükségesnek érzé magát. Ez ajkaknak vigasztalni kelle, s elfelejtének panaszkodni; e szemek mások sebeit vizsgálák, miként sírhattak volna; e lélek egész erejével mások javáról gondoskodott, miként nem felejtette volna önbaját. Ő dolgozott, s a munkának bére nyugalom.

S én? oh barátom, mennyivel inkább társalkodom e férfiúval, annyival inkább gyanítom, hogy e szív annyi keserv után is, melyet a sors rávetett, talán kiépülhetett volna, ha felejtkezve önmagáról, csak egy tárgy vagy lényért dobog vala igaz szeretetben, hacsak valaminek fel tudta volna áldozni magát. De lehet-e annak emelkedni, ki, mint a hernyó befonva önszőtte sírjába, önössége szűk körén áttörni nem tud?

Április 27-én.

Mi nyugalmunk, hogy oly nehezen keresve, oly kevés feldúlhatja ismét? — Ma künn sétálva, egy napszámossal találkoztam, kinek képvonásai Armandra emlékeztetének. Arcza barnább s férfiasabb vala, mint mikor Armandot utolszor láttam, de szeme, midőn tekintetemmel találkozott, s arczának egész kifejezése reá intének. Először s talán utolszor találkoztunk életünkben, s fáradtan letéve fejszéjét e munkás, családja körében hihetőkép régen elfeledé e halvány arczot, s ím én dobogó szívvel járok fel s alá, s lelkem előtt száz fájdalmas emlék emelkedik. — Oh, hogy a szív nem tudja mélyebbre temetni emlékeit, s hogy ily gyenge érintés feltakarhatja rejtett bánatát!

Május 1-én.

A lég hideg, de naptárainkban az első május áll, s a pásztorok, nem figyelve az időre, furulyaszó mellett vígan tánczolnak a nagy fa körül, melyet szalagokkal, s koszorúkkal ékesítve, tegnap közel e házhoz fel-

állítottak. Ha más nap volna, mindenki kedvetlenül járna nyája után s fáznék, de május elsején eldődei századok óta a tavasz kezdetét ünnepelték, s az unoka vígan követi példájokat, bármennyi felleg boruljon is egén. Az előítélet ím magát a napot s meleg sugárait kipótolhatja, lehet-e hát jobbat kívánni nemünknek, mint hogy azon kevés boldogító csalódás, melyet magának alkotni tudott, soha meg ne szünjék? Én csak távolról nézhetem a vigadókat, orvosom eltiltá a kijárást, s bár néha kedvem ellen, vakon engedelmeskedem parancsainak; mi máskép lehetne meghálálnom ennyi barátságot?

Oh ha körültekintek, s látom a nyájas gondoskodást, mely éltemet körülfogá, ez orvost, ki, pár hónapig ismerve, barátommá vált, ez öreg karthausit, kivel lakásomat osztom, s ki annyi örömmel teljesíti legkisebb kívánatomat; s ha visszanézek a múltra, s eszembe jut, mit te értem tevél, s anyám, s öreg Jánosom, s annyian, kiket alig tudnék megnevezni, s ha meggondolom, miként ítéltem az emberekről ennyi szép tapasztalás után, — pirulhatnék.

S nem hasonlóan igazságtalan-e az embereknek többsége? Hol van mindazok között, kik legkeményebben ítélnek nemünkről, ki életében nem talált volna több valóban jó szívet; s mégis nem mondjuk-e el megvetésünket az egész emberiség fölött, mihelyt csak egyszer csalódtunk? — nem felejtjük-e egy szomorú tapasztalásnak emléke előtt mindazon szépeket, melyeket éltünkben találtunk, bezárva szemünket minden előtt, mi a múltban vagy jelenben ellenkezőt bizonyítana, szentnek, ellenmondhatlannak tartva szomorú meggyőződésünket; mintha a társaság csak egy perczig is fennállhatna, ha az emberek oly semmirevalók volnának, mint gondoljuk; mintha nem lenne ezerte jobb, csalatni

egész életen át, mint elkülönözve állni e nagy világ közepett. Szomorú vakság! s hát nem elég szenvedéseket találunk életünkben, s ciliciumként bizodalmatlansággal kell-e körülfogni kebleinket, hogy még az is fájjon, ha valaki karjai közé szorít?!

Május 13-án.

Mi a szabadság annak, ki nem ismere lánczokat? mi a vagyon, ha éldelet között nőttünk fel? mi a bájoló természet, ha szabadon élvezhetjük szépségeit? oh de kérdezd a szolgát, a koldust, a beteget, ki hetekig szobájába zárva tartatott és ők meg fogják mondani! Csak a mit nélkülözénk, annak ismerjük egész becsét, csak a hiányból, melyet veszte maga után hagyott, mérhetjük meg szerencsénket.

Mintegy tizennégy napot tölték szobámban, s ma először mentem ki. Nem írhatom le érzeményeimet. Körülöttem hegytetők, egymás fölött emelkedve meredeken, rendetlenül, egy világromlás emlékei; lábaim alatt a völgy messze elszórt házaival s szántóföldeivel, képe az embernek, ki e bérczekhez épité lakását, mintha támaszkodni akarna hozzájok; ott állandóság, itt pillanatnyi életünk, mely szüntelen lesz s enyészik; ott örökké változhatatlan sziklameredek, itt viruló s ismét fonnyadni itélt mezők; ott nyugalom örökre, itt munkás emberek mozgása, s mind e fölött a tiszta ég kék boltozatával összetartva az egészet, mint egy nagy szív, mely ezer különböző érzeményt zár magába. S mennyi élet e nagy nyugalomban, mennyi szó e csend között; mi meleg tavaszi fuvalom, mennyi virág, mely mióta a téreken körül nem jártam, megnyilt, mintha a természet meg akart volna lepni, mintha egyszerre elémbe lépve egész ifjú szépségében, egy tekintettel ki akarná pótolni szenvedéseimet. Oh, miért nem ültél mellettem,

te egy barátom, hogy kedves arczodnak örömén kettőzve élvezhettem volna boldogságomat, hogy elmondhattam volna, mi keblemet tölté! Mint a rózsa szélvész alatt csak hajlong, de a nap forró sugáraiban elfonnyad: úgy az emberi szív nagy fájdalmat könnyebben eltűr, mint nagy gyönyört, melyet nem oszthat senkivel; s én olyannyira elszoktam az örömtől!

De vajon azt, mi keblemet tölté, ki lehet-e mondani? E gazdag nyelvkincsben, melyben minden mesterség külön szavakat bír, s a legkisebb szerszámnak vagy készítése különbségének megvan külön neve, legszebb érzelmeinknek nincsen kifejezése. S lám mégis le nem írható vágy tölti lelkemet utánad, s mindazon érzelmek között, melyekkel e tavaszi bájkör lelkemet eltölti, a legerősb mégis az: hogy magam vagyok. Vannak órák, hol e szívet véghetlen nyugtalanság ragadja meg, béke nélkül járok fel s alá szobámban, kimegyek a szabadba, futok egy helyről a másikra, a nélkül, hogy valahol jobban érzeném magamat; lelkemet véghetlen vágyódás tölti el, esdeklek s nem tudom miért, elkivánkozom s nem tudom hová; a ház, a vidék, az egész természet szűk nekem, s mégis nem a halál az, mit fohászaim hívnak. Miért dobogsz úgy, boldogtalan szív? nem követém-e vakon, mint a hajós mágnestűjét, minden mozdulatodat, minden eltérésedet; hajóm széttöredött, — miért ingadozol még, minek mutatsz most is szűntelen az egy ismeretlen pont felé? hisz mi nem haladhatunk tovább!

Május 23-án.

Álmatlan éjt töltöttem, s mihelyt a nap felkelt, elhagyám a házat, melynek falai közt elnyomatva érzém magamat. Fáradt valék s egy fa alá vetve magamat, czéltalan ábrándozásnak engedém át lelkemet. A táj nyugodt vala, az egen könnyü fellegek vonulának a lát-

határ felé. S nem ilyen-e életünk, gondolám magamban, a fellegeket követve szememmel; körülhányva, feldúlva a leggyengébb fuvalomtól, ragyogva egy perczig a nap sugáriban, s ismét sötéten; nem változik-e végzetünk, mint e fellegek? s az egésznek tartalma egy pár csepp, mely ha leharmatolt, mindennek vége van!

Rég nem valék oly szomorú, oly levert, mint e reggel, s a nagyszerű vidék, melynek szépségein máskor örvendeni szoktam, s mindazon fény, melyet a tavaszi nap fölötte elöntött, csak növelé szomorúságomat; kétszerte elhagyottnak érzém magamat ennyi virágozás között, ily derült napnak sugáriban.

Midőn így, elégedetlen a világgal s önmagammal, körültekinték, szemem egy pásztorra esett, ki közelemben kis nyáját legelteté. Elébb nem vevém észre, most reá fordítám figyelmemet. Agg vala, redős homloka körül fehéren függött le ritka haja, vállai az évek terhe alatt meghajoltak; szomorúnak látszott, majd nyájára nézett, majd közönyös tekintetet vetve a környező tájra, úgy látszott, mintha halavány arczairól az öröm rég elköltözött volna táborával; s szinte nyugodtabbnak érzém magamat a gondolatban, hogy legalább nem magam bánkódom e szép tavaszi nap alatt. Vannak mások is, így vigasztalám magamat, kiket e vidék szépsége és a tavasz minden virágozása s illatja fel nem vidíthatnak. S midőn így elmélkedtem magamban s már szólani akartam, egy asszonyt láték, ki az agghoz közelge. Vele két gyermeke jött, az egyiket vezeté, a másik karjai között pihent. Szép mosolygó kisdedek, piros, egészséges képekkel. A nagyobbik gyermek odahagyva anyját, előre futott az öregnek karjai közé, a másik oda tartva anyja által, kisded kezeivel simítá arczait. Szép vala e látmány, a deli asszony büszke örömmel tekintve gyermekeire, ez ősz haj, vegyülve a

gyermekek arany fürtjeivel, az agg kebel körülfogva annyi szeretettel! Oh, de ki írhatná le a változást, mely az elébb oly szomorúaknak látszott vonásokon egy pillanat alatt történt, e nyájas mosolygást az aggnak ajkai körül, a sugárzó szemet, s mindazon végtelen boldogságot, mely minden mozdulatában mutatkozott. Oh, ha láttad volna e tekintetet, melylyel fel az éghez néze, midőn kisebbik unokája, kit ölében tartott, majd ezüst fürtjeivel játszva, majd körülfogva nyakát, nagyapjának nevezé; s hallottad volna örömkiáltásait, midőn a másik majd virágokat hozva, majd hátulról befogva szemét, s ismét elugorva, ha karjaival feléje nyúlt, ezer ártatlan csintalanságait űzé, s mint tapsolt az öreg vígságában, s mint zajgott a gyermekekkel: oh akkor szemeidet is könny töltötte volna. S hát ez az, mi boldogít! így gondoltam végre, nem a nap ragyogó sugárai, nem a tavasz illatos virágzása, szerelem kell a kebelnek; egy gyermek kicsi kezei leemelhetik életed terhét kebledről, játékai között elfelejtheted hatvan évnek gondjait. Mélyen meghatva tértem vissza házamba. Oh most tudom, mi után vágyódik e szív.

Május 28-án.

Különös dolog, valahányszor ez emberrel találkozom, mindig Armand képe emelkedik lelkem előtt. Minap, hogy a dombról, hol az aggot s a gyermekeket láttam, lemenék, épen szemközt jöttem vele; tegnap kápolnánkban volt, s ma ismét a ház előtt találtam. Különös véletlen mindig összevezet, s valahányszor találkozunk, szívemben e fájdalmas emlék támad fel. Százszor mondom magamnak, hogy csalódom; e férfinak elbarnult arczain, melyeknek férfias kifejezését egy mély sebhely még inkább növeli, körülményeiben s a fogla-

latosságokban, melyek között őt közönségesen találom, mi van, mi Armandra emlékeztethetne? s mégis mihelyt ismét összejövök vele, emléke újra feltámad, s néha úgy látszik, mintha ő is megzavarodnék, ha szemeink találkoznak. — Szerencsétlen természete szívünknek, hogy felejteni nem tudunk, s bárhová fussunk emlékeink elől, minden körben valamit találunk, mi a múltat visszahívja lelkeinkbe; s hát nem lehet-e soha, sehol nyugodnunk e világon?

Junius 3-án.

Oh nem csalódtam! az, mi e lelket nyugalmából felveré, valahányszor ez idegennel találkozám, az nem vala álom; nem hasztalan dobogott a szív, ha ez elbarnult arczvonásokat látám! Armand itt van, karjaim közé szorítottam! keblem érezé szíve dobbanásait, kezem remegő kezének meleg szorítását, e szem látta ismét e kedves arczot, s rajta évek változásával azt, mit annyi évek meghagyának, szeretetét! Képzelheted-e boldogságomat? vagy van-e szó, mely ezt leírhatná? Oh barátom, ez életben, hol fájdalmainknak annyi szó akad, hol félig gyermekek, már a keservben szónokokká válunk, alig tanulunk dadogni, ha öröm tölti lelkeinket, oly kevés a gyakorlatunk e nyelvben.

Szívesen leírnám viszontlátásunk egész történetét: hol s mennyiszer találkoztunk, miként levék napról-napra nyugtalanabb, ha látám és sejdíteni kezdém, hogy találkozásunk nem puszta véletlen szüleménye, s miként mentem végre tegnapelőtt az erdőbe, hol, midőn Justus, ki az egész titkot tudta s velem Armandról beszélgetett, kérdezé: vajon megbocsátanék-e neki? s én mondám, hogy boldognak érzeném magamat, ha keblemhez szoríthatnám, — egyszerre ő álla előttem, s feljajdulva örömömben, karjai közé vetettem magamat.

Szívesen elmondanék mindent, a sejdítés bizonytalan gyönyörétől a nagy örömkönyig, melylyel Armand karjai közé rohantam — nem tehetem! Vagy ha a napsugár, mely oly hosszú úton át jut földünkre, a virágzó tájon elfutott, vajon mi mást mondhatsz felőle, mint hogy ragyogott s melegített? s nem ilyen-e minden boldog pillanata életünknek? Érezzük bájteli hatalmát, szívünk dobog, a szem könyekbe lábad, kezeink remegnek, de a boldogság, mely kebledet eltölti, eltakarta emlékeidet. Vannak pillanatok, melyekben az egész álomnak látszik; ha Armandot látom, őt, kit oly régen, oly örökre vesztve gondolék, s itt és így, s önkeblembe tekintve, érzem a boldogságot, mely minden rejtekét eltölti, szinte nem hihetem, hogy mindez való lehet. Oh, hát mily kincs a szeretet, hogy eltűnve évekig, elvetve, lábbal tapodva, ha végre feltaláljuk ismét, mint a gyémánt, mely elszórva sárral takartatott, nem vesztett egy színt tiszta ragyogásából!

Armand nagyon megváltozott, miként arczvonásai, lelkülete is szilárd férfiasságot nyert ez évek alatt, s ki az ifjú korlátlan vágyait ismeré, s az elkeseredést, melylyel értök küzködött, s most látja a férfiút, ki magában megnyugodva bizonyos czélt választa munkásságának, s rendíthetlen akarattal halad feléje: az alig hiheti, hogy azonegy ember előtt áll. Nehéz napok vonultak e léten át, s kit az élet vészei le nem dönthetének, mint a tölgy vészek közt, megrázó érintésök alatt csak hamarább fejlődik.

Te Armandot alig ismered, s azért nem foglak fárasztani történetének hosszú elmondásával; de ha azokra, miket felőle vagy szavaimból, vagy e lapokból tudsz, visszaemlékezel s meggondolod, hogy e büszke lélek egy évnél tovább tűrve mindent, mit szívtelen előljáró által tűrhetünk, urának naponkint változó szeszélyét,

hideg parancsoló szavát, egy szóval mindazon kicsiny s nagy megalázásokat, melyek a férfi kebelnek mindennél kínosabbak, végre, mert egyszer indulatában Dufeyt sérté, hivatalával éltének reményétől fosztatott meg: képzelheted szenvedéseit. Élete fel vala dúlva; de e lelkület egyike azoknak, melyeket a sors, bármi erősek legyenek csapásai, nem dönthet le; s Armand eddigi terveit teljesíthetleneknek látva, új pályára lépett. Elment Algirba, más mezőn az egyért küzködni kivánva, mire vágyódó keblének szüksége vala, jobbjában bízva s rendíthetlen szívében, mely, mint hivé, végre kivívandja a babért. A végzet máskép rendelé, s már a második csata után nehéz sebei ez ifjú testet fegyverviselésre örökre tehetetlenné tevék. Le kelle mondania e reményről is.

— S lemondék — így szóla, még egyszer nehezen felsóhajtva rég múlt keservének emléke alatt. — Földi pályám meggyőződésem szerint be vala végezve, nem vala hátra más, mint a halál. S ím ez azon pillanat, melyben boldogságom kezdődik; megszűntem küzködni, sorsomnak engedve át jövőmet, s ez jobban gondoskodott felőlem. Nehéz sebemmel a legközelebbi franczia colonista házába vitetve, e család körében érezém először valóban a jó emberek közelítését. Ismered egykori nézetemet az emberekről, itt látám, mennyire csalódtam. Felvétetve mint idegen, ápolva annyi szivességgel, annyi önmegtagadással, a nélkül, hogy valaha tőlem jutalmat várhatának, itt meggyőződtem, hogy valóban jó emberek is vannak e világon; s e meggyőződés ezerte több örömmel tölté szívemet, mint maga az, hogy kiüdültem, s habár katonaságra, legalább munkára nem alkalmatlan, állék ismét az életben.

Jóltevőmnek munkatársa levék. Elején csak kötelességérzetből dolgoztam, s háladatosságom bebizonyítása vala munkám egyetlen czélja, de később, midőn karjaim

hozzá szoktak az ásóhoz, s érzém napi munkámnak napi bérét, álmomat, s látám elvetett magomnak kalászait, s az olajfákat zöldebben, ha megöntözém, s barmainkat inkább tenyészve, mert ápolám, s láték mindent zölden s virágzón munkám után, s mindenfelől valamit, minek magvát én hintettem el, vagy tenyészését fáradva magam eszközöltem, s e nagy anyai természetet, mely a legkisebb gondnak hálásan megadja jutalmát: mindinkább nevekedő örömmel teljesítém foglalatosságaimat, s mikor első termésünket behordottuk, már megelégedve tekinték magam körül; hasznosnak érezém magamat, érezém, hogy valamit tettem, s szívem emelkedett e gondolatnál. S midőn végre gazdám, ki észrevevé szorgalmamat s a gyarapodást, mely munkámat követé, megszeretett, egyetlen leányát nőmül adá, s Eliset, kit találkozásunk első pillanatától szeretni kezdék, keblemhez szorítám: azon boldogító érzemény tölté lelkemet, hogy a földön többé semmi sincs, mit kivánnék.

Mély részvéttel hallgatám történetét; ő észrevevé, s kezemet szorítva, folytatá: — Oh barátom, én boldog vagyok. Majdnem négy év múlt e pillanattól, s ím semmi sem változott szerencsés helyzetemben. Elhagytuk Algirt, melynek éghajlata ipamnak egészségtelen vala, de itt, e hidegebb hazában s kényelmesebb lakunkban, mint ott a colonista veszélyes fáradozásai között, e szív egyenlőn boldog maradt; s ha az ég megtartja e kezek erejét s a nyájas kisdedeket, kiket Elise karjaim közé fektetett, nem cserélek senkivel e világon!

— Az ég adja, — szólék meghatva, — hogy e boldogság ne változzék soha, s még inkább, hogy ne változzék soha a szív, mely magát általa kielégítve érezi.

— Ne félj — viszonzá nyugodtan Armand — a sors megedzé e szívet feltételeiben, s ki az áldást, melyet

mondani, hogy csak szenvedések jobbítanak, s elfelejteni mindazon szíveket, melyek fölötte nagy bánat terhe alatt földhöz sülyedtek, s melyeket többé más fel nem emelhet, mint egy derült örömsugár? S ha vannak szívek, melyeknek, mint gyöngycsigának, csak fájdalom kell, hogy kincseket teremjenek; s ha vannak, melyeket a szerencse, mint a dél forró sugárai egyes virágokat, elront: hány százezeret nem nyomott el fájdalom a nélkül, hogy nemesítené, hány százezer hajtana virágokat, ha meleg sugár vonulna át szinén!

Miként nem változott meg Armand! Ha a kis házhoz közelítek, melyben családjával lakik, s látom a szerény fedelet, alig kinyulva bekerítő hársai közül, s a ház körül a kis gyümölcsöst, s mellette a szűk mezőt, melynek termékeiből e család él, s meggondolom, hogy azon megelégedett arczú munkás, ki ott mezejét míveli, a venyigéket falához kötözi, vagy egy fa alatt pihenve nyugodt örömben gyermekeivel játszik: ugyanazon ember, kinek egykor a világ kelle, hogy reményeinek helyt találjon, ki annyi nagyért s magasért fáradott, s most e szűk körben oly boldog lehet; kinek egy agg hálája, egy nő szerető kézszorítása, s a két gyermeknek mosolygó arczai a világ dicsőségét kipótolák: nem kell-e bámulnom? S vajon e csodákat nem szeretet mívelte-e, azon szeretet, melynek meleg érintése alatt, mint láng között minden anyag, minden szív végre meglágyul; azon szerencse, melyet csak szeretve élvezhetünk, de melynek tapasztalás vagy keserűség soha sem állhat ellent? Oh mi tisztán tükrödzik az ég a legsötétebb tenger fölött, ha néhány csendes óra elsimítá habjait.

De vajon e szerencse, melyet Armand élvez, s melynek meleg érintése alatt ez annyit sértett szív, mint az ágtörött fa nyári napok melegében, újra kiépült, oly

elérhetetlen-e? vajon e szeretet, mely annyira boldogít, nem ajánlkozott-e másoknak is éltök ösvényein? vajon, ha munkásságát ily körre szorítja, nem jutalmazza-e virágozás mindenkinek fáradozásait? — s ki oka hát, ha szenvedünk?

Oh vannak boldogok a világon! Ha városaink szegényebb részén, vagy az ország földmívelő tartományain végig megyünk, s a sötét házakat, s a szalmafedelű kunyhókat, melyeket a szükség millióknak kényelmetlen lakásúl adott, látva, eszünkbe jut, hogy azok között járunk, kiknek az életből csak fáradságai jutottak; ha átgondolva létünk kényelmeit, éltünket összehasonlítjuk a munkás napjaival, s szinte pirulunk, hogy azok közé tartozunk mi is, kikért ők annyit, s kik értök oly keveset tesznek: akkor nem gyanítjuk, mennyi boldogság rejtőzik e falak színtelen borítéka alatt. Mi gazdagok nem ismerjük a szegénynek örömeit. Felnevelve önösségben, fáradva éldelet után, mely alig elérve, undorodással tölt; küzködve czélokért, melyek nagyobbak, mint hogy a szív, ha eléri is, magát általok boldognak érezné: mi nem tudjuk, mily szelíd lánczokkal köti a szegénység egymáshoz az emberi szíveket, mi közel állnak azok, kiket a szükség naponkint egymáshoz vezet. Mi nem képzelhetjük, mennyi vigasztalást, mi véghetlen örömeket áraszt el lelkeik fölött az egy szerelem, mely nem csak hegyeket tesz által, mint a hit, hanem az emberi szívről leemeli a bánat nehéz terhét is. Felemelve az emberi lét legmagasb fokára, mint vándor a bérczeken, szánakozással nézünk az aljas völgyekre. Láttuk a hegylánczot, mely láthatárunkat kéken elkeríti, s a messze terjedő völgyet ezüst folyójával, s várost s falut, s egyes lakokat elszórva a mezőn; mi szemünk előtt áll, százezreknek birtoka, s e nagyszerű kép ki nem elégíti vágyteli szívünket. Oh ti

szegények — így gondolkozunk magunkban — mi kegyetlenül játszék veletek a végzet. Lenézek körötökre s ím szemeim könyekbe lábadnak; e házak, melyeket évek fáradozása után fölépítettetek, egy pont a völgyben; a mező, melynél egyéb birtokotok nincs, s melynek mívelésében éltetek elfogy, egy tenyérnyi zöld folt; e völgy maga, melyből bölcsőtöktől sírotokig túlhaladni nem fogtok, melynél tovább a bérczek még tekinteni sem engednek, egy kis üreg a nagy világon, s így foly éltetek, mint a féregé, mely ha napja leáldozott, halottan leesik leveléről, a nélkül, hogy csak sejdítette volna e világ fenséges roppantságát. — Oh de tudod-e te, ki fenn a bérczen állsz, e kis házakban mennyi szív dobog? megszámolhatod-e a kalászokat, melyeket e tenyérnyi nagyságú mezőn, s az emlékeket, melyek e keskeny völgy határai között megférnek? Szállj le magasságodról, melyen szemednek határtalan kilátás, de a szívnek semmi sem jutott, mit körülfoghatnál; jer a völgybe s nézz itt körül, s ha majd látod, hogy e nagy láthatáron, melyet szemeid felülről körülfogának, egy darab föld nincs, mely nem teremne valamit; ha látod, mennyi öröm fejledezik e körben, melyre megvetéssel tekintél; ha a korlátozott láthatár túlvágyó tekintetedet fel az éghez vezette: valld meg, hogy csak önbüszkeséged, mely veled elfelejteté, hogy kis szívednek boldogságára szűk határ kell, okozá szenvedéseidet.

Június 15-én.

Mi csodálatos az ember! Nyugalom után vágyódva léptem e kolostor falai közé, — — s ím ép e külső nyugalom, e munkátlan csend, melyet magam körül látok, most véghetlen nyugtalansággal tölti lelkemet; oly haszontalannak, oly fölöslegesnek érzem magamat e világon. Ha körültekintek, s a munkást látom, ki

földjét homloka izzadságában termékenyíti, s látom az ágak között a madarat, nehezen rakott fészkéhez messzünnen hordva kisdedjeinek eledelét; s a pókot, mely ablakom előtt fel s alá jár szűntelen, nagyítva vagy kiegészítve hálóját; s a hová csak fordulok, e nagy természet szinén mindenütt egy működő teremtményt: szívemben önkénytelen a gondolat támad: hát te mit tevél életedben? s az egész múlt nagy szemrehányásként emelkedik lelkem előtt.

Mi vala életem egy hosszú küzködésnél egyéb? Elején önös boldogságért, később, miután erről le kelle mondanom, azért, hogy felejtve a múltat, vigasztalást találjak. Körülutazva a világot, s bejárva fővárosunk termeit, közeledve egy perczig a közélethez, s éveket töltve a legaljasabb társaságban, mi mást kerestem, mint ezt? mi mást e falak között, hová végre kétségbeesve visszavonultam, mint hogy a föld zajától, s annyi sértő emléktől távol, e szív lecsendesüljön, habár egy haldokló apa szívtörötten kinyújtná kezeit utánam, habár a világ romokba dőlne: csak e szív élvezze nyugalmát. Hol van egy nagy eszme, melyért valóban felhevültem? hol egy szív, melynek boldogításáért fáradék? S lehet-e panaszkodnom, hogy én, ki óriási önösségemben mindent eltaszíték magamtól, végre elhagyatva állok; s mert soha magamról megfelejtkezni nem akartam, nem felejthetém soha lelkemnek bánatát!

Szenvedtem, ámde nem közösök-e bánataim mindazokkal, kik a tömeggel csak egy perczig érintkezésbe jöttek? — Csalódtam, — de nem csalódtak-e mások? nem látta-e mindenikünk, hogy az élet nem éden, mint ifjú éveinkben álmodtuk, hanem csatatér, melyen csak vérezve nyerhetünk babért. Hol van a szív, mely egészen megtartá igéreteit, melyet bánat nem sújta le, melyet örömök le nem alacsonyítának soha; hol van

az ember, ki ez élet rohanó folyamában, a túlpartot ott, hová iparkodott, érte el, s nem elragadva az ellentállhatlan erőtől, sokkal alantabb? s mások nem vigasztalódtak-e? Justus, ki annyit szenvedett, Armand, ennyi csalódások után, Julia, kit a világ porig aláza, nem tekintenek-e most megelégedve maguk körül? s mi vigasztalá őket? mi azon öntudatnál egyéb, melylyel magukat szükségeseknek érezhetik, melylyel az élet nehéz terhe alatt görnyedve tudják, hogy az életszikra, mely kebleiket gyötri, egy világpont kedveseik sötét ösvényein? S vajon én nem épen azért állok-e vigasztalatlan, mert ezt nem érezhetem, mert csak magamnak élek? — Oh barátom, mennyivel tovább gondolkozom éltemről, annyival inkább meggyőződöm, hogy bánataim nagyobb részének oka csak önösségem vala s önösség az ok, hogy mindeddig vigasztalást nem találhaték. Csak ha boldogítasz, felejtheted, hogy magad boldog nem valál; csak a köny, melyet más szemekből letöröltél, enyhíti valóban fájdalmaidat. S azért én e körben, hol egészen hasztalan állok, soha vigasztalást találni nem fogok.

Több idő óta egy gondolattal járok körül. Midőn évek előtt Arthurral a Svájczban körüljártam, más utasok módjára a nagy Bernát-hegyen valék. Reám akkor a Svájcz szomorú hatást tőn. Juliám veszte, mely még új vala, ez országban töltött gyermekségem emlékei, melyek e bérczek között újulva elémbe léptek s szívemmel érezteték, hogy e föld minden bájai s nagyszerűsége el nem felejtetik azt, hogy rajta szenvedénk, — elbúsíták lelkemet. Ily érzetekkel értem a nagy kolostorhoz, s nem írhatom le a mély hatást, melyet ez intézet reám tett. Akkor a gondolat, hogy valaha még magam is kolostorba léphetek, oly távol álla lelkemtől, hogy közönségesen vagy szánakozva, vagy épen

megvetéssel nézék minden szerzetesre, kiben legkimélőbb nézetem szerint is csak egy ártatlan bódultat láték; de midőn e szentház küszöbén átlépve, azon körben látám magamat, melyet, nem mint más zárdákat, az élet fáradságának kerülése, hanem dicső lelkesedés népesít, lelkesedés azért, mi e földön a legfenségesebb: embertársaink javáért; midőn látám ezen férfiakat, kik elválva mindentől, mit az élet boldogítót nyújt, itt tízhónapos tél közepében keresték tanyájokat, csak hogy egy ismeretlennek, kit a lavina eltemetett, életét megtarthassák: akkor szívemet le nem írható érzemény tölté el és sejdíteni kezdém, hogy az Alpok fényes csodái között nincs dicsőbb az embernél, ki ily magasra emelkedik.

Hasztalan keresnél itt halvány szerzetes arczokat, hasztalan a halotti csendet, mely más kolostorokban oly szomorúan hatja meg szívedet. Nyájasan mosolygó arczokkal lépnek elédbe az ifjú szerzetesek, s szinte bámulsz ennyi vidámságon, míg kérésedre egy téli nap történetét nem beszélik el. Elmondják, miként zúga a zivatar kolostoruk körül, mennyi lavina esett már reggel, mily sűrű ködbe borúlt a hegy, midőn egyszerre a vészharangocska a mélyből felcsengett, s az őr tudtokra adá, hogy utasok közelítenek. Két szerzetes, magával vive kutyáit, tarisznyájokban kis élelmet s kulacsukban ó-bort, kimegy. Száz lépésre haladtak s már a kolostor eltűnt szemeik elől, körülöttök végtelen ködtenger úszik, lábaik alatt ölnyi mélységre roskad a hó, eleven sírral fenyegetve minden lépésöket, de még cseng a harang, s messzünnen kétségbeesett kiáltások töltik be a nagy téli csendet, s ők hallgatva mennek tovább. S most a vidéket dörgés tölti el, a lavina leszakadt, a harang elhallgatott. Kettőztetik lépteiket, a kutyák nyivogva futnak körül, míg egy hóhalmon kaparni kezdenek. Minden hallgat, de alantabb az embernyomok

s a fejérebb hófolt mutatják, hogy síron állnak. Most ásni kezdenek, a kolostorból több szerzetes s cseléd jő, s fáradhatlanúl dolgozik az istenáldott sereg, zúgjon a zivatar, dörögjön lavina lavina után, törölje el a vész ösvényök végnyomát, — az nem fél, kit hite lelkesít, s ők nyugodtan dolgoznak tovább. S céluknál vannak; a hó alatt halovány férfiarcz tűnik ki, majd asszony merül fel sirjából, megmeredt karjai között tartva gyermekét, mintha szívének vég szikráját akarná önteni kedveltjébe. Még mozdulatlan fekszenek, de az emberszeretet nem oly könnyen engedi a halálnak martalékját, magas lelkesülésben lángoló szívökhöz szorítják a szerencsétleneket, felmelegítik ölelő karjaik között, míg az élet szunnyadó szikrája fellobog hamvaiból, míg e szemek újra életnek nyílva, egy jó ember nyájas arczain ébredésök első pillanatában egyszersmind azt látják, mi e világon legboldogítóbb: az emberi szem részvevő tekintetét. Oh mikor a szerzetesek ezt elbeszélék, akkor megértém, hogy életök e bérczek örök tele, e kolostor szűk falai között egy nagy, dicső emberi lét, s most, midőn ez emlékek lelkemben újra feltámadoznak, e szív érzi, hogy ott fel fogja találni vigasztalását.

Mikor a keresztyén vallás az öngyilkosságot megtiltá, valamit kelle adnia helyébe: s a kolostort adá pótlékúl; szigorúbb szelídségében, mint maga a fényes stoa, de nagyszerűebb. Szívek dobognak e földön, melyeknek vágyait a világ ki nem elégítheti, vannak emberek, kiknek lelkülete tiszta aranyként lágyabb, mint hogy a mindennapi élet súrlódásai között számtalan idegen benyomást és sértést ne kapna, vagy kiknek gyenge s mégis hajthatatlan jelleme széttörik az ellenkező erők összecsapása alatt; vannak, kik gazdagabbak vagy szegényebbek, fentebb vagy alantabb állnak, mint hogy a sokasággal együtt járhatnának; s midőn ezeknek vallá-

suk a tőrt kivevé kezökből: megnyitá zárdáit, hogy menhelyök legyen a szerencsétleneknek is.

Én vissza nem térhetek többé körötökbe, barátim; többet vétkeztem s többet szenvedék, mint hogy veletek együtt járhatnék; de ez élő kebelnek vágyait e kolostor hideg rendszabálya ki nem elégítheti, nem csend, csak fáradság szerezhet még e szívnek nyugalmat; életemnek legnehezebb vádja: hogy jót nem tevék. Használni akarok: ez emberi hivatásunk.

Június 18-án.

Mi rejtélyes erő tölti szíveinket, hogy soha vágyni, soha reményleni egészen meg nem szűnhetünk? s ennyi veszteségek után ábrándjainkból mindig megtartunk annyit, miből új feltételeket alkothatunk. Íme sírom küszöbén állok, e sziv, mely fáradt vándorként majd sietve, majd oly halkan dobog, mintha nem mehetne tovább, int hogy a pálya végéhez közelgek, s én terveket alkotok, én munkás életről álmodom; s bár lélekzetem eláll, ha csak házunk mögött a halomra megyek is, szent Bernát hegyére kivánkozom fel! Oh, mi ez élet egy hosszú ábrándozásnál egyéb, melyben vágytól vágyhoz tántorogva, a szív, csalatva vagy elérve czélját, soha sem nyughatik. — Mint gyermekek boldogságról, mint ifjak szerelemről, mint férfiak birtok s hatalomról, mint aggok mennyországról ábrándozunk; hol van, ki e nagy világon megvetéssel nézhetne a költőre, s e szűk börtön falaira, melyek közé a végzet által helyeztetett, nem festene legalább szép álmokat; s miért ne tenném én? úgyis e szív nem soká fog vágyódni már.

Nem soká — — oh barátom, én érzem ezt; a hová csak fordulok s nézek, halálsejdítés tölti lelkemet. Ha a patak mellé ülök, s lenézve a tajtékzó habokra,

melyek lábam alatt elhaladnak, meggondolom, mennyit sülyedtek e vizek, míg magas forrásukból ennyire jutottak, mennyi kemény esés, mennyi sziklaakadály tekervényes utjokon; mi sötét kietlen partok, s mégis mi közel a czél, melyen a Rhône fáradott gyermekét karjai közé véve, a nagy tengerhez vezetendi, hogy megpihenjen: egy benső szózat mondja, hogy czélomhoz közelgek én is. S ha szemeim a már kalászoló vetések zöld hullámain tévelyegnek, s eszembe jut, hogy mind e kalászokat, ha majdan alig bírva terhöket, meghajoltak, a sarló rendre le fogja kaszálni; vagy ha a gondolat támad lelkemben, hogy e vetések alatt s ott, hol a rét virágozva terül előttem, s a hová szemeim csak hatnak, örök álmában ezernyi szív hamvad, nyugtalan egykor, mint az enyim, teli vágyakkal s bánattal, mint az enyim, s most pihenő, mint nemsokára az, melyet keblemben hordok; szobámban a feszület előtt, s ha kápolnánk haragja megkondul, mindig s mindenütt ez egy gondolat emelkedik lelkem előtt; — s a halál eszméjében nincs semmi, mitől félnék.

Ne gondold azért, hogy, mint egykor, nyugtalan vágygyal tekintek pályám czélja felé; kibékülve végzetemmel, soha ily nyugodtnak, ily boldognak nem érzém magamat. Ha látnád mindezen embereket, kik szeretetökkel körülfognak, ha néha jelen lehetnél, mikor orvosommal estve a múltról beszélgetünk, s nyugodt bölcsesége az alig ébredő bánatra, mely keblemben néha felszólal, mindig vigasztalást talál; s látnád Armand határtalan ragaszkodását, s a nyájas gyermekeket s magát agg laktársamat, kinek redős képén mint pergament íven az egész múlt feljegyezte történetét, de a nélkül, hogy az egy helyet nem hagyná tisztán, melyen, ha rátekintek, baráti érzelmeit látom:

akkor megértenéd, hogy jól érzem magamat körükben; megértenéd, hogy e vészhányt szív, mint tenger fergeteg után, végre lecsillapult e nagy béke nyájas érintése alatt. — Boldog s kínzó érzemények, melyek e szívet egykor eltölték, elvonultak; s habár a kebel útként, melyen a sokaság átment, kopárabban áll, mint elébb, legalább a zaj megszűnt, s én megelégszem. De ha körültekintve, mindenütt a nagy anyai természet lép elémbe, mely gyermekeit a fonnyadott virágtól a fáradt emberszívig ez egy véghetlen anyai keblén megpihenteti, s ha hallom szavát, mely engem is nyugalomra hí: borzadhatok-e? S ti kevés, de hív barátok, nem fogjátok-e feltartani emlékemet; nem fogok-e körötökben élni, ha majdan hantom eltakart? s miért remegnék? Oh mi boldog lehetnék, ha Betty emléke nem emelkednék annyiszor s oly sötéten lelkem előtt.

Június 28-án.

Nem tudom, mit akar orvosom. Tegnap hozzám jött, s Bettyről kérdezősködött, kérdé ismeretségünk napját, azt, melyen őt utolszor láttam, egy szóval minden legkisebb adatot s részletet, melyet felőle csak mondhatok. — Kérdezém, miért tudakolja mindezt; elzavarodva mondá, hogy csak épen eszébe jutott, de felgerjedéséből látám, hogy valamit rejt előttem. Mi lehet ez? vagy talán Betty családjával találkozott? ő a Dauphinében született; apjának háza, mint mondá, közel áll e kolostorhoz. De ha úgy van, miért rejtené előlem? miért nem mondaná meg nekem, hogy a szerencsétlen apának lábaihoz borulva bocsánatot kérjek; hogy látva bánatban elhalványult arczait, látva ősz fejét, melyet végső támaszától megfosztottam, érezzem vétkem egész súlyát, szenvedjem egész büntetését. E gondolatok nem hagynak nyugodni. Fel s alá járok szobámban, honnan egy

pár nap óta kimennem tiltatott, kinézek ablakomon, dobogó szívvel várva orvosom jöttét, s ismét leülök, hogy írjak: mindenütt ez egy gondolat üldözi szívemet. Oh, mi nyugalmunk, ha múltunkra visszatekintve egy véteknek emléke áll elénkbe!

Július 4-én.

Oh barátom! ha szót találnék az érzeménynek, mely keblemet eltölti! Feltaláltam Bettyt, láttam szelid arczait, s szemei kiengesztelve sugárzának reám; hallám keblének tiszta hangját, s szavai bocsánatot mondának alávalóságomért; remegő kezemben tartám jobbját s e kéz barátilag szoritá az enyimet. Felmentve vétkemtől, megbékülve a világgal s önmagammal, ennyi szenvedés után éldelve ismét ez angyali lény viszontlátását egész gyönyörében: képzelhetsz-e boldogságot, minő az enyim? — Két napja — s im sírjától jövök; e nyájas szemek örök álomra zárva, soha sem nyílnak meg, e hív kebel hideg földdel takarva, soha sem emelkedik többé; képzelhetsz-e ily bánatot! az élet legfőbb gyönyörét és legiszonyúbb kínját érezni egy perczben, érezni szívünk egy dobbanásában, kisírni egy könnyel; oh barátom, e kebel miként bírhassa el ezt.?!

Justus, mint írám, pár nap előtt hozzám jött s Bettyről kérdezősködött; meg valék lepetve, de miután kérdéseimre csak mellőző feleleteket kaphattam, s Justus maga azóta a tárgyról nem szólt, már véletlennek kezdém tulajdonítani akkori kiváncsiságát. Tegnapelőtt hozzám jött s látszólag felgerjedve kért, menjek vele. Elmenénk; út között ismét Bettyről kezde szólani, mondá, hogy apját, ki itt közelében lakik, ismeri, hogy Betty nem öngyilkolás által, hanem apja karjai között halt meg, végre, hogy még él, de csak kevés órákra. Nem foglak fárasztani a hosszú előkészítésekkel, melye-

ken át e becsületes ember végre a valóhoz jutott, s e szerencsétlen leánynak történetét elmondá.

Mintegy két héttel a boldogtalan éj után, melyben Bettyt utolszor láttam, apja házához jött, s azóta itt volt. De ki őt látá, érezte, hogy e nyájas lény csak sírt, nem életet keresni tért meg ősi földjére, hogy csak pihenni jött rokonaihoz.

Betty nem sírt, nem hallá őt senki panaszkodni, sőt ha ősz apja aggodalmát észrevevé, ajkai néha mosolyogtak; de szívében gyült a fájdalom, annyival gyilkolóbb, mennyivel rejtettebb. Betty hallgatott, de kik őt ismerék, észrevevék e bánat rontó nyomait, mely irtózatos sebességgel munkálódva, végerejét fölemészté. Apja kétségbeesett, a városból orvost hivatott, s ez vállat vonítva elment; Betty fonnyadott. Nem marada semmi próbálatlan; apja, szomszédjai, az egész vidék fáradott felvidításán, mind hasztalan. Ő mindent tett, mi tőle kivántatott, mindenüvé elment, hova apja vezeté, de közte s a világ között elmozdíthatlanúl álla azon egy nagy fájdalom, azon egy vesztett remény, melyet az élet mérlegébe vetve, egy egész világ nem nyomhata el. Míg ösmerősei körében mindenki felvidításán iparkodék, addig lelke messze bolyongott szebb napok emlékei között, s egy nehéz sohaj, mely keblét emelé, vagy a köny, mely ellentállhatlanúl szemébe lépett, eléggé mondák, hogy e bánat ellen hasztalan küzködnek barátjai.

Így múlt egy tél, nyár, s ismét egy tél szomorú egyenlőségben. Midőn a lomb most utolszor újra kihajtott, Betty nyugodtabbnak látszott, bár betegebbnek. Mintegy álmodozva járt körül e vidéken, hol egykor gyermeksége boldog éveit tölté; anyja sírjához ment, s a kis templomba, vagy más helyre, melyet boldogabb korának emlékei ereklyének szentelének, többnyire nyu-

godtan, néha könyekre fakadva, de nem minőben a a fájdalom első erejében kitör, s melyekben a szív enyhet talál; nyugodtan, mint kit megszokott kín gyötör s könyek nem enyhítenek többé.

Mintegy tíz nap előtt Betty egyik ismerőse által anyja sírján ájulva találtatott. Házába vitték, ápolák, elküldtek Justusért; de a szív betölté mérlegét, órái számolva voltak e világon.

Justus kérésemre mindent elbeszéle. — Mondá, hogy a házhoz hivatva, s visszaemlékezve Betty képére, melyet nálam többször látott, mindjárt az első pillanattól gyanítani kezdé a valót, melyen később, megfontolva minden környülállásokat, kételkednie nem lehetett, még akkor sem, ha Betty egyik barátnéjától — az egyetlentől, ki e szerencsétlennek egész bizodalmát bírá — nem hallja is szomorú története részleteit. Első napokban Betty jobbulni látszott, s akkor Justus hallgatott, nehogy felgerjedés veszélybe hozza ez úgyis gyenge életet; most minden remény vesztve vala, csak kevés óráig élhetett, s mi jobbat tehetne az orvos — szóla könytelt szemekkel — ily pillanatokban, mint egy kis örömöt terjeszteni e szomorú élet véghatárira. — Betty mindent tud, — tevé hozzá, — ő el van készülve jöttödre, légy férfiú.

S a ház előtt álltunk.

Mily érzeményekkel hallám e történetet, mily érzelmekkel léptem át a háznak küszöbén: képzeld önmagad. Az egésznek emléke csak szomorú álomként áll lelkem előtt, s vannak pillanatok, hol alig hihetem, hogy más vala.

A kis szobában, hová Justus halkan belépve maga után intett, minden hallgatott. A levont kárpitok homályba boríták a házat, s szemeimnek szokni kelle a sötéthez, míg az egyes tárgyakat megkülönböztethetém. A kályhánál az apa ült, mellén összekulcsolt

kezekkel, lehajtott fővel; ő nem is vevé észre jöttünket, mintegy álomba merülve ült ott; ha nyitott szemeit nem látod, s azon kétségbeesett bánatot arczain, alig hinnéd, hogy éber; az ágy mellett Betty barátnője, majd fölébe hajolva, majd némán törölve szemeit, a szeretet véggondjaival őrzé kedveltjét. Betty szunnyadott. Vég álma vala ez, az utolsó adomány, melylyel a kegyes természet néha a haldokló fáradt keblét enyhíti, mintha vele még egyszer akarná éreztetni e föld egyetlen tiszta boldogságát; csak a nagy fa óra perczegése, s néha egy gyenge fohász szakíták félbe a szomorú csendet, mely e falakat eltölté.

Mintegy negyedet tölthettünk így, hallgató várakozásban; Justus az ágyhoz közelítve, részvevő figyelemmel követé a fáradt kebelnek gyenge lélekzéseit.

Végre Betty felébredett. Justus pár szót monda néki, s nevemen híva. Az ágyhoz rohantam s letérdelve forró könyekkel borítám nyújtott kezét. A többiek a mellékszobában vonultak, magunk valánk.

— Oh Gusztáv — szóla gyenge hangon Betty — mi szép, hogy eljöttél; lám, ez több boldogság, mint életemben még reméltem, több, mint csak imádságaimban kérni mertem Istenemtől.

Nem szólhaték; a fájdalom s a gyönyör, melylyel e hangok eltöltének, elfojták szavamat; zokogtam.

— Kelj fel — szóla, lágyan megszoritva kezemet — miért térdelsz így előttem? Hadd lássalak megint, hisz oly hosszú ideig nem láttalak, s ah, oly rövid idő maradt, melyben szemeim még rajtad függhetnek.

— Bocsánatot, bocsánatot, te angyal! sóhajtók magamon kívül.

— Bocsánatot? oh barátom, — viszonzá Betty, mélyen meghatva, — s nehezteltem-e reád valaha? nem szerettelek-e mindig egyenlő szívvel, mindig egyedül téged,

mint most, mint száz évig szeretnélek, ha élnék. Kelj fel, kedvesem s nézz szemeim közé, s látni fogod, maga a halál sem takarhatja el az örömsugárt, melylyel feléd tekintek.

Felkeltem. — Oh barátom! — folytatá ő, — hidd el, én mindent tudok. Te jó s nyájas valál irántam mindig, csak társaid okai egész szerencsétlenségünknek. Ők irigylették boldogságomat, s annyit szóltak, annyi gyanúval tölték szivedet ellenem, míg végre kételkedni kezdél s elhagyál. Az ég bocsásson meg nekik, mint én tevém. Neked nincs mit megbocsátanom. Légy áldva, hogy eljövél, s hogy még egyszer elmondhatám, miként szerettelek.

— S én mit tevék ennyi szeretetnek jutalmául? — szólék elragadva fájdalmamtól; — nem dúltam-e fel életedet? nem gyötörtelek s kínoztalak-e, míg a szív, melyet az ég boldogságra teremtett, széttörött?

S hát nem valánk-e boldogok? — szóla nyájasan, rám függesztve szemét — nem éltünk-e sok szép, oh oly igen szép napokat? Midőn még kinn, keskeny utczánkban laktunk, s naponkint együtt kimenénk s midőn a boulognei erdőben szerelmedet megvallád s később házadban, a szép virágok között, melyeket ajándékoztál, nem voltam-e boldog? S nemde, — tevé hozzá, kezemet szoritva, — te is az valál, s te nem fogod felejteni e napokat, melyekben Bettyd még szívedet kielégítheté?

— S hogy ennyi boldogság jutalmául megöltelek — szólék kétségbeesve.

— Te? — szóla, megragadva kezemet. — Te? Gusztáv, hogy gondolhatod azt? Igaz, sokat, igen sokat sírtam, midőn elhagytalak; de lám maga e bánat jól esett szívemnek, rólad emlékezém könyeim között, szeretetedről, s szívem fájdalma enyhült. Te csak boldogságot árasztál reám végnapomig. Lám, — tevé hozzá kis hallgatás után, — én

magam vagyok oka betegségemnek. Kinn házunk mögött forrás van, jéghidegen jő a sziklából, s már mint gyermekeknek mindig tiltva volt belőle innunk. Múlt nyáron, midőn egyszer igen melegem vala, elfeledkeztem magamról s ittam belőle, s lám azóta betegesedtem el. Hidd el kedvesem, csak ez oka halálomnak, más semmi.

Mélyen meg valék hatva. S ez angyalt taszíthatám el magamtól, ki ennyi szenvedés után csak vigasztaló szót talál, ki mindenről megfeledkezik ki sírja küszöbén ártatlan színleléssel magának tulajdonítja baját, csak hogy szívemnek terhe könnyebb legyen? Sírtam.

Ő maga mellé ültetve, a múltról kezde beszélni. Első találkozásunkról, szerelmünk boldog korszakáról, s azon számtalan kis és nagy örömekről, melyeket e napokban élvezett. Kérdezett, emlékezem-e mindenre, s nem fogom-e felejteni ezentúl, halavány arczain néha gyenge pirosság futa át, örömének végsugára. Mintegy fél óráig beszélhettünk így, s érzém, hogy gyengülni kezd, szava elakadott, keze, melyet az enyimben tarték, mind inkább elhült. Az orvosért akarék menni.

— Oh nem, még nem, — sóhajtá Betty kérő hangon; — ki tudja, együtt lehetünk-e még e világon, s nekem oly jól esik veled lennem, kit annyira szeretek, s nemde, ki engem is szeret? Oh én tudok mindent, tevé hozzá gyengén megszorítva kezemet, te szeretsz, te képemet megtartád, keseregtél értem, ide e szomorú magányba jövél, midőn elhagytalak; az orvos mindent elbeszélt, s oh hidd el, e meggyőződés boldogsággal tölti lelkemet.

Betty hangja annyira elgyengült, hogy alig érthetém; ő még egyszer, erőt véve magán, rám tekinte.

— Még egy kérést — szóla el-elakadó szóval; — ne hadd el apámat, ő szegény s gyermektelen, gondoskodjál felőle, hogy inséget ne szenvedjen, és — ne felejtsd

Bettydet. — S ezzel behunyta szemét. Segítségért kiálték. A mellék szobából Justus s apja rohantak az ágyhoz. Betty még egyszer felnyitá szemeit. — Gusztáv! — sóhajta elhaló hangon, — imádkozzál érettem. — — S az angyal nem vala többé. Apja s barátnője, elragadva fájdalmuktól, kihült keblére borultak. Justus könytelt szemmel nézé e jelenetet, keblemet le nem írható érzet tölté el. — Imádkozzál érettem, ez vala végső szava, s elragadva nem ismert erőtől, borultam térdeimre, s annyi évek után először nyiltak forró imára ajkaim. A gyermek ájtatos fohászai, a véghetlen vágy, melylyel ifjuságom első éveiben egykor az éghez feltekinték, azon mondhatlan ösztön, mely lelkünket felragadja, azon bizodalom, mely szívünket legnagyobb kínjai között megnyugtatja, feltámadtak e rég hallgató kebelben, s ismét éghez emelém kezemet. Vannak fájdalmak, melyeknek terhe alatt önkénytelen térdre sülyedünk; örömök, melyekért köszönnünk kell; pillanatok, melyekben mindent bírva vagy mindent vesztve, mit ez élet nyújt, a szem e földön tárgyat többé nem talál, s föl az éghez emelkedik; oh, vannak ily pillanatok, s nincs senki a világon, ki ezt soha nem érezé.

Mikor felkeltem, nyugodtabb valék. Betty megbocsátott, s egy belső szózat mondja nékem, hogy nem sok időre váltunk meg egymástól.

Oh barátom, én érzem ezt! Betty sírján térdeltem, s lelkemet tántoríthatatlan meggyőződés tölté el; én nem kételkedem többé halhatatlanságomon! Vagy, ha körültekintek e fényes természet véghetlen csodái között, s látom egy új lény csiráit minden romladás fölött, az enyészet mellett teremtést, ott hol egy lét a pályát bevégzé, másnak kezdetét, s fenn az égen s a föld határain napot s csillagokat, tavaszt s az ősz elszenderülését, szüntelen változó egyformaságban véghetlen fejlődést, mely

az első naptól, hol e föld pályáját megkezdé, az utolsóig szakadatlan tovább foly, s a hová fordulok, nem egy lényt, melynek enyészete nem volna egyszersmind másnak születése: én a semmisedéstől remegjek? Semmisedéstől! — Hát azon nagy fenséges remény, melyet Isten szíveinkbe teremtett, hogy e föld göröngyös ösvényein új erővel haladhassunk, a rejtélyes vágy, mely néha örömeink között keblünket feszíti, s nem engedi, hogy otthonosnak érezze magát lelkünk e föld legbájlóbb virulása között sem, a benső szózat, mely, ha elveszett kedveseinkre gondolunk, viszontlátással biztatja bánatunkat, nem jelentenének semmit? Miben ezredek bíztak, egy álom volna, annyi embermilliardnak egyetlen vigasztalása csak egy fenséges hazugság? Oh nem, ez nem lehet! Gondold az emberi életet halhatatlanság nélkül, s nem borzad-e szíved e gondolatnál? Oh gondold át emberi létedet: az első pillanatoktól, mikor a gyermeknek még jajkiáltásain kívül szava nincs, melylyel érzeményeit kimondhatná, azon végsőkig, midőn kínágyán élete fájdalmas vonaglások közt megszakad; gondold át e létet, melynek boldogsága csalódások, valója kín, melyben minden remény egy éldeletet, minden éldelet egy reményt elront; melynek kevés fénypontjai, mint éji égen a csillagok ragyognak, hogy vágy töltse szívedet, de örök távolban, hogy küzködésed hasztalan legyen; melyben azon kevés pillanathoz is, mikor magadat boldognak érezhetnéd, mint a moslim szent városához, csak hosszú pusztaság után juthatsz; melynek egyetlen kincse e sötét aknáknak aranya, a szerelem, annyi idegen földi anyaggal vegyülve nyújtatik, hogy az idő olvasztótálában a salak között néha alig lelheted drága érczedet: gondold át ez életet, az ifjú kínzó reményeitől az agg kínzóbb reménytelenségeig, azon napoktól, midőn boldog nem lehetél, mert tenni akartál, azokig, midőn boldog nem lehetsz,

mert nincs semmi tenni valód: s vajon kételkedhetsz-e halhatatlanságodon?

Ha a világon körültekintesz, a lények végtelen során öröm s megelégedés lép elédbe minden felől; ez óriási föld, melynek tengere dagadva s apadva, mint egy nyugodt szív dobogása, ezredek óta változatlanul emelkedik; melynek el nem apadó folyói éltet osztának ezredek óta; mely, ha virulása megszünt, téli álmába szenderül, s felébredve tavaszi köntösének egész pompájában áll előtted ismét, ez illatdús virágok s növények serege, az erdők, hol minden ág külön zöldjében díszlik, minden levél az esti fuvalom érintése alatt külön gyönyörében remeg; s a víg zaj fölötted, hová szemed a boldog énekest nem követheti, s körülötted sötét lombnak rejtekében, s lábaid alatt, hol ezer bogár kicsi örömeiről dong, — nem mondja-e minden, hogy egy szerető lény őrködik ez egész fölött, kegyesen megadva minden teremtményének azt, mi boldogságára szükséges; csak te volnál elátkozott? te, az egyetlen annyi millió teremtmények közül, kinek örülni nem szabad, kit csak egy hosszú kínra alkotott Istened?!

Oh, mert a természet fenséges szépsége téged ki nem elégithet, lelkednek más világosság kell, mint melyet e nap ragyog földedre; szíved más örömök után vágyódik, mint miket anyagi léted nyújt; gondolatidnak más kör szükséges, mint melyet a láthatár körülfog. Ha a föld megnyitva aknáit neked adja kincseit, ha az ég rád árasztja legmelegebb sugárzatát, s a föld legédesb illatát önti el körülötted: te boldognak nem fogod érezni magadat; benned még valami van, mi kielégülést nem talál: lelkednek egy része, mely sír.

S miért hát e rejtélyes vágy, mely éldelni nem enged rövid földi pályádon? miért e kinzó remények, melyeknek e földön teljesülni nem lehet; miért e benső ösztön,

mely fel a magasba hívja lelkedet, míg e gyenge kebel már e föld bérczein is, hová felkivánkozál, feszülni kezd? Minek e benső szó, mely méltóságodra intve anyagi gyönyöreidet elkeseríti, ha végzeted anyagi élted határain túl nem terjed, ha áthaladva földi pályádon, sorsod enyészet?

Gondolj azokra, kiket szerettél, anyádra, kinek szeretete egy nagy áldásként tölti ifjú napjaidat, kedvesedre, kinek karjai között pillanatokra megértéd, hogy boldogok is lehetünk e világon, barátodra, kivel legszebb emlékidnek felét eltemetted: s vajon ennyi szeretet megférne egy sírban? Gondolj azokra, kiknek ezeréves neve szívedet feldobogtatá, kiknek emléke előtt mint oltárnál meghajoltál, kiknek nagy képe minta vala ifjúságodnak, melyhez hasonlítani, példa, melyet követni akartál, a Gracchusokra, Sokratesekre, mindazokra, kik a tudomány vagy dícsőség töviskoszorúját viselték: ennyi nagy és dicsőnek nem volna jövője? Nézz magad körül, e nemzeteket, melyeket önkény rabigába fűzött, e millió szerencsétleneket, kiknek földi feladása képzelt kényelmeket szerezni egyeseknek, hogy keserű könyekkel áztathassák pár nappal tovább mindennapi kenyeröket, e gazdag föld egyetlen adományát, mely nekik jutott: s ennyi szenvedésnek nem volna jutalma? S ha az ember, nyugodtan eltűrve ez életet, hol minden jó, minden nemes kebel, mint a kő, melyben aranyércz rejtőzik, szenvedések lángjai közé vettetik, nem hiheti, hogy ezzel létünk bevégzett; ha az örök igazságban helyezi bizalmát, s a fáradt munkás urától kéri bérét, ez kegyetlenül elűzné magától; ez gúnyolva így szólna a szerencsétlenhez: balgatag, miért bizakodtál? napom egyenlőn ragyog jók s gonoszok fölött, a zsarnokot és szolgát, az üldözőt s áldozatát egy sír takarja el, egy semmisedés várja: földöm szép vala, miért nem éldeltél? karjaid erősek

valának, szíved dobogott, gondolatid szabadságért lángoltak, miért tűrtél elnyomást azoktól, kiket hasonlóidnak teremtettem?

Vajon lehetséges-e ez? vajon a gondolat, mely, ha ma bebizonyodnék, az emberi nem felét öngyilkossághoz vezetné, való lehetne?

Oh nem, szívem teljes meggyőződéséből mondom, ez nem lehet! Itt e tiszta lénynek hantja fölött, létem határain, melyekhez közelítek, szívemet le nem írható meggyőződés tölti el, s földi erő nincs, mely bennem ez erős hitet megtántoríthatná. Mi viszontlátjuk egymást. Hol s miként? ki mondhatja ezt? Körültekintünk e földön, s a természet bájló rejtélyi nem felelnek kételyeinkre; feltekintünk az égre, s annyi világai meggyőződést nem ragyognak vágygyal emelkedő lelkünkbe; de tekints magadba, s szíved nyugtalan dobogása, a vágy, mely kebledet feszíti, a remény, mely jövendődre int, lelked s minden mi benne gondol, szól, él, emelkedik, mindez felkiált: ember, te halhatatlan vagy; — s Isten nem teremthetett hazugságot lelkedbe. Mint a mag, melyet kertésze sötét földbe ültetett, zöld levelekben nőve fel, csak gyökereinek sötét körein túlemelkedve virágozik: olyan az ember; sötét földben terjeszti gyökereit, reményeiben emelkedik, de virága csak fenn e sötét körön túl vár reá, fenn, hol minden, mit az élet ad, öröm s fájdalom eltünik; fenn, hol lelked kiépül nehéz sebeiből, hová csak szerelmedet viszed magaddal. S mi fájdalmunk, ha ily vigasztalás enyhíti keserveit?

Július 15-én.

Czélomnál állok. Találkozásom Bettyvel, halála s annyi ellenkező érzemény, mely e szívet oly rövid idő alatt felrázá, fölemészté végerejét. Mindjárt Betty temetése után lefeküdtem, s azóta nem hagyám el ágyamat. Teg-

nap, sok kérés után, Justus végre megvallá, hogy legfelebb pár napig élhetek, s elkészülve a halálra, e székbe vitetém magamat, hogy még egyszer lássam a leáldozó napot, melyet e helyről annyiszor követtek szemeim; hogy még hozzád fordulva búcsút vegyek azon egy lénytől, kinek szeretete, éltemnek nehéz, ah! oly nehéz terhe között kincs vala, mely soha sem veszté becsét. — Mikor az ősz eljött, s a daru útnak indúl, soká messze gyűrükben a táj fölött lebegve láthatod a távozót, őt visszahívják múlt nyarának emlékei, s ha végre elszáll, búsan hangzik szava a légen át; virágozóbb tájak várnak reá, de ő nem feledheti a biztos tanyát, melyet elhagy, s bánattal indul gyönyörei felé; éltemnek is eljöttek őszi napjai, s e lélek, körültekintve elvirult határain, útnak indúl szebb jövő felé; oh hadd forduljon hozzád végső tekintetem, hadd hangozzanak vég búcsúszavaim hív kebledhez!

Kinyitám ablakomat s körültekintve szemeim még egyszer átfutának a tárgyakon, melyek között annyi nehéz napot tölték. A nap nyugodni száll, fölötte nehéz felhők tornyosulnak, s a nagy csend, mely a természetet eltölti, int, hogy vész közelg; kevés óra, s a nap ragyogó sugárai helyett sötét fellegtömegek vonulnak át ez égen, a hallgató tájt mennydörgés tölti el hatalmas szavával, s a fák, melyeken most egy levél sem mozdul, megragadva a szélvész hatalmas karától, körülhányják zöld sudaraikat; de vajon fogom-e látni néhány óra múlva csak ezt is? ha az elemek harcza megszűnt, s a nap ragyogva feljő ismét bérczeink fölött, e szem fog-e még gyönyörködni sugarain? Néhány óra, s mivé lettem!

Oh mi bámulatos az embernek léte e világon! Lélekkel, melyet a gondolat hatalma emel, szívvel, mely minden nagy s fenségesért feldobog, itt áll ő e nagy természet közepett; minden, mit a föld nyújt, birtoka;

a tenger hasztalan hullámzik gályái ellen, a föld hasztalan rejti kincseit szemei előtt: ő az úr, s a nap, mely vetéseit érleli, s a csillagok, ha éjjel ragyogva útját jelölik, szolgái akaratának: egy percz, s mivé lett! A szem hunyva örökre e föld nagy csodái előtt, magas gondolatának fonala megszakadva, a szív örök nyugalomban, félisten elébb, most egy kis darab föld; sírja fölött a tavasz elborítja zöld takaróját — s új örömök, új reménység eltünteti az emléket, melyet élte az emberek között hagyott. Mint a vízesés, mely ezer darabokra szakadva, széttörve száz sziklán, majd csillogva a nap sugáriban, majd eltakarva gőzleplétől ömlik le magas faláról: ilyen életünk; benne mennyi küzködés, fájdalom, öröm, vágy, csillogás és sötétség, — s az egész egy percz. Oh az élet oly rövid, hogy alig érdemes kesergenünk vagy örvendenünk, bármit hozának napjai: hisz egy nyugalom vár mindenikünkre, s az örökös leend.

Oh barátom, ha majdan nem leszek, s a hűs föld e kebel égő kínjait eltakarta, ne szánj, hogy ily jókor elmenék; vannak virágok, melyekből gyümölcs nem fejlődhetik, s vannak emberek, kik, ha ifjúságuk eltűnt, elaggnak a nélkül, hogy valaha a férfiú erős érettségét elérnék, s én ezek közé tartozom; mit álljak hasztalan kóróként az élet viruló térein? elbúsító látmány azoknak, kik szebb koromat ismerék, másoknak semmi; hidd el, nekem jobb kitérni az útból.

Regény az élet; ki türelmét nem vesztve, lapot lap után lelkiismeretesen végig olvas, minden beszélgetésen átmegy, minden leírást az utolsó gombig összeállít, s csak egy lappal sem néz tovább, mint kellene: az kielégítve érezheti magát olvasása között. Oh de vannak türelmetlen olvasók is, vannak, kik e nagy könyv első lapjainál már vége után tekintenek, kik mindent, mi

benne érdekes, előre olvasának, s vajon csodálatos-e, ha ezek benne később élvezetet nem találnak, s a könyvet félig olvasva leteszik bánat nélkül. Nem az idő, nem a kor az, mi a halálra elkészít; miként a hajó, elragadva szélvésztől, napok alatt átfuthatja az útat, melyre nyugodtabb hajózásnál hetek kellenek vala; miként egy tized elszáraszthatja a fát, míg szomszédja, az erős tölgy, terjeszkedő ágaival méri századit: úgy az ember rövid évek alatt hosszú pályán futhat át, egy élet ereje elfogyhat kevés nyár forró napjaiban; nem évek, az, mit bennök tapasztalánk, tesz aggá, s én érzem, hogy az vagyok. — A mit az élet nyújt, én bírtam; élveztem gyönyöreit, átszenvedém bánatjának hosszú sorát, szerettem, mint kevesen, lángoltam magas célokért, emelkedtem, sülyedtem sok pályán, s fáradt keblemnek jól esik a nyugalom annyi harcz után; s ha talán halálom elbúsítná szerető szívedet, gondolj vissza éltemre, s vigasztalást fogsz találni, látva mi keveset vesztek vele, s miként e kevés között is csak emléked az, mi létem végperczéig derült sugárt önte keserveim közé.

S most még egy kérést hozzád, barátom! — Midőn e kínos lapoknak írásához fogtam, csak kivánatod teljesítése vala czélom; ismerni akartad történeteimet, s feljegyeztem múltat s jelent, bánatot s rövid örömeimet; mindent, mit éreztem s szenvedék, leraktam e lapokban; a mit reméltél, megtörtént, átgondolva keserveimnek okát s történetét, szívem enyhült bánatában, s talán még egy haszna lehet e vallomásoknak. Ha majdan fiaid felnőnek, s kik most mint víg gyermekek játszanak térdeid körül, házad küszöbén kilépve, a zajgó tömeg közé vegyülendnek, teli nagy feltételek s magas reményekkel, mint egykor én valék; bízva az életben, bízva önmagukban s az emberekben, mint egykor én bíztam:

akkor add nekik kezeikbe e hagyományomat s példám talán megőrzendi szűz kebleiket. Életem mindennapi, az emberek, kikkel érintkezésbe jövék, nem valának jobbak s nem rosszabbak a közönségesnél, történeteimben semmi rendkívüli, s mégis mennyi kín tölté napjaimat, s miért? — mert magamon kívül soha semmit való szeretettel át nem karoltam, mert elkülönözve törpe önzés által a nagy élettől, midőn rövid boldogságom megszűnt, nem vala semmi, mivel bánatomat vigasztalhatám, mert önös valék. Tedd gyermekeidet figyelmessé erre, s mondd nekik egy rég elment baráttól, kit ők nem ismerének, e vég tanácsomat:

Szeressetek! e nagy világon csak egy van, mi valóban boldogít: szívetek; csak benne keressétek örömeiteket.

Szép s dicső e világ, s feltekintve egére, melynek boltozatán az éj sötéte is csak csillagokat ébresszt, körülnézve földötökön, melynek árnyékos helyein is virágok nyiladoznak, mily szív, mely dobogva még el nem fáradott, nem érzené boldognak magát, mily kebel nem telnék reményekkel? Reményleni fogtok ti is: éldeletet, tudományt, dicsőséget, hatalmat, mindent, mit szemetek lát, lelketek kiván; oh, de ha élveztetek s kielégületlenül visszatekintve átélt örömeitekre, eszetekbe jut, mily illatlanok valának legszebb virágaitok; ha évekig fáradva, mint ki kutat kimerítni akarna, végre átláttátok, hogy a tudomány kimeríthetetlen forrása senkit fenekére látni nem enged, s fáradva hosszú munkátokban, szívetek elcsüggedt; ha megtudtátok, hogy babér és olajág nem egy tövön teremnek, s vágyatok megszünt a dicsőség után, melynek elnyeréséért annyi áldozá fel önérzetét; ha hatalom nem csábítja többé szíveteket, mióta tudjátok, hogy oly hatalmas nincs, ki csak egy embert is boldogíthatna; ha kik

annyi reménynyel megrakva, kedvező szelekkel útnak indultatok, visszatérve a kikötőbe, láttátok, hogy vészeitek között egyenkint ki kelle vetni kincseiteket, s hogy mint koldusok tértetek vissza ti is: akkor mi maradt egyéb szíveteknél, azon kincsnél, melyet Isten, mint anya elváló gyermekének amulettejét, midőn e földre helyezé, kebletekbe rejtett, hogy az megőrizzen, míg távol vándoroltok, s ha majdan megtértetek, rajta ismerje meg gyermekeit. Oh őrizzétek meg; e földön nincs, mi, ha ezt elvesztettétek, kipótolhatná károtokat.

Csalódni fogtok. — Minden hitnek megvannak martirjai, s annak, mely az emberekben bízik, legtöbb; szíveteknek fájni fog, ha azok, kik legnagyobb szeretetet mutattak iránttatok, épen azok valának, kiknél legkevesebbet találtatok, miként a tükör, mely a nap sugáraiban legszebben ragyog, leghidegebb marad; — de nem vala-e szép maga a csalódás? nem érzitek-e, hogy nem azon szeretet, melyet nyerétek, hanem az, melyet adtatok, boldogította szíveteket leginkább? Oh, s nem mindig csalnak, néha igazak az emberek; s a szív, mely száz csalódás alatt vérezett, kiépül egy hiv kebel ápoló érintése alatt.

Szeressetek! Oh de ne csak egyesekért dobogjon ifjú szívetek; bármi kedves s boldogító a kör, melybe sorsotok helyeze, ne ez legyen határa szerelmeteknek, a világnak polgárivá születtetek, a nagy emberi családnak gyermekei vagytok; s kebletek nem emelkednék testvéreitekért?

Nézzétek a természetet, ha tavasz jő, ím az egész föld egyszerre megújul; fa s fűszál, völgy s tetők zöldbe borulva állnak előttetek. Az öröm egy színnel ékesíti egész tájatokat, s a vész, mely a tenger hullámait felveré, elragadja a véghetlen árnak minden cseppjét, s nincs egy, mely nyugodnék az egésznek küzködései

között. Isten nem akarta, hogy lényei elkülönözve álljanak e világon; a természet, e nagy sorsa minden anyagnak, egyenlőn rendezi millió lénynek napjait, csak az ember állna magányosan? s mert végzete magasabb, mert e világ millió lényei között ő az egyetlen, ki önálló akaratával az anyag zsarnok parancsainak ellentállhat, nem volna semmi, mi őt hasonlóival egybekötné? — Ím azért adá szívünknek a szerelmet az ég, hogy, miként a természet rendje minden anyagot egy nagy egészszé szöve, úgy a szabad ember is egyesülni tanuljon, s mint tavasz s ősz a mező virágának, s mint vész s a nap ragyogó sugára a tenger habja fölött, úgy rokonérzet által az egész nemnek öröme s bánata közös legyen.

Tekintsetek magatok körül; a fát, mely alatt pihentek, mások ülteték, kenyereteknek mások veték el magvait, biztosságtokat mások őrzik, a gondolat maga, mely lelketeket emeli, a tudomány, melyben büszkélkedtek, száz ivadék munkájának jutalma: s nem érzitek-e kötelességteket? nem érzitek-e, hogy értetek milliók fáradtak, hogy jólléteteken száz ivadék dolgozott, s hogy feladástok fáradni, mint ők, hogy a jövő kor boldogabb legyen hamvaitok fölött. Sok nehéz tapasztalás vár reátok e pályán is. Ki életét magasabb czélnak szenteli, ne várja, hogy önmaga fogja éldelni gyümölcseit; sok idő kell, míg a mag, melyet az emberiség mezején elhinténk, gyümölcsöket hozhat; a munkás nyugodni megy, mielőtt a mező, melyet elvetett, zöldelni kezdene; kikért fáradtatok, nem fogják köszönni iparkodástokat, s áldás helyett csak gúny, talán üldözés vár reátok; az eszme maga, melyért szívetek lángolt, el fogja veszteni szépségét az emberek érintései között s mit egykor fenségesnek gondolátok, bemocskolva, mint arany, mely sok kéz között forgott, becstelennek fog látszani: de ha

szívetek elbúsult szomorú tapasztalásaitok fölött, nem emelkedik-e a jövő egy nagy vigasztalásként lelketek előtt? — A jövő, mely az emberiség lassan termő mezején minden jó magnak végre meghozza gyümölcseit; az elődök üldözötteiből választva nagy férfiait, egy emléket sem állít, mely, mint a keresztfa, ne intene szenvedésekre, — talán néktek is megadja béreteket! S nem elég-e ez? s nem érezhetitek-e, habár nem mindenhatónak, legalább hatalmasoknak magatokat e világon, hol testeteket hat lábnyi föld eltakarhatja, egy pár év megsemmisíti, de gondolataitok ezredeknek irányt adhatnak? S ha nem, ha magas reményeitekben csalódtatok, ha sorsotok névtelen eltünni e világról: legalább a czél, melyért küzködtetek, dicső vala. A nagy vitában, melyben az emberi nem ezredek óta jogaiért vérzik, ti is résztvettetek, s elérve nagy győzelmét, a késő ivadék azon millió névtelenek között, kik érte vérezének, áldani fog titeket is: nem tölti-e ez nagyobb örömmel lelketeket mind annál, mit önösségtek éldeletben nyújthatna?

Oh az emberi nem el fogja érni nemes czélját! — Századok fognak múlni, sok ivadék eltűnni küzködés között, de a napnak jönni kell, melyben nemünk hivatását betölté, melyben a jó győzni fog e világon; a mi hivatásunk elhinteni magvát, homlokunk izzadságával termékenyíteni földjét, szívünk forró vágyaival érlelni csemetéit; végzetünk: küzködni, kivánni, reményleni; s habár az igéret földét nem érhettük el, legalább távolról láttuk áldott határait, legalább szemünket legeltettük szép táján, s a haldokló Mózesként éreztük, hogy azon Josuát, ki ott egykor győzni fog, mi vezettük a csatamezőre, mi ruháztuk fel fegyvereivel. Oh s ki tudja, nem állunk-e már közel e boldog órához? nehéz a kor, melyben élünk, forró egünkön terhes fellegek tornyosulnak, s az ember lankadtan, remegve a

közelgő vésztől, halad örömtelen ösvényein; de ha a nap legforróbb, s a vetés föld felé hajolva már alig bírhatja kalászait, nem közelg-e épen akkor az aratás? Reméljetek ifjak!

S ha netalán napok jönnének, hol szivetek, elfáradva annyi kínzó tapasztalás után, kételkedni kezd; ha erőtök a nehéz pályán, melynek czélja, mennyivel tovább jártatok, annyival messzebbre száll, ellankadott: akkor gondoljatok reám, s éltemnek emléke őrizze meg önösségtől lelketeket; bús napjaitok el fognak múlni; a világ fájdalmát kedveseitek ölelései, kedveseitek sértéseit a világ ki fogja pótolni, csak az önösnek nincs vigasztalása e földön.

S most Isten veled; a nap lealkonyodott, végsugárai elhalaványultak bérczeink fölött, ideje, hogy nyugodni menjek én is. Ha útaid egykor e bérczek közé vezetnek, hol barátod helyett csak egy sír leszen előtted, melynek kövén nevem áll, s eszedbe jut, hogy a szív, mely alatta hamvad, egykor érted dobogott, s nem mozdulhat többé közelítésednél: akkor emeld az éghez szemedet, s gondold: ott meglátjuk egymást. — Oh ott, ott s örökre! Mert hisz mi volna halhatatlan bennünk, ha nem azon része lelkünknek, mely szeretett.

LI.

Eddig Gusztáv kézirata. Végső sorai remegő kézzel, itt-ott, főkép vége felé, majd olvashatlanúl írva. E lapokhoz zárva, néhány érdektelen irományokon kívül, Gusztáv végakaratát, melynél fogva Betty atyjának, Justusnak s azon barátjának, kihez naplóját intézé, nagyobb legátumokat, egyéb vagyonát a szegényeknek hagyá, —

s egy levelet találtam, melyben életének végperczei Justus által leiratnak.

E levél szerint a szerencsétlennek végórái nyugodtak, fájdalmatlanok valának. Midőn a nap leszállta után az orvos, a karthausi s Armand, kik betegsége alatt körülte valának, szobájába léptek, székén ájulva találták, ablaka nyitva, asztalán búcsúlevelének végszavai még alig megszáradva; ágyába vitték, hol egy ideig eszmélet nélkül feküdt. Mintegy tíz óra felé magához jött, szólni kezdett, de keveset, s mindinkább gyengülő hangon. A generális, kit már tegnap magához kéretett, eljött, s a többiek kimenvén, vele maradott mintegy két óráig, a vallás vigasztalásait felveendő. Éjfél előtt ismét bement az orvos, s őt nyugodtan, s habár gyengén, váratlanúl jól találta; apjáról szólt, barátjairól s néha, mintegy felmagasztalva, az éghez emelt szemekkel, viszontlátással vigasztalá elcsüggedő barátait. Éjfél után elszunnyadott; az ég dörögni kezde, fenségesen, mint csak e bérczek között látható, vonula a vihar a völgyön át, de a felbőszült természet nagy zaja nem ébreszté fel az álmodót. Mikor a vész elvonult, s a nap a láthatáron felmerülve a szobának egyik ablakát lángba borítá, felnyitá szemeit, s kissé fölemelkedett ágyában. — Mi hamar múlt ez éj! — szóla gyenge hangon Armandhoz fordulva, — világosság, világosság ömlik el szemeim körül; el nem bírhatom — s ezzel visszarogyott s nem szóla többé. Egy órával később szíve már nem dobogott. Kivánata szerint nem a kolostorba, hanem közel a házhoz, hol végnapjait tölté, temették el őt barátjai; a nép imádkozva követte koporsóját, s dombja fölött, Armandtól ültetve, egy hárs terjeszti zöld ágait.

Boldog, ki, mint ő, a nehéz pályát átfutva, nyugodni ment.

LII.

Félévvel később, mint e kéziraton végig mentem, egyik barátommal Angliába utaztam.

Szép májusi est vala, midőn a skócziai Perth grófság N. nevű falujába értünk. Utitársam leveleket kapván a hazából, vendéglőnkben maradott, én kimenék a mezőre, mely fölött a most kelő teli hold árasztá első szelíd sugárait. Egyike azon estéknek vala ez, minőket tavaszkor mindenikünk átélt néhányszor, s melyeknek nyájas óráit mindenikünk sokszor kivánta vissza már, mert azon örömeknek is, melyeket a természet ad, vannak emlékei, s ezek talán azon egyetlenek, melyek közé keserű érzelem nem vegyül. — Czél nélkül haladék tovább a kertek között; minden hallgata körülöttem, néha egy könnyű fuvalom, mely a fák sudarain átlejtve virágesőt hullata rám, vagy egy madár gyenge röppenése, mely felzavarva lépéseimtől, rejtettebb menedéket keresett magának az ágak közt, — ez vala minden. Mint a gyermek, ki mosolyogva álomba szenderült, hogy mosolyogva ébredjen ismét, úgy állt a föld tavaszálmában, fölötte az ég derült arcza, mely szerető anyaként őrzé gyermekét, míg az esti szellő egy meleg sóhajtásként lejte végig a virágzó tájakon.

Gondolatimban tovább haladva, végre sövénykerítés előtt találtam magam, melynek nyitott kapuján belépve, temetőn állék, hol százados fák árnya alatt csak ittamott fejérlett ki egy-egy sírkő a fűtakart egyszerű halmok között. Ki az, ki temetőn meghatva nem érzené magát? mint gyermek, mert fél, hogy az elhunytak visszajönnek; mint férfi, mert tudja, hogy a föld senkit vissza nem ad. Fejem kezemre támasztva ültem egy halomra le, s míg szemeim a teli holdvilá-

gon átfutó fellegeket követék, sok elmúlt emlék tűnt fel lelkem előtt, sok kép, melynek kedves vonalait e szív nem fogja felejteni, bármennyi évekig dobogna is. Ábrándaimból lépések ébresztének fel, s egy csoport ember a temetőkapun belépve, közel hozzám egy újonnan ásott sírt álla körül, melléje letéve bús terhét. Férfiak valának nagyrészint, komoly áhitatos arczokkal, s mint szerény öltözetökből s magaviseletökből látám, methodisták. Közelebb lépve, egy őszhajú férfit vevék észre, ki mellére tett kezekkel tekintetét ég felé emelve, állt a koporsó mellett, mint egy szent, szótalan imádságba merülve, míg társai tisztelettel állák őt körül. Mindenki hallgatott; végre az agg megszólalt:

Ha a nyár elmúlik, a rózsa elveszti virágait, s ki sír utána? ő virágzott. S ha a nap ragyogva feljő a láthatáron, ki könyezik, ha egyenkint látja eltűnni a csillagokat? ők ragyogtak. S ha a madár őszkor boldogabb éghajlat felé költözik, ki sóhajtoznék utána? ő fészket rakott, ő felnevelte kisdedeit, ő énekelt: s ez vala végzetök. S ti miért álljátok hát körül annyi bánattal e ravatalt, barátim? mit könyeztek? . . . Ki itt fekszik, betölté végzetét, betölté, mint a rózsa, mely dúsan virágzott, mint a csillag, mely tisztán sugárzott, mint a madár, mely édes dallal lebegte körül kisdedeit. Asszony vala, szeretett, s szeretni az asszony végzete és magas hivatása e földön.

A férfié a küzdés, a tett; legyen bár czélja, melyet magának ifjú ereje érzetében kitűzött, a legmagasb: az, hogy az emberiségnek élend; legyen a legalábbvaló önzés: boldogsága mindig a külvilágtól függ. Az asszony élete más. Nézzétek őt ifjúsága első éveiben, mikor a szív először ébredez, arczai először lángolnak, először lobog érzelem tekintetében; ő is czélt keres magának, de nem hír, nem önzés, egy rokonkebel ez, melyet

[illegible]

[illegible] e szonak, [illegible] gondol, ki [illegible] szünt, ki [illegible] ki mindig [illegible] Kinek szivét nem [illegible] gondol vissza, [illegible] ismeré, s oly szép- [illegible] tudta még, hogy sze- [illegible] S nem láttátok-e őt gyermeke [illegible] gondviselés őrzi magzatát? [illegible] de ő érti; érti ha mosolyg, [illegible] szerelme mindenható. Mert [illegible] ő nem számít, nem kérdez; ő szeret s [illegible] Élete mit érne, ha gyermeke nem él; [illegible] semmit magának kivánni nem tud; új

életet kezde, s lelke nem öntestében lakik többé. Arczai elsápadnak beteg kedvese fölött; mit bánja ő, ha a beteg arczai kipirultak ismét. Ezer könyet sírt; de hogy számolná ezt, hisz gyermeke mosolygott. A fáradság megtörte erejét, s érzi, hogy végórája közelg; de ő elragadtatva örömérzetétől szorítja karjai közé gyermekét, hisz az élni fog. S mikoron végre felnőttünk, mikor lelkünkben száz ki nem mondható vágy ébrede, száz remény ostromlá szívünket olyannyira, hogy éltünk lassúnak látszott: ki érti szívünk legmélyebb rejtélyeit, ki tűrte tapasztalatlan boldogságunkat, melyet annyi bájló csalódás szebbíte meg, ha nem anyánk. — Ő megérté fiát. Miként a kertész, ha magva csak egy levélkét hajta ki, már a faóriást sejdíti a gyenge növényben, úgy ő gyermekjátékinkban már látja a férfiút. S miként örült előre, mi szép terveket alkotott magának, mi nagy jövendőt feste képzetében, s mikép emelkedék szívünk szerelme jóslatain!

S így áll szeretve s boldogítva a gyermek bölcsőjénél az asszony, s így öleli az ifjút élete legszebb napjaiban, s így támogatja a férfit, ha ereje az élet csapásai alatt lankadni kezd. Mert ha mindenki elhagyott, ha legszebb terved romjai fölött állsz reménytelen, ha nincs hely a világon, hol megpihenhetnél: ő nem hagy el; talán nem érdemelted szerelmét, talán nem értéd, megvetéd hív ragaszkodását: ő el nem hagy; a szerencsétlenhez nem hivtelen az asszony, benne bízhatol. — Gyöngének gondolád, de nézd most, midőn szükséged van reá; mikről nem tud lemondani, mennyit tűrni, milyeneket tenni, s mosolygani szenvedése közt, hogy észre ne vedd, mennyivel tartozol neki; ő nagyobbodott keserveiddel, s ha minden elhagyott: mindeneddé vált.

Szeretni az asszony hivatása, s ha ritka felel meg ennek, nem ők okai. Nézzétek a rózsát, ha az ősz hideg

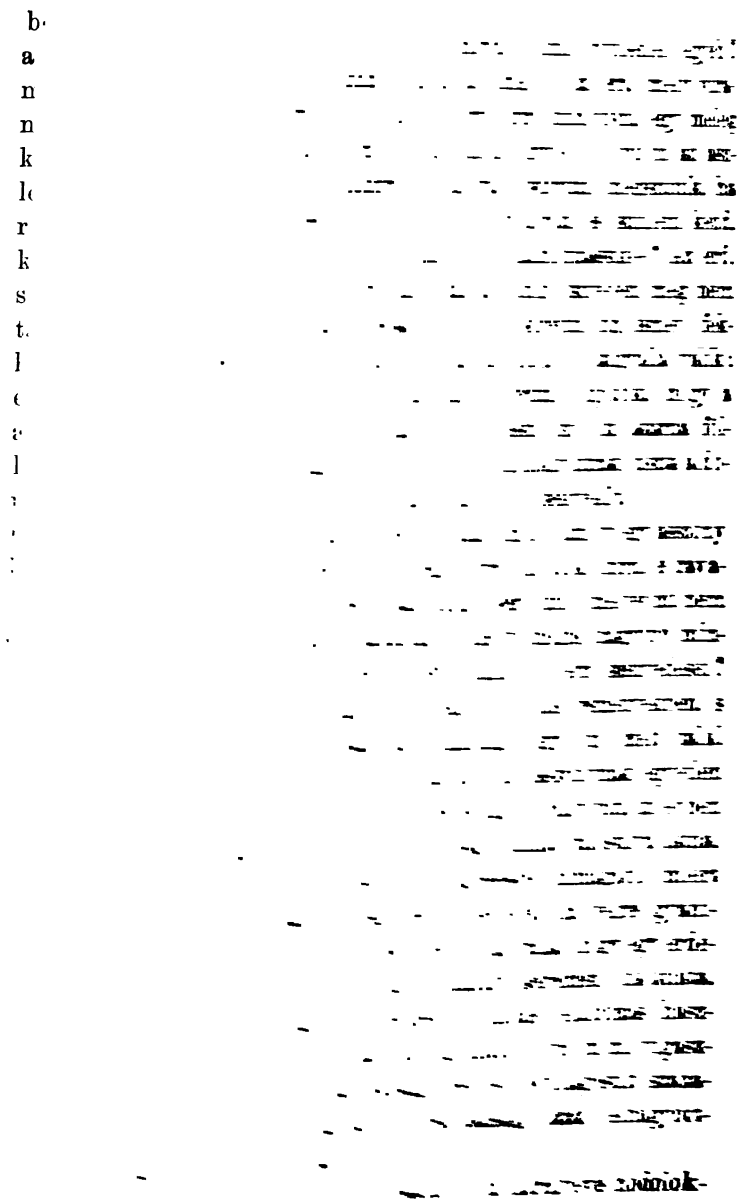

tól, ünnepek közt tölti napjait; szegény vigasztalás az öröm a vesztett boldogság helyett, s fényes köntöse csak a világ előtt takarhatja el szíve mély sebét. Ki tudja, mennyi nem ismert keserv apasztá el könyei forrását, mennyi csalódás tanítá oly hidegen mosolygani? Mert bizonyosan neki is voltak szép napjai egykor; egykor ő is remélt, ő is szeretett. Oh ne irígyeljétek fényét, csak sírpompa ez, melylyel elhült szívét körülveszi, s ezer világ sem melegíti a holtat többé. Ne irígyeljétek, s ne vessétek meg azt, ki sülyedett; ki tudja, mily lángolón érzett, s miket tapasztalt ő; ki tudja, nem mondta volna-e róla is az Úr: neki sok bocsáttatik meg, mert sokat szeretett. Ne vessétek meg a sülyedőt; de ha találtok olyant, ki tisztán haladott végig pályáján; kit nem ronthata csábítás, le nem sújthata fájdalom; ha találtok olyant, ki tűrve az élet minden kínjait, sértve legszebb érzeményeiben, hivatásának mégis megfelelt, mint ez, kinek sírjánál most állunk: akkor örvendjetek, mert ily asszony a természet remeke.

Örüljetek s ne sírjatok hát ti sem, kik e halottnak barátjai valátok, s azon egy rövid éven át, melyet az idegen körünkben töltött, szeretve álltatok mellette; ő betölté végzetét, éldelte, mit a föld legszebbet nyújt, tűrte mi legkínosabb: a szerelmet; s mikoron napszámát bevégzé, pihenni ment. Pihenni, hol egyetlen gyermeke pihen, hová szívének minden vágya, minden reménye rég hítta őt. Mert mit keressen e földön, ha nem találhatja többé gyermekét? mit reméljen, ha nem felejtheti, hogy anya volt, gazdag reményekben, s hogy gyermeke meghalt? Asszony ezt nem tudja felejteni.

Fáradhatlanúl halad a vándor útján, a nap első keltétől, míg az árnyékok hosszabbra nőnek, de ha végre leáldozott a nap, s végső legszebb sugárai a lát-

határon pirosan eltűntek, pihenni megy ő is; mert csak tévedés, csak hasztalan fáradság várná további útjain: így állt meg e szív is, mert végreménye eltűnt, s többé senki sem vala, kit boldogíthasson. A kegyes istenség mindenkinek kiszabta terhét, s végadománya, melyet vértnek hoztak ki a paradicsomból emberelődeink: a halandóság.

Az agg elhallgatott, s leeresztetvén a koporsó, egy marok földet vetett rá, s elment. Így cselekvék a többi is egymásután. Az üreg dombbá vált, s a hallgatag éjt csak a távozók elhangzó lépései töltötték el.

Midőn másnap reggel barátommal e falut elhagyám, s útunk a temető mellett vezetvén el, még egyszer bemenénk, az új dombon egyszerű sírkő álla s rajta ez egy szó: JULIA.

Vége.

JEGYZET.

E mű először az *Árvízkönyvben* jelent meg, négy részre szakasztva.

Az 1838-iki árvíz nagy károkat okozott Heckenast Gusztáv pesti kiadónak. Több jó embere volt az irók közt, a kik most összeálltak, s hogy rajta segitsenek, Heckenast javára egy öt kötetes munkát adtak ki, melybe ingyen adták dolgozataikat. A vállalat szerkesztője Eötvös volt. Czíme: *Budapesti Árvizkönyv.* Heckenast Gusztáv kiadókönyváros urnak baráti ajándékul. Irják: Bajza, Balogh P., Bezerédy Amália, Csató, Császár, Czuczor, gr. Dessewffy A., gr. Dessewffy J., Döbrentei, b. Eötvös J., Erdélyi, Fábián G., Farkas, Fáy, Gaal, Garay, Guzmics, Horváth Cyr., Horváth L., Jósika, Kazinczy G., Kisfaludy S., Kis J., Kis K., Kölcsey, Kovács P., Kunoss, Lukács M., Péczely, Pulszky, Sárossy, Schedel, Szalay L., Székács, Szemere P., Szontagh, gr. Teleky J., gr. Teleky L., Tóth L., Vachott S., Vajda, Vállas, Vörösmarty, b. Wesselényi, Zsivora Gy. Szerkeszti B. Eötvös József. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv.

Megjelent: az I., II. és III. kötet 1839-ben, a IV. 1840-ben, az V. 1841-ben.

Az első kötet előtt ez az ajánlás van: Tekintetes László Ferenczné, született Szücs Josepha asszonynak, a budai asszonyegyesület tagjának, mély tisztelettel. — Az ajánlás után e sorokat irja a szerkesztő: Márczius tizenharmadikán, a budapesti árviz első napján, többekkel kimenék én is a nagy jelenet nézésére. Végig sietve a városon, Gellért hegyéhez értünk, hol a budai népesség munkás és legszegényebb része lakik. A folyó már túl hágott magas partjain, a töltésen pillanatról-pillanatra messzebb terjedett a víz, s egyes ledőlt házak széttört fedelekkel álltak a víz felett. A lakosoknak egy része a hegyre hordá bútorait, másika a házak körül dolgozott, mig a fájdalom-szülte hallgatás közt itt-ott kétségbeesett jaj-kiáltás, vagy a dolgozók lármája tölté el a környéket.

Mélyen meghatva állottam ott, midőn egy asszony siet el mellettem s karjánál egy gyermeket vezetve halad tovább oly ház felé, melynek döledékei előtt a szerencsétlen család épen öszvegyüjtögeté holmiát. Csak hozzám jertek, szóla az asszony, jó szomszédok, s ti is gyermekeitekkel, s ti a mennyien akartok,

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY

DATE DUE

Form 9584